

e-ISSN 2300-9918

HUMANITIES | AND SOCIAL | SCIENCES |

Quarterly, Volume XIX

(July - September)

Research Journal 21

(3/2014)

HSS Journal indexed, among others, on the basis of the reference of the Minister of Science and Higher Education in The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH) and Index Copernicus Journal Master List 2013 (awarded points ICV – 8.08).

Issued with the consent of the Rector

Editor in Chief

Publishing House of Rzeszow University of Technology
Leonard ZIEMIAŃSKI

**Composition of the Scientific Papers Council
of the Faculty of Management at Rzeszow University of Technology
„Humanities and Social Sciences”**

Grzegorz OSTASZ – Chairman (Poland)
Justyna STECKO – Editorial assistant (Poland)

members:

Alla ARISTOVA (Ukraine), Heinrich BADURA (Austria), Guido BALDI (Germany)
Aleksander BOBKO (Poland), Zbigniew BOCHNIARZ (USA)
Viktor CHEPURKO (Ukraine), Wilem J.M. HEIJMAN (The Netherlands)
Tamara HOVORUN (Ukraine), Beatriz Urbano LOPEZ DE MENESES (Spain)
Nicanor Ursua LEZAUN (Spain), Józef MANDZIUK (Poland)
Aleksandr MEREZHKO (Ukraine), Nellya NYCHKALO (Ukraine)
Annely ROTHKEGEL (Germany), Josef SABLİK (Slovakia)
Henryk SKOROWSKI (Poland), Mykoła STADNIK (Ukraine)
Beata SZLUZ (Poland), Anatoliy TKACH (Ukraine), Michael WARD (Ireland)

Editor in Chief

Grzegorz OSTASZ (Poland)

Editorial Committee (Thematic editors)

Stanisław GĘDEK (Poland), Aleksandr GUGNIN (Poland)
Waldemar PARUCH (Poland), Krzysztof TERESZKIEWICZ (Poland)

Editorial assistant

Justyna STECKO (Poland)

Statistical editor

Tomasz PISULA (Poland)

Members of editorial staff

Andrzej GAZDA (Poland), Agata GIERCZAK (Poland)
Marta POMYKAŁA (Poland), Beata ZATWARNICKA-MADURA (Poland)

Language editors

Glyn David GRIFFITHS (The United Kingdom), Tatiana GUGNINA (Poland)
Alewtina ŁAWRINIENKO (Russia), Ruth MALOSZEK (Germany)
Magdalena REJMAN-ZIENTEK (Poland), Anna ROMAN (Poland)

Project of the cover

Damian GĘBAROWSKI

The printed version of the Journal is an original version.

p-ISSN 2300-5327
e-ISSN 2300-9918

Publisher: Publishing House of Rzeszow University of Technology,
12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszow (e-mail: oficyna1@prz.edu.pl)
<http://oficyna.portal.prz.edu.pl>

Editorial Office: Rzeszow University of Technology, The Faculty of Management,
10 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów, phone: 17 8651383, e-mail: zeszyty@prz.edu.pl
<http://hss.portal.prz.edu.pl>

Additional information and an imprint – p. 281

SPIS TREŚCI

Od Komitetu Redakcyjnego	7
Gerhard Banse: Nachhaltige Entwicklung und Kultur - Anregungen zur Diskussion.....	9
Zoltan Bartha: Mid-term effects of the flat rate personal income tax in Hungary.....	25
Anna Golovkova: Transformation of global corporations by implementing mobility technology.....	43
Olga Janikowska: Kosmopolityzm instytucjonalny a zrównowazona gospodarka światowa.....	59
Ryszard Janikowski: Nachhaltigkeit als imperativ des alltags.....	71
Andrzej Kiepas: Gesellschaftliche Verantwortung als Grundlage eines nachhaltigen Unternehmens.....	83
Tomasz Kuczur: Political offense and the shape of the political system. Reflections on the mixed theory, preponderance and civil disobedience. Part 2.....	95
Karolina Łatka, Małgorzata Łatka: The influence of current global liquidity trends on economic stability in emerging countries.....	105
Andreas Metzner-Szigeth: Technik und Kultur als Medien der Nachhaltigkeit – Gibt es einen Nexus von Humanökologie, philosophischer Anthropologie und Gesellschaftstheorie?.....	113
Krzysztof Michalski: Rentables, umweltfreundliches und gesellschaftsdienliches Wirtschaften ist möglich. Mehr Nachhaltigkeit dank einer besseren Operationalisierung von Corporate Social Responsibility.....	133

Bohuslava Mihalčová, Luboš Socha, Barbora Gontkovičová, Lucia Bednárová: Quality of social services and facilities.....	147
Paweł Mikołajczak: Struktura finansowania inwestycji małych i średnich przedsiębiorstw refundowanych z funduszy europejskich w Wielkopolsce.....	161
Jadwiga Nycz-Wróbel: Różnice w sposobie prezentowania informacji dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej.....	173
Waldemar Paruch: Authoritarianism in Europe in the twentieth century: a political-science analysis of the characteristics of the political system (part 2).....	185
Наталья Семёнова: Традиционные ценности в международном праве.....	197
Mirosław Sołtysiak, Magdalena D. Suraj: Internet banking awareness and preferences among young people in Poland.....	213
Justyna Stecko: Idea katolickiego modernizmu w filozoficznych poszukiwaniach Mariana Zdziechowskiego.....	223
Lesya Zaburanna, Nataliia Gerasymchuk: Optimization of agriculture production on the basis of resource saving strategy.....	233
Robert Zajdler: Uwagi krytyczne do regulacji „obliga giełdowego” jako sposobu budowania hurtowego rynku gazu ziemnego w Polsce.....	247
Bożydar Ziółkowski: Sustainability–culture interface in the social, environmental and economic perspective.....	265

CONTENTS

From the Editorial Committee	7
Gerhard Banse: Sustainable development and culture - impulses for discussion.....	9
Zoltan Bartha: Mid-term effects of the flat rate personal income tax in Hungary.....	25
Anna Golovkova: Transformation of global corporations by implementing mobility technology.....	43
Olga Janikowska: Institutional cosmopolitanism and the sustainable world economy.....	59
Ryszard Janikowski: Imperative of sustainable everyday.....	71
Andrzej Kiepas: Social responsibility as the basis of a sustainable enterprise.....	83
Tomasz Kuczur: Political offense and the shape of the political system. Reflections on the mixed theory, preponderance and civil disobedience. Part 2.....	95
Karolina Łatka, Małgorzata Łatka: The influence of current global liquidity trends on economic stability in emerging countries.....	105
Andreas Metzner-Szigeth: Technology and culture as media of sustainability – is there a nexus between human ecology, philosophical anthropology and social theory?.....	113
Krzysztof Michalski: Profitable, environmentally friendly and socially-serving management is possible. More sustainability through better operationalization of corporate social responsibility.....	133
Bohuslava Mihalčová, Luboš Socha, Barbora Gontkovičová, Lucia Bednárová: Quality of social services and facilities.....	147
Paweł Mikołajczak: The structure of investment financing of small and medium-sized enterprises refunded from European funds in Wielkopolska.....	161

Jadwiga Nycz-Wróbel: Differences in the way of presenting the information concerning the environmental performance indicators.....	173
Waldemar Paruch: Authoritarianism in Europe in the twentieth century: a political-science analysis of the characteristics of the political system (part 2).....	185
Natalia Semienowa: Traditional values in the international law.....	197
Mirosław Sołtysiak, Magdalena D. Suraj: Internet banking awareness and preferences among young people in Poland.....	213
Justyna Stecko: The idea of catholic modernism in the Marian Zdziechowski's philosophical quests.....	223
Lesya Zaburanna, Nataliia Gerasymchuk: Optimization of agriculture production on the basis of resource saving strategy.....	233
Robert Zajdler: Critical notes to the regulatory measures of „exchange obligation” as a method of construction of the wholesale natural gas market in Poland.....	247
Bożydar Ziółkowski: Sustainability–culture interface in the social, environmental and economic perspective.....	265

From the Editorial Committee

We are giving you the next 21st (3/2014) issue of the Scientific Journal of the Faculty of Management at the Rzeszow University of Technology entitled "Humanities and Social Sciences".

The aim of the Publisher is to raise the merits and the international position of the quarterly published by the Faculty of Management, that is why we are still developing the cooperation with foreign team of reviewers, as well as an international Scientific Council.

The articles published in this publication are devoted to the broader issues of economic sciences and the humanities. They are the result both of theoretical and empirical research. The covered subjects vary considerably, reflecting the interdisciplinary nature of the Journal. We do hope that the published papers will meet your kind interest and will be an inspiration to further research and fruitful discussions.

On behalf of the Editorial Board of "Humanities and Social Sciences" we would like to thank the Authors for sending the results of their research. We would like to express particular gratitude to the Reviewers for their valuable feedback that greatly contributed to increasing values of the scientific publications.

With compliments
Editorial Committee

Gerhard BANSE¹

NACHHALTIGE ENTWICKLUNG UND KULTUR ANREGUNGEN ZUR DISKUSSION

Während der letzten zehn Jahre hat die Nachhaltigkeits-Forschung mehr Aufmerksamkeit auf die Interdependenzen von nachhaltiger Entwicklung und kulturellen Aspekten (im Hinblick auf Anforderungen, Zusammenhänge, Anschlussfähigkeit, Verhaltens- und Bildungsinhalte) gerichtet. Das bietet einerseits die Möglichkeit, kulturelle Nachhaltigkeit in verschiedenen Perspektiven zu unterscheiden (z.B. eine regionale!), andererseits die Möglichkeit, diese Zusammenhänge in einer multidisziplinären „Gesamtsicht“ zusammen zu führen. Diese Entwicklung ist eine ständige Aufgabe, die auf zwei Weisen erfolgen kann: (1) „top down“ von konzeptionellen und politischen Erwägungen, (2) „bottom up“ mit Bezug auf bestehende Diskursergebnisse (Ergebnisse, die erreicht werden sollen, Vorschläge zur Überwindung erkannter Defizite). Die Diskussion über Kultur und Nachhaltigkeit erfolgt auf einem hohen Abstraktionsniveau, denn es geht um das Konzept von Kultur auf der einen und (kulturellen) blinden Flecken in der aktuellen Debatte um Nachhaltigkeit auf der anderen Seite. Der „Kultur“ („Kultivierung“) von Nachhaltigkeit steht die „Nachhaltigisierung“ von Kultur gegenüber. Die Haupt- und bedeutende Frage, die sich konkret stellt, ist die nach der kulturellen Anschlussfähigkeit gegenwärtiger nachhaltiger Lösungen.

Schlüsselwörter: Gerechtigkeit, Kultur, kulturelle Anschlussfähigkeit, Leitbild, nachhaltige Entwicklung, Technik

„Eine Entwicklung ist dann nachhaltig, wenn sie die Bedürfnisse der heutigen Generation befriedigt, ohne zu riskieren, dass künftige Generationen ihre eigenen Bedürfnisse nicht befriedigen können.“

(Brundtland-Report, 1987)

Mit dem Leitbild „Sustainability“ („Nachhaltigkeit“, „Zukunftsfähigkeit“) ist eine zeitgemäße Zielvorstellung gegeben: Angesichts der offensichtlichen Diskrepanz zwischen der gegenwärtigen, auf enormer Naturnutzung und Umweltbelastung basierenden Lebensart eines Teils der Menschheit einerseits und den bereits heute absehbaren Erfordernissen für die Sicherung der Existenz- und Entwicklungsbedingungen künftiger Generationen andererseits sind Konzepte notwendig, die sowohl politisches wie wissenschaftliches, sowohl individuelles wie gesellschaftliches Handeln in seiner „Zukunftsfähigkeit“ orientieren und befördern können.² Angestrebt wird, die Erhaltung bzw. Verbesserung ökonomischer und sozialer Lebensbedingungen mit der langfristigen

¹ Prof. dr Gerhard Banse, Karlsruher Institut für Technologie (KIT), Institut für Technikfolgenabschätzung und Systemanalyse (ITAS), Postfach 3640, D-76021 Karlsruhe, tel. 49 0721 608-22501, e-mail: gerhard.banse@partner.kit.edu

² Das nachfolgend Dargestellte basiert vor allem auf Banse/Parodi 2011, 2012; vgl. als Erfahrungshintergrund aber auch Banse/Kiepas 2005, 2009; Banse et al. 2010.

Sicherung der natürlichen Lebensgrundlagen in Einklang zu bringen und hierfür geeignete institutionell-politische Voraussetzungen zu schaffen.

Mit „Nachhaltigkeit“ wird eine Entwicklung bezeichnet, in der die Bedürfnisse heutiger Generationen befriedigt werden, ohne die Befriedigung der Bedürfnisse kommender Generationen zu gefährden, d.h. zu riskieren, dass diese ihre eigenen Bedürfnisse nicht (ausreichend) befriedigen können³. Dieses Leitbild hält mit seinen sozialen, ökonomischen, technischen, ökologischen und institutionell-politischen Komponenten die fundamentalen Überlebens- und Entwicklungsbedingungen sowohl dieser als auch der zukünftigen Gesellschaft durchgängig präsent⁴. Sustainability kann als regulatorische Idee für die Gestaltung der natürlichen Existenz- und Entwicklungsbedingungen heutiger wie kommender Generationen verstanden werden. Dabei ist es in diesem Zusammenhang zunächst noch nicht entscheidend, ob mit Nachhaltigkeit im Sinne von Dieter Birnbacher und Christian Schicha eine *Erhaltung* (1.) des physischen Naturbestands oder (2.) der Funktionen des gegenwärtigen Naturbestands, (3.) eine *Sicherung* der Befriedigung der Grundbedürfnisse zukünftiger Generationen oder (4.) eine aktive *Vorsorge* für die Bedürfnisse zukünftiger Generationen gemeint ist⁵.

Bei der Konkretisierung des in zahlreichen nationalen und internationalen Dokumenten verankerten Leitbildes „Nachhaltigkeit“ in die verschiedenen Politikfelder und bei der Frage nach konkreten Zielen, Strategien oder Handlungsprioritäten gehen jedoch die Vorstellungen der am Diskurs Beteiligten auseinander. Der Konsens in Bezug auf das allgemeine Leitbild weicht sofort der kontroversen Diskussion, wenn es um Operationalisierungen und Konkretisierungen geht. Das betrifft bereits die Frage, in welchen „Dimensionen“ (vor allem ökologisch, ökonomisch, sozial und institutionell-politisch) Nachhaltigkeit konkret zu fassen und wie das Verhältnis dieser Dimensionen untereinander zu verstehen sein soll.

Angesichts dieser Situation wurde im Rahmen des Projekts „Global zukunftsfähige Entwicklung – Perspektiven für Deutschland“ der Helmholtz-Gemeinschaft deutscher Forschungszentren (HGF) in den 1990er Jahren (im bewussten Gegensatz zu einem „Zwei-“ bzw. „Drei-Säulen-Ansatz – ökonomisch, ökologisch, sozial) ein Konzept entfaltet und zur Diskussion gestellt⁶, das seinen Ausgangspunkt in einer gleichrangigen Betrachtung inter- und intragenerativer Gerechtigkeit nimmt: Die Rechte nachfolgender Generationen und die Rechte der heute Lebenden in den verschieden entwickelten Gebieten der Erde müssen in Einklang gebracht werden.⁷ Die Unteilbarkeit des

³ Hauff, V. (Hg.) (1987): Unsere gemeinsame Zukunft. Bericht der Weltkommission für Umwelt und Entwicklung, s.46.

⁴ RSU – Der Rat von Sachverständigen für Umweltfragen (1996): Zur Umsetzung einer dauerhaft-umweltgerechten Entwicklung. Umweltgutachten 1996, Stuttgart, s. 51.

⁵ Vgl. Birnbacher, D.; Schicha, Chr. (1996): Vorsorge statt Nachhaltigkeit. Ethische Grundlagen der Zukunftsverantwortung. In: Kastenholz, H. G.; Erdmann, K.-H.; Wolff, M. (Hg.): Nachhaltige Entwicklung. Zukunftschancen für Mensch und Umwelt. Berlin u.a., s.150f.

⁶ Vgl. Kopfmüller, J. (2010): Von der kulturellen Dimension nachhaltiger Entwicklung zur Kultur nachhaltiger Entwicklung. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (Hg.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 43-57(Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15)

⁷ Damit ist „Gerechtigkeit“ als Bewertungskriterium und Anforderungsstrategie ein untrennbares normatives Element des Konzepts der Nachhaltigkeit. Wenn man sich entschließt, Verantwortung für kommende Generationen zu übernehmen, dann rückt auch die Thematik der Bestimmung von

Gerechtigkeitsprinzips auf dieser allgemeinen Ebene entspricht die Notwendigkeit einer integrativen Betrachtung der ökologischen, der ökonomischen und der sozialen Dimension von Nachhaltigkeit. Und in der Tat, über Zukunftsfähigkeit wird nicht nur in einer dieser Dimensionen entschieden, sondern in einer komplexen Verknüpfung zwischen diesen. Hierbei ergibt sich auch die Notwendigkeit der expliziten Berücksichtigung institutionell-politischer Dimension.

Ein wesentlicher Hintergrund für diese Herangehensweise war die Einsicht, dass nachhaltige Entwicklung (als Prozess!) mit einigen wichtigen Sichtweisen verbunden ist, vor allem mit

- einer umfassenden, holistischen Sicht „auf Alles“ (unter Berücksichtigung der Komplexität der sozialen, ökonomischen, ökologischen, kulturellen u.a. Entwicklungsbedingungen sowie ihrer Wechselwirkungen);
- dem Anerkennen der entscheidenden Rolle von Verteilungsgesichtspunkten (bezüglich Umwelt- und finanzieller Ressourcen, ökologischer Risiken und Erfordernisse, Vor- und Nachteile politischer Maßnahmen usw.);
- einer globalen Perspektive, d.h. Zielsetzungen auf globaler Ebene und deren Überführung in nationale, regionale und lokale Implementierungen bei Berücksichtigung entsprechender Implikationen;
- einer Langzeitorientierung (d.h. nicht nur gemessen an parlamentarischen Wahlperioden oder Unternehmensstrategien);
- der Idee von „Grenzen“ (etwa hinsichtlich Ressourcenverfügbarkeit, Umweltbelastungen u.ä.).

Ausgangsprämisse des integrativen Nachhaltigkeits-Konzepts ist, dass die ökologische, ökonomische, soziale und institutionell-politische Dimension nachhaltiger Entwicklung prinzipiell gleichrangig und integriert zu behandeln sind. Ziel eines solchen Nachhaltigkeitskonzepts ist es, die Erhaltung bzw. Verbesserung ökonomischer und sozialer Lebensbedingungen mit der langfristigen Sicherung der natürlichen Lebensgrundlagen in Einklang zu bringen und nach hierfür geeigneten institutionell-politischen Voraussetzungen zu suchen.

„Gerechtigkeit“ in das Blickfeld, ein Unterfangen, das mindestens so alt wie das Nachdenken über „Grundsätze“ oder „Regeln“ menschlichen Zusammenlebens ist, bislang aber kein befriedigendes *substantielles* Ergebnis erbracht hat, wahrscheinlich auch nicht erbringen konnte, denn: „Gerechtigkeit ist kein absoluter, sondern ein relativer Begriff, dessen je konkreter Inhalt in Relation steht zu bestimmten sozialen Zielen und Sinngehalten“ (Walzer 1992, S. 440). Infolgedessen geht es nach Rainer Forst „um die Möglichkeit eines Begriffs moralisch begründeter politischer und sozialer Gerechtigkeit, der den Vorwurf der Kontextblindheit ebenso vermeidet wie einen Kontextualismus, der den universalistischen Kern der Forderung nach ‚Gerechtigkeit‘ verkennt. [...] Gerechte Prinzipien sind [...] solche, die allgemein und unparteiisch gerechtfertigt sind, indem sie den konkreten Interessen, Bedürfnissen und Werten der von ihnen Betroffenen auf angemessene Weise entsprechen“ (Forst 1994, S. 10, 348). – Dieser Schwierigkeit waren sich die Autoren des „Brundtland-Berichts“ möglicherweise bewusst, denn sie haben vermieden, eine für ihr Anliegen (Sicherung einer zukunftsfähigen Entwicklung) wichtige theoretisch-konzeptionelle Grundlage (Gerechtigkeit) weiter zu explizieren.

Tabelle 1: System von Nachhaltigkeitsregeln

Substanzuelle Regeln		
<i>Sicherung der menschlichen Existenz</i>	<i>Erhaltung des gesellschaftlichen Produktivpotenzials</i>	<i>Bewahrung der Entwicklungs- und Handlungsmöglichkeiten</i>
1.1 Schutz der menschlichen Gesundheit	2.1 Nachhaltige Nutzung erneuerbarer Ressourcen	3.1 Chancengleichheit im Hinblick auf Bildung, Beruf, Information
1.2 Gewährleistung der Grundversorgung (Nahrung, Bildung, ...)	2.2 Nachhaltige Nutzung nicht erneuerbarer Ressourcen	3.2 Partizipation an gesellschaftlichen Entscheidungsprozessen
1.3 Selbstständige Existenzsicherung	2.3 Nachhaltige Nutzung der Umwelt als Senke	3.3 <i>Erhaltung des kulturellen Erbes und der kulturellen Vielfalt</i>
1.4 Gerechte Verteilung der Umweltnutzungsmöglichkeiten	2.4 Vermeidung unvertretbarer technischer Risiken	3.4 <i>Erhaltung der kulturellen Funktion der Natur</i>
1.5 Ausgleich extremer Einkommens- und Vermögensunterschiede	2.5 Nachhaltige Entwicklung des Sach-, Human- und Wissenskapitals	3.5 Erhaltung der sozialen Ressourcen
Instrumentelle Regeln		
<ul style="list-style-type: none"> –Internalisierung der externen ökologischen und sozialen Kosten –Angemessene Diskontierung –Begrenzung der Staatsverschuldung –Faire weltwirtschaftliche Rahmenbedingungen –Internationale Kooperation –Resonanzfähigkeit gesellschaftlicher Institutionen –Reflexivität gesellschaftlicher Institutionen –Steuerungsfähigkeit –Selbstorganisationsfähigkeit –Machtausgleich 		

Quelle: kombiniert nach Kopfmüller, J.; Brandl, V.; Jörissen, J.; Paetau, M.; Banse, G.; Coenen, R.; Grunwald, A. (2001): Nachhaltige Entwicklung integrativ betrachtet. Konstitutive Elemente, Regeln, Indikatoren. Berlin (Global zukunftsfähige Entwicklung – Perspektiven für Deutschland, Bd. 1), s. 172, 174.

Im Hinblick auf die zur Erreichung von Nachhaltigkeitszielen erforderlichen Handlungsstrategien wird davon ausgegangen, dass es einer angemessenen Kombination aus den drei, bislang vorwiegend auf die ökologische Dimension des Problems bezogenen, Ansätzen bedarf: Effizienz (d. h. die Reduzierung des Stoff- und Energieverbrauchs je Einheit hergestellter Güter oder Dienstleistungen), Suffizienz

(Reduzierung der hergestellten Menge und Nutzung von Gütern/Dienstleistungen) und Konsistenz (Erhöhung der Vereinbarkeit anthropogener mit natürlichen Stoffströmen). Dazu wird von folgenden drei generellen konstitutiven Elementen des Nachhaltigkeits-Leitbildes *ausgegangen*⁸:

1. Intra- und intergenerative Gerechtigkeit;
2. Globale Orientierung;
3. Anthropozentrischer Ansatz.

Aus diesen drei Prämissen („konstitutive Elemente“) ergeben sich in einem ersten Operationalisierungsschritt folgende drei generelle Ziele nachhaltiger Entwicklung⁹:

1. Sicherung der menschlichen Existenz;
2. Erhaltung des gesellschaftlichen Produktivpotentials;
3. Bewahrung der Entwicklungs- und Handlungsmöglichkeiten.

Diese Ziele wurden in einem nächsten Schritt anhand von Handlungsleitlinien bzw. Regeln konkretisiert, die den Kern des Konzepts darstellen (siehe Tabelle 1). Sie umfassen zum einen substantielle Regeln, die Mindestanforderungen für die Realisierung der generellen Ziele darstellen, zum anderen *instrumentelle Regeln*, die Wege zur Umsetzung dieser Mindestanforderungen beschreiben.

Derzeit etabliert sich nach und nach eine kulturelle Perspektive als eigenständige Dimension der Nachhaltigkeitswissenschaft¹⁰, die im Kontext der Nachhaltigkeitsdebatte bislang (von wenigen Ausnahmen abgesehen) höchstens als Beiwerk der sozialen Nachhaltigkeit Eingang in den politischen Diskurs fand. Begleitet wird der aufkommende politische Diskurs von einer zunehmenden Intensivierung der wissenschaftlichen Debatte.¹¹

Anlass ist wohl auch das Unbehagen, dass die kulturelle Dimension bislang weitgehend unberücksichtigt geblieben ist. Drei Beispiele sollen als Beleg gelten:

(1) Im oben genannten integrativen Konzept beziehen sich nur zwei der substantiellen Regeln explizit auf den kulturellen Bereich (in Tabelle 1 *kursiv* hervorgehoben)¹². Zum

⁸ Kopfmüller, J.; Brandl, V.; Jörisen, J.; Paetau, M.; Banse, G.; Coenen, R.; Grunwald, A. (2001): Nachhaltige Entwicklung integrativ betrachtet. Konstitutive Elemente, Regeln, Indikatoren. Berlin (Global zukunftsfähige Entwicklung – Perspektiven für Deutschland, Bd. 1), s. 129ff.

⁹ Kopfmüller, J.; Brandl, V.; Jörisen, J.; Paetau, M.; Banse, G.; Coenen, R.; Grunwald, A. (2001): Nachhaltige Entwicklung integrativ betrachtet. Konstitutive Elemente, Regeln, Indikatoren. Berlin (Global zukunftsfähige Entwicklung – Perspektiven für Deutschland, Bd. 1), s. 163ff.

¹⁰ Kates, R.; Clark, W.; Corell, R.; Hall, J.; Jaeger, C.; Lowe, I.; McCarthy, J.; Schellnhuber, H.-J.; Bolin, B.; Dickson, N.; Faucheux, S.; Gallop, G.; Grubler, A.; Huntley, B.; Jager, J.; Jodha, N.; Kaspersen, R.; Mabogunje, A.; Matson, P.; Mooney, H. (2001): Sustainability Science. In: Science, Vol. 292, No. 5517, Issue of April 27, pp. 641-642.

¹¹ Verwiesen sei vor allem auf Banse et al. 2011; Duxbury/Gillette 2007; Grabe 2010; Hahn 2010; Hawkes 2001; Janikowski/Krzysztofek 2009; Krainer/Trattning 2007; Kurt/Wagner 2002; Parodi et al. 2010, 2011.

¹² Vgl. zum Folgenden Kopfmüller, J. (2010): Von der kulturellen Dimension nachhaltiger Entwicklung zur Kultur nachhaltiger Entwicklung. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (Hg.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 43-57 (Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15), s. 47ff.

einen ist es die Regel zur „Erhaltung des kulturellen Erbes und der kulturellen Vielfalt“. In Anlehnung an die Prinzipien des 1991 erschienenen „World Report of Culture and Development“, einer von der UNESCO eingesetzten Kommission¹³, werden hier der Kultur zwei gleichberechtigte Funktionen zugeschrieben: zum einen die bereits angesprochene instrumentelle Funktion in dem Sinne, dass kulturelle Fähigkeiten und Kapazitäten wichtige Instrumente für die sozioökonomische Entwicklung von Gesellschaften sein können; zum anderen wird Kultur aber auch ein Eigenwert zugeschrieben. Sie dient nicht nur der Verwirklichung anderer Ziele, sondern ist selbst die soziale Basis dieser Ziele. Kultur bestimmt unter anderem wie Menschen zusammenleben oder zusammenarbeiten und wie sie mit ihrer natürlichen Umwelt umgehen. In diesem Verständnis ist Kultur die wichtigste Quelle für Kreativität – ein unbestreitbar wichtiger Faktor für nachhaltige Entwicklung – und ist daher in ihrer Vielfalt zu erhalten, gegen die vielfältigen Bedrohungen in Form von Globalisierung und internationaler kultureller Uniformierung. Dabei wird Kultur nicht als statisches Konzept, sondern als dynamischer Prozess verstanden: das, was als erhaltenswert anzusehen ist, muss in gesellschaftlichen Kommunikations- und Aushandlungsprozessen festgelegt werden. Die zweite auf den Kulturbereich bezogene Regel ist die zur „Erhaltung der kulturellen Funktion der Natur“. Hier geht es im Kern darum, neben der lebenserhaltenden Funktion der Natur als Rohstofflieferant und Schadstoffsenke auch ihre lebensbereichernde Funktion als Gegenstand sinnlicher, kontemplativer oder ästhetischer Erfahrungen in den Blick zu nehmen. Trotz aller kulturbedingter Unterschiedlichkeiten können hierfür einige quasi allgemeingültige Wertkategorien für Natur benannt werden: der Erlebnis- bzw. Erholungswert, der Existenzwert (der bereits aus dem bloßen Wissen um die Existenz bestimmter Naturgüter entspringt), der Symbolwert, der Erinnerungswert (der stark mit individuellen oder Gruppenidentitäten verbunden ist) sowie der Seltenheitswert als ein Kriterium für Schutzwürdigkeit. Was beispielsweise als erhaltenswerte oder schutzwürdige Natur- und Kulturlandschaften gelten soll, wird in weiten Teilen durch internationale Vereinbarungen geregelt, möglichst unter Einbeziehung der betroffenen Bevölkerung und wichtiger zivilgesellschaftlicher Gruppen.

(2) In dem instruktiven Artikel „Sustainability Science“ geht es um „interactions between nature and society“.¹⁴ Die Hauptfrage der zu etablierenden Sustainability Science sei folgende: What systems of incentive structures – including markets, rules, norms, and scientific information – can most effectively improve social capacity to guide interactions between nature and society toward more sustainable trajectories?“¹⁵. Die Frage ist: Welchen Platz hat in diesen Interaktionen die Kultur?

¹³ WCCD – World Commission on Culture and Development (1991): World Report of Culture and Development. ParisWorldwatch Institute (Hg.) (2010): Zur Lage der Welt 2010. Einfach besser leben. Nachhaltigkeit als neuer Lebensstil. München

¹⁴Analog formulieren William C. Clark und Nancy M. Dickson: „Sustainability science focuses on the dynamic interactions between nature and society“ (Clark, W. C.; Dickson, N. M. (2003): Sustainability Science: The Emerging Research Program. In: PNAS – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, Vol. 100, No. 14, pp. 8059-8061(doi: 10.1073/pnas.1231333100). – URL: <http://www.pnas.org/content/100/14/8059.full>, p. 8059).

¹⁵ Kates, R.; Clark, W.; Corell, R.; Hall, J.; Jaeger, C.; Lowe, I.; McCarthy, J.; Schellnhuber, H.-J.; Bolin, B.; Dickson, N.; Faucheux, S.; Gallopin, G.; Grubler, A.; Huntley, B.; Jager, J.; Jodha, N.;

(3) Kurt A. Detzer hat schon vor mehreren Jahren über die Rolle von Leitbildern für nachhaltige Entwicklung nachgedacht¹⁶. In seiner Zusammenstellung taucht „Kultur“ explizit nur im Rahmen von „Unternehmenskultur“ auf (siehe Tabelle 2). – Etwas wenig.

Tabelle 2: Leitbilder und Konzepte für eine umweltschonende Technikgestaltung

Lebensstile	Politische Konzepte	Verfahrens-leitbilder	Inhaltliche Leitbilder
Askese	Internalisierung externer Kosten	Nachhaltige Entwicklung	
Neue Bescheidenheit	Internationale Konventionen	Technikbewertung	Recyclinggerechtes Konstruieren, Stoffrecycling
Neue Gemächlichkeit	Verbote	Risikoanalyse	Integrierter Umweltschutz
Sanfter Tourismus	Gebote	Ökobilanzierung	Rationelle Energienutzung
Neuer Lebensstil	Anreizsysteme		Sicherheitstechnik
			Angepaßte Technologien
		<i>Unternehmens- Kultur</i>	

Quelle: nach: Detzer, K. A. (1993): Unsere Verantwortung für eine umweltverträgliche Technikgestaltung. Von abstrakten Leitsätzen zu konkreten Leitbildern. Düsseldorf (VDI), s.58

Im Rahmen der wissenschaftlichen Aktivitäten zur Überwindung dieser „Defizite“ wird die kulturelle Dimension bzw. werden die kulturellen Dimensionen von nachhaltiger Entwicklung in zwei Richtungen verdeutlicht¹⁷:

- (1) als *Bedingung* für nachhaltige Entwicklung („kulturelle Nachhaltigkeit“);
- (2) als *Ziel* für nachhaltige Entwicklung („nachhaltige Kultur“¹⁸).

Kasperson, R.; Mabogunje, A.; Matson, P.; Mooney, H. (2001): Sustainability Science. In: Science, Vol. 292, No. 5517, Issue of April 27, p. 641.

¹⁶ Detzer, K. A. (1993): Unsere Verantwortung für eine umweltverträgliche Technikgestaltung. Von abstrakten Leitsätzen zu konkreten Leitbildern. Düsseldorf (VDI)

Detzer, K. A. (1996): Wie verantworten wir den weiteren industriellen Fortschritt? Ingenieure im Fadenkreuz von Technik, Wirtschaft, Politik und Ethik. In: Fricke, W.; Oetzel, V. (Hg.): Zukunft der Industriegesellschaft. Bonn (Friedrich-Ebert-Stiftung) 1996, S. 210-220.

¹⁷Vgl. Robertson-von Trotha, C. Y.; Parodi, O.; Hauser, R. (2011): Perspectives of Cultural Interplays in Sustainability Research. In: Sustainable Development – The Cultural Perspective. Concepts – Aspects – Examples. Berlin, pp. 377-381 (Gesellschaft – Technik – Umwelt, Neue Folge 15)

In den meisten politischen Dokumenten zur nachhaltigen Entwicklung finden sich zumeist nur „Deklarationen“ über die Bedeutung von Kultur, aber keine bzw. kaum Reflexionen in den genannten zwei Richtungen¹⁹. Abhängig vom unterstellten „Kultur-Verständnis“ geht es dabei vor allem um Normen, Werte, Weltbilder, Regeln und Hoffnungen, aber auch um Muster, um „Arten und Weisen“ zu leben, zu konsumieren, zu produzieren, zu kommunizieren usw. Dabei werden vor allem drei Mängel sichtbar:

- (1) ein Mangel an kulturellen Diskussionspunkten in der Debatte zu nachhaltiger Entwicklung (zumeist handelt es sich „nur“ um ökologische, ökonomische, soziale, politische, ... Schwerpunkte);
- (2) ein Mangel an Einbindung von nachhaltiger Entwicklung in kulturelle bzw. kulturwissenschaftliche oder -theoretische Überlegungen (die häufig auf einem einseitigen Verständnis von Kultur als Kanon der Künste basieren);
- (3) ein Mangel an kultureller „Anschlussfähigkeit“ nachhaltiger (auch nachhaltigkeitsökonomischer) Ansätze an bestehende kulturelle Muster und Institutionen einerseits und ein Mangel an ökonomischer „Anschlussfähigkeit“ (nachhaltigkeits-)kultureller Konzepte an vorhandene Produktions- und Konsumtionsmuster.

Feststellbar ist jedoch, dass die kulturelle Dimension allmählich ein sowohl eigenständiger als auch integraler Bestandteil der Bemühungen um eine nachhaltige Entwicklung einschließlich eines wissensbasierten nachhaltigen Wirtschaftens wird. Die (unumstrittene!?) Kernthese in dieser Hinsicht ist, dass nachhaltige Entwicklung (auch bzw. vor allem) eine Frage der Kultur ist: *Um nachhaltige Entwicklung umzusetzen, muss die Art zu leben und zu wirtschaften – die herrschende ökonomisch-technische Kultur – geändert werden!*

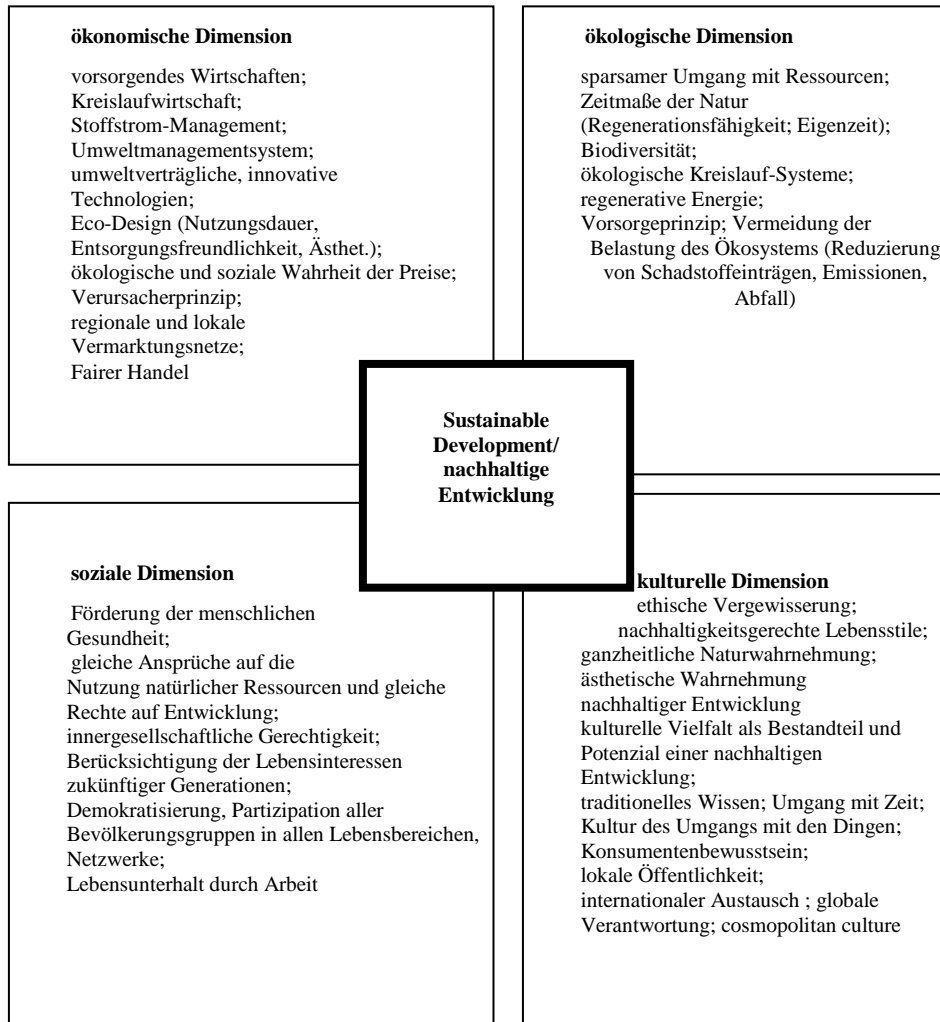
Beiträge reichen dabei von Überlegungen, die eher kulturwissenschaftlich orientiert sind, bis zu solchen, die aus Nachhaltigkeits-Überlegungen (einschließlich solcher nachhaltigkeitsökonomischer Art) resultieren.

Zunächst war wichtig, (kategorial) auf die Bedeutung des Kulturellen für nachhaltige Entwicklung zu verweisen. Tabelle 3 zeigt das exemplarisch durch das Hinzufügen einer weiteren „Dimension“ zum traditionellen „Drei-Säulen/Dimensionen-Modell“ der Nachhaltigkeit“, Abbildung 1 deutet darüber hinaus Interdependenzen zwischen einzelnen „Bestimmungsstücken“ an.

¹⁸ Vgl. Parodi, O. (2010): Drei Schritte in Richtung einer Kultur der Nachhaltigkeit. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (Hg.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 97-115(Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15)

¹⁹ Kopfmüller, J. (2010): Von der kulturellen Dimension nachhaltiger Entwicklung zur Kultur nachhaltiger Entwicklung. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (Hg.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 43-57(Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15)

Tabelle 3: Dimensionen nachhaltiger Entwicklung

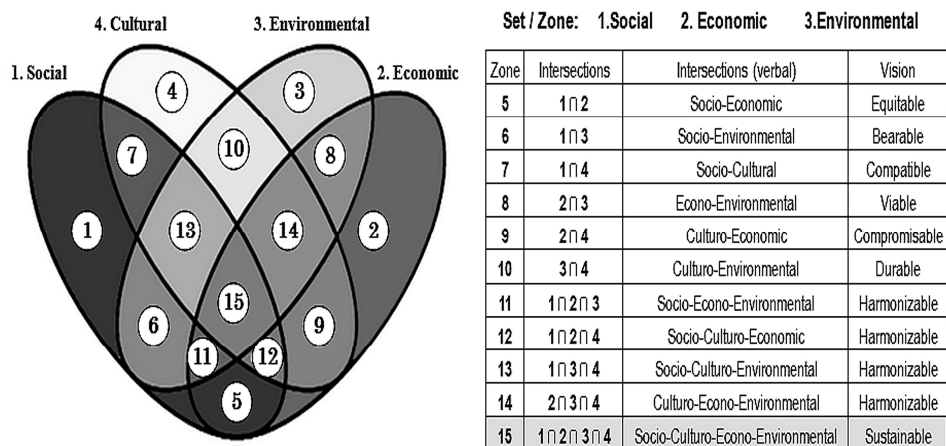
Quelle: nach Stoltenberg, U. (2010): Kultur als Dimension eines Bildungskonzepts für eine nachhaltige Entwicklung. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (eds.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 293-311 (Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15), s. 297.

Mit dem Zusammenhang von nachhaltiger Entwicklung weitergehend verbundene Fragestellungen sind vor allem:

- Wie wird die Nachhaltigkeit bzw. die Nicht-Nachhaltigkeit von Kultur im Alltag, in der gesellschaftlichen Praxis bzw. in individuellen Praxen erkenn- und begreifbar?
- Welche kulturellen „Rahmenbedingungen“ müssen für nachhaltige Entwicklung gegeben sein bzw. geschaffen werden?

- Welche bestehenden Regeln und Normen stehen einer Kultur der Nachhaltigkeit explizit und implizit entgegen? Wie lässt sich das erfassen, beschreiben und beurteilen. Was müssen sie erlauben und fördern (z.B. Fehlertoleranzen, Ungleichheiten, Vielfalt, Abweichungen, Partizipation und [kollektive] Reflexion in der Gesellschaft)?
- Welche individuellen und kollektiven Kompetenzen sind erforderlich, um einen kulturellen Wandel in Richtung nachhaltige Entwicklung zu ermöglichen bzw. zu befördern?
- Von welchen kulturellen Voraussetzungen gehen die verschiedenen Konzepte aus und welche normativen Zielsetzungen verfolgen sie explizit und implizit? (Das könnten etwa Vorstellungen von Gerechtigkeit, Umverteilung, Verzicht etc. sein, aber auch andere gesellschaftliche [Leit-]Konzepte wie z.B. Wachstum, Fortschritt, Religion, Freiheit, Individuum, Zeit, und den ökologisch orientierten Prinzipien Effizienz, Suffizienz, Konsistenz.)
- Welche weltanschaulich-konzeptionellen „Basisannahmen“ befördern bzw. verhindern nachhaltige Entwicklung (Natur-/Technik-Verständnis, Autonomie des Individuums, „Marktzwang“, „Basiswerte“, ...)?

Abbildung 1: Vier-Säulen-Schema der Nachhaltigkeit

Quelle: To, K. (2011): Cultural Sustainability and Sustainable Communities. Initiative in Developing Countries. Evidence from Vietnam and Indonesia. In: Banse, G.; Nelson, G. L.; Parodi, O. (eds.): Sustainable Development – The Cultural Perspective. Concepts – Aspects – Examples. Berlin, (Gesellschaft – Technik – Umwelt, Neue Folge 15), p. 351.

Kulturelles wird dabei verstanden zum einen als „*pattern*“ und „*practices*“ (z.B. in Form von Verhaltens-, Konsumtions- und Produktionsmustern und entsprechender Praktiken²⁰), zum anderen als „*tradition*“ (z.B. in Form des Umgangs mit „Überliefertem“).

²⁰ Hintergrund sind folgende Einsichten: „*Erstens*: Das meiste, was wir Alltagsmenschen tun, ist nicht Ergebnis wohlüberlegter intentionaler Entscheidungen, sondern basiert auf einem praktischen Erfahrungswissen und einem interpretativen Können, das wir in häufig wiederholten

In einem breiten Verständnis umfasst Kultur

- (a) die Wertvorstellungen, Überzeugungen, Kognitionen und Normen, die von einer Gruppe von Menschen geteilt werden;
- (b) die Verhaltensweisen und Praktiken, die für eine Gruppe von Menschen üblich sind;
- (c) vergegenständlichte Artefakte, mit denen das Leben gestaltet wird;
- (d) „stillschweigend“ vorausgesetzte Handlungs- und Verhaltens„regeln“ (d. h. implizite „Werte“²¹).

Für den hier interessierenden Bereich (d.h., vor allem für die Bedingungen der kulturellen „Anschlussfähigkeit“ einer nachhaltigen Entwicklung) ist es angebracht, von einem etwas eingeschränkten Kulturkonzept auszugehen, das auf Überlegungen von Klaus P. Hansen zurückgeht. Nach Hansen gibt es auf verschiedenen Ebenen von Gemeinschaften (Makro-, Meso- und Mikroebene) sogenannte kulturelle Standardisierungen im Umgang mit Technik in den Bereichen Kommunikation, Handeln und Verhalten, Denken sowie Fühlen und Empfinden²². Diese kulturellen Standardisierungen bilden sich im Verlauf der Sozialisation bzw. „Enkulturation“ heraus und sind mehr oder weniger stabil.²³

Kulturelle Muster und Praktiken beziehen sich dabei auf

- die Kommunikation (mündlich / schriftlich, massenmedial, one-to-one / one-to-many / many-to-many, textuell / hypertextuell, ...),
- das Denken (z. B. rational / emotional, systematisch / intuitive, analytisch / ganzheitlich, ...),
- das Fühlen und Empfinden (z.B. Akzeptanz, Hoffnungen, Ängste, Träume, ...) und
- das Verhalten und Handeln (z.B. Tun / Unterlassen, erfahrungsbasiert, spontan, zielorientiert, ...)

in Relation zu Raum und Zeit.

Wie fast allumfassend Kulturelles mit nachhaltiger Entwicklung verbunden ist, soll abschließend lediglich die Gliederung der Publikation „Zur Lage der Welt 2010. Einfach

Handlungszügen eingeübt haben und das uns vieles, wenn nicht das meiste, ohne längeres Überlegen ausführen lässt. *Zweitens*: Erst im Kontext praktischer Lebenszusammenhänge wird vorhandenes Wissen relevant und wirksam, findet seinen Einsatz und seine Veränderung. Erst wenn sich uns größere Probleme aufdrängen und stören, wenn wir nach konkreten Lösungen suchen und unsere Praktiken ändern müssen oder wollen, werden all die großen Wissensbestände thematisch, über die wir als Mitglieder einer Wissensgesellschaft zwar verfügen, die jedoch meist passiv in uns ruhen“ (Hörning 2010, S. 334f.).

²¹ Vgl. näher dazu gl. näher dazu Hegmann, H. (2004): Implizites Wissen und die Grenzen mikroökonomischer Institutionenanalyse. In: Blümle, G.; Goldschmidt, N.; Klump, R.; Schauenberg, B.; Senger, H. von (Hg.): Perspektiven einer kulturellen Ökonomik. Münster, S. 11-28.

²² Vgl. Hansen, K. P. (2003): Kultur und Kulturwissenschaft. 2. Aufl. Tübingen/Basel; vgl. auch Hauser, R.; Banse, G. (2010): Kultur und Kulturalität – Annäherungen an ein vielschichtiges Konzept. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (Hg.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 23ff (Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15)

²³Das Konzept von Hansen kann hier weder weiter ausgeführt noch exemplarisch „angewendet“ werden; vgl. dazu aber Hauser 2010.

besser leben. Nachhaltigkeit als neuer Lebensstil“, herausgegeben vom Worldwatch Institute, verdeutlichen²⁴:

- Kapitel 1: Alte und neue Traditionen;
- Kapitel 2: Der neue Bildungsauftrag: Nachhaltigkeit;
- Kapitel 3: Unternehmertum und Wirtschaft. Neue Prioritäten für das Management;
- Kapitel 4: Die Rolle des Staates;
- Kapitel 5: News und Nachhaltigkeit: Die Rolle der Medien;
- Kapitel 6: Die Macht der sozialen Bewegungen.

Zusammenfassend kann festgestellt werden, dass die Resultate in dem noch jungen Forschungsfeld nachhaltige Entwicklung und Kultur

- abhängig sind vom Verständnis von „Kultur“ und von „nachhaltiger Entwicklung“ (und vom unterstellten Verständnis von „Wissensgesellschaft“);
- beeinflusst werden durch die gegebene wissenschaftliche Disziplin;
- in einem engen Zusammenhang stehen (a) zur Forschungsfrage, (b) zur Untersuchungsebene (mehr lokal bzw. regional oder mehr national bzw. global) und (c) zum methodologischen Ansatz (Fallstudie, konzeptionelle Überlegung, „Transformation“ von Wissen in Handlungsempfehlungen, ...).

Es gilt, durch vielfältige Anstrengungen die Diskrepanz zwischen expandierender Praxis und wissenschaftlicher (auch philosophischer) Reflexion zu überwinden oder zumindest zu verringern. Deutlich wird aber auch, dass im Zusammenhang mit nachhaltiger Entwicklung kultureller Wandel im Wechselspiel von Individuum und Kollektiv erfolgt. Eine nachhaltige Entwicklung wird sich somit nicht von alleine einstellen, sondern bedarf auch der Intervention von weitsichtigen Individuen. Deshalb sei abschließend nochmals wiederholt:

Nachhaltige Entwicklung ist eine Frage der Kultur, denn: „Es ist die Praxis unseres alltäglichen Tuns, es sind die kulturell eingefahrenen Gepflogenheiten und sozial eingespielten Praktiken, die große Ansatzpunkte für Verhaltensänderungen auch hin zur Nachhaltigkeit bieten“²⁵.

LITERATUR

- [1] Banse, G.; Janikowski, R.; Kiepas, A. (red.) (2010): Zrównoważony rozwój – ponadnarodowo. Spojrzenia i doświadczenia z Europy Środkowej. Berlin (Global zukunftsfähige Entwicklung – Perspektiven für Deutschland, Bd. 16.2) (poln.)
- [2] Banse, G.; Kiepas, A. (red.) (2005): Zrównoważony rozwój: Od naukowego badania do politycznej strategii. Berlin (Global zukunftsfähige Entwicklung – Perspektiven für Deutschland, Bd. 10.2) (poln.)

²⁴ Worldwatch Institute (Hg.): Zur Lage der Welt 2010. Einfach besser leben. Nachhaltigkeit als neuer Lebensstil. München

²⁵ Hörning, K. H., *Kultur und Nachhaltigkeit im Netz alltäglicher Lebenspraktiken*. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (Hg.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 333-345 (Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15)

- [3] Banse, G.; Kiepas, A. (red.) (2009): *Zrównoważony rozwój: Od naukowego badania do politycznej strategii*. Rolnictwo – turystyka – edukacja. Berlin (Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 13.2) (poln.)
- [4] Banse, G.; Nelson, G.; Parodi, O. (eds.) (2011): *Sustainable Development – The Cultural Perspective. Concepts – Aspects – Examples*. Berlin (Gesellschaft – Technik – Umwelt, Neue Folge 15)
- [5] Banse, G.; Parodi, O. (2011): *Kulturowe uwarunkowania rozwoju zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy*. In: Poskrobko, B. (red.): *Uwarunkowania rozwoju zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy*. Białystok (Wyższa Szkoła Ekonomiczna), S. 31-46 (poln.)
- [6] Banse, G.; Parodi, O. (2012): *Sustainability and Culture – an Expanded View*. In: *Periodica Oeconomica. Special Issue on the Regional Aspects of Sustainability*, pp. 17-27. – URL: <http://www.gti.ektf.hu/PO2012.html>
- [7] Birnbacher, D.; Schicha, Chr. (1996): *Vorsorge statt Nachhaltigkeit. Ethische Grundlagen der Zukunftsverantwortung*. In: Kastenholz, H. G.; Erdmann, K.-H.; Wolff, M. (Hg.): *Nachhaltige Entwicklung. Zukunftschancen für Mensch und Umwelt*. Berlin u.a., S. 141-154
- [8] Clark, W. C.; Dickson, N. M. (2003): *Sustainability Science: The Emerging Research Program*. In: *PNAS – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 100, No. 14, pp. 8059-8061 (doi: 10.1073/pnas.1231333100). – URL: <http://www.pnas.org/content/100/14/8059.full>
- [9] Detzer, K. A. (1993): *Unsere Verantwortung für eine umweltverträgliche Technikgestaltung. Von abstrakten Leitsätzen zu konkreten Leitbildern*. Düsseldorf (VDI)
- [10] Detzer, K. A. (1996): *Wie verantworten wir den weiteren industriellen Fortschritt? Ingenieure im Fadenkreuz von Technik, Wirtschaft, Politik und Ethik*. In: Fricke, W.; Oetzel, V. (Hg.): *Zukunft der Industriegesellschaft*. Bonn (Friedrich-Ebert-Stiftung) 1996, S. 210-220
- [11] Duxbury, N.; Gillette, E. (2007): *Culture as a Key Dimension of Sustainability. Exploring Concepts, Themes and Models*. – URL: www.cultureandcommunities.ca/downloads/WP1-Culture-Sustainability.pdf
- [12] Forst, R. (1994): *Kontexte der Gerechtigkeit. Politische Philosophie jenseits von Liberalismus und Kommunitarismus*. Frankfurt am Main
- [13] Grabe, L. (2010): *Das „Projekt Nachhaltigkeit“. Zu den Grenzen des Nachhaltigkeitskonzepts aus kultureller Perspektive*. *Cultura21 eBooks Series on Culture and Sustainability*, 1. – URL: http://magazin.cultura21.de/_data/magazincultura21-de_addwp/2010/12/MA-Lisa-Grabe-c21-ebooks.pdf
- [14] Hahn, J. (2010). *Creative Cities an (Un)Sustainability – Cultural Perspectives*. *Cultura21 eBooks Series on Culture and Sustainability*, 3. – URL: http://magazin.cultura21.de/_data/magazin-cultura21-de_addwp/2011/02/Julia-Hahn-c21-ebook-vol3.pdf
- [15] Hansen, K. P. (2003): *Kultur und Kulturwissenschaft*. 2. Aufl. Tübingen/Basel
- [16] Hauff, V. (Hg.) (1987): *Unsere gemeinsame Zukunft. Bericht der Weltkommission für Umwelt und Entwicklung*. Greven

- [17] Hauser, R.; Banse, G. (2010): Kultur und Kulturalität – Annäherungen an ein vielschichtiges Konzept. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (Hg.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 21-41 (Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15)
- [18] Hawkes, J. (2001): The Fourth Pillar of Sustainability. Culture's Essential Role in Public Planning. Melbourne, Australia
- [19] Hegmann, H. (2004): Implizites Wissen und die Grenzen mikroökonomischer Institutionenanalyse. In: Blümle, G.; Goldschmidt, N.; Klump, R.; Schauenberg, B.; Senger, H. von (Hg.): Perspektiven einer kulturellen Ökonomik. Münster, S. 11-28
- [20] Hörning, K. H. (2010): Kultur und Nachhaltigkeit im Netz alltäglicher Lebenspraktiken. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (Hg.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 333-345 (Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15)
- [21] Janikowski, R.; Krzysztofek, K. (red.) (2009): Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko - ład przestrzenny - dziedzictwo. Warszawa (poln.)
- [22] Kates, R.; Clark, W.; Corell, R.; Hall, J.; Jaeger, C.; Lowe, I.; McCarthy, J.; Schellnhuber, H.-J.; Bolin, B.; Dickson, N.; Faucheux, S.; Gallopin, G.; Grubler, A.; Huntley, B.; Jager, J.; Jodha, N.; Kaspersen, R.; Mabogunje, A.; Matson, P.; Mooney, H. (2001): Sustainability Science. In: Science, Vol. 292, No. 5517, Issue of April 27, pp. 641-642
- [23] Kopfmüller, J. (2010): Von der kulturellen Dimension nachhaltiger Entwicklung zur Kultur nachhaltiger Entwicklung. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (Hg.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 43-57 (Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15)
- [24] Kopfmüller, J.; Brandl, V.; Jörissen, J.; Paetau, M.; Banse, G.; Coenen, R.; Grunwald, A. (2001): Nachhaltige Entwicklung integrativ betrachtet. Konstitutive Elemente, Regeln, Indikatoren. Berlin (Global zukunftsfähige Entwicklung – Perspektiven für Deutschland, Bd. 1)
- [25] Krainer, L.; Trattnigg, R. (Hg.) (2007): Kulturelle Nachhaltigkeit. Konzepte, Perspektiven, Positionen. München
- [26] Kurt, H.; Wagner, B. (Hg.) (2002): Kultur – Kunst – Nachhaltigkeit. Die Bedeutung von Kultur für das Leitbild Nachhaltige Entwicklung. Essen
- [27] Parodi, O. (2010): Drei Schritte in Richtung einer Kultur der Nachhaltigkeit. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (Hg.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 97-115 (Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15)
- [28] Parodi, O.; Ayestaran, I.; Banse, G. (eds.) (2011): Sustainable Development – Relationships to Culture, Knowledge and Ethics. Karlsruhe (Karlsruher Studien Technologie und Kultur, Bd. 3)
- [29] Robertson-von Trotha, C. Y.; Parodi, O.; Hauser, R. (2011): Perspectives of Cultural Interplays in Sustainability Research. In: Sustainable Development –

- The Cultural Perspective. Concepts – Aspects – Examples. Berlin, pp. 377-381 (Gesellschaft – Technik – Umwelt, Neue Folge 15)
- [30]RSU – Der Rat von Sachverständigen für Umweltfragen (1996): Zur Umsetzung einer dauerhaft-umweltgerechten Entwicklung. Umweltgutachten 1996. Stuttgart
- [31]Stoltenberg, U. (2010): Kultur als Dimension eines Bildungskonzepts für eine nachhaltige Entwicklung. In: Parodi, O.; Banse, G.; Schaffer, A. (eds.): Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin, S. 293-311 (Global zukunftsfähige Entwicklung – Nachhaltigkeitsforschung in der Helmholtz-Gemeinschaft, Bd. 15)
- [32]To, K. (2011): Cultural Sustainability and Sustainable Communities. Initiative in Developing Countries. Evidence from Vietnam and Indonesia. In: Banse, G.; Nelson, G. L.; Parodi, O. (eds.): Sustainable Development – The Cultural Perspective. Concepts – Aspects – Examples. Berlin, pp. 349-375 (Gesellschaft – Technik – Umwelt, Neue Folge 15)
- [33]Walzer, M. (1992): Sphären der Gerechtigkeit. Ein Plädoyer für Pluralität und Gleichheit. Frankfurt am Main/New York
- [34]WCCD – World Commission on Culture and Development (1991): World Report of Culture and Development. Paris
- [35]Worldwatch Institute (Hg.) (2010): Zur Lage der Welt 2010. Einfach besser leben. Nachhaltigkeit als neuer Lebensstil. München

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ I KULTURA – IMPULSY DO DYSKUSJI

Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat badania nad zrównoważonym rozwojem kierowały większą uwagę na interdependencje zrównoważonego rozwoju i aspektów kulturowych (w odniesieniu do wymogów, wzajemnych powiązań, kompatybilności, treści behawioralnych i edukacyjnych). To daje z jednej strony możliwość wyróżnienia kulturowej zrównoważoności w odmiennych perspektywach (np. regionalnych!), z drugiej możliwość ogarnięcia tych wzajemnych powiązań jednym całościowym multidyscyplinarnym spojrzeniem. Ten proces jest ciągłym zadaniem, które może dokonać się na dwa sposoby: (1) „top down” od rozważań koncepcyjnych i politycznych, (2) „bottom up” z odniesieniem do dotychczasowych rezultatów dyskursu (rezultaty, jakie mają być osiągnięte, propozycje przewyżczenia rozpoznanych deficytów). Dyskusja nad kulturą i zrównoważonym rozwojem przebiega na wysokim poziomie abstrakcji, bo z jednej strony chodzi o koncepcję kultury, z drugiej o (kulturowe) białe plamy w aktualnej debacie wokół zrównoważonego rozwoju. Jeden biegun stanowi „kultura” (kultywowanie) zrównoważonego rozwoju, drugi równowagę, sustensywizacja kultury. Głównym i doniosłym pytaniem, jakie się konkretnie nasuwa, jest pytanie o kulturową kompatybilność współczesnych zrównoważonych rozwiązań.

Słowa kluczowe: sprawiedliwość, kultura, kompatybilność kulturowa, idea przewodnia, zrównoważony rozwój, technika.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND CULTURE - IMPULSES FOR DISCUSSION

During the past decade research in the field of sustainability has taken more and more attention to the interdependences of sustainable development and cultural issues (in terms of requirements, linkages, connectivity, behavioral and educational content). This offers the chance to differ cultural sustainability from related perspectives (i.e. a regional one!) and the opportunity to look closer to those interdependences in a multidisciplinary “overall view”. Developing this is a timely task that can be done in two ways: (1) “top down” from conceptual and political considerations, (2) “bottom up” by reference to existing discourse

results (achievements as to be achieved, proposals such recognized deficits). The discussion on culture and sustainability takes place on a high abstract level so far, it's about the concept of culture on the one hand and to (culturally) blind spots in the current debate on sustainability on the other hand. The "culture" ("cultivation") of sustainability is the "Nachhaltigisierung" ("Sustainabilization") of the culture face them.. The main and important question that arises concretely is the question of the cultural connectivity of sustainable solutions nowadays.

Keywords: justice, culture, cultural connectivity, idea, sustainable development, technology.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.33

Przesłano do redakcji: czerwiec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Zoltan BARTHA¹

MID-TERM EFFECTS OF THE FLAT RATE PERSONAL INCOME TAX IN HUNGARY

The objective of the paper is to examine whether the advantages and disadvantages mentioned in the literature of the flat rate income tax could be observed in Hungary. Personal income tax data provided by the Hungarian National Tax and Customs Administration was used to check the arguments. It was found that the flat tax indeed favours richer taxpayers, and because of the family tax credits, it heavily favours families with children. Tax revenues declined as tax rates were cut, while the GDP growth rate was close to stagnant. Both of these developments go against the expectations of the flat tax supporters, although it has to be mentioned that the changes were made in the midst of a European- and world-wide depression, which could have distorted the pure effects of the new tax code. Although in many countries the flat rate tax was a positive signal for investors boosting foreign direct investments, the Hungarian government introduced extra taxes on some of the transnational companies in order to balance the budget (and compensate for the lost personal income tax revenues), which meant that there was a decline in the mood of the investors. There is some indication that some illegal activities are shifted to the legal domain: the ratio of those tax reporters who earned an annual income of HUF 2 million or higher has gone from 62.5% to 66.6% in the period of 2010-12.

Keywords: flat rate income tax, Hungary, tax statistics, income distribution

1. INTRODUCTION

Introducing a flat rate income tax has become a trend in the transition economies of Eastern and Central Europe. Estonia and Lithuania has had it since 1994; Latvia opted for it in 1995, Russia in 2001, Serbia in 2003, Slovakia and Ukraine in 2004, Georgia and Romania in 2005, Macedonia, Montenegro and Albania in 2007, the Czech Republic and Bulgaria in 2008, Belarus and Bosnia in 2009 and Hungary in 2011. Economists traditionally have attributed some advantages and disadvantages to such tax systems, but these theories were hard to test, because for a long time there were very few countries using flat rate income taxes (the rare exceptions included Hong Kong and Jamaica). But as the number of countries converting to the new tax code increased, more and more empirical evidence could be gathered.

Yet, the assessment of the flat rate income tax system is still very difficult, for several reasons. One of the major problems is that flat taxes affect people belonging to high and low income groups very differently, and therefore aggregated data that are usually provided by the tax authorities do not allow for sophisticated analysis. The midterm macroeconomic effects of the tax code change may be measured over 2 years, the longer

¹ Zoltan Bartha, PhD, Institute of Economic Theory, University of Miskolc, Hungary, zolib@hu.inter.net, http://gtk.uni-miskolc.hu/gei/bz_en, e-mail: zolib@hu.inter.net>

term ones over 5 years according to Erdős², which means that a country needs to sustain the system for at least 6-8 years in order to get some empirical data on the changes in the behaviour of taxpayers. In reality there were no countries that kept the same tax code for longer than a decade. Minor changes were introduced every year (about tax exemptions, or rate changes), and the possible return to the old system, or a possible change for something new was discussed regularly – something that surely affected the expectations of taxpayers. Also, the flat rate income tax system introduced usually was very different from the textbook version (e.g. several deductions and exemptions were allowed, which goes completely against the idea of having one single rate – see Table 1 for details). Finally, personal income is subject to social security contribution as well (a sort of payroll tax), and assessing the effects of income tax changes without including the social security contribution can lead to misleading results.

This paper is made up of three main parts. It offers a general literature review on the possible micro- and macroeconomic effects, advantages and disadvantages of the flat rate personal income tax. The review section is followed by the empirical assessment of the Hungarian experience, and the paper is concluded with the most important Hungarian findings.

2. FLAT RATE INCOME TAX

In the textbook version, a flat rate income tax describes a situation where the income is taxed at the same rate irrespective of the income of the taxpayer. This means that if the flat (or single) rate is 16% – as in case of Hungary – a taxpayer with an annual income of 1,000 euros pays a total of 160 as income tax, while one with an income of 1,000,000 pays 160,000. A key point of the original suggestion made by Hall and Rabushka³ was that all income, including business and corporate income should be taxed at the same rate. Most tax codes however, do not follow this logic, so this paper only discusses personal income taxes.

The traditional alternatives of the flat rate (or single rate or linear) personal income tax are progressive and lump-sum taxes. Lump-sum taxes theoretically are great, because they do not alter economic behaviour, but are impossible to use. It is clear that people differ in their ability to earn an income, therefore the lump-sum tax would mean an unbearably high burden for some, and a pitiful sum for others. If, however, the lump-sum tax was adjusted to the abilities of the lowest income taxpayers, tax revenues would be very low. Because of these problems taxation is usually connected to the income of the individual.

The other alternative to flat taxes is the progressive tax system. Mirrlees⁴ showed that if taxpayers have different utility functions and different productivities (a quite realistic assumption) progressive taxes are a better alternative to linear ones, because they can lead to higher revenues. In other words a flat rate tax code would lead to lower burdens to more productive taxpayers. So why did so many Eastern and Central European countries opt for the flat rate system then? The explanations fall into two major categories: administrative-political arguments, and economic reasons.

² T. Erdős, *Egykulcsos jövedelemadó és gazdasági növekedés*, *Közgazdasági Szemle*, LIX. February, 2012, pp. 109-138

³ R. E. Hall, A. Rabushka, *The Flat Tax*, Stanford: Hoover Institute 1985.

⁴ J. A. Mirrlees, *An Exploration in the Theory of Optimal Income Taxation*, in K.J. Arrow and M. D. Intriligator (eds.), *Handbook of Mathematical Economics*, 1986.

Table 1. Flat rate personal income tax (PIT) characteristics in Eastern and Central Europe
 (Source: own compilation based on EY: <http://www.ey.com/GL/en/Services/Tax>
 and KPMG:
<http://www.kpmg.com/GLOBAL/EN/SERVICES/TAX/Pages/default.aspx> data)

Country	Flat rate introduction year	Original rate (%)	2014 rate (%)	Remarks
Albania	2007	10	13-23	abandoned the flat rate system in 2014
Belarus	2009	12	12	several deductions
Bosnia	2009	10	10	low income exemption and child deduction
Bulgaria	2008	10	10	deductions for mortgage and social security contribution
Czech Republic	2008	15	15-22	abandoned the flat rate system in 2013 (several tax reliefs, and solidarity surtax)
Estonia	1994	26	21	low income exemption and child deduction
Georgia	2005	12	20	non-taxable deductions depending on income level
Hungary	2011	16	16	child deductions
Latvia	1995	25	24	non-taxable income, and several deductions
Lithuania	1994	33	15	low income exemption and child deduction
Macedonia	2007	10	10	deductions for social security contribution
Montenegro	2007	15	9	surtax in municipalities
Romania	2005	16	16	non-taxable deductions depending on income level
Russia	2001	13	13	several deductions
Serbia	2003	14	15	partially abandoned the flat rate system in 2010
Slovakia	2004	19	19-25	abandoned the flat rate system in 2013
Ukraine	2004	13	15	partially abandoned the flat rate system in 2007

2.1. Political and administrative arguments

One of the arguments for the flat tax is that it is a lot easier to administer, meaning that the transaction cost of paying and collecting the tax can be significantly lowered. It is not uncommon that an individual draws income from more than one activity. Apart from earning a salary for the first job, one can have a second job as well, offer professional services as a private entrepreneur, earn returns on capital investments etc. In a traditional tax system these activities are taxed either separately, often with a different tax rate, or

some of the income earned has to be accumulated, which poses further problems. In case of a flat tax the salary earned for the second job is taxed at the same rate as the first salary, so it is very easy to calculate the tax sum. With progressive rates however, it is quite likely that a second wage will bring the employee to a higher tax bracket (where income is taxed at a higher rate). In such a case the tax payable can only be determined if an estimate is made on the annual income, which is not that easy in the first place, and usually requires the employee to file complicated tax reports.

The suggestion of Hall and Rabushka⁵ was not simply about taxing all kinds of income with the same rate, but also about the elimination of exemptions and deductions. The elimination of exemptions and deductions can of course hurt vested interests, but it can also lower transaction costs a great deal. Basham and Mitchell⁶ mention the differences in the length of tax codes as an example (pp. 111-112): the US federal income tax generate 66,000 pages of regulation, while Hong Kong's entire tax code (the jurisdiction that has had the flat tax system since 1947) is only 200 pages long,

Longer and complicated tax codes have their own advantages, from a political point of view. Winer and Hettich⁷ point out that politicians tend to worry about the political cost per a dollar of revenue raised (basically, the political cost of the tax system) rather than the efficiency cost (measured as the deadweight loss of, and the transaction cost caused by taxes, the economic cost of the tax system). The political system therefore has the tendency to create high tax rates and more and more exemptions and deductions. The high rates are needed to produce the necessary revenues, and also make it look as if the rich pay more. Exemptions and deductions (even though they increase the transaction cost of taxing, and possibly even the deadweight loss, if other taxes have to be used to cover the holes in the budget) decrease the political cost of taxes. If deductions are possible after children and other dependants, health care and pension fund payments, tuition fees paid for the education of the children, long term savings, real estate and house purchases, charity donations etc., the political costs of the tax system may be lower, and politicians may be re-elected. The interesting point is that a large amount of deductions and exemptions move the tax system close to the flat rate (except for the poorest, who are usually exempted from tax payments in progressive systems, or even negative taxes may be in effect; and the richest, who will have to pay a lot of taxes even if they make use of all the exemptions and deductions). The major difference is in the transaction costs, which are considerably lower with a pure flat system.

Unfortunately the transaction cost advantage coming from the cancellation of exemptions and deductions could not be realised in Eastern and Central Europe. There is virtually no country where the flat tax was introduced in its pure form. As a matter of fact, most countries have two, and not one single tax rate, because if someone does not reach a certain minimum income, he is exempted from personal income tax payment (this is the case in the Baltic states, Romania etc. – see Table 1.). On the other hand, even in countries where the flat rate applies even to the lowest of incomes (Hungary, some countries in the

⁵ R. E. Hall, Rabushka, *op.cit.*

⁶ P. Basham, D. Mitchell, *Lessons from Abroad — Flat Tax in Practice*, in: Clemens, J. (ed.): *The Impact and Cost of Taxation in Canada: the case for flat tax reform*, The Fraser Institute, 2008, pp. 103-143.

⁷ W. Hettich, S.L. Winer, W., *What Is Missed If We Leave Out Collective Choice in the Analysis of Taxation*, *National Tax Journal* 52/2, 1998, pp. 373–89.

Balkans), some kind of deduction is made possible, typically after children and long term savings.

The fact that many “flat rate” countries have a zero rate for the taxpayers with the lowest income, comes from the realisation that the new system hits the poor the hardest. More than that, Hettich and Winer⁸ suggest, that the flat rate is tough even on the middle class, which is the reason why they think that a flat rate tax cannot last in a democratic system. This suggestion may be backed by the fact that there were several countries that have abolished the flat tax recently: the Czech Republic, Slovakia and Albania among others. The Hettich-Winer⁹ argument can also explain why basically all countries have deductions built in their tax codes even after the introduction of the flat rate.

Finally, governments can introduce a flat rate system as an indication of their commitment to market liberalisation, and market forces in general¹⁰. Investors may be concerned about the dedication of the government to the market economy and the rule of law, and they may fear a predatory turn in taxation. For the concerned investors a flat rate system may be a positive, reassuring signal. In Eastern and Central Europe, where the market economy is still not that well rooted as it is in the West, such signals can be important.

If the signal hypothesis is true, there should be a strong correlation between the level of inward foreign direct investments (FDI) and tax systems in the Eastern and Central European region. Such connection however is hard to establish. The countries opted for the flat tax system in different years; FDI is determined by quite a few factors, such as global investment trends, geographic location of a country, other changes in government regulation etc.

Fig. 1. shows the case of three countries. The three countries were chosen because Estonia, Russia and Slovakia are most often used as an example in the literature addressing flat rate tax issues in Central and Eastern Europe. As the cultural and institutional background, as well as the size of these countries is different, their experience can illustrate the effects of the flat rate tax across a wide range of circumstances. Russia is the one whose example backs the signal hypothesis the most. Because they switched to the new system in 2001, the data are shown from 1999 to 2006. It is clear to see that by 2003 the inward FDI almost quadrupled, and by 2006 it was fourteen times higher compared to 2001. But the period coincided with a lot of favourable events: Russia’s institutions stabilised (the flat rate tax is part of that), a boom cycle started in investments, the price of commodities soared which lead to huge investments in the sector, and all these events expanded the size of the Russian consumer market by a great deal.

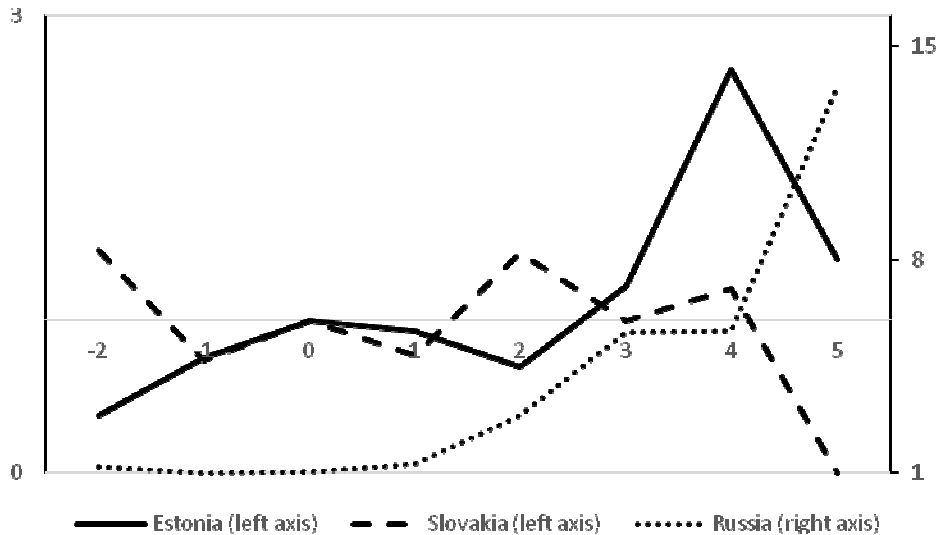
Estonia’s case (1992-1999) is less convincing. Although the inward FDI was lower before the flat tax (1994), and it more than doubled by 1998, the trend is very hectic. Slovakia’s example is even more confusing, and it does not seem to support the signal hypothesis at all. It has to be said that the end of the period in Slovakia’s case is 2009, the year in which there was a huge drop in FDI globally.

⁸ W. Hettich, S.L. Winer, *Democratic Choice and Taxation: A Theoretical and Empirical Analysis*, Cambridge University Press, 2005

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ W. Hettich, S.L. Winer, *What Is Missed...*

Fig 1. Inward foreign direct investments in Estonia, Russia and Slovakia, year of flat tax introduced=0, FDI in period 0=1 (100%), (Source: own compilation based on UNCTAD data: <http://unctad.org/en/pages/Statistics.aspx>)

2.2. Economic explanations

Income taxes clearly have an effect on the two most important dimensions of the economy: growth and income distribution. The direction of the effect is not clear, though. Usually higher taxes slow down economic growth, and they have the potential to make income distribution more equal. But the redistribution process can be captured, meaning that higher taxes do not necessarily narrow income differences; and higher taxes can still generate growth in the Keynesian model. The different schools of economics could not agree on which of the two is more important, either. Kuznets¹¹ argued that higher income differences were key in the generation of savings, which then could be used to finance higher investments, which on the other hand lead to robust economic growth. The quick growth rate and high per capita income can then be used to narrow the gap between the rich and the poor. Piketty¹² on the other hand showed that wealth accumulates faster than the rate of economic growth, which meant in his interpretation that income differences will become larger and larger if no major steps are taken to close them down.

Although it is not quite the same division, but the growth vs. income distribution debate can also be imagined as a supply side vs. demand side approach to the economy. This paper discusses the possible effects of the flat tax from this perspective. First, the demand side arguments will be discussed, and the supply side will come second.

The demand side argument is generally based on the multiplier-accelerator effect common in Keynesian-based models. In order to have any change in the macroeconomic

¹¹S. Kuznets, *Economic Growth and Income Inequality*, The American Economic Review, 45/1., March, 1955, pp. 1-28.

¹²T. Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press, 2014.

demand, the flat tax needs to change the tax burden and/or the income distribution. Usually the flat rate personal income tax changes both: it decreases the overall personal income tax revenue, and leaves more money in the pocket of the rich (more on this will follow in the supply side discussion). These two changes have opposing effects on the multiplier. The final effect will be shown in three steps, following the logic of Erdős¹³.

In step 1 we assume that the personal income tax revenue decreases by 100 units, leading to 100 extra income for the consumers. Some part of this additional income is saved, and the rest is consumed. The propensity to consume (c) and the propensity to save (s) show how the additional income is split between the two. The part that is consumed lands in the pocket of other economic agents, who will then split that additional income between saving and consumption, and so on. This is the basic multiplier effect which – according to Erdős – takes around 2 years to go through the economy. But there are two more factors that need to be taken into consideration. On the one hand, when people gain additional income from the multiplying consumption, they have to pay income tax after it. So their additional consumption is not only determined by the propensity to consume, but also by the tax rate (t, which in a flat tax system is ideally single rate and the same for all kinds of income). On the other hand some of the consumption will represent the purchase of foreign made goods. Because imported items were made abroad, the money spent on them moves outside the country, and therefore is no longer part of the multiplying income. The import part is shown by the propensity to import (m). The overall multiplier is very simple:

$$\text{multiplier} = \frac{1}{1 - c(1 - t)(1 - m)}$$

So if the propensity to consume is 90%, the tax rate is 20%, and the propensity to import is 50%, the multiplier is 1.5625, meaning that a 100-unit decrease in the personal income tax burden will generate 156.25 units of additional GDP. Christina and David Romer¹⁴ calculated a tax multiplier for the USA. They found that its value is around 1 after the first year, and is a bit above 1 after two years, after which the effect levels off. The multiplier calculated by the Romers is considerably lower than the one given by our simple formula. The difference is even more striking if we consider that the propensity to import is considerably lower in the USA than the 50% that was used in the calculation above (if m=20%, for example, the multiplier is above 2.3). The difference can be explained by a number of reasons: the tax cut may favour the rich, whose propensity to save is higher; prices may rise if the supply cannot adjust to the increased demand; interest rates may also rise, prompting people to save more.

Step 2 addresses the issue of the unequal distribution of the tax relief. Flat rate taxes leave more money in the pockets of the rich than in those of the middle class, while, if they are truly flat, with no exemption for the very poor, flat taxes increase the tax burden of the poor. As the rich tend to save a lot more (because they are in a position to be able to afford it), the introduction of the flat tax system leads to high propensity to save ratios, much higher than the 10% used in the initial calculation (again, if c=60% instead of 90%, the value of the multiplier drops to 1.3).

¹³T. Erdős, *op. cit.*

¹⁴C.D. Romer, D.H. Romer, *The Macroeconomic Effects of Tax Changes: Estimates Based on a New Measure of Fiscal Shocks*, American Economic Review, 100/3, 2010, pp. 763-801.

If the personal income tax is cut, and there is a decrease in the tax revenues, the budget deficit will likely increase. As a step 3, we have to consider the fact that in most countries the budget is not balanced in the first place, so it may well be that counter measures are required to fix the deficit problem. The government may raise other taxes, or cut spending. Both of these moves have a negative multiplier, which decreases the GDP, so it counters the positive changes generated by the flat tax reform.

Overall, the demand side analysis does not offer too much support for the flat tax. Even if the tax rates are cut, which should increase the GDP over the midterm, there are a lot of negative effects that counter the positive one. First of all, the income distribution will likely become more unequal, something that most demand side economist do not like, not least, because it increases the propensity to save, and decreases the multiplier. It also goes against the general Western, or Western European consensus of having tax codes that are focused heavily on income redistribution. And the flat tax increases the budget deficit in the demand side analysis, which leads to further problems, and it can completely negate the positive effect on growth.

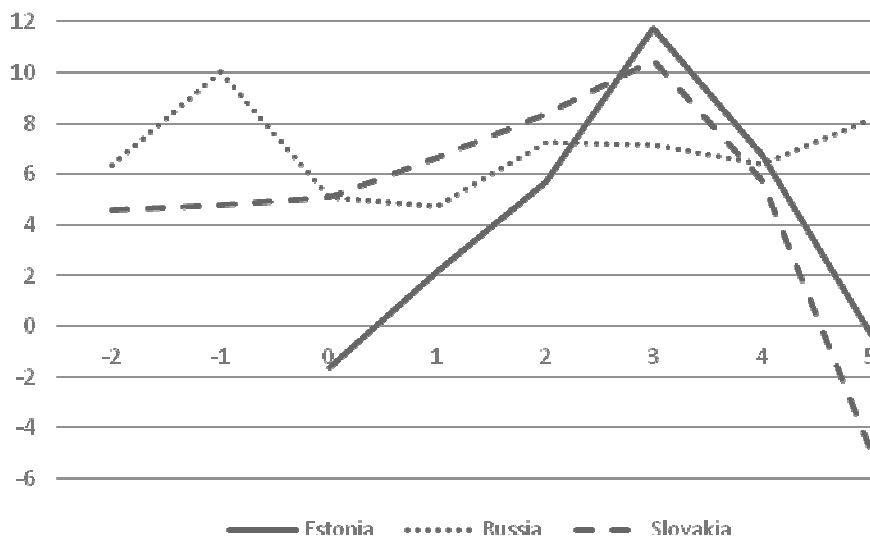
The budget deficit effect is one of the key points where the demand and supply side arguments collide. For a demand side economist it is obvious that when the tax rate decreases, the tax revenue will decrease as well, and vice versa. This, however, is not so obvious if we take a look at the problem from the supply side, notably from the perspective of the taxpayer. As Wanniski¹⁵, one of the first propagators of the supply side argument, pointed out, a person is willing to sacrifice some of his free time because he needs to earn an income used to satisfy his needs. The more free time he sacrifices, and the more productive he is in his job, the higher income he will earn. Taxes affect this substitution process between leisure and work. The higher the tax rate, the less income can one realise when he sacrifices some free time. Progressive taxes therefore hurt at the most delicate point of the economy, where the highest value is created: at the level of entrepreneurs and managers. They are the ones who coordinate the work of thousands of employees, and make the company work. Because they earn a high salary, usually they are in the highest tax bracket (currently around 40-50% in most countries with a progressive income tax). So when a manager or an entrepreneur thinks about sacrificing more leisure, he also has to face the fact that an additional hour worked, that might yield him 1000 extra euros, only gives him 300 or 400 extra, because the rest is paid as taxes or social security contribution.

The effect that income taxes have on the individual wanting to make the perfect split between leisure and work, is summarised by the income and the substitution effects. Income effect tells us that when the tax rate is decreased, the same amount of work yields higher income for the individual, prompting him to trade more work hours off for some free time, i.e. decrease his activity because he already has everything he needs, leading to a decrease in output. The substitution effect tells the opposite story. When there is a tax rate cut, the wage for the extra hour worked goes up from the previous 400 euros to, say, 500. The opportunity cost of free time is increased by 100 euros per hour. Because the opportunity cost of leisure is higher, the individual will more likely trade some of his leisure hours off for some work. The substitution effect thus leads to higher output. If we assume that the income effect and the substitution effect are similar in their impact, there is no point in wasting more time for the supply side analysis. Supply side economists,

¹⁵J. Wanniski, *The Way the World Works*, Fourth Edition, Regnery Publishing Inc, 1998.

however, tell us that the substitution effect is always stronger than the income effect, i.e. individual effort and aggregate output increases when taxes are cut, and decreases when taxes are raised.

Fig 2. Annual percentage change of GDP in Estonia, Russia and Slovakia, year of flat tax introduced=0 (Source: own compilation based on IMF data: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/index.aspx>)

In reality there is a three-way trade-off when taxes are considered. The trade-off between leisure and work is there anyway, even if there are no taxes. When taxes are levied, however, one has the option to trade formal or official work (which can be taxed) off for informal or unofficial work (one that is illegal, so it is not taxed). The raising of taxes therefore has a double negative effect on output: because of the substitution effect individuals trade work off for leisure, decreasing their individual efforts; and they also trade legal work off for illegal one, decreasing the official output measured by the GDP, and also decreasing the tax base. The tax base is a key notion in the supply side argument, because by considering the tax base we can separate tax rates from tax revenues. If the tax rates are raised, the tax base shrinks (partly because people opt for more leisure, partly because they go illegal), and so tax revenues can also decrease, despite higher rates. On the other hand, if tax rates are cut, the tax base expands, so higher revenues may be collected despite lower tax rates.

The above idea is best described by the classic Laffer curve, named after Arthur Laffer, and introduced by Wanniski in his famous book, *The Way the World Works*¹⁶. Arguments based on the Laffer curve are very common across Eastern and Central Europe, and they were undoubtedly behind the flat tax reforms as well. It worth mentioning that in the 1970s, when Wanniski and Laffer came up with the idea, it was not

¹⁶ *Ibidem*.

uncommon that the highest marginal tax rate was above 80%. In such conditions it is indeed quite a realistic assumption that a decrease in the highest tax rates actually expands the tax base so much that tax revenues increase. A lot has changed since then, and the top marginal rates have dropped substantially. The highest top rate on personal income in Europe is in Sweden at 57%.

The top rate at which tax revenues can be maximised can be very different, depending on the characteristics of the countries. It depends on the rate at which the society tolerates, or even accepts tax evasion and tax fraud; it also depends on the quality of public goods the government is able to provide with the taxes it collects. As a result the high tax rates in some of the Eastern and Central European countries are not a very good indication of the true tax burden¹⁷. Indeed, the Russian tax reform showed that the Laffer curve works at much lower tax rates than one would expect. In 2000 Russia had marginal tax rates of 12%, 20% and 30%, which was then changed to a single 13% rate in 2001. As a result income tax revenues rose by 25.2% in 2001, by 24.6% in 2002, by 15.2% in 2003 and a further 16% in 2004. It meant that personal income tax revenues more than doubled in real terms in four years¹⁸. The huge increase was partly a result of general economic prosperity, increasing employment figures, individuals working more hours etc., but it was also a result of illegal activities being shifted to the legal side. Slonimczyk showed that the tax reform led to a decrease in the fraction of informal employees. He estimates the drop in informal illegal activities to 2.5-4%, and shows that the reform made it 14% less likely that someone entering the job market would engage in informal irregular activities¹⁹.

Evidence from other countries does not offer such strong support for the Laffer curve argument. Brook and Leibfritz argued that the Slovakian tax reform was revenue neutral²⁰, which helps in improving the efficiency of the economy (taxation does not affect the resource allocation decisions). Other effects, however, could not be detected. If we take a look at Fig. 2., we can see that there is no clear connection between GDP growth and the flat tax. Russia has experienced high economic growth after the flat tax was introduced, but the same was true to the years before the 2001 reform. Slovakian growth picked up after the 2004 flat rate reform, but then it slumped in 2009, undoubtedly affected by the global crisis. Estonia's graph tells the same story: there is an initial spike, which is then followed by a big drop in 1999. Although after 1999 growth picked up again, and it almost reached a yearly average of 8% for the next 8 years.

Supply side economists have much stronger arguments for the flat rate tax, than demand side ones. But the evidence only partially backs those arguments, to say the least. It seems to work with Russia, but then the Russian economic model is regarded by few as a good example for a market economy. There are even signs that the Eastern and Central

¹⁷ S. Bozsik, *Main Changes in European Tax Policies between 2007 and 2011*, Theory Methodology Practice, 9/2, 2013, pp. 29-34.

¹⁸ P. Basham, D. Mitchell, 2008, pp. 116-117

¹⁹ F. Slonimczyk, *The effect of taxation on informal employment: evidence from the Russian flat tax reform*, in: H. Lehmann, K. Tatsiramos (eds.) *Informal Employment in Emerging and Transition Economies* (Research in Labor Economics, Volume 34), Emerald Group Publishing Limited, 2012, pp.55-99.

²⁰ A-M. Brook, W. Leibfritz, *Slovakia's Introduction of the Flat Tax as Part of Wider Economic Reforms*, OECD Working Papers nr. 448, 2005.

European flat tax phenomenon will not last for very long. Slovakia and the Czech Republic have already abolished the single rate personal income tax. So did Albania, and the political elites of other countries are also debating the issue. The paper now tries to identify some patterns based on Hungary's experience.

3. THE FLAT TAX REFORM IN HUNGARY

The Hungarian flat tax reform was announced in 2010, and took effect in 2011. Although the personal income tax has a flat nominal rate, the effective rate can be very different for taxpayers with different income levels and/or with different number of children (see Table 2.). The main change was the switch from the system based on marginal rates of 17% and 32% to a 16% flat rate. Apart from the switch from a progressive to a linear tax code, the change also incorporated a significant nominal decrease in the tax rate.

Table 2. Personal income tax changes in Hungary, 2010-2014 (Source: own compilation).

Tax category	2010	2011	2012	2013	2014
Nominal rate(s)	17% and 32%	16%	16%	16%	16%
Tax base	Aggregate income * 1.27	Aggregate income * 1.27	Aggregate income * 1.27 (above 2.4 mil)	Aggregate income	
Low income tax credit	max. 17%	max. 16%	-		
Family tax credit	4,000 HUF/child/month*	62,500 or 206,250 HUF/child/month			
Effective rate(s)	0%-21.59% and 40.64%	0%-20.32%	0%, 16% and 20.32%	0%-16%	0%-16%

*The 2010 family allowance is not comparable with the credits of the successive years. A comparable amount would be around 20,000-25,000 HUF/child/month.

The overall tax burden was lowered even before the flat rate took effect, as the cut-off point of the lower bracket was raised from HUF 1.9 million to HUF 5 million in that year (which was around twice as high as the average annual gross salary). As the zero marginal rate was abolished earlier, these changes meant that the tax burden of the poor has risen considerably. To compensate for their losses, the tax credit system was put in place, which allowed the taxpayers with the lowest income to get a compensation that more or less equalled the tax they had to pay because of the cancellation of the zero rate bracket. This tax credit system was cancelled in 2012. So the effects of the cancellation of the zero marginal rate bracket were fully experienced in 2012. But, as Table 2. shows, many taxpayers still had an effective tax rate of zero, because of the very generous family tax credit. Starting from 2011, one of the parents from a family can reduce his/her tax base by HUF 62,500/month for each child (if they raise one or two children), or HUF 206,250/month for each child (if they raise three or more children). The family tax credit

is so large, that many families actually don't have to pay personal income taxes; in fact, there are many families where the monthly income is so low that they cannot make use of the full credit. For this reason starting from 2014 families can reduce their social security contributions as well, if their tax base is not large enough. Overall it is clear that the redistribution effect of the new personal income tax code favours the high income families, and the ones that raise children.

3.1. Tax revenues and tax burden

Tax revenues soared in Russia after the tax rate reduction. Hungary's example tells an opposite story. Starting from 2008, there has been a continuous direct and/or indirect cut in the tax rates. Between 2008-10 tax rates were cut a bit (the lower rate went to 17% from 18%, the higher one to 32% from 36%), and the upper bound of the lower bracket was raised. From 2011 the flat rate of 16% took effect. The tax reduction is shown by the calculated effective rate (total tax paid divided by total tax base) as well: in 2008 it was 19.35%, which was reduced to 14.03% by 2011 (see Table 3.). In 2012 the effective rate rose again, to 15.07%, as a result of the abolishment of the low income tax credit.

Table 3. Key economic and tax related indicators of Hungary (Source: own compilation based on data by Hungarian Central Statistics Office and National Tax and Customs Administration)

Key indicators	2008	2009	2010	2011	2012
GDP growth (%)	0.893	-6.767	1.054	1.571	-1.665
Inflation (%)	6.066	4.209	4.881	3.957	5.706
Number of tax reporters	4 646 778	4 492 073	4 567 985	4 495 237	4 463 820
Total tax base (million HUF)	9 250 248	8 875 284	8 872 478	8 586 188	9 002 918
Family tax credit (deducted from the tax base, million HUF)	-	-	-	1 126 193	1 151 071
Total tax payable without deductions (million HUF)	2 286 050	2 121 836	2 128 077	1 548 342	1 365 952
Deductions (million HUF)	502 257	485 965	645 727	370 492	10 123
Total tax paid (million HUF)	1 790 369	1 643 349	1 486 524	1 204 472	1 356 862
Effective tax rate	19.35%	18.52%	16.75%	14.03%	15.07%
Ratio of reporters below the annual income of HUF 2 million (%)	38.17	38.71	37.67	35.94	33.4
Ratio of reporters above the annual income of HUF 2 million (%)	61.83	61.29	62.33	64.06	66.6

As nominal and effective tax rates declined, so did the tax revenues. While in 2008 the annual personal income tax revenue was as high as HUF 1,790 billion, by 2012 it

dropped to 1,350 billion. With inflation taken into consideration (20% during the 2009-2012 period), personal income tax revenues dropped by almost 40% in real terms. The picture is not so grim if we only consider the last two years, 2011 and 2012, when the flat tax was in effect: a 280 billion drop in the first year, then a 150 billion increase in the second year. On the one hand, this can be interpreted as the gradual appearance of the positive effects; but one cannot forget about the fact that the flat rate tax kicked in in two phases in Hungary: the low income tax credit (basically a zero rate for the poor) was still available in 2011, and then cancelled in 2012. 2013 data (which will only be available in October, 2014) might help in establishing a clearer trend, but in terms of the tax base 2012 and 2013 is not comparable (in 2012 the higher income taxpayers were taxed after a so called supergross base that included the 27% social security contribution paid by the employers – see Table 2.).

The comparison is made even more difficult by the effects of the global economic environment. Hungary started to lower the income tax rates right when the global crisis stroke. Unemployment rose, and the tax base naturally shrank as a result. One cannot realistically expect higher revenues in such conditions.

3.2. Administrative considerations

Flat rate taxes lower the transaction cost of taxpayers because they make it easier to file the tax. Ideally all types and all levels of income are taxed at the same rate, which makes it easier to pool together income coming from different sources, and basically ends the incentive to try and conceal certain types of income (the ones that are taxed at a higher rate). Hungary shows some improvement in this area. Although the corporate income tax is different from the personal income one (it is still progressive, with rates of 10% and 19%), most of the personal incomes have the 16% rate: wages, service fees, private entrepreneur income, interest rates, dividends, capital gains, land rent.

Table 3. also shows that most of the tax deductions were eliminated by 2012. Deductions, once put in place, tend to become more and more complicated, and more and more widespread. The only major tax credit available in Hungary is the credit after children. The total tax base is reduced by around 12-13% because of it. It is questionable, whether the lack of major deductions will stay for a longer period, though. In 2013 the regulators made it possible to get tax deductions after long term insurance contracts. Further deductions were granted in 2014: after housing finance assistances, pension fund payments, and purchases of season tickets to sporting events.

3.3. Supply side and the signal hypothesis

As indicated above, and as it is shown by Table 3., although the effective rate has went down significantly in the period of 2008-2012, economic growth did not pick up at all. In fact, there was a decline in economic performance in 2009 (in the year in which virtually all European economies contracted), and in 2012. Growth barely went above 1% in the rest of the years. Hungary's GDP growth figures does not seem to back the idea that a tax cut, and especially the introduction of a flat rate, increases the incentives of the individuals to work more, and therefore leads to higher output overall. There are several explanations to the phenomenon.

First of all, in the 2008-2012 period growth cooled down globally, and in Europe especially. As the Hungarian economy is very open, the global contraction strongly affected the domestic economy. Second, Hungary had had major budget balance problems

throughout the 2000s, which lead to a crisis of the government finances in the autumn of 2008 (solved with the help of the IMF and the EU). Starting from 2008 the budget balance has been the main priority of the Hungarian governments, contractionary fiscal policy measures were taken every year. These contractionary steps could easily overshadow the positive effects of the flat rate personal income tax. Despite the fact that the effective personal income tax rate went from 19% to 15% between 2008 and 2012, the overall tax burden has risen in the period. The general government revenue expressed in term of the GDP was 45.5% in 2008, 46.9% in 2012 and 47.9% in 2013 (IMF World Economic Outlook).

Table 4. Hungary's local currency government bond rating (Source: own compilation using data by Moody's)

2000	2006	2008	2009	2010	2011	2013
A1	A2	A3	Baa1	Baa3	Ba1	Ba1

The Laffer curve argument tells us that government revenues can increase when tax rates are cut. But this is not what happened in Hungary. The personal income tax rate was cut, but personal income tax revenues decreased as well. The higher revenues came from the new taxes that the government levied after 2010. More than 25 new taxes were introduced, although some of them did not produce a high amount of revenue. As some of the older taxes were abolished, overall the number of taxes levied by the central government was increased from the 34 in 2010 to 41 in 2014. Such frequent changes in taxation hardly help in reducing the transaction costs of the process. The most important new taxes were levied on typically foreign owned, large corporation: banks, insurance companies, telecommunication firms, retail stores, public utilities, media enterprises²¹. The tax burden on banks was increased the most: the special bank tax levied an annual HUF 187 billion on financial corporations between 2010 and 2014, while there was a financial transaction fee introduced as well in 2013, yielding an annual HUF 300 billion for the budget (300 billion is a bit more than 1% of the annual GDP).

Tensions between the government and the banks lead to a massive drop in lending, which has probably contributed to the contraction of the economy. But the special taxes also battered the government's image in the eyes of foreign investors. Despite the fact that Hungary managed to keep the budget deficit under control, and despite the flat tax announced as early as 2010 (events that should have increased the trust of foreign investors), the expert's expectations on the country's perspectives got worse and worse. Table 4. shows Hungary's credit rating prepared by Moody's. When the 2008 crisis hit, the rating was at A2, which was lowered to A3 after the government finances crisis of October 2008. The rating has been in the Ba category (judged to be speculative) since 2011, the worst since the early 1990s.

By taking a closer look at Table 3., we can still find some evidence supporting the trade-off hypothesis of the supply side argument. As mentioned before, in case of a tax rate cut people may want to work more (substitution effect), and individuals engaged in illegal activities may rethink their strategy, and switch to the formal sector. Let's start with the second type of substitution. A private entrepreneur, who previously concealed the majority of his income because of the high tax rates, may feel that there is no longer need

²¹ Papp Zs., *Adóemelés Magyarországon - így fizet többet a lakosság*. Napi Gazdaság, 28.01.2014.

for such tricks if the tax rate is halved to 16%, as it happened in 2011. If a considerable number of high income taxpayers think the same way, there should be a noticeable increase in the number of individuals reporting higher incomes. The last two rows of Table 3. might support this idea. The Hungarian tax office provides data about the distribution of taxpayers sorted by their tax base in the following structure: 1) tax base between 0 and 500 thousand forints; 2) 500-1 million; 3) 1-1.5 million; 4) 1.5-2 million; 5) 2-4 million; 6) above 4 million. The 2 million mark seems relevant in our analysis, because until 2010 the cut-off point for the higher tax bracket was below it. In 2010 the upper bound was raised to 5 million, and the number of reporters above an annual income of HUF 2 million increased to 62.3% from 61.3%. In 2011, when the flat rate took effect, the ratio went up to 64%, and in 2012 it reached 66.6%. The change is rather dynamic, even though we have to consider the effect of inflation as well, that tends to drive up nominal wages.

While the flat rate income tax may create an incentive for richer individuals to report their full income to the tax office, the current social security contribution system works against that. Hungary has the second highest social security contribution rate (28.5% paid by the employer, 18.5% paid by the employees) among the countries that have tried the flat tax (see table 5.). So the real burden for the high income taxpayers is not the 16% income tax, but the 18.5% individual contribution, and 28.5% paid by the employer. A further problem is that the value of the social security contribution is not in line with the value of services people get in exchange. Each individual is entitled to the same health care services, no matter how much he pays. So a cheesy private entrepreneur who only pays a monthly minimum of 5-6 thousand gets the same package as an honest one, paying several million. With pensions it is bit different, but again, pensions do not rise linearly as the social security contribution increases, and they are capped as well. Many countries apply a cap on social security payments for this reason, but the cap was abolished in Hungary, when the flat rate tax was announced.

The average gross monthly wage in Hungary is around HUF 230 thousand at the moment. If the employee does not have any children, and the firm is not entitled for some social security contribution relief (introduced in the 2010s to increase the employment rate among social cohorts with the highest job finding difficulties) the 230 thousand gross wage pays a 150 thousand net income, and costs 295 thousand to the firm. So an employee needs to create a value around the double of his net income because of the tax and social security contribution wedge. The wedge increased further on employers in 2012, when the low income tax credit was abolished. The government accepted a regulation that made it compulsory for employers to compensate for the net income losses caused by the cancellation of the low income tax credit²². Such interventions make the government policies look extremely negative from a supply side perspective.

There is no evidence for the leisure-work substitution effect. The OECD collects statistics on the average annual working time (in hours per worker). Here are the data for Hungary: 2005: 1 987; 2006: 1 983; 2007: 1 978; 2008: 1 982; 2009: 1 965; 2010: 1 959; 2011: 1 976; 2012: 1 888 (OECD: http://www.oecd-ilibrary.org/employment/average-annual-working-time_20752342-table8). The numbers do not indicate an increasing trend.

²² Government Regulation nr. 299/2011 (December 22) on the expected rate of wage increase, 2011. http://jogszabalykereso.mhk.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=143213.580592

Table 5. Social security contribution rates in 2014 in the Eastern and Central European countries that has experimented with the flat tax (Source: own compilation based on EY data: <http://www.ey.com/GL/en/Services/Tax>)

Country	Social contribution	Remark
Albania	27.9	capped
Belarus	35	capped
Bulgaria	30.5	capped
Czech Republic	45	
Estonia	33	
Hungary	47	
Latvia	35.09	
Lithuania	34	
Macedonia	27	
Montenegro	34.47	capped
Romania	44.25	capped
Russia	30	10% above cap
Slovakia	48.6	

4. CONCLUSION

The flat rate tax has six major advantages according to the literature: 1) decreases the transaction cost of taxation; 2) signals a market friendly attitude toward investors; 3) contributes to economic growth through the multiplier-accelerator effect (although real multipliers can be a lot lower than the ones suggested by theoretical models); 4) acts as an incentive to trade leisure and illegal activities off for work; 5) can therefore increase overall output; 6) can increase tax revenues despite the lower tax rates. It has its disadvantages as well: 1) may lead to an increased budget deficit; 2) favours the rich, by reducing their tax burdens, while the burden on the poor can easily increase.

The Hungarian experience shows the following. The tax introduced is not a true flat rate tax, because 1) it only involves personal income, and there are different rates for corporate income; 2) it is not without exemptions and deductions, as there is a substantial family tax credit available. Still, by 2012 the number of deductions went down considerably, moving the flat tax closer to its textbook version. From 2013 the number of deductions started going up again. There are also signs that higher income taxpayers started to report higher parts of their income officially, as the ratio of those tax reporters who earned an annual income of HUF 2 million or higher has gone from 62.5% to 66.6% in the period of 2010-12.

It was also found that the tax rate cuts did not lead to an increase in personal income tax revenues. Quite the contrary, whenever the effective rate dropped, so did the tax revenue. The government had to implement a lot of special taxes to compensate for the lost revenue, but that move has really eroded its reputation. The flat rate tax could not become a signal of market friendly attitude as a result. Economic growth did not pick up either, although it worth mentioning that the tax reform was introduced in a period when economic output was stagnating in most of the developed countries. The flat tax indeed favoured higher income taxpayers, especially after the low income tax credit was cancelled in 2012. Overall the Hungarian experience offers few arguments in favour of the

tax, although the flat tax is obviously backed by those with higher income, and/or with children.

REFERENCES

- [1] Erdős, T., *Egykulcsos jövedelemadó és gazdasági növekedés*, Közgazdasági Szemle, LIX. February 2012.
- [2] Hall, R. E. – Rabushka, A., *The Flat Tax*, Stanford: Hoover Institute 1985.
- [3] Mirrlees, J. A., *An Exploration in the Theory of Optimal Income Taxation*, in Arrow, K. J. and Intrilligator, M. D. (eds.), *Handbook of Mathematical Economics* 1986.
- [4] Basham, P. – Mitchell, D., *Lessons from Abroad – Flat Tax in Practice*, in: Clemens, J. (ed.): *The Impact and Cost of Taxation in Canada: the case for flat tax reform*, The Fraser Institute 2008.
- [5] Winer, S. L. – Hettich, W., *What Is Missed If We Leave Out Collective Choice in the Analysis of Taxation*, *National Tax Journal* 52/2, 1998.
- [6] Hettich, W. – Winer, S. L., *Democratic Choice and Taxation: A Theoretical and Empirical Analysis*, Cambridge University Press 2005
- [7] Kuznets, S., *Economic Growth and Income Inequality*, *The American Economic Review*, 45/1., March 1955.
- [8] Piketty, T., *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press 2014.
- [9] Romer, C. D. - Romer, D. H., *The Macroeconomic Effects of Tax Changes: Estimates Based on a New Measure of Fiscal Shocks*, *American Economic Review*, 100/3, 2010.
- [10] Wanniski, J., *The Way the World Works*, Fourth Edition, Regnery Publishing Inc 1998.
- [11] Bozsik, S., *Main Changes in European Tax Policies between 2007 and 2011*, *Theory Methodology Practice*, 9/2, 2013.
- [12] Slonimczyk, F., *The effect of taxation on informal employment: evidence from the Russian flat tax reform*, in: Lehmann, H. – Tatsiramos, K. (eds.) *Informal Employment in Emerging and Transition Economies (Research in Labor Economics, Volume 34)*, Emerald Group Publishing Limited 2012.
- [13] Brook, A-M. – Leibfritz, W., *Slovakia's Introduction of the Flat Tax as Part of Wider Economic Reforms*, *OECD Working Papers* nr. 448, 2005.
- [14] Papp, Zs., *Adóemelés Magyarországon - így fizet többet a lakosság*. *Napi Gazdaság*, 28.01.2014.
- [15] Government Regulation nr. 299/2011 (December 22) on the expected rate of wage increase, 2011.
http://jogszabalykereso.mhk.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=143213.580592

ZRYCZAŁTOWANY PODATEK DOCHODOWY NA WĘGRZECH I JEGO SKUTKI

Celem artykułu jest przedstawienie wad i zalet zryczałtowanego podatku dochodowego oraz skutki jego wprowadzenia na Węgrzech. Źródłem danych była Węgierska Krajowa Administracja Skarbowa oraz Administracja Celna. Zaobserwowano, że podatek dochodowy rzeczywiście sprzyjał bogatszym podatnikom, a ze względu na ulgi podatkowe w dużym stopniu sprzyjał również rodzinom z dziećmi. Dochody z podatków spadły w momencie gdy stawki podatkowe zostały zredukowane, a tempo wzrostu PKB było bliskie stagnacji. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że oba te wydarzenia były

wbrew zwolennikom podatków zryczałtowanych i ich oczekiwaniom, choć należy wspomnieć, że zmiany te zostały dokonane w momencie europejskiego i światowego załamania, co mogłyby zniekształcić skutki nowego kodeksu podatkowego. Chociaż w wielu krajach podatek ryczałtowy był pozytywnym sygnałem dla inwestorów i podnosił zagraniczne inwestycje, rząd węgierski wprowadził dodatkowe podatki dla niektórych międzynarodowych firm w celu zrównoważenia budżetu (i zrekompensowania utraconych wpływów podatkowych od dochodów osobistych), co oznaczało, że nastąpił spadek nastrojów wśród inwestorów. Istnieją pewne wskazania, że niektóre nielegalne działania stały się legalnymi: stosunek podatników, którzy osiągnęli roczny dochód w wysokości 2 mln HUF lub wyższej wzrósł z 62,5% do 66,6% w latach 2010-12.

Słowa kluczowe: zryczałtowany podatek dochodowy, Węgry, statystyki podatkowe, dystrybucja dochodu

DOI:10.7862/rz.2014.hss.34

Przesłano do redakcji: czerwiec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Anna GOLOVKOVA¹

TRANSFORMATION OF GLOBAL CORPORATIONS BY IMPLEMENTING MOBILITY TECHNOLOGY

How large are global corporations transforming themselves? Organizational transformation is about organizational change which the change goes to the depths of what an individual feels and will affect what people feel about the organization, what they do in the organization and maybe what they hold dear to life. Organizational transformation is more than just changing the way business is done. It is about changing the organizational culture in one or more ways.

In this article, we focus our attention on the importance of organizational change around the introduction of new mobile technology. Around the world, organizations implement mobility to enhance or balance their business demands and opportunities, and to increase their productivity and profitability. In this article, we propose to address the issue of successful mobile implementation into the existing information system and to analyze its impact on organization. We consider how organizations manage the mobile environment with their existing standardized IT environment. The research comprised of an extensive literature review including the study from various books and articles around mobility, connectivity and information systems.

Transforming the organization refers to any significant change made to an organization such as, restructuring an organization or reengineering an organization and/or there is a significant change in the way business is done. The question is, of course, what is significant relative to a given organization.

Keyword: Transformation, Information Systems, Information Technology, Mobility Software, “Being Mobile”, Mobility Concept, Strategic Alignment, Intangible Benefit, Strategic Impact

1. INTRODUCTION

Increasingly in the world of project management, change and organizational development the term technological transformation is being used. But what does it mean? What is exactly transformation? Technological transformation is a strategy that seeks to find ways to bring the function and structure of a business operation into harmony with the stated vision and goals of that company. The idea behind the transformation is to identify and implement long-standing changes that move the company from its present situation to a level that is closer to what the company ultimately wants to be.

“...most organizations must change, and change profoundly, if they want to stay alive². Many researchers and practitioners focus their attention on the importance of organizational change around the introduction of new technologies. Today, new technologies are a critical resource for creating organizational value. It has the potential to

¹ Master Business Consulting and Information Technology, University Dauphine, Paris, France
Business Consultant, Business Transformation Services, SAP, tel. +33 69 52 53 299, e-mail
golovkovanna@gmail.com

² Hirschhorn, L., (2002), “Campaigning for change,” *Harvard Business Review*, 80(7), pp.98–104.

dramatically change the nature of products, processes, companies, industries, and even competition itself³. Mobile technology, which can support computing on the move using portable devices through wireless networks⁴, has emerged as the next wave in IT revolution. Weiser⁵ describes the adoption and diffusion of mobile technologies and the use of such devices as the third wave of the computer revolution. This computer revolution is a result of the following factors:

- Increasingly mobile society with constantly evolving needs;
- Demands to enhance the customer experience;
- Demands to provide real-time information;
- Increasing expectations for higher security and confidentiality of sensitive information, etc.

These mobile technologies are argued to offer unlimited opportunities for companies and people to access and exchange information and engage in commercial transactions free from the constraints of time and location, wherever and whenever such needs might occur⁶. In addition, this technological push is supported by a business pull for the implementation of mobility with the need for information and commercial transaction capabilities “anywhere, anytime, anyone”⁷.

Mobility is gaining importance and popularity in organizations⁸. It is changing the way businesses operate and people work, and how information systems support business processes, decision-making and competitive advantage. They not only have become an expected component of the information technology infrastructure, but also have begun playing a key role in virtualizing and accelerating the business—and thus transforming the entire enterprise and its ecosystem. Mobile technologies become a fundamental player at all levels of the organization. This fast development of technologies can radically change the capabilities of information systems and open new possibilities for business. Therefore, we believe that this new phenomenon needs to be better understood and analyzed.

2. PURPOSE OF THE RESEARCH

The purpose of this research is seeing mobility technology as a basis for supporting new ways of organizational changes and transformation of business through changing the ways of interaction between people, technology and system. This article aims at understanding the potential of mobile technologies, reasons for mobility, and importance of organizational change around the introduction of new technologies into the company.

³ Porter, M.E., Millar, V.E., (1985), “How information gives you competitive advantage,” *Harvard Business Review*, pp.149-160.

⁴ Varshney, U., Vetter, R., (2000), “Emerging mobile and wireless networks,” *Communications of the ACM*, 43(6), pp.73-81; Malladi, R., Agrawal, D.P., (2002), “Current and future applications of mobile and wireless networks,” *Communications of the ACM*, 45(10), pp.144-146.

⁵ Weiser, M., (1998), “The future of ubiquitous computing in campus”, *Communications of the ACM*, 41 (1), pp.41-42.

⁶ Lyytinen, K., Yoo, Y., (2002), “Research commentary: the next wave of nomadic computing”, *Information Systems Research*, 13(4), pp.377-389.

⁷ Davis, G.B., (2002), “Anytime/anyplace computing and the future of knowledge work”, *Communications of the ACM*, 45(12), pp.67-73.

⁸ Andersen, K.V., Fogeigren-Pedersen, A., Varshney, U., (2003), “Mobile Organizing Using Information Technology (MOBIT),” *Information Communication & Society*, 6(2), pp.211-228.

The discussion of all these points is completely relevant today because if the company performs integration of new technologies without careful analyzing, it can miss out on revenue opportunities from this implementation, and make erroneous and costly decisions using inefficient business processes.

3. METHODOLOGY AND FINDINGS

The research comprised of an extensive literature review including the study from various books and articles around mobility, connectivity and information systems.

Many researchers and practitioners focus their attention on the study of information technology (IT) and its impact on the organization. These researches must be linked to interaction between organization and information system infrastructure and between business and information technology strategies. Figure 1 shows this alignment proposed by Henderson and Venkatraman⁹. This interplay is becoming more important and useful because information technologies are seen as support of business strategy and organizational infrastructure.

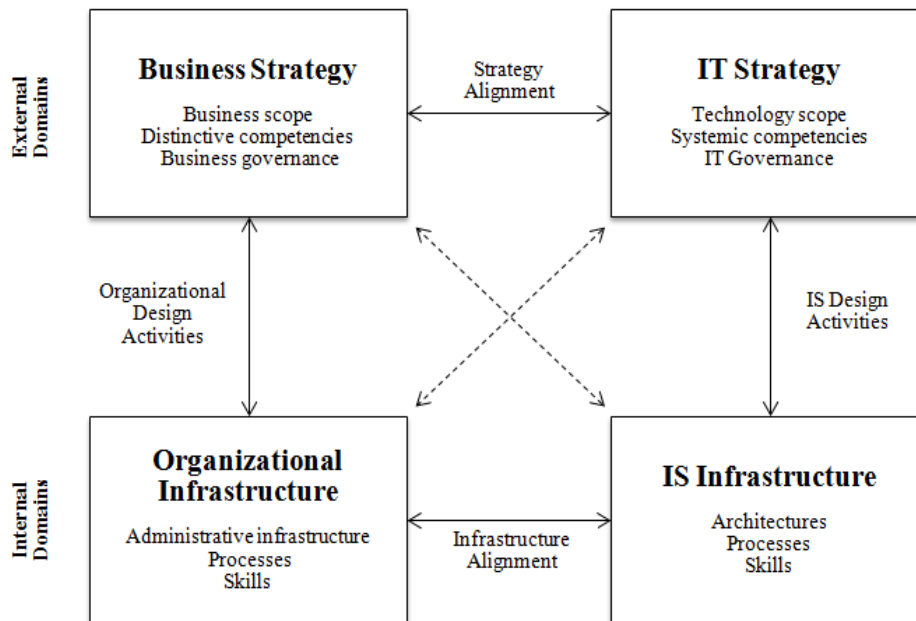

Figure 1. Strategic Alignment Model

Information systems combine hardware and software systems that support the operation, management and decision functions to facilitate planning, control and coordination, and to improve the effectiveness and efficiency of the organization. Capabilities of the information system and characteristics of the organization, its work

⁹ Henderson, J., Venkatraman, N., (1993), "Strategic Alignment: Leveraging Information Technology for Transforming Organizations", *IBM Systems Journal*, (32:1), pp.4-16.

systems, its people, and its development and implementation methodologies together determine the extent to which that purpose is achieved¹⁰ (Silver et al., 1995).

The objective of the researches in this field is to provide theoretical and practical knowledge that can help to apply specialized information technology to organizations, and to develop insight concerning both the management of information technology and the use of information technology for managerial and organizational purposes. For obtaining such knowledge, first it's necessary to involve the complementary paradigms, behavioral-science and design-science that we will discuss below.

The performance and efficiency of the organization primarily depends on its information system. Thus, it is necessary to consider and understand two factors: the capabilities of the information system and characteristics of the organization - its work systems, its people, and its development and implementation methodologies¹¹. We consider that two paradigms allow companies to obtain such knowledge: natural (behavioral) science paradigm and design-science paradigm¹².

Behavioral-science paradigm. The purpose of this paradigm is to develop theories and principles that should clarify or predict organizational and human phenomena surrounding the analysis, design, implementation, management, and use of information systems. Such theories focus on the interactions between people, organizations and technologies to achieve the purpose of improving the efficiency and effectiveness of the company. These theories have an impact on the design of decisions based on the respect to the system development methodology used and the functional capabilities, information contents, and interfaces implemented within the IS¹³.

Design-science paradigm. Basically, the design-science paradigm is a problem-solving paradigm. The main goal of this paradigm is to understand the mechanisms of innovation that define the ideas, practices, technical capabilities, and products of company. Through these mechanisms, the analysis, design, implementation, management, and use of information systems can be effectively and efficiently accomplished¹⁴. Such artifacts extend current organizational and individual borders through the experience, creativity, intuition, and problem solving capabilities of the researcher, and so it is necessary to study these mechanisms changing phenomena occurring in the company¹⁵.

It follows from the above that the behavioral-science paradigm includes the development and confirmation of theories, and the purpose of this research is to find “*what is true*”. On the contrary, the design-science research includes the creation and evaluation of artifacts, and so the purpose of this research is to find “*what is effective*”.

¹⁰ Silver, M. S., Markus, M. L., Beath, C. M., (1995), “The Information Technology Interaction Model: A Foundation for the MBA Core Course”, *MIS Quarterly*, (19:3), pp.361-390.

¹¹ Silver, M. S., Markus, M. L., Beath, C. M., (1995), “The Information Technology Interaction Model: A Foundation for the MBA Core Course”, *MIS Quarterly*, (19:3), pp.361-390.

¹² March, S. T., Smith, G., (1995), “Design and Natural Science Research on Information Technology”, *Decision Support Systems*, (15:4), pp.251-266.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Denning, P. J., (1997), “A New Social Contract for Research”, *Communications of the ACM*, (40:2), pp.132-134; Tsichritzis, D., (1998), “The Dynamics of Innovation”, in *Beyond Calculation: The Next Fifty Years of Computing*, P. J. Denning and R. M. Metcalfe (eds.), Copernicus Books, New York, pp.259-265.

¹⁵ Markus, M. L., Majchrzak, A., Gasser, L., (2002), “A Design Theory for Systems that Support Emergent Knowledge Processes,” *MIS Quarterly*, (26:3), pp.179-212.

Now we can identify the problems of each paradigm. The problem of the design-science research paradigm consists in considerable emphasis on the technological artifacts and in refusing to maintain an adequate theory base. That's why it is useless in real organizational settings. On the contrary, the problem of the behavioral-science research paradigm is that it excessively focuses on contextual theories. Thus, this paradigm refuses to identify and anticipate technological capabilities, potentially resulting in theories and principles addressing outdated or ineffective technologies.

IS research must be both proactive and reactive with respect to technology. Thus, it is important to analyze all key elements: technology, information and people. That's why we would like to introduce two models: "Work system" model developed by Alter¹⁶ and « Star model » developed by Galbraith¹⁷.

The Work System Method by S. Alter

Most business and IT professionals could benefit from a practical, organized way to think and communicate about systems in organizations. With this type of approach they would be more likely to spot opportunities to exploit technology and more able to explain why poorly conceived system projects probably won't succeed.

For better understanding and analyzing systems in organizations whether information technology plays an essential role, in this part, we focus our attention on the Work System Method proposed by Steven Alter (see Figure 2).

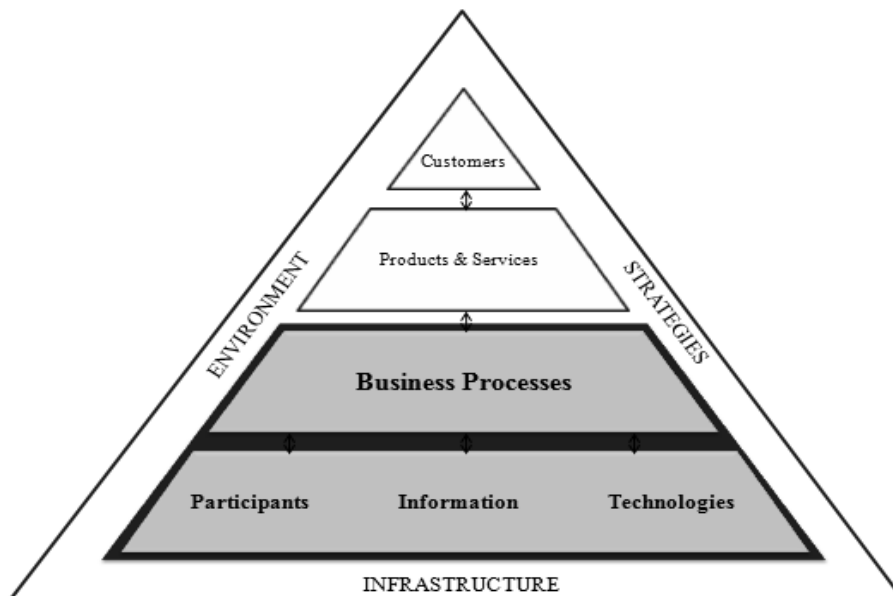

Figure 2 The Work System Framework

¹⁶ Alter, S., 2006, *The Work System Method: Connecting People, Processes, and IT for Business Results*, Larkspur, CA: Work System Press

¹⁷ Galbraith, J.R., 1973, *Designing Complex Organizations*, Addison-Wesley, Reading, MA

This method describes an adaptable set of steps that company can use to identify a work system, clarify problems, issues, and opportunities related to that work system, identify possible directions for change, and produce and justify a recommendation. It revolves around a typical problem solving approach of defining a problem, gathering and analyzing appropriate data, and generating and selecting a preferred alternative.

Work System Method has evolved over several years and has been described by many researchers¹⁸. Alter¹⁹ defines work system as “a system in which human participants and/or machines perform work using information, technology, and other resources to produce products and/or services for internal or external customers”.

We consider that information systems should put an essential emphasis on the Work System Model as a general case that could help to clarify and organize concepts and propositions about information systems and projects.

As Figure 1.2 shows, the framework identifies nine elements that are part of a basic understanding of any work system. Alter²⁰ in his research in IS identified three fundamental elements of the organizational pyramid: participants, information and technology.

Based on this, an innovation such as deploying of mobility may affect the established organization, existing procedures and technologies. We think that each of the above elements is necessary for understanding the issues of mobility for companies, because combinations of people, information and technology built the “business process”. More specifically, activities within each step of “business processes” include combinations of information processing, communication, sense making, decision making, thinking, and other actions. Technologies support operational functions, tasks and techniques that work system participants use to manage information related to their activities. Environment and infrastructure are external factors. The components of environment are cultural, organizational, technical, competitive, and control environment within which the work system operates. These elements influence system efficiency even though the system does not rely on them directly in order to operate. And the infrastructure includes human, informational, and technical resources, and also support and training staff, shared databases, and networks and programming technology²¹.

But, the use only of this model would restrict our scope of research in the design part, that's why we will examine other model proposed by Jay Galbraith.

« Star model » by J.R. Galbraith

The most useful way to think about the features of an organization in relationship to organizational capability and core competencies is to use the “Star Model”.

¹⁸ Alter, S., 2006, *The Work System Method: Connecting People, Processes, and IT for Business Results*, Larkspur, CA: Work System Press; Truex, D., Alter, S., Long, C., (2010), "Systems Analysis for Everyone Else: Empowering Business Professionals through a Systems Analysis Method that Fits their Needs," Proceedings of 18th European Conference on Information Systems, Pretoria, South Africa.

¹⁹ Alter, S., 2006, *The Work System Method: Connecting People, Processes, and IT for Business Results*, Larkspur, CA: Work System Press

²⁰ Alter, S., 2006, *The Work System Method: Connecting People, Processes, and IT for Business Results*, Larkspur, CA: Work System Press

²¹ Lyytinen, K., Rose, G.M., (2003), “The disruptive nature of information technology innovations - the case of internet computing in systems development organizations,” *MIS Quarterly*, Vol. 27, No. 4, pp. 557-595.

Since the 1970s, “Star Model” framework has been developed by Galbraith²² for analyzing and conceptualizing organizations design (see Figure 3).

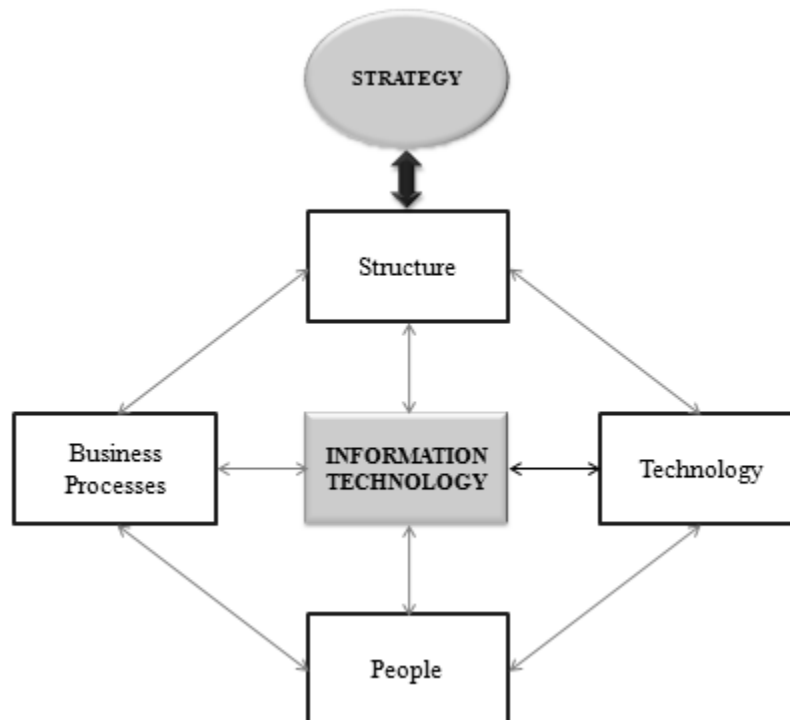

Figure 3 The Star Model for Organization Design

“Star Model” is used by companies to identify the basic components of an organization. It focuses on the issue of strategy implementation and strategy in general. Applying this model is the most beneficial way to think about the characteristic of an organization in relationship to organizational capability and core competencies.

Galbraith²³ in his research defines the information system as a result of the relationship with the structure, people, business processes and technology. In addition, this model distinct from the model of Alter highlighting links between people and technology, between people and business processes, between structure and business processes and between structure and technologies. Through the structure, information system is the subject to the business strategy.

This model presents several advantages for research in IS, and particularly on issues related to innovative technologies such as mobility tools:

1. Impact of mobile technologies on the information system from the perspective of behavioral-science (How the implementation of new technology will lead to changes in individual behavior?)

²² Galbraith, J.R., 1973, *Designing Complex Organizations*, Addison-Wesley, Reading, MA

²³ Galbraith, J.R., 1973, *Designing Complex Organizations*, Addison-Wesley, Reading, MA

2. Analysis of mobility tools from the perspective of design-science (How to design a technological artifact based on mobile capabilities, development methods and existing software tools to improve the efficiency of the organization?)

Mobility technology

After having positioned mobility within the company's information system through two theoretical models, now we would like to introduce the concepts of mobility, and to analyze its strategic impact on organizations.

Today, there is enough evidence of the great interest in mobility and the issues related to "being mobile". Mobility is the most important market and technological trend within information and communication technology. It changes and improves many aspects of economy, lifestyle and culture – the way people work and interact with each other.

From a technology perspective, the notion of mobility is conceived as the ability to be connected "anywhere" and at "anytime" to the information system of the company. It reflects both the changing needs of the company and the progress of information technology.

Bellotti and Bly²⁴ indicate that mobility is very important for communication and for use of common resources. It facilitates awareness and informal cooperation, and creates new looks, abilities and knowledge. Mobility is highlighted as one of the key means of stabilizing and keeping up the company activity.

While the importance of mobility and potential value of "being mobile" are understood, issues surrounding mobility are still explored without a clear understanding of mobility itself. In many cases, the term "*mobile*" is used in place of "wireless" and "portable" such as mobile devices and mobile applications; other frequent uses of the term include "remote" such as mobile office or "*flexible*" such as mobile lifestyles.

Perry et al.²⁵ argue that the notion of "*anytime, anywhere*" seems to be one of the main premises of mobile technology, in that it promises to remove the bonds between a person's location in space and that person's information and communication resources.

Generally, the issue of mobility has been studied from two independent viewpoints: a social and technical perspective. The social perspective on mobility concerns itself with the social issues of "movement" and examines the mobility of people, objects, and work in terms of place, space, and time²⁶. On the other hand, the technical perspective of mobility focuses its analyses on the design, use, and functionality of ICTs (Information and Communication Technology) related to mobility. This perspective designs its knowledge mostly from the engineering, computer science, and human-computer interaction disciplines and is driven by the notion of "anytime, anywhere" access to people and information²⁷.

²⁴ Bellotti, V., Bly, S., (1996), "Walking Away from the Desktop Computer: Distributed Collaboration and Mobility in a Product Design Team," *ACM Press*, New York, pp. 209–218.

²⁵ Perry, M., O'Hara, K., Sellen, A., Brown, B., Harper, R., (2001), "Dealing with Mobility: Understanding Access Anytime, Anywhere," *ACM Transactions on Computer Human Interaction (TOCHI)*, Vol. 8, Issue No. 4, pp.323-347.

²⁶ Kakahara, M., Sorensen, C., (2001), "Expanding the mobility concept," *ACM SIGGROUP Bulletin*, 22(3), pp. 33-37.

²⁷ Perry, M., O'Hara, K., Sellen, A., Brown, B., Harper, R., (2001), "Dealing with Mobility: Understanding Access Anytime, Anywhere," *ACM Transactions on Computer Human Interaction (TOCHI)*, Vol. 8, Issue No. 4, pp.323-347.

Mobility technologies have undergone some changes over the past ten years. The evolution of mobility is about creating better ways to change the world. It will increasingly shape our lives and thinking in ways we cannot fully anticipate. Mobile revolution is a global reality which creates new opportunities and challenges for all companies in the world.

The evolution of mobility has four distinct phases (see Figure 4):

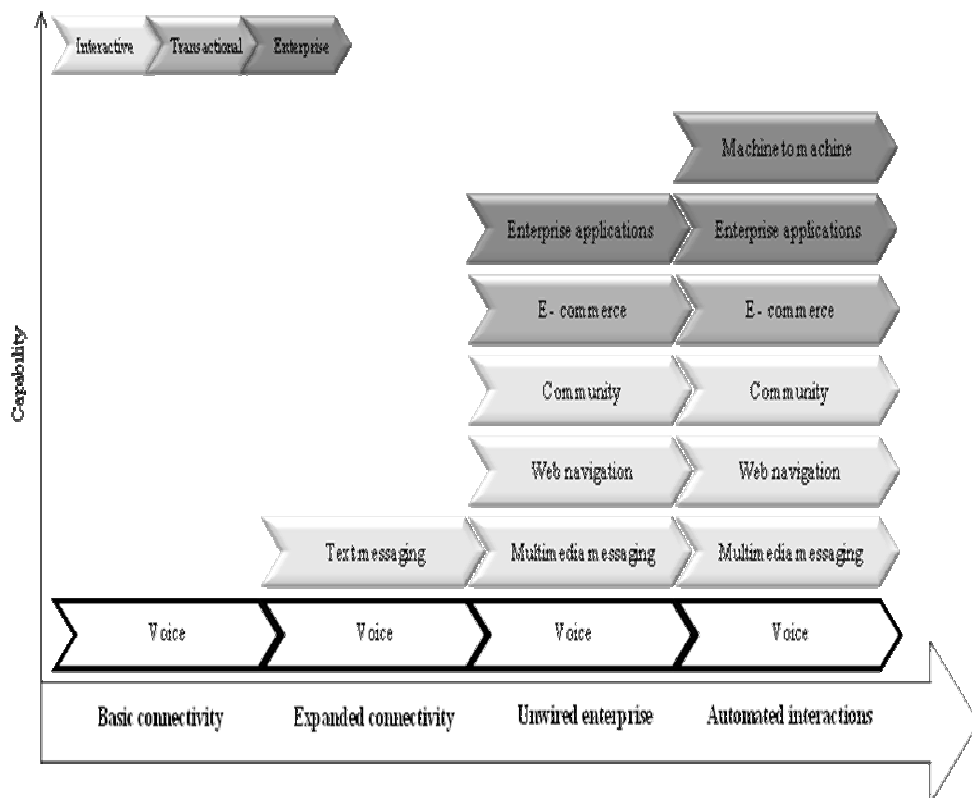

Figure 4 The Mobility Evolution

Phase 1: Basic connectivity - The establishing of basic electronic business communications such as voice, email and messaging.

Phase 2: Expanded connectivity - The establishing of remote access to business information, using laptops, smart hand-held devices and corporate intranets.

Phase 3: The unwired enterprise - The addition of mobile access options for various business information applications, such as ERP and CRM systems. This is the current level of mobilization maturity for most big companies.

Phase 4: Automated interactions - The implantation of real-time mobile workforce collaboration, with powerful remote conferencing and rich data sharing. This is the world

of single communications, in which the basic communications channels introduced in stage one are integrated in a way that maximizes their sensitivity and quickness.

Consideration of mobility evolution may distract attention from the fact that many of these emerging benefits are accessible today. Companies can be detected at every one of these phases, at different levels of maturity. To gain all the benefits of a wireless enterprise, companies must not wait for the “future state” technology to develop. Moving the enterprise forward is something that can begin now because the current technology is amazing, compared to what was available just a few years ago.

The current explosion in mobile computing technologies provides the potential to transform “everyday” time and space. Mobility is quickly becoming the way of business life and the principal aspect for companies. The most common expression used in the concept of mobility, in academic and practice-based research, is that of “**anytime, anywhere, anyone**”. According to this view, mobility is something that is often desirable as it provides us with different kinds of freedom. Kleinrock²⁸ states that: “*The combination of portable computing with portable communications is changing the way we think about information processing ... We now recognize that access to computing and communications is necessary not only from one’s ‘home base’, but also while one is in transit and/or when one reaches one’s destination. Indeed, anytime, anywhere access*”.

Kakihara and Sorensen²⁹ develop the concept of mobility by asserting that geographical mobility is important, but it is also necessary to include correlations that this mobility generates (temporal and spatial mobility).

Sorensen, Kakihara and Mathiassen³⁰ characterize mobility in terms of the mobilization of interaction and focus their attention on the spatial, temporal and contextual aspects of mobilizing interaction (see Figure 5).

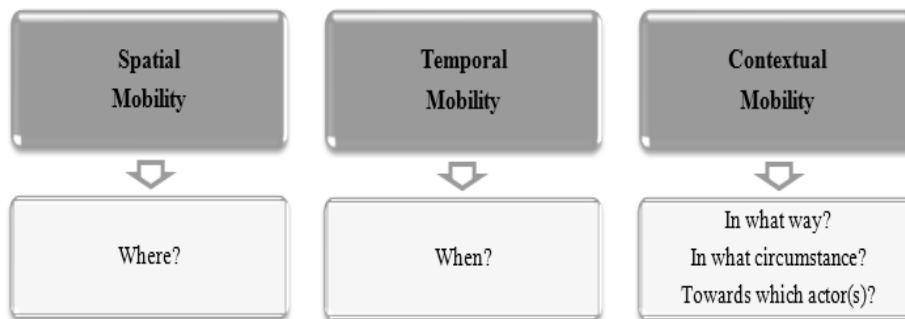

Figure 5 Dimensions of Mobility

Spatial mobility. Spatiality is the most immediate dimension that comes to mind when discussing mobility. The spatial mobility involves the examination of human

²⁸ Kleinrock, L., (1996), “Nomadcity: Anytime, Anywhere in a Disconnected World,” *Mobile Networks and Applications*, Vol. 1, No. 4, pp.351—357.

²⁹ Kakihara, M., Sorensen, C., (2002), “Mobility: An Extended Perspective,” In Sprague, R. (Ed.) 35th Hawaii International Conference on System Sciences, HICCS-35 (Big Island, Hawaii), IEEE, Los Alamitos CA.

³⁰ Sorensen, C., Kakihara M., Mathiassen L., (2002), “Mobile Services: Functional Diversity and Overload,” *In Mobile Computing in the 21st Century*, Budapest, Hungary, ed. K. Nyiri.

behavior in relation to geographical locations. Spatiality in human interaction results from the complex and rapid flux of all entities in the world. It signifies the global flux of objects, symbols, and images, and evokes complex models of people's interaction. Spatial aspect is very closely related with two other dimensions of mobility - temporality and contextuality.

Temporal mobility. In addition to the “where?” aspect, an equally important dimension of mobility includes the identification of the “when?”, or temporal aspect of human activity. Some attributes of temporality include the sequence, duration, and recurrence as well as the time allocation of activities³¹. Lee analyses the temporal method and changes in work places brought about by new technologies, and argues that: “*The temporal method of the workplace consequently serves simultaneously as a template for organizing behavior as well as an interpretive framework for rendering action in the setting meaningful*”. In other words, human activity has shifted from a linear clock-time perspective to one with multiple temporal modes, in which human activities are mobilized from the traditional temporal constraints³². The temporality of human interaction is increasingly mobilized by the impacts of new technologies. This aspect is focused on accelerating the pace of work and time savings.

Contextual mobility. In addition to spatial and temporal aspects of mobility in human interaction that have been discussed in various research fields in various ways, the contextual aspect can act as a filter determining the interactional setting. In general, contextuality refers to the situation and environment in which humans perform their activities. More specifically, contextuality provides an understanding in what way and circumstance the activity is being performed. This means that, interactional aspects such as “in what way?”, “in what particular circumstance?”, and “towards which actor?” the action is performed reflect the key disposition of interaction just as the aspects “where?” and “when?” do³³.

Thus, we can see that mobility is destroying established notions of time and space as a common structure. Many researchers and practitioners illustrated this phenomenon:

- “Our sense of time need not necessarily be strictly governed by linear time, but can instead be socially negotiated”³⁴;
- “Micro-coordination of everyday life”³⁵;
- “Softening of schedules”³⁶;
- “With the mobile technology, time has become personalized”³⁷.

³¹ Lee, H., (1999), “Time and Information Technology: Monochronicity, Polychronicity and Temporal Symmetry,” *European Journal of Information Systems*, vol.8, no. 1, pp. 16-26.

³² Lee, H., (1999), “Time and Information Technology: Monochronicity, Polychronicity and Temporal Symmetry,” *European Journal of Information Systems*, vol.8, no. 1, pp. 16-26.

³³ Suchman, L.A., 1987, *Plans and Situated Actions. The Problem of Human-Machine Communication*, Cambridge: Cambridge University Press.

³⁴ Sorensen, C., Kakihara M., Mathiassen L., (2002), “Mobile Services: Functional Diversity and Overload,” *In Mobile Computing in the 21st Century*, Budapest, Hungary, ed. K. Nyiri.

³⁵ Ling, R., 2004, *The Mobile Connection - the cell phone's impact on society*, San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers.

³⁶ Ling, R., 2004, *The Mobile Connection - the cell phone's impact on society*, San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers.

³⁷ Nyiri K., (2007), “Mobile studies: paradigms and perspectives,” Passagen, Vienna.

Thus, this technology reconfiguring the relationships between spaces, between public spaces and private ones, and the ways in which these are penetrated by mobile virtual spaces.

Impact on Organization

As mentioned before, mobility is quite a new phenomenon, and that's why its organizational and strategic implications have not been systematically studied. In this part we would like to examine how the introduction of new technology can impact the organization.

New technology is a critical resource for creating organizational value. It has the potential to dramatically change the nature of products, processes, companies, industries, and even competition itself. Therefore, we can sight that these technologies serve as powerful strategic marketing tools for organizations.

Organizations must often consider both the costs and benefits of implementing new technology in the workplace. Costs and benefits can be either **tangible or intangible**. The tangible benefits are those benefits that can be measured and quantified in financial terms, such as cost savings³⁸, productivity³⁹, market share⁴⁰, and profitability⁴¹. While the intangible benefits on business processes and relationships include better customer satisfaction that are not so easily measured⁴².

4. CONCLUSION

To summarize, we argue: (1) what has been and will be further mobilized is not just human corporeal movement but more importantly interaction between people and technologies; and (2) the notion of mobility should be addressed in three distinct dimensions: spatial, temporal and contextual aspects of mobility in human interaction.

Accordingly to the theoretical research developed in this article, a radical technological innovation can lead to many organizational changes. All these types of mobility, all these concepts related to new work practices and management of organizational resources make it necessary to contextualize the actions of mobility and specify the technical tools that support these behaviors.

³⁸ Mukhopadhyay, T., Kekre, S., Kalathur, S., (1995), "Business value of information technology: a study of electronic data interchange," *MIS Quarterly*, 19(2), pp. 137-156.

³⁹ Hitt, L.M., Brynjolfsson, E., (1996), "Productivity, business profitability, and consumer surplus: three different measures of information technology value," *MIS Quarterly*, 20(2), pp. 121-141.

⁴⁰ Banker, R.D., Kauffman, R.J., (1988), "Strategic contributions of information technology: an empirical study of ATM networks," in Proceedings of the 9th International Conference on Information Systems, Minneapolis, pp. 141-150; Barua, A., Kriebel, C.H., Mukhopadhyay, T., (1995), "Information technologies and business value: an analytic and empirical investigation," *Information Systems Research*, 6(1), pp. 3-23.

⁴¹ Jarvenpaa, S.L., Ives, B., (1990), "Information technology and corporate strategy: a view from the top," *Information Systems Research*, 1(4), pp. 351-376; Brown, R.T., Gatian, A.W, Hicks, J.O., (1995), "Strategic information system and financial performance," *Journal of Information Systems*, 11(4), pp. 215-248.

⁴² Quinn, J.B., Baily, M.N., (1994), "Information technology: increasing productivity in services," *Academy of Management Executives*, 8(3), pp.28-51; Anderson, M.C., Banker, R.D., Ravindran, S., (2003), "The new productivity paradox," *Communications of the ACM*, 46(3), pp. 91-94.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Alter, S., 2006, *The Work System Method: Connecting People, Processes, and IT for Business Results*, Larkspur, CA: Work System Press
- [2] Andersen, K.V., Fogeigren-Pedersen, A., Varshney, U., (2003), "Mobile Organizing Using Information Technology (MOBIT)," *Information Communication & Society*, 6(2), pp.211-228.
- [3] Anderson, M.C., Banker, R.D., Ravindran, S., (2003), "The new productivity paradox," *Communications of the ACM*, 46(3), pp. 91-94.
- [4] Banker, R.D., Kauffman, R.J., (1988), "Strategic contributions of information technology: an empirical study of ATM networks," in Proceedings of the 9th International Conference on Information Systems, Minneapolis, pp. 141-150.
- [5] Barua, A., Kriebel, C.H., Mukhopadhyay, T., (1995), "Information technologies and business value: an analytic and empirical investigation," *Information Systems Research*, 6(1), pp. 3-23.
- [6] Bellotti, V., Bly, S., (1996), "Walking Away from the Desktop Computer: Distributed Collaboration and Mobility in a Product Design Team," *ACM Press*, New York, pp. 209—218.
- [7] Brown, R.T., Gatian, A.W, Hicks, J.O., (1995), "Strategic information system and financial performance," *Journal of Information Systems*, 11(4), pp. 215-248.
- [8] Davis, G.B., (2002), "Anytime/anyplace computing and the future of knowledge work", *Communications of the ACM*, 45(12), pp.67-73.
- [9] Denning, P. J., (1997), "A New Social Contract for Research", *Communications of the ACM*, (40:2), pp.132-134.
- [10] Galbraith, J.R., 1973, *Designing Complex Organizations*, Addison-Wesley, Reading, MA
- [11] Henderson, J., Venkatraman, N., (1993), "Strategic Alignment: Leveraging Information Technology for Transforming Organizations", *IBM Systems Journal*, (32:1), pp.4-16.
- [12] Hirschhorn, L., (2002), "Campaigning for change," *Harvard Business Review*, 80(7), pp.98–104.
- [13] Hitt, L.M., Brynjolfsson, E., (1996), "Productivity, business profitability, and consumer surplus: three different measures of information technology value," *MIS Quarterly*, 20(2), pp. 121-141.
- [14] Jarvenpaa, S.L., Ives, B., (1990), "Information technology and corporate strategy: a view from the top," *Information Systems Research*, 1(4), pp. 351-376.
- [15] Kakahara, M., Sorensen, C., (2001), "Expanding the mobility concept," *ACM SIGGROUP Bulletin*, 22(3), pp. 33-37.
- [16] Kakahara, M., Sorensen, C., (2002), "Mobility: An Extended Perspective," In Sprague, R. (Ed.) 35th Hawaii International Conference on System Sciences, HICCS-35 (Big Island, Hawaii), IEEE, Los Alamitos CA.
- [17] Kleinrock, L., (1996), "Nomadicity: Anytime, Anywhere in a Disconnected World," *Mobile Networks and Applications*, Vol. 1, No. 4, pp.351—357.
- [18] Lee, H., (1999), "Time and Information Technology: Monochronicity, Polychronicity and Temporal Symmetry," *European Journal of Information Systems*, vol.8, no. 1, pp. 16-26.

- [19] Ling, R., 2004, *The Mobile Connection - the cell phone's impact on society*, San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers.
- [20] Lyytinen, K., Rose, G.M., (2003), "The disruptive nature of information technology innovations - the case of internet computing in systems development organizations," *MIS Quarterly*, Vol. 27, No. 4, pp. 557-595.
- [21] Lyytinen, K., Yoo, Y., (2002), "Issues and challenges in ubiquitous computing", *Communications of the ACM*, 45(12), pp.63-65.
- [22] Lyytinen, K., Yoo, Y., (2002), "Research commentary: the next wave of nomadic computing", *Information Systems Research*, 13(4), pp.377-389.
- [23] Malladi, R., Agrawal, D.P., (2002), "Current and future applications of mobile and wireless networks," *Communications of the ACM*, 45(10), pp.144-146.
- [24] March, S. T., Smith, G., (1995), "Design and Natural Science Research on Information Technology", *Decision Support Systems*, (15:4), pp.251-266.
- [25] Markus, M. L., Majchrzak, A., Gasser, L., (2002), "A Design Theory for Systems that Support Emergent Knowledge Processes," *MIS Quarterly*, (26:3), pp.179-212.
- [26] Mukhopadhyay, T., Kekre, S., Kalathur, S., (1995), "Business value of information technology: a study of electronic data interchange," *MIS Quarterly*, 19(2), pp. 137-156.
- [27] Nyíri K., (2007), "Mobile studies: paradigms and perspectives," Passagen, Vienna.
- [28] Perry, M., O'Hara, K., Sellen, A., Brown, B., Harper, R., (2001), "Dealing with Mobility: Understanding Access Anytime, Anywhere," *ACM Transactions on Computer Human Interaction (TOCHI)*, Vol. 8, Issue No. 4, pp.323-347.
- [29] Petkov, D., Petkova, O., (2008), "The Work System Model as a Tool for Understanding the Problem in an Introductory IS Project," *Information Systems Education Journal*, Vol.6 (21).
- [30] Porter, M.E., Millar, V.E., (1985), "How information gives you competitive advantage," *Harvard Business Review*, pp.149-160.
- [31] Quinn, J.B., Baily, M.N., (1994), "Information technology: increasing productivity in services," *Academy of Management Executives*, 8(3), pp.28-51.
- [32] Silver, M. S., Markus, M. L., Beath, C. M., (1995), "The Information Technology Interaction Model: A Foundation for the MBA Core Course", *MIS Quarterly*, (19:3), pp.361-390.
- [33] Sorensen, C., Kakihara M., Mathiassen L., (2002), "Mobile Services: Functional Diversity and Overload," *In Mobile Computing in the 21st Century*, Budapest, Hungary, ed. K. Nyiri.
- [34] Suchman, L.A., 1987, *Plans and Situated Actions. The Problem of Human-Machine Communication*, Cambridge: Cambridge University Press.
- [35] Truex, D., Alter, S., Long, C., (2010), "Systems Analysis for Everyone Else: Empowering Business Professionals through a Systems Analysis Method that Fits their Needs," Proceedings of 18th European Conference on Information Systems, Pretoria, South Africa.
- [36] Tsichritzis, D., (1998), "The Dynamics of Innovation", in *Beyond Calculation: The Next Fifty Years of Computing*, P. J. Denning and R. M. Metcalfe (eds.), Copernicus Books, New York, pp.259-265.
- [37] Varshney, U., Vetter, R., (2000), "Emerging mobile and wireless networks," *Communications of the ACM*, 43(6), pp.73-81.

- [38] Walls, J. G., Widmeyer, G. R., El Sawy, O. A., (1992), "Building an Information System Design Theory for Vigilant EIS," *Information Systems Research*, (3:1), pp.36-59.
- [39] Weiser, M., (1998), "The future of ubiquitous computing in campus", *Communications of the ACM*, 41 (1), pp.41-42.
- [40] Zmud, R.W., (1997), "Remarks from MIS Quarterly Editor", *MIS Quarterly*, 21(2), pp.261-290.

TRANSFORMACJA GLOBALNYCH KORPORACJI POPRZEZ WDRAŻANIE MOBILNYCH TECHNOLOGII

Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie w jak dużym stopniu korporacje międzynarodowe same mogą się przekształcić. Transformacja organizacyjna jest to zmiana organizacyjna, która przewiduje co ludzie myślą o organizacji, co robią w organizacji i być może to, co jest dla nich ważne w firmie. Transformacja organizacyjna jest więc czymś więcej niż tylko zmianą sposobu działalności. Chodzi tu także o zmianę kultury organizacyjnej na jeden lub kilka sposobów. Artykuł zwraca uwagę na znaczenie zmiany organizacyjnej poprzez wprowadzenia nowej technologii mobilnej. Na całym świecie przedsiębiorstwa wprowadzają mobilność w celu poprawy i zrównoważenia wymagań i możliwości biznesowych, jak również zwiększenia wydajności i rentowności. W artykule podjęto rozważania na temat skutecznego wprowadzenia technologii mobilnej do już istniejącego i dobrze funkcjonującego systemu informatycznego oraz jej wpływ na przedsiębiorstwo. W badaniach wykorzystano obszerny przegląd literatury, w tym badania z różnych książek i artykułów na temat systemów mobilności, łączności i systemów informatycznych.

Transformacja przedsiębiorstwa odnosi się do wszelkich istotnych zmian dokonanych w organizacji takich jak restrukturyzacja organizacji i usprawnianie organizacji i/lub nie jest znacząca zmianą w sposobie jej działalności. Pytanie oczywiście brzmi, co jest istotne dla danej organizacji.

Słowa kluczowe: transformacja, systemy informacyjne, technologie informacyjne, oprogramowanie "Mobilność", koncepcja mobilności, korzyści niematerialne, wpływ strategiczny

DOI:10.7862/rz.2014.hss.35

Przesłano do redakcji: luty 2014
Przyjęto do druku: październik 2014

Olga JANIKOWSKA¹

KOSMOPOLITYZM INSTYTUCJONALNY A ZRÓWNOWAŻONA GOSPODARKA ŚWIATOWA

We współczesnej dyskusji dotyczącej globalizacji gospodarki pojawia się opinia, że neoliberalna gospodarka pogłębiła przepaść między Północą a Południem, utrwalając tym samym asymetrię rozwojową, oraz że ostre nierówności i niesprawiedliwość procesów rozwojowych prowadzą do wręcz ekstremalnego zróżnicowania jakości życia poszczególnych społeczeństw. W artykule wskazano, że konieczne są przekształcenia światowej gospodarki w ramach kosmopolitycznego programu, który umożliwiłby uzyskanie globalnego sprawiedliwego ładu gospodarczego. Reformy te powinny być wywiedzione z demokracji kosmopolitycznej, która jest normatywną teorią stosunków międzynarodowych. Działanie systemu *global governance* coraz częściej poddawane jest krytyce. Uważa się, że pogłębia ono utrwalanie mechanizmów nierówności i niesprawiedliwości. Co więcej, często spotyka się opinię, że stanowi on zagrożenie dla demokracji. Współczesna polityka globalna powinna być określana trafniejszym mianem zniekształconej polityki globalnej. Według założeń demokracji kosmopolitycznej należy dążyć do pełnej reformy systemu *global governance*. Do najistotniejszych wyzwań na płaszczyźnie gospodarczej program ten zalicza niwelowanie dysproporcji rozwojowych. Wskazuje się, że priorytetem dla ładu międzynarodowego w XXI w. jest regulacja rynków i ochrona tych, którzy najbardziej są narażeni na zagrożenia wynikające z globalizacji i asymetrii rozwojowej. Demokracja kosmopolityczna odnosi się do systemu *global governance*. Jednocześnie powinien on być poddany radykalnej reformie – tak, aby możliwa była zrównoważona gospodarka światowa. Należy ją oprzeć na społecznej demokracji, uniwersalizmie praw człowieka, bezpieczeństwie jednostki ludzkiej oraz rządów prawa solidarności ponadnarodowej. Są to kanoniczne uwarunkowania sprawiedliwego zrównoważonego globalnego ładu gospodarczego.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, globalizacja, *global governance*, demokratyzacja

1. WSTĘP

We współczesnej dyskusji dotyczącej globalizacji gospodarki coraz wyraźniej pojawiają się dwie zasadnicze kwestie. Z jednej strony uważa się, że neoliberalna gospodarka stanowiła asumpt do pogłębiania się przepaści między Północą a Południem, utrwalając już wcześniej istniejącą asymetrię rozwojową. Z drugiej strony od dłuższego czasu widoczne są ostre nierówności i niesprawiedliwość procesów rozwojowych prowadzące do wręcz ekstremalnego zróżnicowania jakości życia poszczególnych społeczeństw. Co więcej, kryzys gospodarczy lat 2007–2009, i lat kolejnych, z całą ostrością pokazał, że obecny etap globalizacji cechuje tak silna zależność między światowymi gospodarkami, iż w momencie pojawienia się istotnego problemu wewnątrz

¹ Dr Olga Janikowska, Katedra Stosunków Międzynarodowych i Ekonomii, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, 40-659 Katowice, ul. Harcerzy Września 3, e-mail: janikowskaolga@gmail.com

jednej z nich, zagrożenie dotyka niemalże wszystkich, zintegrowanych wewnątrz ogólnosiwiatowego systemu gospodarek.

Kosmopolityczna teoria stosunków międzynarodowych, postulując globalną sprawiedliwość, w swej istocie dąży do niwelowania istniejących dysproporcji rozwojowych, w tym także tych wynikających z pogłębiającej się globalizacji. Wskazuje ona, że osiągnięcie gospodarczego ładu światowego będzie wymagać głębokich reform, których podstawowym celem jest regulacja rynków i ochrona tych, które najbardziej narażone są na zagrożenia wynikające z globalizacji i asymetrii rozwojowej. Właśnie w tym kontekście szczególnie ważne są globalna sprawiedliwość i solidarność. Przejawiają się one w poczuciu współodpowiedzialności za nasz – czy tego chcemy czy nie – współzależny, skomplikowany i niestety nadal niedoskonały świat.

Procesy globalizacji gospodarki oraz jej światowego kierowania są równoległe i współzależne. Jednakże, jak pokazano to w artykule, wymagają one reform, które umożliwiłyby uzyskanie sprawiedliwego globalnego ładu gospodarczego. Reformy te powinny być wywiedzione z demokracji kosmopolitycznej, która opiera się na kosmopolityzmie etycznym. Wskazano, jak istotne są konieczne przekształcenia światowej gospodarki w ramach kosmopolitycznego programu.

2. GLOBALIZUJĄCA SIĘ GOSPODARKA

Wedle wielu teoretyków proces globalizacji gospodarki światowej nabrał impetu po II wojnie światowej. Dodatkowo w pamięci wielu przedsiębiorców oraz osób podejmujących decyzje polityczne wciąż żywy pozostawał „wielki kryzys gospodarczy” lat trzydziestych XX w. Uznano, że konieczne wydaje się podjęcie działań mających na celu zapewnienie zaplecza rezerw kapitałowych lub innej jednostki rozliczeniowej, takiej jak standard złota, możliwości kontrolowania międzynarodowych przepływów kapitałowych, dostępności krótkoterminowych pożyczek dla krajów stojących w obliczu przejściowego kryzysu bilansu płatniczego, reguł, które utrzymywałyby gospodarki otwarte na wymianę handlową².

Z jednej zatem strony uważano, że należy podjąć działania, których celem będzie zapewnienie tego, aby kryzys na taką skalę już nigdy więcej się nie powtórzył, z drugiej zaś już pod koniec II wojny światowej Stany Zjednoczone wysunęły się na pozycję lidera w gospodarce światowej. Z związku z tym zaproponowały utworzenia trójelementowego systemu gospodarczego, którego głównym celem miała się stać liberalizacja handlu światowego. Stany Zjednoczone chciały powołać do życia organizację do spraw handlu, walut wraz z organizacją do spraw kredytowych. *International Trade Organization* (ITO) – postulowana przez Stany Zjednoczone organizacja do spraw handlowych, mimo poparcia ze strony państw Europy Zachodniej, które rozumiały konieczność odbudowy zniszczonej działaniami wojennymi gospodarki europejskiej, nigdy nie powstała. Podczas zwołanej w Hawanie konferencji założycielskiej okazało się, że – z wyjątkiem Liberii – żadne państwo nie ratyfikowało statutu tejże organizacji. Państwa, które negocjowały między sobą redukcje stawek celnych, postanowiły z tych ustaleń nie rezygnować i

² N. Woods, *Międzynarodowa ekonomia polityczna w dobie globalizacji*, [w:] *Globalizacja polityki światowej*, red. J. Baylis, S. Smith, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 402.

zawarły Układ Ogólny w sprawie Taryf Celnych i Handlu (GATT, *General Agreement on Tariffs and Trade*). Uważany jest on za krok milowy w drodze do współczesnej liberalizacji handlu. W roku 1995, podczas rundy Urugwajskiej, GATT zostaje przekształcony w Światową Organizację Handlową (WTO, *World Trade Organization*).

W 1944 r. na mocy porozumień z Bretton Woods powstają Międzynarodowy Fundusz Walutowy oraz Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju (czyli Bank Światowy). Nie sposób nie wspomnieć o powstałej w 1948 r. Organizacji Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (OEWG) [na jej bazie w roku 1960 powstała Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD, *Organisation for Economic Co-operation and Development*)], której celem miała się stać likwidacja dysproporcji w relacji dolara do pozostałych walut, a także zliberalizowanie rynku europejskiego. Wkrótce osiągnięto zamierzone cele – handel w Europie wzrósł w ciągu sześciu miesięcy aż sześciokrotnie, w znacznym stopniu zwiększył się także w większości krajów produkt narodowy brutto³.

W 1957 r. na mocy Traktatów Rzymskich powołano Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (Euratom) i Europejską Wspólnotę Gospodarczą (EWG). Do głównych celów EWG można zaliczyć: zapewnienie ciągłego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego, utrzymanie wysokiego poziomu zatrudnienia, stabilizację cen, zapobieganie niezrównoważeniu relacji płacowych oraz podnoszenie standardu życia.

Światowy system gospodarczy lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku opierał się w głównej mierze na teorii Johna Maynarda Keynesa, według której to państwo dokonywało interwencyjnej korekty finansów, w wypadku gdy procesy rynkowe prowadziły do deflacji i niepełnego zatrudnienia. Rządy były więc odpowiedzialne za zapobieganie kryzysom gospodarczym przez tworzenie dodatkowego popytu za pomocą zwiększania inwestycji w wypadku słabnącej koniunktury. Z kolei w czasie wysokiej koniunktury powstałe zadłużenie publiczne wyrównywano dzięki zwiększonym wpływom z podatków.

Między innymi kryzysy energetyczne lat siedemdziesiątych XX w. obnażyły nieskuteczność takiej polityki. Według N. Woodsa „w latach 70-tych gwałtownie zakończył się okres wysokiego wzrostu po II wojnie światowej, pozostawiając po sobie bardzo wysoką inflację. Pierwszy kryzys naftowy uczynił tę sytuację bardziej problematyczną i wpędził w 1973 roku gospodarke światową w stagflację (kombinację stagnacji gospodarczej lub niskiego wzrostu i wysokiej inflacji)”⁴.

Ponadto załamał się system Bretton Woods (elastycznych relacji między walutami), co w konsekwencji doprowadziło do dewaluacji, wprowadzając nieistniejący do tej pory element niepewności. W związku z tym pojawiła się nowa koncepcja polityki gospodarczej – neoliberalizm. Koncepcję tę zaproponowali Milton Friedman i Friedrich A. von Hayek. Neoliberalizm zakłada, że rola państwa sprowadza się do „stróża porządku”, prywatne przedsiębiorstwa natomiast otrzymują dużą dozę wolności, jeśli chodzi o prowadzoną przez nie politykę gospodarczą. Wraz za tym **deregulacja**, **liberalizacja** i **prywatyzacja** stały się strategicznymi instrumentami europejskiej i amerykańskiej polityki gospodarczej. To prowadzi – zdaniem teoretyków neoliberalizmu – do wzrostu rozwoju gospodarczego⁵.

³ *Leksykon Międzynarodowych Stosunków Politycznych*, red. C. Mojsiewicz, Alta, Wrocław 1998.

⁴ N. Woods, *op. cit.*, s. 402.

⁵ H.-P. Martin, H. Schuman, *Pułapka globalizacji. Atak na demokrację i dobrobyt*, Wrocław 2000; K. Górka, *Wpływ procesów globalizacji na integrację gospodarczą*. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku 2001; A. Zorska, *Ku globalizacji? Przemiany w korporacjach*

W 1993 r. przyjęto tak zwany konsensus waszyngtoński, wedle którego głównymi cechami gospodarki liberalnej są:

- otwarty i sprywatyzowany rynek i chronione prawa własności;
- zliberalizowany handel, niskie lub żadne cła i zniesienie innych restrykcji;
- dyscyplina fiskalna w polityce gospodarczej;
- ograniczenie wydatków publicznych;
- niski deficyt budżetowy.

Konsekwencje rosnącej wolności handlu są niebywale. Od ponad czterech dziesięcioleci ogólnoświatowa wymiana towarów i usług rośnie szybciej aniżeli produkcja. Wzrost wolumenu obrotów handlowych jest nawet dwukrotnie wyższy od przyrostu wydajności ekonomicznej. Zglobalizowana gospodarka to także, a może przede wszystkim korporacje transnarodowe. Koncepcje genezy korporacji transnarodowej są różne, a wśród teoretyków można się spotkać z poszukiwaniem jej załóżków jeszcze w czasach średniowiecza, wśród działających wówczas gildii rzemieślników, takich jak bławatnicy czy futrzarze. Jednak nie wykazywały one w pełni cech współczesnej korporacji. Według Ted Nance momentem przełomowym jest wiek XIX, kiedy to Tom Scott z Pennsylvania Railroad Company przekonuje zgromadzenie stanu Pensylwania, by złagodziło zadawniony zakaz posiadania przez jedną korporację udziałów innej korporacji. Zdaniem tego autora ta „niepozorna zmiana – wzajemne posiadanie przez korporację swych akcji – jest czymś podobnym do wprowadzenia zera przez nieznaną arabskich matematyków”⁶.

Korporacje transnarodowe w swych działaniach nastawione są na maksymalizację zysku przez poszukiwanie nowych zasobów i rynków, podnoszenie efektywności i konkurencyjności. Skutkuje to tworzeniem się nowych filii, które powstają w coraz to nowych miejscach globu ziemskiego. „Według P. Willetsa do czynników stanowiących o tym, czy dane przedsiębiorstwo zaliczyć można do korporacji transnarodowych, zalicza się; otwarcie przez nie oddziału lub filii poza granicami kraju macierzystego. Podobnego zdania jest J.H. Dumington, twórca teorii produkcji międzynarodowej, który twierdzi, iż zasadniczą i unikalną cechą korporacji transnarodowych jest ich zaangażowanie w produkcję międzynarodową w innych krajach oraz dokonywanie obrotów dobrami pośrednimi tworzącymi tę produkcję na rynkach tych krajów, w ramach własnych struktur organizacyjnych (internalizacja). Natomiast P. Dicken przyjmuje, że korporacja transnarodowa jest organizacją, która koordynuje działalność produkcyjno-handlową z jednego ośrodka podejmującego strategiczne decyzje. Tak więc o sile korporacji, oprócz ogromnego potencjału ekonomicznego, decyduje umiejętność integracji działań prowadzonych w różnych krajach”⁷.

W debacie dotyczącej zglobalizowanej gospodarki światowej uwidacznia się kilka poglądów dotyczących procesów w niej zachodzących. Zalicza się do nich między innymi umiędzynarodowienie, które jest opisem transgranicznych transakcji gospodarczych. Wedle Ngaire Woodsa proces ten rozpoczął się już na początku XX wieku, jednak

transnarodowych i w gospodarce światowej, Warszawa 2000; A. Matczewski, *Wyzwania cywilizacyjne a zarządzanie*, [w:] *W kręgu zarządzania. Spojrzenie multidyscyplinarne*, red. T. Borkowski, A. Marcinkowski, A. Oherow-Urbaniac, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.

⁶ T. Nance, *Gangi Ameryki: Współczesne korporacje a demokracja*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2004, s. 136.

⁷ O. Janikowska, *Wybrane Zagadnienia Globalizacja. Ponowoczesna wizja rzeczywistości, hamulce zmian, trendy rozwojowe*, Górnśląska Wyższa Szkoła Handlowa, Katowice 2010, s. 36.

ostatnio nastąpił jego znaczący wzrost. Rewolucja technologiczna związana z wpływem nowych technik komunikacji pozwalających „firmom i innym aktorom na globalne funkcjonowanie nienależnie od położenia, odległości i granic”⁸. „Deterytorializacja, która bezpośrednio związana jest z rewolucją technologiczną, oznacza ograniczenie wpływu „odległości geograficznych i miejsc zbiorowej identyfikacji i aktywności ludzi oraz poszukiwania uznania i znaczenia politycznego”⁹. I wreszcie należy wymienić liberalizację wskazującą na powstanie nowej gospodarki globalnej. „Obejmują one reguły i instytucje stworzone przez silne kraje w celu ułatwienia ponadnarodowej aktywności na nową skalę”¹⁰.

Bezsporne jest to, że globalizacja, nie tylko zresztą gospodarki, jest procesem kontrowersyjnym i istnieje na jej temat wiele różnych, rywalizujących niejednokrotnie ze sobą poglądów. Na przykład poglądy na temat wpływu globalizacji na państwo narodowe – wśród dominujących podejść wyróżnić można te reprezentowane przez sceptyków, którzy twierdzą, że państwo narodowe i układ geopolityczny nadal pozostają głównymi siłami kształtującymi ład światowy. Hiperglobaliści zaś uważają, że nastąpił całkowity upadek suwerennych państw narodowych. Z kolei transformacjoniści głoszą pogląd, iż globalizacji nie powinno się wiązać z upadkiem państwa narodowego, lecz z powstaniem nowego typu państwa pozytywnego, co oznacza, że państwo narodowe w systemie *global governance* musi przejść swego rodzaju transformację, aby nadal móc zaspakajać potrzeby swoich obywateli.

Procesy globalizacyjne zachodzące na płaszczyźnie gospodarczej bardzo często podlegają ostrej krytyce. Głównym zarzutem jest to, że neoliberalna gospodarka powoduje dramatyczny wzrost dysproporcji społecznych oraz brak równości i sprawiedliwości. Jak pisze Caroline Thomas: „od lat 80. i 90. promowaniu polityki gospodarki neoliberalnej przez globalne instytucje zarządzające towarzyszy wzrastająca nierówność między państwami, a także wewnątrz nich. [...] Miliony osób ochraniających uprzednio dzięki opiece państwowej, wraz z rozpoczęciem transformacji wolnorynkowych stanęło na skraju ubóstwa”¹¹. Globalizacja gospodarcza w głównej mierze sprzyja państwom lub bogatszym podmiotom, w pewien sposób odwracając oczy od dramatycznej sytuacji tych biedniejszych. To w głównej mierze przeważa w jej krytyce podejmowanej przez anti- i alert-globalistów.

Ten ważny problem pozostawia niejako w cieniu niebezpieczeństwo, które wiąże się ze skalą globalizacji gospodarki, z którą mamy do czynienia współcześnie. Pełna materializacja tego nowego typu zagrożenia pojawiała się jako konsekwencja kryzysu roku 2007 (i lat następnych). Według Leszka Balcerowicza kryzys finansowy, który rozpoczął się latem 2007 r. w Stanach Zjednoczonych, dotknął – choć z różną siłą – cały świat. Wynika to ze znaczenia gospodarki amerykańskiej dla gospodarki światowej oraz wysokiego stopnia zglobalizowania tej drugiej¹². Okazuje się, że interakcję i reakcję obecnego ogólnoswiatowego systemu gospodarczego można porównać do efektu domina.

⁸ N. Woods, *op. cit.*, s. 416.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ C. Thomas, *Ubóstwo, rozwój, głód*, [w:] *Globalizacja polityki światowej*, red. J. Baylis, S. Smith, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 798, s. 798.

¹² L. Balcerowicz, *Przedmowa*, [w:] *Zrozumieć kryzys finansowy*, red. J. Taylor, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 10.

Pierwszą kostką w tym wypadku były Stany Zjednoczone, które pociągnęły za sobą resztę kostek.

Kryzys ten był związany z błędną alokacją kapitału. Nastąpiła polityka mnożenia pieniądza i kredytów – co oznacza, że inwestowano pieniądze, których nie było. Jak podają źródła: „do września 2004 r. dług publiczny według źródeł oficjalnych wynosił 5,3 bln USD. Całkowity dług, który można sobie policzyć według dostępnych danych, ale nikt nigdy tego publicznie nie zrobił, składający się z niefinansowych zobowiązań włącznie z ubezpieczeniami społecznymi i Medicare, wynosi 50 bln. A bogactwo wytwarzane rocznie przez Amerykanów, czyli PKB, wynosi 14 bln. W tym samym czasie kwota oszczędności gospodarstw obniżyła się do około 0”¹³.

Oznacza to, że należy zwracać szczególną uwagę na dwie zasadnicze kwestie związane z zagrożeniami dotyczącymi wysokiego stopnia globalizacji gospodarki: po pierwsze dyskryminację najbiedniejszych, po drugie zaś na fakt, że tak silne powiązania i współzależność gospodarki światowej niosą za sobą istotne niebezpieczeństwo. Niebezpieczeństwo polegające na tym, że wewnętrzne turbulencje czy zjawiska czarno-białe (metafora Nassim Nicholas Taleba¹⁴) nawet jednego z jej ogniw mogą skutkować zachwianiem się podstaw gospodarki światowej czy powiększenia nieładu gospodarczego.

Kryzys istotnie zmienił podejście teoretycznego opisu wspólnego, zglobalizowanego gospodarowania. Jego dawna logika wygrany–wygrany przekształciła się w logikę gry zerowej, gdzie sukces jednego państwa przyczynić się może do porażki innego.

3. KOSMOPOLITYZM

Termin kosmopolityzm wywodzi się z greckiego terminu *kosmopolitias* – obywatel świata, a jego popularyzację zawdzięczamy antycznemu stoikom. Jak pisze Gillian Brock, wczesny kosmopolityzm odrzucał pogląd, że jednostka powinna być identyfikowana tylko przez miasto pochodzenia – chodzi tu o krystalizujące się w tamtych czasach pojęcie obywatelstwa¹⁵. Dotychczas obywatel *polites* należał do konkretnego państwa-miasta, któremu winien był lojalność. Stoicy ten pogląd odrzucają i wprowadzają w miejsce obywatela przynależącego do danej suwerennej jednostki, obywatela świata.

Współczesny kosmopolityzm bazuje na poglądzie, że „istnieją podstawowe prawa człowieka, mające charakter uniwersalny. Każda istota ludzka jest zatem upoważniona do korzystania z tych praw, mając jednakowy obowiązek ich przestrzegania. Jednak, aby zaakceptować takie zasady wiążące społeczność globalną, niezbędnym warunkiem wydaje się kosmopolityczny jego charakter łączący szacunek dla inności i odmienności z dążeniem do przygotowania nowych demokratycznych form panowania politycznego poza państwami narodowymi”¹⁶. W tym duchu rozumienie kosmopolityzmu przez Ulricha Becka i Edgara Grande’a nawiązuje wprawdzie do tradycji, jednak chcą oni używać tego pojęcia w określony sposób, a mianowicie – jako pojęcia z dziedziny nauk społecznych,

¹³ M. Otte, *Kiedy nadchodzi kryzys – co powinniśmy zrobić, aby wyjść obronną ręką z obecnego kryzysu gospodarczego*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2008, s. 36.

¹⁴ N.N. Taleb, *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*, Random House and Penguin, New York 2010.

¹⁵ G. Brock, *Global Justice and Cosmopolitan Account*, Oxford University Press, New York 2009.

¹⁶ U. Beck, E. Grande, *Europa kosmopolityczna. Społeczeństwo i polityka w drugiej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 41.

służącego do szczególnej formy społecznego traktowania odmienności. Według Charlesa Jonesa kosmopolityzm jest perspektywą etyczną zawierającą kilka podstawowych komponentów. „Jego fundament opiera się na przekonaniu, iż każdą osobę podlegającą instytucjonalnemu przyporządkowaniu winno się otoczyć równą troską. Jednostki są zatem podstawową częścią etycznej troski i właśnie interesy jednostki powinno brać się pod uwagę przez przyjęcie bezstronnego punktu widzenia oceny”¹⁷. Natomiast według Charlesa Beitzza kosmopolityzm jest „bezstronny, uniwersalny, indywidualistyczny, egalitarny”¹⁸.

Z kolei David Miller kosmopolityzm sprowadza do twierdzenia, „że wszyscy ludzie są podporządkowani takim samym zasadom etycznym: winniśmy traktować innych zgodnie z tymi zasadami bez względu na to, gdzie we wszechświecie by oni nie żyli; podobnie i oni winni traktować nas w ten sam sposób”¹⁹. Gillian Brock natomiast wychodzi z założenia, że „kosmopolityzm bazuje na poczuciu odpowiedzialności za tych, których nie znamy i tych, którzy nie są nam bliscy, uznając, iż ich życie winno stać się przedmiotem naszej troski. Granice państwa i inne granice uważane za ograniczenie zakresu odpowiedzialności, a tym samym sprawiedliwości, są nieistotnymi przeszkodami w docenieniu wagi naszej odpowiedzialności wobec wszystkich członków globalnej społeczności”²⁰.

Według Marty Soniewickiej „ważną konsekwencją przyjęcia założenia, iż istnieje podstawowa struktura globalna pozbawiona zasad sprawiedliwości, jest to, że odbywająca się w jej ramach dystrybucja jest niesprawiedliwa, tj. uprzywilejowuje silniejszych kosztem słabszych aktorów globalnych. Innymi słowy, w wyniku istnienia niesprawiedliwej struktury podstawowej na świecie wszyscy korzystający z niej są odpowiedzialni za pogorszenia sytuacji stron mniej uprzywilejowanych. Większość z nas nie tyle pozwala ludziom głodować [...] ale przyczynia się do tego, że inni głodują. Odpowiedzialność za ubóstwo na świecie wynika [...] z tego, że zamożne państwa zachodnie czerpią zyski z istnienia niesprawiedliwej struktury świata, a najbiedniejsi ponoszą jedynie koszty jej istnienia. [...] Z tego względu nie powinniśmy myśleć o skrajnym ubóstwie na świecie w kategoriach obowiązku pomocy biednym [...], ale w kategoriach obowiązku zmian niesprawiedliwej struktury instytucjonalnej świata, który czyni niektórych biednymi”²¹.

Kosmopolityzm zatem postuluje globalną sprawiedliwość opartą na odpowiedzialności zarówno za tych których znamy, jak i za tych którzy są nam obcy – odległych od nas w przestrzeni i w czasie.

¹⁷ C. Jones, *Global Justice. Defending cosmopolitanism*, Oxford University Press, New York 2004, s. 15.

¹⁸ C. Beitz, *Cosmopolitan Liberalism and the State System*, cyt. za: C. Jones, *op. cit.*, s. 15.

¹⁹ D. Miller, *National Responsibility and Global Justice*. Oxford University Press, New York 2007, s. 24.

²⁰ G. Brock, *op. cit.*, s. 9.

²¹ M. Soniewicka, *Granice sprawiedliwości, sprawiedliwość ponad granicami*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2010, s. 272.

4. KOSMOPOLITYZM INSTYTUCJONALNY A ZGLOBALIZOWANA GOSPODARKA

Kosmopolityzm ma dwie zasadnicze kategorie: etyczną i instytucjonalną. Kosmopolityzm etyczny według Davida Millera sprowadza się do twierdzenia, że wszystkich ludzi powinno się traktować w ten sam sposób. Natomiast kosmopolityzm instytucjonalny „zakłada, iż powyższe cele można osiągnąć jedynie wtedy, kiedy każdy ostatecznie podporządkowany jest tym samym organom władzy mającym siłę egzekwowania tych praw”²².

Kosmopolityzm instytucjonalny odnosi się do systemu *global governance*²³. Jednocześnie według Gillian Brock powinien on być poddany radykalnej reformie tak, by mógł spełniać postulaty zawarte w jego etycznej wersji²⁴. Stanowisko to jest w pełni zgodne z normatywną teorią stosunków międzynarodowych – kosmopolityzmem. Ta w swej istocie „poddaje krytyce mechanizmy utrwalania nierówności i niesprawiedliwości, poprzez propozycję reform i demokratyzacji systemu *global governance* poszukuje sprawiedliwszego ładu światowego”²⁵.

Ponadto Anthony McGrew stwierdza, że w globalizacji można dostrzec uszczerbek dla demokracji. „Po pierwsze konfrontuje demokrację z działaniem globalnych rynków i ponadnarodową siecią korporacji. [...] Po drugie kształtującą się podczas globalizacji politykę globalną zniekształca nierównomierne rozłożenie siły na świecie oraz wpływ instytucji globalnych, z reguły faworyzujących elity globalne kosztem szeroko pojętej społeczności światowej”²⁶. To prowadzi do podwójnego deficytu demokracji we współczesnym świecie. Jednocześnie potęguje to konieczność zarówno przyspieszenia zmian systemu *global governance*, jak i coraz bardziej powszechnego stosowania zasad sprawiedliwości globalnej.

Kosmopolityczny program wyznacza krótko- i długoterminowe priorytety dla globalnej gospodarki, których głównymi celami są sprawiedliwa dystrybucja, regulowanie rynków globalnych oraz ustalenie reguł postępowania korporacji ponadnarodowych (Tabela 1).

Reforma systemu *global governance* powinna się opierać na społecznej demokracji, uniwersalizmie praw człowieka, bezpieczeństwie jednostki oraz rządach opartych o solidarność ponadnarodową. Jeśli chodzi o warunki instytucjonalno-polityczne, do najistotniejszych zalicza się nastawienie państwa na działalność pozytywną oraz globalną koalicję na rzecz postępu. Oznacza to silne instytucje multilateralne, otwarty regionalizm, globalną społeczność obywatelską, reżim dystrybucji, a także regulację globalnych rynków oraz ponadnarodowej przestrzeni publicznej. Program demokracji kosmopolitycznej umacnia i instytucjonalizuje obecność w globalnych systemach władzy

²² D. Miller, *op. cit.*, s. 24.

²³ *Approaches to global governance theory*, red. M.T. Hewson, T.J. Sinclair, SUNY Press, New York 1999, *Democratizing Global Governance*, red. E. Aksu, J.A. Camilleri, Palgrave Macmillan, New York 2002; T.G. Weiss, R.C. Thakur, *Global governance and the UN: an unfinished journey*, Indiana University Press, Bloomington 2010, ; *Global governance*, red. Martin L.L., Ashgate, Farnham 2008.

²⁴ G. Brock, *op. cit.*

²⁵ A. McGrew, *Globalizacja i polityka globalna*, [w:] *Globalizacja polityki światowej*, red. J. Baylis, S. Smith, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 38.

²⁶ A. McGrew, *op. cit.*, s. 19.

podstawowych wartości demokracji socjalnej – rządów prawa, równości politycznej, demokratycznego zarządzania, sprawiedliwości społecznej i efektywności ekonomicznej. Spełnienie tych warunków gwarantuje powstanie sprawiedliwego globalnego ładu gospodarczego.

Tabela 1. Konieczne przekształcenia światowej gospodarki w ramach kosmopolitycznego programu

Priorytety	Zadania w odniesieniu do gospodarki
Krótkoterminowe	Regulowanie rynków globalnych, selektywna kontrola przepływu kapitałów; regulacja działalności centrów finansowych, dobrowolnie przyjmowanie reguły postępowania korporacji ponadnarodowych Działalność na rzecz rozwoju: umorzenie długów ubogich krajów o wysokim zadłużeniu, przyjmowanie wytycznych ONZ w sprawie pomocy humanitarnej na poziomie 0,7 PNB, reguły uczciwego handlu, zniesienie subsydiów Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych dla rolnictwa i produkcji tekstylnej
Długookresowe	Opanowanie rynków globalnych, światowa władza finansowa, obowiązujące reguły postępowania korporacji ponadnarodowych, globalne mechanizmy podatkowe, globalny nadzór nad konkurencją Korygowanie procesów rynkowych, obowiązkowe standardy pracy i ochrony środowiska, reguły inwestycji zagranicznych, programy redystrybucji i kompensacji, porozumienia dotyczące cen i podaży towarów Promowanie rynków, uprzywilejowany dostęp do rynków krajów rozwijających się, konwencja o globalnej mobilności pracowników

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. McGrew, *Globalizacja i polityka globalna*, [w:] *Globalizacja polityki światowej*, red. J. Baylis, S. Smith, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.

5. WNIOSKI

Od czasu II wojny światowej współzależność między gospodarkami poszczególnych państw wzrastała. Dla obecnego stopnia „zglobalizowania” doniosłe znaczenie miał konsensus waszyngtoński uważany za początek globalnego rozwoju neoliberalnej polityki gospodarczej. Silnie zglobalizowana gospodarka świata okazała się podatna, jako całość, na pojawiające się turbulencje ze skutkiem, który określa się jako efekt domina. Dodatkowo ujawniły się, jako skutek procesów globalizacyjnych, silne asymetrie rozwojowe i ostre nierówności społeczne, zarówno w ramach poszczególnych państw, jak i całego społeczeństwa globalnego. Dlatego też konieczne jest dokonanie reformy systemu *global governance*, która powinna się opierać na poszerzeniu jego wymiarów, likwidacji asymetrii informacyjnej oraz demokratyzacji dyskursu wraz z wykorzystaniem odpowiednich technik. Są to kanoniczne uwarunkowania sprawiedliwego globalnego zrównoważonego ładu gospodarczego.

BIBLIOGRAFIA

- [1] *Approaches to global governance theory*, red. M.T. Hewson, T.J. Sinclair, SUNY Press, New York 1999,
- [2] Balcerowicz L., *Przedmowa*, [w:] *Zrozumieć kryzys finansowy*, red. J. Taylor, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- [3] Beck U., Grande E., *Europa kosmopolityczna. Społeczeństwo i polityka w drugiej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- [4] Beitz C., *Cosmopolitan Liberalism and the State System*, za: C. Jones, *Global Justice. Defending cosmopolitanism*, Oxford University Press, New York 2004.
- [5] Brock G., *Global Justice and Cosmopolitan Account*, Oxford University Press, New York 2009.
- [6] *Democratizing Global Governance*, red. E. Aksu, J.A. Camilleri, Palgrave Macmillian, New York 2002.
- [7] *Global governance*, red. Martin L.L., Ashgate, Farnham 2008.
- [8] Górka K., *Wpływ procesów globalizacji na integrację gospodarczą*. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku 2001.
- [9] Janikowska O., *Wybrane Zagadnienia Globalizacja. Ponowoczesna wizja rzeczywistości, hamulce zmian, trendy rozwojowe*, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Katowice 2010.
- [10] Jones C., *Global Justice. Defending cosmopolitanism*, Oxford University Press, New York 2004.
- [11] *Leksykon Międzynarodowych Stosunków Politycznych*, red. C. Mojsiewicz, Alta, Wrocław 1998.
- [12] Martin H.-P., Schuman H., *Putapka globalizacji. Atak na demokrację i dobrobyt*, Wrocław 2000.
- [13] Matczewski A., *Wyzwania cywilizacyjne a zarządzanie*, [w:] *W kręgu zarządzania. Spojrzenie multidyscyplinarne*, red. T. Borkowski, A. Marcinkowski, A. Oherow-Urbaniec, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.
- [14] McGrew A., *Globalizacja i polityka globalna*, [w:] *Globalizacja polityki światowej*, red. J. Baylis, S. Smith, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- [15] Miller D., *National Responsibility and Global Justice*. Oxford University Press, New York 2007.
- [16] Nance T., *Gangi Ameryki: Współczesne korporacje a demokracja*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2004.
- [17] Otte M., *Kiedy nadchodzi kryzys – co powinniśmy zrobić, aby wyjść obronną ręką z obecnego kryzysu gospodarczego*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2008.
- [18] Soniewicka M., *Granice sprawiedliwości, sprawiedliwość ponad granicami*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2010.
- [19] Taleb N.N., *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*, Random House and Penguin, New York 2010.
- [20] Thomas C., *Ubóstwo, rozwój, głód*, [w:] *Globalizacja polityki światowej*, red. J. Baylis, S. Smith, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 798.

- [21] Weiss T.G., Thakur R.C., *Global governance and the UN: an unfinished journey*, Indiana University Press, Bloomington 2010, .
- [22] Woods N., *Międzynarodowa ekonomia polityczna w dobie globalizacji*, [w:] *Globalizacja polityki światowej*, red. J. Baylis, S. Smith, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- [23] Zorska A., *Ku globalizacji? Przemiany w korporacjach transnarodowych i w gospodarce światowej*, Warszawa 2000.

INSTITUTIONAL COSMOPOLITANISM AND THE SUSTAINABLE WORLD ECONOMY

In contemporary discussion of globalization of the economy there are a few fundamental issues such as the fact that neo-liberal economy intensify the division between North and South perpetuating the same asymmetry of development and that there are sharp inequalities and injustices of developmental processes leading to even extreme differentiation in quality of life of individual societies. The article indicates that there is a need to transform the world economy in to the cosmopolitan program that would allow to obtain an equitable global economic order. Those reforms should be derived from the cosmopolitan democracy, which is a normative theory of international relations. Global governance is a subject of increasing criticism. It is believed that it should be reformed. Moreover, we often meet the opinion that it is a threat to democracy. According to contemporary global politics should more accurately be described as a distorted global policy. According to the assumptions of the cosmopolitan democracy should strive to complete the reform of global governance. Reforms should be derived from a cosmopolitan democracy, which is based on ethical cosmopolitanism. Global politics should become more democratic. Global governance should be transformed by a number of reforms. One of the options is the model of cosmopolitan democracy. The model of cosmopolitan democracy proposed by author suggest the need for decentralization, however the process of decentralization should be deeply embedded in effective and democratic centralization. The democratization of global governance towards cosmopolitan democracy requires that civil society will take an active part in the co-decision-making processes on a global scale.

Keywords: sustainable development, globalization, global governance, democratization.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.36

Przesłano do redakcji: marzec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Ryszard JANIKOWSKI¹

NACHHALTIGKEIT ALS IMPERATIV DES ALLTAGS

Seit weit mehr als einem Jahrzehnt sind wir bereits auf dem Weg zu einer nachhaltigen Entwicklung. Das ist die Folge einer geistigen Ernüchterung, die Anfang der 1980er Jahre zustande kam und aus der Einsicht erwuchs, dass es so nicht weitergehen kann. Seit jener Zeit geht die Suche nach entsprechenden Handlungs- und Verhaltensregeln voran, die das Schrumpfen von natürlichen und menschlich-sozialen Grundlagen der Wirtschaftsentwicklung verhindern. Der im Folgenden vorgeschlagene Imperativ knüpft an diese Strömung und an die Mitverantwortung für die weitere Entwicklung an. Das Konzept der nachhaltigen Entwicklung setzt auf das Auferlegen entsprechender Bedingungen. Dies betrifft auch die Kultur des Alltags. Die sich kumulierenden Auswirkungen vieler individueller Handlungen auf die Umwelt erzeugen einen sich verstärkenden Effekt, der sich als Resultat aus der Multiplikation und Aggregation individueller Entscheidungen ergibt. In den Umweltwissenschaften wird das als „Destruktion durch geringfügige Veränderungen“ oder „Tyrannei kleiner Entscheidungen“ bezeichnet. Die axiomatische Aussage „Deine alltägliche, einzelne, individuelle Entscheidung nimmt Einfluss auf die Umwelt“ stellt die Grundlage dar, die den Imperativ einer Alltagsnachhaltigkeit bedingt. Zum Kern dieses Imperativs gehören u.a. die folgenden Maximen: „Sei ethisch und moralisch in deinem alltäglichen Verhalten und Handeln; überprüfe und beurteile deine alltäglichen Gewohnheiten periodisch auf Nachhaltigkeit hin und ändere sie, wenn sie sich als nicht nachhaltig erweisen; vermehre dein Wissenskapital und nutze dazu einschlägige Ratgeber, die im Hinblick auf Nachhaltigkeit richtiges Handeln definieren; sei effizient und sparsam im alltäglichen Umgang mit Umweltgütern (Wasser, Energie, Nahrung, Raum etc.); nutze Mehrzweckprodukte, Mehrwegflaschen, -einkaufstaschen und sonstige Mehrwegverpackungen statt Mehrfachverpackungen.“ Ohne umfangreiche, allgemeine Verbreitung und Umsetzung des Imperativs einer Alltagsnachhaltigkeit wird eine Annäherung an den Kern und das Wesen einer nachhaltigen Entwicklung nicht möglich sein.

Schlüsselbegriffe: Nachhaltigkeit, Alltagsleben, nachhaltige Entscheidungen.

1. EINFÜHRUNG

Die Alltagskultur ist selbstverständlich ein fester Bestandteil einer solchen Kultur, deren axiales Element der Kern der nachhaltigen Entwicklung (*sustainable development*) sein soll². Vor dem Hintergrund von Nachhaltigkeit kann eine konkrete Alltagskultur

¹ Prof. Ord. Dr. habil. Ing. Ryszard Janikowski, Wydział Zarządzania, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa [Fakultät für Management, Oberschlesische Handelshochschule], Katowice, e-mail: ryszard.janikowski@gwsh.pl

² Vgl. R. Janikowski, *Kultura osi ą zrównoważonego rozwoju* [Kultur als Achse der Nachhaltigkeit] In: R. Janikowski, K. Krzysztofek (Hrsg.), *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo* [Kultur und nachhaltige Entwicklung. Umwelt, Raumordnung, Erbe], Polski Komitet do spraw UNESCO [Polnisches UNESCO-Komitee], Warszawa 2009 (poln.).

unterschiedlich beurteilt werden. Sowohl eine vollständig positive Bewertung, was mit der Realisierung bestimmter Nachhaltigkeitsziele zusammenhängt, als auch eine negative Bewertung, was mit Aktivitäten und Handlungen zusammenhängt, die grundsätzlich im Gegensatz zu diesen Zielen stehen, sind möglich. Der Begriff „Kultur“ hat eine multidimensionale Bedeutung³. Im Folgenden wird auf die sehr wichtige Perspektive des Alltagslebens Bezug genommen, zu dem etwa Gartengießen gehört. Diese Herangehensweise knüpft an die sich rasch entwickelnde Strömung der Alltagsforschung an⁴. Zu dieser Strömung gehören neuere Arbeiten aus dem Bereich der Soziologie des Alltags, der Anthropologie des Alltags sowie der kulturwissenschaftlichen Alltagsforschung. Soziologische Untersuchungen verweisen auf einen reflexionslosen, beinahe automatischen Ablauf des Alltäglichen. Gleichzeitig machen Populationsforschung, Sozialforschung und Volkswirtschaftslehre darauf aufmerksam, dass diese automatischen, gewohnheitsmäßigen Handlungs- und Verhaltensmuster eines einzelnen Menschen, die auf der Ebene des individuellen Lebens zu harmlosen und irrelevanten Ressourcenveränderungen führen, gravierende Auswirkungen auf die Umwelt im globalen Ausmaß herbeiführen können und häufig auch herbeiführen. Zu diesen Gefahren für die Umwelt gehören auf der Seite des Einzelnen verschwenderisches Umgehen mit Umweltressourcen, ihr übermäßiger Verbrauch und eine geringe Effizienz ihrer Nutzung.

Der in dem vorliegenden Beitrag vorgeschlagene *Imperativ einer Alltagsnachhaltigkeit* ist ein Versuch, die Herausforderungen anzugehen und das Alltagsleben des Einzelnen so zu gestalten, dass es dem gesellschaftlichen, politisch-organisatorischen Rahmen einer nachhaltigen Entwicklung besser entspricht und diesen angemessen ergänzt. Es erfordert allerdings, dass die grundlegenden Handlungs- und Verhaltensregeln von allen Mitgliedern aller Gemeinschaften, die im Wohlstand leben wollen, wahrgenommen und gelebt werden.

2. TYRANNEI DER ALLTÄGLICHEN ENTSCHEIDUNGEN

Es sei mit einem Zitat eines Dialogs aus dem Internet begonnen.

Frage: *Seit einiger Zeit quält mich das alltägliche „Stecker ein, Stecker aus“ beim Gebrauch von Elektrogeräten. Ich frage mich oft, wie viel Strom nachts- und tagsüber alle meine ungebrauchten Elektrogeräte wie Mikrowelle, Fernseher, Decoder, Stereoanlage etc., die im Stand-by-Modus eingeschaltet bleiben, in der Tat verbrauchen? Lohnt es sich überhaupt, bei diesem ganzen Zeug täglich den Stecker zu ziehen?*

Antwort: *Quatsch! Du übertreibst! Dadurch, dass eine LED über die Nacht nicht brennt, wird die Welt nicht geheilt!*⁵.

Im Gegensatz zur Behauptung in der Antwort soll ausdrücklich betont werden: Gerade dieses individuelle Engagement wird die Welt vor Untergang retten! In der ersten Dekade des 21. Jahrhunderts verbrauchen alle sich in ständiger Nutzungsbereitschaft (*stand-by*)

³ Vgl. L.E. Harrison, S.P. Huntington (Hrsg.), *Kultura ma znaczenie* [Kultur hat Bedeutung] Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2003 (poln.); R. Janikowski, *Kultura osiã zrównoważonego rozwoju* [Kultur als Achse der Nachhaltigkeit], op. cit.

⁴ L. Head, P. Muir, *Changing cultures of water in eastern Australian backyard gardens*. In: *Social & Cultural Geography*, 8 (6) 2007, S. 889-905.

⁵ Siehe hierzu: <http://www.elektroda.pl/rtvforum/topic1400058.html> [Update: 3/09/2010].

befindenden elektrischen Haushaltsgeräte in den hochentwickelten Ländern etwa 10 % der gesamten elektrischen Nutzungsenergie⁶.

Wenn man dabei die Perspektive der Erschöpfbarkeit von Ressourcen, darunter insbesondere von fossilen Energieträgern, einbezieht, kann man das gleiche, nun aber modifizierter sagen: Die sich in ständiger Nutzungsbereitschaft befindenden Haushaltsgeräte in den Industrieländern verschwenden ca. 10 % der weltweit verwendeten elektrischen Energie. Anfang des 21. Jahrhunderts trifft das auf eine ganze Reihe von Geräten wie Fernseher, Funkgeräte, CD- und DVD-Player, Computer, Drucker, Overhead-Projektor, Kaffeemaschinen und viele andere zu. Andererseits ist dieser Energieaufwand aus der Sicht unserer menschlichen Bequemlichkeit ein Äquivalent menschlicher Arbeit, die für das Ein- und Ausschalten dieser Geräte sowie für das Herangehen und sich Entfernen von diesen Geräten selbst verwendet wird. Viele andere Beispiele für einen Übergang der Arbeit des Menschen in die Arbeit der Energie, der als einer der Grundzüge unseres Zivilisationsprozesses anerkannt wird, finden sich in der Literatur⁷. Paradigmatisch seien hier die Arbeit der Waschfrau, die durch elektrisch betriebene automatische Waschmaschine ersetzt wurde, die Arbeit des Heizers, die durch die Einführung von programmierbaren Gasheizkesseln überflüssig wurde, oder die Arbeit der Gaslampenbrenner, die durch moderne ferngesteuerte elektrische Straßenbeleuchtungssysteme ersetzt wurde, genannt. Die sich kumulierenden Folgen vieler individueller Handlungen und Entscheidungen für die Umwelt bergen wechselseitige Verstärkungspotenziale in sich, die sich aus Synergien, Multiplikationen und Aggregationen zwischen diesen individuellen Entscheidungen ergeben. In den Umweltwissenschaften wird dieses Phänomen als „Destruktion durch geringfügige Veränderungen“ oder „Tyrannei kleiner Entscheidungen“ bezeichnet⁸. Die Tyrannei kleiner Entscheidungen kommt überall vor und bezieht sich auf ganz einfache alltägliche Entscheidungen eines jeden Menschen, etwa Entscheidungen für oder gegen Mülltrennen, Gartengießen oder Waschen eines Strumpfs mit Hand oder mit Hilfe einer großen Waschmaschine. Dazu gehören Entscheidungen, ob man den Fernseher, den Computer oder eine Hifi-Anlage vollständig aus dem Netz ausschaltet, ob man sein Auto an einem Fluss wäscht oder lieber in eine Autowaschanlage fährt oder Entscheidungen darüber, welche Wassermengen man für das Toilettenspülen verbraucht, und viele ähnlich bedeutungslose *kleine Entscheidungen*.

⁶ Vgl. A. Meier, Standby: *Where are we now?* In: *Proceedings of ECEEE 2005 summer study: What works and who delivers?* Paris 2005: European Council for Energy Efficient Economy; K. Gram-Hanssen, *Consuming technologies – developing routines*. In: *Journal of Cleaner Production*, 16(11) 2008, S. 1181-1189; K. Gram-Hanssen, *Standby Consumption in Households Analyzed With a Practice Theory Approach*. In: *Journal of Industrial Ecology*, 14(1) 2010, S. 150-165

⁷ Siehe hierzu: C. Ponting, *A Green History of the World*, Sinclair-Stevenson Ltd., London 1991.

⁸ Vgl. D. J. Gamble, *Destruction by insignificant increments*. In: *Northern Perspectives* 7 (1979), S. 1–4; W. E. Odum, *Environmental degradation and the tyranny of small decisions*. In: *Bioscience* 32 (1982), S. 728–729; R. Janikowski, *Zarządzanie ekologiczne* [Öko-Management], Akademicka Oficyna Wydawnicza PLJ, Warszawa 1999 (poln.).

Jede unserer individuellen Entscheidungen, die unser Verhalten konkret determiniert, hat Einfluss auf die Quantität und Qualität der Umwelt, sowohl in positiver als auch in negativer Dimension⁹.

3. KULTUR DES ALLTAGSLEBENS

Die Kultur unseres Alltagslebens und deren Geschichte stellt eine Geschichte des Schmutzes, des Essens, der Mode und vieler anderer (fast) täglich von uns wiederholter Handlungen/Aktivitäten dar. Sie werden alle von Kultur geprägt, dabei sind sie zugleich Ergebnisse fixierter, gefestigter Gewohnheiten und Rituale.¹⁰ „Das Essen und Trinken sind in allen ihren Aspekten gelernte, eingeübte Tätigkeiten, und ihre Form wird durch Kultur geprägt“¹¹. „Auch in seinen gegenüber der Mode empfindlichsten Kontexten wird Konsum [...] durch Repetition zur Gewohnheit. Entscheidend dafür ist, dass der Konsum in allen sozialen Kontexten sich um „Techniken des Körpergebrauchs“ – wie sie von Marcel Mauss (1973) genannt werden – „konzentriert, und der Körper bestimmte Formen der Diszipliniertheit verlangt, die wiederholbar sind oder zumindest dauerhaft gelten“¹². „Die Frage der Sauberkeit und Hygiene, die einerseits kulturell und biologisch bedingt, andererseits aber auch tief persönlich ist, erweckt seit jeher zahlreiche Kontroversen. Während die antiken Griechen um die Überlegenheit des warmen Bades über das kalte Bad stritten, vermieden die Europäer im 16. Jahrhundert – mit Ausnahme jener prominenten Glücksvögel, die berühmte Badeorte besuchten – jeglichen Kontakt mit Wasser, während die Bauern aus dem 19. Jahrhundert (die heute für echte Pioniere der Hygiene-Hypothese gehalten werden könnten) wiederum hartnäckig bei gesundheitsstiftenden Eigenschaften von Schmutz beharren wollten, obwohl die Hygiene-Verbreiter mit allen Mitteln versuchten, diese Vorstellungen und Gewohnheiten zu korrigieren“¹³.

Die Alltagskultur ist nicht nur zeitlich variabel, sondern auch gesellschaftlich, sozial divers und relativ. „Die Art und Weise, wie Hygiene in einer bestimmten Kultur betrachtet und verwirklicht wird, liefert immer viele interessante Informationen über diese Kultur selbst. Die Franzosen scheinen ihren nahezu perversen nationalen Stolz aus ihrer nonchalanten Haltung zur Sauberkeit zu schöpfen. [...] Völlig anders sieht dagegen die Körperpflege bei Amerikanern aus. Das tägliche Waschen nur bis auf die Handwurzel ist für sie absolut nicht mehr denkbar, viele scheuern sich heute so obsessiv wie nie zuvor“¹⁴.

⁹ Vgl. M. Pennybacker, C. Vibbert, *Do One Green Thing: Saving the Earth Through Simple, Everyday Choices*, St. Martin's Griffin, New York 2010; R. Janikowski, *Zarządzanie ekologiczne [Öko-Management]*, op. cit.

¹⁰ M. Toussaint-Samat, *Historia naturalna i moralna jedzenia* [Natur- und Moralgeschichte der Ernährung] Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2002 (poln.); A. Appadurai, *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji* [Die Moderne ohne Grenzen. Kulturelle Dimensionen der Globalisierung] Univeritas, Kraków 2005 (poln.); K. Ashenburg, *Historia brudu* [Die Geschichte des Schmutzes], Bellona S.A., Warszawa 2007 (poln.); E. Baldwin, B. Longhurst, S. McCracken, M. Ogborn, G. Smith, *Wstęp do kulturoznawstwa* [Einführung in die Kulturwissenschaften], Verlag Zysk i S-ka, Poznań 2007 (poln.).

¹¹ E. Baldwin *et al.*, op. cit., S. 328.

¹² A. Appadurai, *Nowoczesność bez granic...*, op. cit., S. 102.

¹³ K. Ashenburg, *Historia brudu*, op. cit., S. 246.

¹⁴ *Ibidem*, S. 246-247.

4. REGELN EINES NACHHALTIGEN VERHALTENS IM ALLTAG

Das Konzept nachhaltiger Entwicklung setzt auf eine Auferlegung von Bedingungen, die die bisherigen für Natur, Mensch, Gesellschaft und Wirtschaft selbst gefährlichen Entwicklungen dämpfen und einschränken sollten. Als das übergeordnete Entwicklungsziel wird eine dauerhafte Absicherung der menschlichen Bedürfnisbefriedigung angenommen. Nachhaltigkeit knüpft an das neue Paradigma in der Wissenschaft an, das auf Interdisziplinarität, Transdisziplinarität und Multidisziplinarität beruht¹⁵, denn eine auf die Dauer abgesicherte, nachhaltige Befriedigung menschlicher Bedürfnisse erfolgt nur durch eine gegenseitig abgestimmte Realisierung der sozialen, wirtschaftlichen und umweltbezogenen Ziele, also durch eine entsprechende Gesellschafts-, Wirtschafts- und Umweltentwicklung. Dabei ist ein ständiges Verweisen auf enge Zusammenhänge und Rückkopplungen zwischen diesen drei Entwicklungskategorien, die sich einander interaktiv beeinflussen und bedingen sollten, von entscheidender Bedeutung. Der nachhaltige Entwicklungsprozess wird durch einen Satz von Handlungs- und Verhaltensprinzipien bedingt, die von allen an der Entwicklung beteiligten und die Entwicklung beeinflussenden Akteuren befolgt werden müssen. Diese Prinzipien ergeben sich inhaltlich aus den Kerngedanken des Nachhaltigkeitskonzeptes und stellen drei Säulen dar, die unmittelbar von den kanonischen Elementen gegenwärtiger Kultur herkommen:

- den Werten und Normen der Moral;
- den Naturgesetzen, vor allem den Gesetzen der Physik;
- der Leistungsfähigkeit und Effizienz des Wirtschaftens;

Zu den grundlegenden Prinzipien der ersten Säule (Werte und Moral) gehören vor allem:

- der Anthropozentrismus-Grundsatz – alle menschlichen Wesen sind als zentrale Subjekte des Entwicklungsprozesses anzuerkennen; als primärer Bezugspunkt jeder Entscheidung gilt das Recht jedes Menschen auf ein gesundes und kreatives Leben in Harmonie mit der Natur; als höchstes Gut gilt das menschliche Leben und menschliche Gesundheit;
- die Grundsätze der Nachhaltigkeit und der intergenerationellen Gerechtigkeit – die Befriedigung gegenwärtiger Bedürfnisse darf die Möglichkeiten einer angemessenen Befriedigung ähnlicher Bedürfnisse zukünftiger Generationen nicht einschränken; alle menschlichen Generationen sollen über vergleichbare Entscheidungsmöglichkeiten über ihre eigene Entwicklung verfügen;
- der Grundsatz des Weltzentrismus und der Globalität – als Bezugssubjekt jeder Beurteilung der Entwicklung gilt für die gesamte Menschheit, die Menschengattung; jeglicher Egozentrismus und Ethnozentrismus sind strikt zu vermeiden;

¹⁵ K. Michalski, *Interdyscyplinarność – transdyscyplinarność – multidyscyplinarność nowy paradygmat w nauce i badaniach* [Interdisziplinarität – Transdisziplinarität – Multidisziplinarität. Ein neues Paradigma in Wissenschaft und Forschung] In: *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Ekonomia i Nauki Humanistyczne* [Wissenschaftliche Hefte der Technischen Hochschule Rzeszow. Ökonomie und Geisteswissenschaften] Bd. 235 (2007), H. 16, S. 83-100 (poln.).

- allgemeine Normen des Menschenrechts – jeder einzelne Mensch hat den Anspruch, sowohl als Objekt als auch als Subjekt der Entwicklung berücksichtigt zu werden.

Zu den grundlegenden Prinzipien der zweiten, der naturwissenschaftlichen Säule gehören vor allem:

- der System-Grundsatz – alles ist mit allem verbunden und hängt mehr oder weniger eng miteinander zusammen; deshalb zieht jedes Handeln Folgen unterschiedlichen Typs (primäre, sekundäre, tertiäre Folgen) in Hinblick sowohl auf die Zeitabfolge, auf kausale Zusammenhänge als auch auf die Bewertungsrelevanz (unmittelbare, indirekte, sofort eintretende, zeitlich versetzte sowie räumlich nahe/ferne Folgen) nach sich;
- der Grundsatz der Begrenztheit und Erschöpfbarkeit von Ressourcen – die Erde hat ein begrenztes Volumen, damit sind auch ihre Ressourcen nicht unendlich; manche Naturressourcen sind uneingeschränkt erneuerbar, manche sind nur eingeschränkt erneuerbar, leider sind z.Z. die endlichen Ressourcen wie fossile Brennstoffe oder Mineralrohstoffe von größter wirtschaftlicher Bedeutung, ähnlich verhält es sich bei der Aufnahmekapazität der Umwelt für die Schadstoffemissionen und bei sonstigen Umweltresistenzen gegen anthropogene Belastungen: diejenigen Kapazitäten, die für die Sicherung menschlichen Lebens und für die menschliche Gesundheit relevant sind, sind fast alle endlich;
- der Diversitäts-Grundsatz – eine biotische, individualgenetische und populationsgenetische, ökosystemische Diversität, auf der Ebene des Humanen zusätzlich noch kulturelle, soziale oder technologische Diversität, verringern die innere Störanfälligkeit jedes Entwicklungsprozesses und stärken die äußere Widerstandsfähigkeit (Resilienz) gegen schädigende Einflüsse der Umgebung.

Zu den grundlegenden Prinzipien der dritten Säule, die sich auf Leistungsfähigkeit und Effizienz und im Allgemeinen auf gutes Wirtschaften beziehen, gehören vor allem:

- der Grundsatz der Sparsamkeit und Effizienz – mit den Schlüsselressourcen Raum, Zeit, Stoff und Energie, aber auch mit allen anderen Ressourcen muss effektiv, effizient, sparsam und nicht verschwenderisch umgegangen werden;
- der Grundsatz der Segregation, (Re-)Zirkulation, Kreislaufwirtschaft von Stoff und Energie und Systemintegration – es gilt, die Materie, die der Umwelt einmal entzogen wurde, mehrmals im Rahmen der auf Segregation und (Re-)Zirkulation basierenden integrierten, geschlossenen Wirtschaftskreisläufe zu nutzen;
- der Grundsatz der Kapitalvermehrung und Kapitalerneuerbarkeit – es gilt, alle verfügbaren Kapitalkategorien (Natur-, Kultur-, Human-, Sozial- und Sachkapital) zu vermehren und die Nutzung von erneuerbaren Kapitalformen wie bestimmte Energiequellen oder Wissenskapital zu fördern.

Die wesentlichen Wirkungsfaktoren sollen die grundlegenden Nachhaltigkeitsregeln wie Grundsätze der Sparsamkeit und Effizienz unter Anwendung in allen Dimensionen menschlicher Aktivitäten erfüllen. Im Hinblick auf das Alltagsleben bedeutet dies einen möglichst sparsamen, effizienten und wenig verschwenderischen Umgang nicht nur mit Stoff und Energie, sondern auch mit Raum und Zeit. Neben anderen Maßnahmen sollten

solche Aktivitäten im Alltag zur Erreichung der Nachhaltigkeitsziele, darunter der Millenniumsziele, die Menschheit sich im Rahmen der UNO-Programme setzte, beitragen. Ihre Realisierung sollte gemäß der angenommenen Agenda erfolgen.

5. EINE KONZEPTUALISIERUNG DES IMPERATIVS EINER NACHHALTIGKEIT IM ALLTAG

Die axiomatische Feststellung *Deine tägliche, einzelne Entscheidung hat Einfluss auf die Umwelt* ist Grundlage, die den Imperativ einer Nachhaltigkeit im Alltag bedingt. Allerdings würde eine eindeutige Bezugnahme auf diese Herausforderung, die jeweils detaillierte Analysen der Auswirkungen jeder meiner zukünftigen Entscheidung erforderlich macht, angesichts einer Unmenge von Entscheidungen, die wir mehr oder weniger reflektiert im Alltag treffen, zu einem *Impotenz-Syndrom* oder zumindest zu einer traumatischen Erfahrung führen. Im Alltagsleben alle relevanten ökologischen, sozialen und wirtschaftlichen Folgen jeder meiner *kleinen Entscheidung* zu analysieren, ist gar nicht möglich.

Mindestens drei Gründe sind hierfür ausschlaggebend. Der erste hängt mit den selbstverständlichen Begrenzungen unserer persönlichen Möglichkeiten, die Folgen einer konkreten Entscheidung zu erkennen, zusammen. Solches Verfahren stellt einen komplexen Mechanismus dar, denn es bedarf einer detaillierten Analyse einer – räumlich wie zeitlich – umfangreichen Ursache-Wirkungs-Kette. Dabei sind nur wenige von uns im Besitz des entsprechenden Fachwissens aus unterschiedlichen Wissenschaftsbereichen wie Biologie, Ökologie, Medizin, Hydrogeologie etc. Damit haben wir aber keine realen Möglichkeiten, die Folgen unserer Entscheidungen zu erkennen und zu beurteilen. Der zweite Grund ist rein pragmatisch und mit dem Sinn der alltäglichen Entscheidungen verbunden. Auch wenn wir über erforderliches Wissen verfügen würden und bei jeder täglichen Entscheidung entsprechende Folgenanalysen und Folgenbeurteilungen durchführen könnten, würden das Wesen und der pragmatische Sinn dieser kleinen täglichen Akte verloren gehen. Statt dieser kleinen täglichen Entscheidungen würden aufwendige Beurteilungsverfahren unseren Alltag dominieren. Am wichtigsten ist jedoch der dritte Grund, der die weiteren Überlegungen determinieren wird. Die Alltagskultur ist gewohnheitsmäßig. Sie ist Resultat einer Routine und eingeübter Handlungsweisen. Die Determinanten des Alltags sind gewohnheitsbedingte Handlungsmuster. Entscheidungen, die den Alltag konstituieren, sind wiederholbar und wiederholend, tagtäglich sind es (fast) die gleichen Akte, die sich aus bestimmten allgemeinen Lebensorientierungen ergeben. Somit sind diese Handlungsweisen, dieses sich täglich wiederholende Treffen von zahlreichen Entscheidungen, die den Entscheidungen aus dem Vortag jeweils gleich bis fast gleich sind, von Interesse. Mit anderen Worten: Das Schema des Alltagshandelns eines Menschen, das sich in Routinen und Gewohnheiten manifestiert, wird zu einem für den Imperativ einer Nachhaltigkeit im Alltag zentralen, axialen und konstitutiven Element. Das eigentliche Anliegen des Konzeptes ist, diese Schemata und die ihnen zugrunde liegenden Routinen und Gewohnheiten in Richtung mehr Nachhaltigkeit zu verändern.

Trotz fortschreitender Variabilität und Wandelbarkeit der Kultur sind die meisten ihrer Erzeugnisse durch relative Beständigkeit gekennzeichnet. Einige von ihnen sind kanonische Bestandteile einer Kultur und sind damit relativ dauerhaft und beständig, andere wiederum haben einen peripheren Charakter, veralten schneller und sind damit

weniger resistent gegen Kulturwandel¹⁶. Die Normen und Werte, die dem Nachhaltigkeitswandel in der Kultur zugrunde liegen, scheinen kanonische Bestandteile der Kultur zu sein. Für eine langfristige Stabilisierung dieser Elemente ist allerdings ein umfassender Bildungsprozess erforderlich, der die Grundgedanken der Nachhaltigkeit im Bewusstsein der Menschen prägen soll. Bevor dies passiert, ist jedoch eine fortschreitende Inkulturation der Nachhaltigkeit, d.h. eine Inkorporierung der entsprechenden Visionen und Vorstellungen in die Alltagskultur des Einzelnen und der Gemeinschaften erforderlich. Diese Inhalte müssen von Menschen angeeignet werden. Einer der wichtigsten Wege zur Diffusion und Prägung dieses kanonischen Bestandteils der Kultur ist einfach der umfangreiche Gebrauch von vorhandenen und leicht zugänglichen Ratgebern, in denen die im Sinne der Nachhaltigkeit richtigen Weisen der täglichen Lebensführung und Alltagshandelns dargestellt werden¹⁷.

Von Kerngedanken der nachhaltigen Entwicklung können die folgenden, den Imperativ einer Nachhaltigkeit im Alltag mitbestimmenden Grundsätze abgeleitet werden:

- Sei ethisch und moralisch in deinem Alltagsverhalten und –handeln.
- Beurteile deine täglichen Gewohnheiten periodisch auf Nachhaltigkeit hin und verändere sie, wenn sie sich als nicht nachhaltig erweisen.
- Vermehre dein Wissenskapital und verwende die einschlägigen Ratgeber für eine nachhaltige(re) Lebensführung dazu.
- Sei effektiv und sparsam in deinem täglichen Gebrauch von Umweltgütern wie Wasser, Gas, Strom und Kraftstoffe.
- Gehe mit Nahrungsmitteln und Trinkwasser/Getränken nicht verschwenderisch um.
- Verwende Mehrzweckprodukte, Mehrwegflaschen, -einkaufstaschen und sonstige Mehrwegverpackungen statt Einweg- und Mehrfachverpackungen.

Die im Bereich der Alltagskultur im Hinblick auf Nachhaltigkeit durchgeführten Forschungsarbeiten ergeben, dass Verhaltensweisen im Umgang mit Medien wie Wasser, Wärme und Strom, aber auch Abfalltrennen und tägliche Mobilität außerhalb des Haushalts von entscheidender Bedeutung sind. So wurden die Verhaltensweisen in der Nutzung von Wasser und Energie, in der Abfallentsorgung und im Bereich von Transport und Mobilität zu den für die Auswirkungen unseres Alltagshandelns auf die Umwelt entscheidenden und determinierenden Faktoren erklärt¹⁸. Somit stellen diese die Gegenstandsdimension des Imperativs einer Nachhaltigkeit im Alltag dar.

¹⁶ Vgl. J. Koziol, *Transgresja i kultura* [Transgression und Kultur]. Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2002 (poln.).

¹⁷ DEFRA (Department for Environment, Food and Rural Affairs) (Hrsg.), *A Framework for Pro-Environmental Behaviours*, London 2008; G. Seyfang, *Shopping for Sustainability: Can Sustainable Consumption Promote Ecological Citizenship?* In: *Environmental Politics*, 14 (2) 2005, S. 290-306.; M. Skowrońska, *Komfort, czyli co oznacza mieszkać dobrze* [Komfort – was heißt gut wohnen?], in: *Kultura i Społeczeństwo*, Bd. LIV (1) 2010, S. 87-109 (poln.); A. Tucker, A. Cohen, K. Hubacek, O. Mont, *The Impacts of Household Consumption and Options for Change*, in: *Journal of Industrial Ecology*, 14 (1) 2010, S. 13-30.

¹⁸ M. Quitzau, I. Røpke, *Bathroom Transformation From Hygiene To Well-Being?* in: *Home Cultures*, 6 (3) 2009, S. 219-242; J. Laskowska-Otwińska, *Podróże do pracy jako element nowego stylu życia. Postulaty ruchu społecznego Slow Down* [Pendeln zur Arbeit als Element eines neuen Lebensstils. Forderungen der Slow-Down-Bewegung], in: *Kultura i Społeczeństwo* [Kultur und

6. ÄNDERUNG DER TÄGLICHEN HANDLUNGSMATRIX

„Die Zukunft der Sauberkeit ist ein Rätsel, das – wie immer – von materiellen Ressourcen einer bestimmten Gesellschaft und der Evolution ihrer Mentalität abhängt. Beispielsweise würde nichts anderes unsere Wasch- und Badegewohnheiten schneller und gründlicher verändern als ernsthafter Mangel an Wasser“¹⁹.

Schon seit vielen Jahren befinden wir uns auf dem Weg in eine nachhaltige Gesellschaft und Wirtschaft. Das ist die Folge einer geistigen Ernüchterung, die Anfang der 1980er Jahre zustande kam und aus der Einsicht erwuchs, dass es so nicht weitergehen kann. Seit jener Zeit geht die Suche nach entsprechenden Handlungs- und Verhaltensregeln voran, die das Schrumpfen von natürlichen und menschlich-sozialen Grundlagen der Wirtschaftsentwicklung verhindern. Das vorgeschlagene Konzept des Imperativs einer Nachhaltigkeit im Alltag knüpft an diese Strömung an und erwächst aus der Wahrnehmung der Mitverantwortung für die weitere Entwicklung.

Obwohl die formulierten Grundsätze des Imperativs einer Nachhaltigkeit im Alltag als einfach und leicht handhabbar zu sein erscheinen, wird ihre Umsetzung oder, präziser ausgedrückt, ihre Einprägung in die Matrix menschlichen Verhaltens im Alltag ein langfristiger Lernprozess sein, der multidimensionale Aktivitäten erfordern wird. Beginnen muss er in der Familie, die primär die persönliche Alltagskultur prägt. Erforderlich wäre hierzu auch eine tiefgreifende Veränderung oder gar ein Umbruch im System der Allgemeinbildung, die auf Herausbildung des Systemverständnisses über die uns umgebende Wirklichkeit und auf die Wahrnehmung der Zusammenhänge und Kausalbeziehungen zwischen menschlichem Handeln und dem natürlichen und sozialen Umfeld abzielen, die eine Grundlage für die Verantwortungsübernahme für die (auch räumlich wie zeitlich fern liegenden) Folgen liefert. Herausgebildet werden müssen neben kognitiven Kompetenzen wie Fähigkeit zur Wahrnehmung von antagonistischen, synergetischen und additiven Phänomenen auch normative, moralische Fähigkeiten zum verantwortungsvollen Handeln. Darüber hinaus sollte durch Stärkung von den zum Kern der Nachhaltigkeit gehörenden geisteswissenschaftlichen und ökologischen Inhalten im Bildungssystem vermieden werden, dass sich technokratische Grundhaltungen und unbeschränktes Konsumverhalten weiter verbreiten.

LITERATUR:

- [1] Appadurai A., *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji* [Moderne ohne Grenzen. Kulturelle Dimensionen der Globalisierung], Univeritas, Kraków 2005 (poln.)
- [2] Ashenburg K., *Historia brudu* [Die Geschichte des Schmutzes], Bellona S.A., Warszawa 2007 (poln.)

Gesellschaft], Bd. LIV (1) 2010, S. 141-159 (poln.); J. Middleton, *Sense and the city: exploring the embodied geographies of urban walking*. In: *Social & Cultural Geography*, 11(6) 2010, S. 575-596; OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) (Hrsg.), *Towards Sustainable Household Consumption? Trends and Policies in OECD Countries*, Paris 2002; OECD (Hrsg.), *Promoting Sustainable Consumption, Good Practices in OECD Countries*, Paris 2008.

¹⁹ K. Ashenburg, *Historia brudu* [Geschichte des Schmutzes], *op. cit.*, S. 248.

- [3] Baldwin E., Longhurst B., McCracken S., Ogborn M., Smith G., *Wstęp do kulturoznawstwa* [Einführung in die Kulturwissenschaft], Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2007 (poln.)
- [4] DEFRA, *A Framework for Pro-Environmental Behaviours*, Department for Environment, Food and Rural Affairs, London 2008.
- [5] Gamble D. J., *Destruction by insignificant increments*. In: *Northern Perspectives* 7, 1979.
- [6] Gram-Hanssen K., *Consuming technologies – developing routines*. In: *Journal of Cleaner Production*, 16(11) 2008.
- [7] Gram-Hanssen K., *Standby Consumption in Households Analyzed With a Practice Theory Approach*. In: *Journal of Industrial Ecology*, 14(1), 2010.
- [8] Harrison, L. E., Huntington, S. P. (Hrsg.), *Kultura ma znaczenie* [Kultur hat Bedeutung], Zysk i S-ka, Poznań 2003 (poln.)
- [9] Head L., Muir P., *Changing cultures of water in eastern Australian backyard gardens*. In: *Social & Cultural Geography*, 8(6), 2007.
- [10] Janikowski R., *Zarządzanie ekologiczne* [Das Öko-Management]. Akademia Oficyna Wydawnicza PLJ, Warszawa 1999 (poln.)
- [11] Janikowski R., *Kultura osią zrównoważonego rozwoju* [Kultur als Achse nachhaltiger Entwicklung]. In: R. Janikowski, K. Krzysztofek (Hrsg.), *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo* [Kultur und nachhaltige Entwicklung. Umwelt, Raumordnung, Erbe], Polski Komitet do spraw UNESCO, Warszawa 2009 (poln.)
- [12] Koziński J., *Transgresja i kultura* [Transgression und Kultur]. Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2002 (poln.)
- [13] Laskowska-Otwińska J., *Podróże do pracy jako element nowego stylu życia. Postulaty ruchu społecznego Slow Down* [Pendeln zur Arbeit als Element eines neuen Lebensstils. Forderungen der Slow-Down-Bewegung]. In: *Kultura i Społeczeństwo* [Kultur und Gesellschaft], Bd. LIV (1), 2010 (poln.)
- [14] Meier A., *Standby: Where are we now?* In: *Proceedings of ECEEE 2005 summer study: What works and who delivers?* Paris: European Council for Energy Efficient Economy 2005.
- [15] Michalski K., *Interdyscyplinarność – transdyscyplinarność – multidyscyplinarność nowy paradygmat w nauce i badaniach* [Interdisziplinarität – Transdisziplinarität – Multidisziplinarität. Ein neues Paradigma in der Wissenschaft und Forschung]. In: *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Ekonomia i Nauki Humanistyczne* [Wissenschaftliche Hefte der Technischen Hochschule Rzeszow. Ökonomie und Geisteswissenschaften], Bd. 235, Heft 16, 2007 (poln.)
- [16] Middleton J., *Sense and the city: exploring the embodied geographies of urban walking*. In: *Social & Cultural Geography*, 11(6), 2010.
- [17] Odum W. E., *Environmental degradation and the tyranny of small decisions*. In: *Bioscience* 32, 1982.
- [18] OECD, *Towards Sustainable Household Consumption? Trends and Policies in OECD Countries*, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris 2002.

- [19] OECD, *Promoting Sustainable Consumption, Good Practices in OECD Countries*, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris 2008.
- [20] Pennybacker M., Vibbert C., *Do One Green Thing: Saving the Earth Through Simple, Everyday Choices*, St. Martin's Griffin, New York 2010.
- [21] Ponting C., *A Green History of the World*, Sinclair-Stevenson Ltd, London 1991.
- [22] Quitzau M., Röpke I., *Bathroom Transformation From Hygiene To Well-Being?* In: *Home Cultures*, 6(3), 2009.
- [23] Seyfang G., *Shopping for Sustainability: Can Sustainable Consumption Promote Ecological Citizenship?* In: *Environmental Politics*, 14(2), 2005.
- [24] Skowrońska M., *Komfort, czyli co oznacza mieszkać dobrze* [Komfort – was heisst gut wohnen?]. In: *Kultura i Społeczeństwo* [Kultur und Gesellschaft]. Bd. LIV (1), 2010 (poln.)
- [25] Toussaint-Samat M., *Historia naturalna i moralna jedzenia* [Natur- und Moralgeschichte der Ernährung], Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2002 (poln.)
- [26] Tucker A., Cohen A., Hubacek K., Mont O., *The Impacts of Household Consumption and Options for Change*. In: *Journal of Industrial Ecology*, 14 (1), 2010.

IMPERATYW ZRÓWNOWAŻONEJ CODZIENNOŚCI

Na drodze do sustensywnego rozwoju jesteśmy już od wielu lat. Spowodowało to otrzeźwienie umysłowe jakie nastąpiło na początku lat osiemdziesiątych dwudziestego wieku wskazujące, że dalej tak być nie może. Od tego też czasu toczą się poszukiwania odpowiednich reguł postępowania. Także proponowany imperatyw włącza się do tego nurtu i współodpowiedzialności za dalszy rozwój. Koncepcja sustensywnego rozwoju opiera się na nałożeniu odpowiednich warunków. Dotyczy to także kultury codzienności. Kumulujące się oddziaływanie wielu indywidualnych działań na środowisko powoduje spotęgowany skutek wynikający z mnożnikowego i zagregowanego efektu indywidualnych decyzji. W naukach środowiskowych określa się to jako „destrukcja przez nieznaczną zmianę” lub „tyrania małych decyzji”. Aksjomatyczne stwierdzenie *twoja codzienna indywidualna, jednostkowa decyzja ma wpływ na środowisko* to podstawa warunkująca imperatyw zrównoważonej codzienności. Istotą imperatywu zrównoważonej codzienności tworzą zasady: bądź etyczny i moralny w swoim codziennym zachowaniu i działaniu; okresowo dokonuj oceny swoich codziennych nawyków, i zmieniaj je, jeśli nie są sustensywne; pomnażaj kapitał swojej wiedzy i korzystaj z poradników poprawnego sustensywnego działania; bądź efektywny i oszczędny w codziennym wykorzystywaniu mediów; nie bądź marnotrawny w odniesieniu do żywności i wody; korzystaj wielokrotnie z siatek, torebek i innych opakowań na zakupy. Bez wdrożenia w skali powszechnej zasad imperatywu zrównoważonej codzienności nie będzie możliwe zbliżanie się do sedna i istoty zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: sustensywność, codzienność, zrównoważone decyzje

IMPERATIVE OF SUSTAINABLE EVERYDAY

For more than decade we have been following the “path” of sustainability. The sentence “it should not be like this anymore” has been a mental awakening for scantiest, academics, governments, non-governmental organizations and civil society. Since early seventies, we have been looking for relevant and sustainable rules of procedure, which are mainly based

on intergenerational justice perceived as responsibility for future development. Concept of sustainable development includes imposition of appropriate conditions, that also applies to the "culture of everyday life". Cumulative impact of a multitude of individual actions on the environment causes heightened due to the multiplier effect and the aggregate effect of individual decisions. In the environmental sciences is referred to as the "destruction by insignificant increments" or "the tyranny of small decisions". Axiomatic statement: *your daily individual, unitary decision has an impact on the environment* is the basis for conditioning the imperative of sustainable everyday life. The essence of the imperative of sustainable everyday make the rules: be ethical and moral in their daily behavior and performance; perform periodic evaluations of their daily habits, and change them if they are not sustainable, multiply share their knowledge and use of proper instructions sustainable action; either efficient and cost-effective in the everyday use of the media; do not be wasteful in terms of food and water; using multiple bags and other packaging for shopping.

Keywords: sustainability, everyday life, sustainable decision.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.37

Przesłano do redakcji: marzec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Andrzej KIEPAS¹

GESELLSCHAFTLICHE VERANTWORTUNG ALS GRUNDLAGE EINES NACHHALTIGEN UNTERNEHMENS

Die Konkurrenzfähigkeit im Wirtschaftshandeln wird heute bei vielen Wirtschaftsorganisationen nicht alleine auf der Grundlage der Realisierung entsprechender ökonomischer Werte oder durch Erreichung bestimmter „innerer“ Werte wie Qualitätsstandards bei Waren oder Dienstleistungen u. ä. aufgebaut. Für eine erfolgreiche Unternehmensführung ist vielmehr die Erfüllung bestimmter „äußerer“ Anforderungen ausschlaggebend. Eine dieser „äußerer“ Anforderungen, die an unterschiedliche Formen des unternehmerischen Handelns gestellt werden, ist heute die Notwendigkeit einer nachhaltigen Entwicklung. Die Erfüllung der Anforderungen einer nachhaltigen Entwicklung erfordert eine weitgehende Verbindung der ökonomischen Ziele und Werte mit den ökologischen und gesellschaftlichen Anliegen. Eine der wesentlichen Grundlagen hierfür, die zugleich ein Mittel zur Gestaltung eines nachhaltigen Unternehmertums kann das Konzept einer gesellschaftlichen Verantwortung der Unternehmen (Corporate Social Responsibility, CSR) abgeben, das mittlerweile mit komplexen Indikatorensystemen und entsprechenden Regelwerken (z.B. ISO 26000) arbeitet. Der vorliegende Beitrag behandelt die wichtigsten CSR-Ansätze sowohl als Grundlage für nachhaltige Betriebswirtschaft als auch als möglichen Beitrag der Unternehmen zur nachhaltigen Entwicklung überhaupt. Dabei wird von einer Einsicht ausgegangen, dass das Prinzip gesellschaftlich verantwortlichen Wirtschaftens nicht nur die Wirtschaftsorganisationen selbst, sondern vielmehr auch ihr soziales, politisches und kulturelles Umfeld vor neue Herausforderungen stellt. Im Beitrag werden die wichtigsten Barrieren identifiziert, die eine erfolgreiche Umsetzung der Grundsätze nachhaltiger Entwicklung und gesellschaftlicher Verantwortung der Wirtschaft erschweren oder gar verhindern. Dabei wird auf zahlreiche strukturelle Ähnlichkeiten zwischen beiden Bereichen verwiesen. Aus der Idee einer gesellschaftlichen Verantwortung der Wirtschaft entstanden – ähnlich wie früher beim Leitbild nachhaltiger Entwicklung – viele Visionen, die eine Reihe von Kontroversen sowohl auf der theoretischen als auch auf der praktischen Ebene erwecken. In den bisherigen Diskussionen ist es nicht gelungen, einen theoretischen Konsens über ein angemessenes Verständnis von Verantwortung in Bezug auf kollektive und korporative (institutionelle) Akteure zu erzielen. Der wichtigste Grund dafür ist die verbreitete traditionelle Auffassung, dass nur individuelle Subjekte verantwortungsfähig sind. Die Folgen sind ernsthafte Probleme, die bei der Umsetzung der Idee einer gesellschaftlichen Verantwortung der Unternehmen auf der Ebene der Alltagspraxis entstehen. Zwar werden durch die Verknüpfung der Idee der gesellschaftlichen Verantwortung von Unternehmen mit Nachhaltigkeitsgedanken nicht alle diese Probleme gelöst, doch durch eine parallele Verwirklichung beider Leitbilder können jedoch viele positiven Synergien und „Mehrwerte“ erzeugt werden, die bei einer Separierung beider Bereiche gar nicht denkbar sind.

¹ Prof. dr hab. Andrzej Kiepas, Zakład Antropologii Filozoficznej i Filozofii Cywilizacji, Uniwersytet Śląski, ul. Bankowa 11, 40-007 Katowice, e-mail: andrzej.kiepas@us.edu.pl

Schlüsselbegriffe: Nachhaltigkeit, Öko-Entwicklung, gesellschaftliche Verantwortung von Unternehmen, Wirtschaftsethik

Die Versuche der Wirtschaftskontrolle hingen immer mit bestimmten Problemen und Kontroversen zusammen, die u.a. die Notwendigkeit ihrer Anwendung und die Verwirklichungsweisen betrafen. Die durch die Wirtschaftsentwicklung verursachten Folgen, die schließlich einen zivilisationellen Charakter haben, führten zur Situation, dass die Fragen nach der Notwendigkeit der Kontrolle nicht bestritten wurden. Das Bewusstsein der globalen Bedrohungen wurde auch mit der Akzeptanz der notwendigen globalen und lokalen Veränderungen verbunden. Man soll damit die Prozesse der Zivilisationsentwicklung und ihre Folgen auf bestimmte Weise kontrollieren, und die Nachhaltigkeit bleibt in dieser Hinsicht eine Idee, die Regulationscharakter haben kann. Grundlegende Bedeutung für nachhaltige Entwicklung hat das Prinzip der intra- und intergenerationellen Gerechtigkeit. Es verbindet sich damit das Hauptziel der nachhaltigen Entwicklung, nämlich die Erhaltung der Möglichkeit der weiteren Entwicklung nicht nur in kurzer Perspektive, sondern auch für die zukünftigen Generationen. Die Idee der Nachhaltigkeit hat auch die Diskussion über ihre Kriterien, Indikatoren und Verwirklichungsweisen hervorgebracht. Sie verbindet sich nämlich mit vielen spezifischen Zielen, und man braucht immer die Mittel, um die Verwirklichung solcher Ziele zu bestimmen und einzuschätzen, was auch das Allgemeinziel der Nachhaltigkeit betrifft². Die Idee der Nachhaltigkeit wird heute sehr breit und in Verbindung mit unterschiedlichen Aspekten durch Vertreter verschiedener Wissenschaften diskutiert. Es entwickelt sich auch die Diskussion, die die Deutung und das Verständnis von Nachhaltigkeit betrifft. Die Idee der Nachhaltigkeit, die im allgemeinen ziemlich einfach ist, verbindet sich jedoch mit vielen einzelnen und spezifischen Problemen, die man unterschiedlich sehen und einschätzen kann. Nachhaltigkeit bestimmt das allgemeine Ziel, das mit der Möglichkeit der weiteren Entwicklung zusammenhängt. Diese Idee entscheidet jedoch nicht, auf welche Weise dieses Ziel erreichbar sein soll und welche Faktoren entscheidende Bedeutung für die Verwirklichung bzw. für die Behinderung dieses Zieles haben. Es wird damit auch nicht über qualitative Kriterien der Entwicklung entschieden. Die Idee der Nachhaltigkeit weist auf ein allgemeines Ziel hin, aber es stellt das auf eine wertneutrale Weise vor, und das verursacht, dass die qualitativen Inhalte dieser Idee nur auf eine bestimmte, nicht auf eine beliebige Weise erfüllt werden soll. Es gibt viele Faktoren, die in dieser Hinsicht eine wichtige Rolle spielen. Man kann eventuell auch die wichtigsten Faktoren vorstellen, aber diese Wahl wird immer mit Willkür verbunden sein, was auch zu den bestimmten negativen Folgen führen kann. Die bisherige Diskussion, die in dieser Hinsicht in Polen stattfand, wurde durch die ökologischen Aspekte dominiert. Sie wurde mit der Idee der Ökoentwicklung verbunden, obwohl die ökologischen Faktoren zwar wichtig, aber nicht entscheidend sind.

Die Idee der Nachhaltigkeit verbindet sich mit den bestimmten Anforderungen, vor allem mit folgenden:

² Vgl.: T. Borys (Hg.): *Wskaźniki ekorozwoju (Indikatoren der Ökoentwicklung)*. Białystok 1999; Idem (Hg.): *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju (Indikatoren nachhaltiger Entwicklung)*. Warszawa-Białystok. 2005. Vgl. auch: A.Papuziński: *Nachhaltigkeitsdeutungen in der polnischen wissenschaftlichen Fachliteratur*, in: G. Banse, A. Kiepas (Hg.): *Nachhaltige Entwicklung. Von der wissenschaftlichen Forschung zur politischen Umsetzung*. Berlin 2005, S. 105ff.

1. Notwendigkeit der ganzheitlichen Einstellung – die Entwicklung hat einen ganzheitlichen Charakter, was die Notwendigkeit eines holistischen Blicks aufdrängt;
2. Konkretheit – in einer Situation, in der es viele wichtige Faktoren gibt, ist ihre Anerkennung und Verknüpfung von entscheidender Bedeutung;
3. Erhaltung der Differenzheit – man kann Nachhaltigkeit nicht auf bestimmte Aspekte oder Faktoren reduzieren; in diesem Fall bedeutet Differenzheit die gleichzeitige Bedeutsamkeit vieler Faktoren.

Die Erfüllung dieser Anforderungen ist weder eindeutig noch leicht und ist zugleich mit vielen Konflikten verbunden. Die Notwendigkeit der ganzheitlichen Einstellung muss sich mit der Auswahl der wesentlichen Aspekte verbinden, die für diese Ganzheit entscheidend sind. Das kann sich auch mit solchen Auswahlen verbinden, die etwas Wichtiges aus dem Blickfeld verlieren oder nicht berücksichtigt können, oder etwas, was z.B. heute noch keine so große Rolle spielt, aber in der Zukunft von wesentlicher Bedeutung sein kann. Z. Piątek weist in dieser Hinsicht auf drei Sachgebiete hin, die für die Verwirklichung von Nachhaltigkeit entscheidende Bedeutung haben: (a) die Ökoentwicklung als das Sachgebiet der Beziehungen zwischen Mensch und Natur, (b) das Sachgebiet der Wirtschaft und (c) das politisch-gesellschaftliche Sachgebiet³. Man weist gleichzeitig auf bestimmte Grundlagen hin, die mit der Idee der Nachhaltigkeit zusammenhängen, vor allem auf folgende:

- „die Voraussetzung über den offenen Charakter der geschichtlichen Prozesse, die die notwendige Bedingung für die Möglichkeit der Gestaltung von Geschichte durch menschliche Gattung, homo sapiens, betrifft;
- die Voraussetzung über die Koevolution zwischen der biologischen und gesellschaftlich-kulturellen Natur vom Menschen, was die Bedingung der Modifikation und vielleicht auch der Vervollkommnung von biologisch bedingten menschlichen Neigungen bedeutet;
- wesentlich wichtig ist auch die Bemerkung, dass die Bildung der Nachhaltigkeit im Bereich der Anthroposphäre, die in Richtung der Symbiose mit der Natur geht, auf verschiedene Weise verwirklicht sein kann, und deshalb die Nachhaltigkeit zeichnet nicht direkt konkrete Arten der Zivilisation aus [...]“⁴.

Die Idee der nachhaltigen Entwicklung erscheint heute im Kontext unterschiedlicher Veränderungen und deshalb soll das Verständnis von Nachhaltigkeit auch diese Kontexte berücksichtigen. Man kann dazu folgende rechnen:

1. Die kulturellen und gesellschaftlichen Veränderungen, die mit dem Durchbrechen der modernen und mit der Gestaltung der postmodernen Ordnung zusammenhängen – damit verbundene Veränderungen hängen u.a. mit der gesellschaftlichen und kulturellen Rolle von Wissenschaft und Technik zusammen.
2. Die Prozesse der Globalisierung und die damit verbundenen Folgen – wichtig ist ihr globales Ausmaß, das gleichzeitig mit vielen spezifischen Ereignissen verbunden ist.
3. Die Vergrößerung der Rolle von Risiko und Ungewissheit in der Perspektive der sog. „Risikogesellschaft“ – eine der in dieser Hinsicht wichtigen Konsequenzen ist die Notwendigkeit der Akzeptanz eines bestimmten Niveaus und der gerechten Verteilung des Risiko.

³ Vgl. Z. Piątek: *Ekofilozofia (Ökophilosophie)*. Kraków 2008, S. 151ff.

⁴ *Ibidem*, s. 156.

4. Die Entwicklung der Informationstechnologien und die Perspektive der Informationsgesellschaft – diese Problematik ist bis heute im Kontext der Verwirklichung der Prinzipien der Nachhaltigkeit am wenigsten erforscht.

Die Verwirklichung der Idee der Nachhaltigkeit verbindet sich im Allgemeinen mit der entsprechenden Gestaltung von drei grundsätzlichen Ordnungen: einer gesellschaftlichen, einer wirtschaftlichen und einer ökologischen Ordnung⁵. Die Verknüpfung dieser drei Bereiche erfordert die Überwindung unterschiedlicher partikularer Handlungen und Sichtweisen. Die für die konkreten Sachgebiete bestimmten und auf die konkreten Sachgebiete begrenzten Handlungen sind ungenügend in bezug auf ganzheitliche Erfordernisse, die mit Nachhaltigkeit verbunden werden. Die Gestaltung der wirtschaftlichen Ordnung hat keine große Bedeutung im Verhältnis zu den anderen Ordnungen, aber in bezug auf die Bedeutung wirtschaftlicher Faktoren und ihrer Ordnung erreicht sie eine besondere Gültigkeit. Die oben genannten Kontexte spielen auch eine gewisse Rolle in der wirtschaftlichen Ordnung, wo sie konkrete Inhalte erreichen und sich mit den notwendigen Veränderungen, die die wirtschaftliche Ordnung betreffen, verbinden. Nachhaltigkeit erfordert in dieser Hinsicht auch Veränderungen in Bezug auf unterschiedliche Ebenen der wirtschaftlichen Ordnung: von der globalen über internationale und nationale Ordnungen bis hin zu den lokalen wirtschaftlichen Institutionen (Unternehmen, Banken usw.). Im Fall der wirtschaftlichen Organisationen handelt es sich um die Notwendigkeit der Herausbildung einer nachhaltigen, d.h. mit den Erfordernissen der Nachhaltigkeit übereinstimmenden Unternehmenskultur.

Die anderen Aspekte heutiger Veränderungen und der mit der Wirtschaft verbundenen Erfordernisse hängen auch mit der Notwendigkeit der Verknüpfung der Wirtschaft mit der Ethik sowie mit der Institutionalisierung der Ethik in der Wirtschaft zusammen. Die in dieser Hinsicht wichtigste Idee ist die Konzeption der gesellschaftlichen Verantwortung (corporate social responsibility), deren Verwirklichung in der Wirtschaft mit vielen Herausforderungen und Problemen zusammenhängt. Die Konzeption der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung verbindet sich hier mit der Idee der Nachhaltigkeit, was zusätzlich zu vielen theoretischen und praktischen Problemen führt. Die Verwirklichung dieser beiden Konzeptionen führt schließlich zur notwendigen Veränderung im Bereich der wirtschaftlichen Ordnung. Die Konzeption der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung ist u.a. mit folgenden Problemen verbunden:

- a) theoretische Probleme- die Beziehungen zwischen Wirtschaft und Ethik; die Rolle der Ethik als ein Regulierungsfaktor für die Wirtschaft; das Verständnis der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung und ihrer Erfordernissen;
- b) praktische Probleme- diese hängen mit der Notwendigkeit der Verwirklichung und Institutionalisierung der Prinzipien von der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung in der Praxis der bestimmten wirtschaftlichen Organisationen.

Analoge Probleme sind auch im Fall der Verwirklichung von Konzeptionen der Nachhaltigkeit zu bemerken. Es gibt schließlich auch das allgemeine Problem, das mit den Beziehungen zwischen Nachhaltigkeit und korporativer gesellschaftlicher Verantwortung verbunden ist. Es scheint, dass diese Beziehungen selbstverständlich sind und man sie nicht genauer zu analysieren braucht. Die Beziehungen zwischen Ethik und Wirtschaft

⁵ Vgl. J. Kronenberg, T. Bergier (Hg.): *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce* (Herausforderungen nachhaltiger Entwicklung in Polen), Kraków 2010, S. 223ff.

sind der Gegenstand der Wirtschaftsethik, in der auch die Konzeption der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung entstand und diskutiert wurde. Diese Konzeption war schon von Anfang an mit unterschiedlichen Streitfragen und Einstellungen verbunden. Die Kontroversen betrafen z.B. auf der theoretischen Ebene die Fragen, ob man kollektiven Subjekten Verantwortung zuschreiben kann. Die Konzeption der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung hängt u.a. mit folgenden zwei Aspekten zusammen:

- a) Die Erweiterung des Objektbereichs der Unternehmensverantwortung, die bisher durch den Rahmen der Funktionsweisen des Unternehmens begrenzt wurden – in dieser Hinsicht handelt es sich nicht nur um die Erhöhung des Profits und um die Entwicklung bestimmter Bestände des Unternehmens sowie um die Gestaltung der interpersonalen Relationen, sondern sie soll als Objekt der Verantwortung auch die äußere, naturale und gesellschaftliche, Umgebung umfassen;
- b) das Subjekt der Verantwortung – Verantwortung betrifft nicht nur individuelle Subjekte, sondern auch die Organisation (Institution) als Ganzes; es handelt sich in dieser Hinsicht nicht um die rechtliche, sondern um eine moralische Verantwortung.

Theoretische Probleme der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung betreffen vor allem die Fragen nach dem Subjekt solcher Verantwortung, weil man traditionell nur individuellen Subjekten Verantwortung zuschreiben kann. Die Institutionalisierung der wirtschaftlichen Tätigkeit führte schließlich zu einer Situation, in der ein Missklang zwischen dem Subjekt der Handlung und dem Subjekt der Verantwortung entsteht. Das Individuum wurde traditionell als Subjekt der Handlung als auch als Subjekt der Verantwortung verstanden, aber heute handeln die Individuen im Rahmen von Institutionen, die gleichzeitig Subjekte der Verantwortung sein sollen. Die Fragen nach der institutionellen Mitverantwortung wurden auch Gegenstand der Diskussionen in der Wirtschaftsethik⁶. Das Problem ist schwierig und nicht leicht zu lösen, und deshalb haben wir bis heute keine richtige Konzeption der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung. Die Diskussion in der Wirtschaftsethik hat gezeigt, dass zwar sowohl die Anhänger als auch die Gegner dieser Verantwortung ähnliche Argumente benutzt haben, aber jeweils andere Schlussfolgerungen aus diesen Voraussetzungen abgeleitet wurden. Es sieht im Moment so aus, dass dieser Streit theoretisch nicht lösbar ist, weshalb die Probleme der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung auf die praktische Ebene verlagert wurden. Versuche, die Erfordernisse der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung zu erfüllen, sind auch mit der Notwendigkeit der Veränderung des Status von Unternehmen sowie, breiter, mit fundamentalen Veränderungen der Ökonomie selbst verbunden. Darauf verweist z.B. die Konzeption des Unternehmens als eine Organisation, die in Übereinstimmung mit der Erfüllung der Bedürfnisse sog. interessierter Personen (stakeholders) handelt, hin⁷. Die praktische Probleme der Verwirklichung der Konzeption korporativer gesellschaftlicher Verantwortung hängen auch breiter mit den Problemen der Institutionalisierung von Ethik in der Wirtschaft, z.B. mit der Verwirklichung ethischer Standards, zusammen, die in der internationalen Norm der gesellschaftlichen

⁶ Bestimmte Einstellungen kann man u.a. finden in: L. V. Ryan, J. Sojka (Hg.): *Etyka biznesu. Z klasyki współczesnej myśli amerykańskiej* (Wirtschaftsethik. Vom klassischen modernen amerikanischen Denken). Poznań 1997.

⁷ Vgl. W. M. Evan, R. E. Freeman: *Spółka i osoby żywotnie zainteresowane. Kapitalizm kantowski* (Aktiengesellschaft und Stakeholder. Kantischer Kapitalismus), w: L. V. Ryan, J. Sojka (red.): *Etyka biznesu* (Wirtschaftsethik), *op. cit.*, s.185-205.

Verantwortung ISO 26000 vorgestellt wurden. Diese Norm ist bis heute eine freiwillige Norm, die nicht mit bestimmten Zertifizierungsprozessen verbunden ist und als Ziel lediglich die Sensibilisierung bestimmter Subjekte und ihrer Neigung zur Erfüllung konkreter Prinzipien hat. In dieser Norm wird verwiesen auf

- die Prinzipien und Prozeduren, die die gesellschaftliche Verantwortung betreffen;
- die Bereiche und Probleme, die einen Schlüsselcharakter in diesem Bereich haben;
- die Aufgaben im Bereich der Implementierung, Gestaltung und Beförderung der Prinzipien korporativer gesellschaftlicher Verantwortung in unterschiedlichsten Organisationen und auch in der Umgebung, in der sich die Einflüsse der Organisation äussern;
- die Notwendigkeit der Vertiefung der Beziehungen mit den, für jede Organisation charakteristischen, interessierten Personen;
- die Verbreitung der Ideen und der guten Handlungsweisen (best practice) im Bereich der gesellschaftlichen Verantwortung⁸.

Schlüsselbereiche, die mit den unterschiedlichen Ebenen der organisatorischen Tätigkeit zusammenhängen, sind:

- die Menschenrechte;
- das Verwalten von Humanressourcen;
- die Umweltprobleme;
- ehrliche Wirtschaftspraktiken;
- die Bedürfnisse der Verbraucher;
- die Gestaltung und Entwicklung der Gesellschaft.

Handlungen in Übereinstimmung mit den Normen der gesellschaftlichen Verantwortung sollen zusätzlich auch folgende Prinzipien berücksichtigen: Transparenz, ethisches Handeln, Verantwortung, Achtung der Rechtsvorschriften, Achtung der Rechte von Stakeholdern sowie der internationalen Normen und der Menschenrechte⁹. Die Verwirklichung der Konzeption der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung erfordert gleichzeitig die Erfüllung vieler konkreter Bedingungen. Die Gestaltung dieser Verantwortung ist mit vielen Schwierigkeiten und Begrenzungen verbunden, obwohl sie gleichzeitig für die Organisation unterschiedliche Vorteile haben kann, etwa:

- Sie erlaubt die Erhaltung eines bestimmten guten Rufes und des Konkurrenzvorteils der Organisation;
- sie erhöht die Attraktivität der Organisation für die Mitarbeiter, aber auch die Produktivität der Organisation und ihre Attraktivität für Kunden und Kontrahenten;
- sie verbessert die Einschätzung der Organisation auf dem Markt und in bestimmten gesellschaftlichen Milieus;

⁸ Vgl. M. Rybak, *Etyka menedżera – społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa* (Managerethik – gesellschaftliche Verantwortung vom Unternehmen). Warszawa 2004; W. Gasparski (Hg.): *Europejskie standardy etyki i społecznej odpowiedzialności biznesu* (Europäische Standards der Ethik und der gesellschaftlichen Verantwortung). Warszawa 2003; W. Ociecek, B. Gajdzik: *Spoleczna odpowiedzialność przedsiębiorstw produkcyjnych* (Gesellschaftliche Verantwortung von Produktionsunternehmen). Gliwice 2010; D. Fobelova, P. Fobel: *Etyka i kultura w organizacji* (Ethik und Kultur in der Organisation). Tychy 2007. Vgl. auch: www.pkn.pl/iso-26000; www.iso.org/iso/iso26000.

⁹ Vgl. www.pkn.pl/iso-26000; www.iso.org/iso/iso26000.

- sie hat positive Einflüsse auf die Relationen mit den direkten und indirekten Stakeholdern;
- sie kann das Niveau der Innovationskraft erhöhen.

Die Verwirklichung der Konzeption der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung kann ein Faktor der Erhöhung der Kultur von Organisationen sein, was sich in der Erhöhung der Effektivität bestimmter Handlungen und Entscheidungen äußert. Es können sich damit auch die moralische Kultur und die Beziehungen mit der Umgebung erhöhen.

Probleme der Innovationsfähigkeit werden heute auf der Grundlage unterschiedlicher Perspektiven diskutiert; man spricht in dieser Hinsicht z.B. über verantwortbare Innovationen (responsible innovations). Man muss bestimmte Innovationen ganzheitlich einschätzen und bei dieser Gelegenheit unterschiedliche Kriterien benutzen: technische, ökonomische, ökologische, gesellschaftliche und kulturelle. Die Konzeption der korporativen gesellschaftlichen Verantwortung kann auch in dieser Hinsicht eine gewisse fördernde Rolle spielen. Sie verbindet sich auch hier mit der Konzeption nachhaltiger Entwicklung, was in der Norm ISO 26000 betont wird¹⁰. Man kann die Beziehungen zwischen diesen beiden Konzeptionen erkennen, wenn man die Prinzipien der Nachhaltigkeit anschaut, die für wirtschaftliche Organisationen wichtig sind.

Zur Verwaltung solcher Organisationen in Übereinstimmung mit der Konzeption der Nachhaltigkeit gehören vor allem folgende Prinzipien¹¹:

1. „Die Verwirklichung innovativer Lösungen im Bereich der nachhaltigen Entwicklung ist ein Teil des gesellschaftlichen Auftrags der Unternehmen“¹² – man stellt in dieser Hinsicht unterschiedliche Modelle vor und im Allgemeinen kann man sagen, dass die Probleme der Implementierung von Prinzipien nachhaltiger Entwicklung offen bleibt und die Anpassung an die konkreten Bedingungen jeder Organisation erfordert; die Verwirklichung der Nachhaltigkeits-Prinzipien kann von passiven Handlungen, die nur die Antwort auf äußere Herausforderungen und Erwartungen sein können, bis zu ganzheitlichen Programmen, die sowohl innere als auch äußere Aspekte des Funktionierens der Unternehmen umfassen, reichen.
2. „Ausarbeitung einer Strategie, die als Grundlage nachhaltige Entwicklung hat“¹³ – die Verwirklichung der ökonomischen Ziele ist mit dem Erreichen anderer Ziele (gesellschaftliche, ökologische usw.) zu verbinden, was auf doppelte Weise verwirklicht werden kann: (a) durch das Berücksichtigen und Voraussetzen bestimmter Folgen wirtschaftlicher Handlungen und die Beseitigung bzw. Minimierung negativer Folgen; (b) durch die Vorbereitung einer eigenen Strategien, die die Prinzipien und Kriterien der Nachhaltigkeit umfasst.
3. „Nachhaltige Entwicklung ist in alle Aspekte der konkreten organisatorischen Handlung einzubauen“¹⁴ – das ist ein Resultat der oben genannten ganzheitlichen Erfordernisse; es erlaubt bestimmte Analysen und Reflexion, weil die Verwirklichung

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ Vgl. R. Janikowski: Wymiary zrównoważonego rozwoju. Rozwój lokalny, gospodarka przestrzenna, zdrowie środowiskowe, innowacyjność (Dimensionen nachhaltiger Entwicklung. Lokale Entwicklung, Umweltwirtschaft, Umweltgesundheit, Innovationsfähigkeit). Wrocław-Poznań 2010, S. 162ff.

¹² *Ibidem*, S. 162.

¹³ *Ibidem*, S. 162.

¹⁴ *Ibidem*, S. 163.

nachhaltiger Strategien nicht automatisch realisiert wird, um so mehr, als sie in konkreten Situationen mit vielen Ziel- und Wertkonflikten zusammenhängt.

4. „Handlungen sind wichtiger als Worte“¹⁵ – die Schwierigkeiten mit der Verwirklichung der Normen und Kriterien von Nachhaltigkeit kann hin und wieder dazu führen, dass wirkliche Handlungen dadurch vorgetäuscht werden, dass man sie durch Sprechen über Nachhaltigkeit ersetzt; die Verwirklichung von Nachhaltigkeitsstrategien erfordert Ausdauer, weil diese Aufgabe nie ein Ende hat und man sie ständig realisieren muss.

5. „Berufung eines Organs, das für die Verwirklichung von Nachhaltigkeit in der Organisation Verantwortung tragen kann“¹⁶ – die Stufe der Kompliziertheit, die mit der Strategie der Nachhaltigkeit verbunden ist, erfordert besonders im Fall großer Firmen die Berufung spezieller Gruppen, die mit der Verwirklichung dieser Strategie befasst ist; die Annahme solcher Strategien erfordert auch sehr oft die Notwendigkeit der Einbeziehung bestimmten Gruppen von Stakeholdern für die Konsultation.

6. „Festlegung klarer Prinzipien“¹⁷ – Handlungen im Bereich der Vorbereitung nachhaltiger Strategien erfordert Transparenz und gleichzeitig auch das Verständnis und die Akzeptanz durch alle Subjekte in der Firma.

7. „Einbeziehung aller Stakeholder“¹⁸ – diese Einbeziehung kann manchmal bestimmte Probleme verursachen, z.B. die Verlängerung von Entscheidungsprozessen, aber diese Prozesse sollten im Grunde genommen und in bezug auf Nachhaltigkeit ständig erfolgen, was die Herstellung ständiger Kommunikationskanäle zwischen der Organisation und den interessierten Personen erfordert.

8. „Ausnutzung des Humanpotenzials“¹⁹ – die Menschen bilden immer den wesentlichen Bestandteil jeder Firma, und die Gestaltung nachhaltiger Prinzipien und Strategien kann in dieser Hinsicht die Attraktivität von Firmen erhöhen und damit auch positive Bedeutung für die Gestaltung guter Beziehungen zwischen den Mitarbeiter und der Firma haben.

9. „Füge Dich in Netze ein“²⁰ – jede Firma handelt nicht in allen Bereichen, aber es existieren viele Institutionen, die bestimmte Handlungen im Bereich der nachhaltigen Entwicklung unterstützen können; wichtig ist deshalb deren Nutzung sowie die Stellung in unterschiedlichen Ranglisten.

10. „Anpassung der Wirtschaftssysteme an die in der Organisation existierenden Nachhaltigkeitsstrategien“²¹ – in jeder Firma existieren unterschiedliche Bereiche ihrer Tätigkeit, aber alle Verwaltungsweisen sind zu koordinieren; in dieser Hinsicht können die Kriterien und Normen der Nachhaltigkeit eine wichtige Rolle spielen.

Die oben genannten Prinzipien eines nachhaltigen Unternehmens kann man gleichzeitig auch auf die Konzeption der gesellschaftlichen Verantwortung beziehen. Die Gestaltung von Nachhaltigkeit und die Verwirklichung der Prinzipien gesellschaftlicher Verantwortung verbinden sich und unterstützen einander. Es scheint, dass Nachhaltigkeit

¹⁵ *Ibidem*, S. 163.

¹⁶ *Ibidem*, S. 163.

¹⁷ *Ibidem*, S.163.

¹⁸ *Ibidem*, S. 164.

¹⁹ *Ibidem*, S. 164.

²⁰ *Ibidem*, S. 164.

²¹ *Ibidem*, S. 164.

einen allgemeineren und mehr ganzheitlichen Charakter im Verhältnis zur Konzeption gesellschaftlicher Verantwortung hat. Die Verwirklichung der Ziele nachhaltiger Entwicklung ist gleichzeitig mit der Erfüllung der Erfordernisse gesellschaftlicher Verantwortung zu verbinden. Es muss jedoch nicht umgekehrt sein: Die Verwirklichung der gesellschaftlichen Verantwortung muss nicht gleichzeitig zur Verwirklichung nachhaltiger Entwicklung führen. Die hier erscheinenden Spannungen haben unterschiedliche Wurzeln, aber in der Praxis soll man stets in Richtung der Verbindung beider Konzeptionen streben. Strategien nachhaltiger Entwicklung sind stärker in die Zukunft und auf bestimmte Ziele gerichtet, auch wenn man gleichzeitig nicht alle diese Ziele verwirklichen muss bzw. kann, weil das Streben nach konkreten Zielen für den Fall, dass diese Ziele (noch) offen ist, wichtig ist. Im Fall der gesellschaftlichen Verantwortung ist die Orientierung auf die Zukunft auch wichtig, aber hier ist die Orientierung auf die laufende Aufgaben und deren Folgen wichtiger. Im Fall der Verantwortung haben wir es nämlich sehr oft mit dem traditionellen Verständnis der Verantwortung zu tun, die bis heute nicht völlig überwunden wurde.

Das Verständnis von Verantwortung als eine Verantwortung *ex post*, d.h. nach der Handlung und nach bestimmten Handlungsfolgen, hat noch weiterhin eine dominierende Bedeutung. Das betrifft auch die Konzeption der gesellschaftlichen Verantwortung und die Modelle ihrer Verwirklichung²². Im Fall der gesellschaftlichen Verantwortung haben auch die destruktiven (unverantwortbaren) Handlungen von Menschen eine größere Bedeutung. Strategien nachhaltiger Entwicklung sind noch nicht so empfänglich für bestimmte und durch die Individuen verursachte Missbräuche. R. Janikowski weist auf das Beispiel der Schiffsbesitzer der „Costa“ hin, die die Erfordernisse von Nachhaltigkeit und die Prinzipien gesellschaftlicher Verantwortung realisieren. Die Katastrophe der „Costa Concordia“ als Ergebnis unverantwortlicher Handlungen des Schiffskapitäns erschütterte das Vertrauen in diese Firma als eine gesellschaftlich verantwortlich agierende Firma und weniger als in eine, die Normen der Nachhaltigkeit realisiert. Mitverwirklichung von Nachhaltigkeit und gesellschaftlicher Verantwortung bildet eine Herausforderung nicht nur in bezug auf die wirtschaftliche Organisationen, sondern auch auf die ganze politische, gesellschaftliche und kulturelle Umgebung. Erforderlich ist die Aktivität nicht nur von der Seite bestimmter Organisationen, sondern auch von der Seite der anderen Subjekte, von interessierten Personen unterschiedlicher Stufe, denn schließlich ist die Verwirklichung von Nachhaltigkeitsprinzipien das lebendige Interesse aller: „Teilnahme von Bürgern an Entscheidungsprozessen ist die beste Weise für das Erreichen der gesellschaftlichen und politischen Unterstützung für die Verwirklichung der Normen und Prinzipien von Nachhaltigkeit. [...] Mitregieren ist ein Prozess mit bestimmten Mechanismen und Institutionen, mit denen Bürger und gesellschaftliche Gruppen ihre Prioritäten und Interessen ausdrücken und widersprüchliche Interessen verhandeln. Das Mitregieren soll gewährleisten, dass die Gestaltung von politischen,

²² Man weist hier auf die Modelle „vor dem Profit“ und „nach dem Profit“ hin, und in diesem Fall scheint es so, dass die Verantwortung „*ex ante*“ (vor dem Handeln) die größere Bedeutung haben kann. Vgl. M. Rybak: *Etyka menedżera – społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa* (Ethik von Managern – gesellschaftliche Verantwortung des Unternehmens). Warszawa 2004. Die Unterscheidung der Verantwortung „*ex ante*“ und „*ex post*“ (für das, was getan wurde) hängt mit der Konzeption von H. Jonas zusammen. Vgl. H. Jonas: *Zasada odpowiedzialności* (Das Prinzip Verantwortung). Kraków 1996.

gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Prioritäten im Grunde genommen einen gesellschaftlichen Konsens hat, in Übereinstimmung mit den Interessen von Frauen und Männer, von Reichen und Armen, von Vollberechtigten und nicht Vollberechtigten transparent und effektiv an den Entscheidungsprozessen vollzogen wurden²³. Die Verwirklichung von Nachhaltigkeit und gesellschaftlicher Verantwortung erfordert schließlich die ständige Verbreiterung und Vertiefung der direkten Demokratie, die auf dem Fundament der Aktivitäten unterschiedlicher gesellschaftlicher Subjekte gebaut sein soll. Die Verwirklichung dieser beiden Konzeptionen hängt von den unterschiedlichen Formen der Aktivität der Bürgergesellschaft ab, aber gleichzeitig kann man durch die Partizipation der Gesellschaft an den bestimmten Entscheidungen und Handlungen die gesellschaftliche Ressourcen wecken und erweitern. Die Gestaltung von Nachhaltigkeit und gesellschaftlicher Verantwortung bildet den Bereich, in dem wirtschaftliche Organisationen und gesellschaftliche Gruppen mit- und zusammenarbeiten können, was schliesslich zu bestimmten politischen, wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Veränderungen führen kann. Die Verbindung von Nachhaltigkeit und gesellschaftlicher Verantwortung hat aus dieser Sicht eine wichtige, aber auch mehrfache Bedeutung.

LITERATUR:

- [1] Borys T. (Hrsg.): Wskaźniki ekorozwoju (Indikatoren der Ökoentwicklung). Białystok 1999
- [2] Borys T. (Hrsg.): Wskaźniki zrównoważonego rozwoju (Indikatoren nachhaltiger Entwicklung). Warszawa-Białystok 2005.
- [3] Evan W. M., Freeman R. E.: Spółka i osoby żywotnie zainteresowane. Kapitalizm kantowski (Aktiengesellschaft und Stakeholder. Kantischer Kapitalismus), w: L. V. Ryan, J. Sojka (red.): Etyka biznesu. Z klasyki współczesnej myśli amerykańskiej. Poznań 1997, S.185-205.
- [4] Fobelova D., Fobel P.: Etyka i kultura w organizacji (Ethik und Kultur in der Organisation). Tychy 2007.
- [5] Gasparski W. (Hrsg.): Europejskie standardy etyki i społecznej odpowiedzialności biznesu (Europäische Standards der Ethik und der gesellschaftlichen Verantwortung). Warszawa 2003
- [6] ISO 26000: www.pkn.pl/iso-26000; www.iso.org/iso/iso26000.
- [7] Janikowski R.: Wymiary zrównoważonego rozwoju. Rozwój lokalny, gospodarka przestrzenna, zdrowie środowiskowe, innowacyjność (Dimensionen nachhaltiger Entwicklung. Lokale Entwicklung, Raumwirtschaft, Umweltgesundheit, Innovationsfähigkeit). Wrocław-Poznań 2010.
- [8] Jonas H.: Zasada odpowiedzialności (Das Prinzip Verantwortung). Kraków 1996.
- [9] Kronenberg J., Bergier T. (Hrsg.): Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce (Herausforderungen nachhaltiger Entwicklung in Polen). Kraków 2010.

²³ Vgl. R. Janikowski: Wymiary zrównoważonego rozwoju. Rozwój lokalny, gospodarka przestrzenna, zdrowie środowiskowe, innowacyjność (Dimensionen nachhaltiger Entwicklung. Lokale Entwicklung, Umweltwirtschaft, Umweltgesundheit, Innovationsfähigkeit), op. cit., S. 25ff.

- [10]Ociecek W., Gajdzik B.: Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw produkcyjnych (Gesellschaftliche Verantwortung von Produktionsunternehmen). Gliwice 2010.
- [11]Papuziński A.: Nachhaltigkeitsdeutungen in der polnischen wissenschaftlichen Fachliteratur, in: G. Banse, [11] Kiepas A. (Hrsg.): Nachhaltige Entwicklung. Von der wissenschaftlichen Forschung zur politischen Umsetzung. Berlin 2005,
- [12]Piątek Z.: Ekofilozofia (Ökophilosophie). Kraków 2008.
- [13]Ryan L. V., Sojka J. (Hrsg.): Etyka biznesu. Z klasyki współczesnej myśli amerykańskiej (Wirtschaftsethik. Vom klassischen modernen amerikanischen Denken). Poznań 1997.
- [14]Rybak M.: Etyka menedżera – społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa (Managerethik – gesellschaftliche Verantwortung des Unternehmens). Warszawa 2004.

SPOŁECZNA ODPOWIEDZIALNOŚĆ JAKO FUNDAMENT ZRÓWNOWAŻONEJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

Konkurencyjność w działalności gospodarczej budowana jest obecnie w przypadku poszczególnych organizacji nie tylko w oparciu o realizację odpowiednich wartości ekonomicznych, jak i również nie tylko poprzez osiągnięcie określonych wartości „wewnętrznych” (np. jakość towarów, usług itp.). Jednym z wymogów „zewnętrznych” wobec różnych form przedsiębiorczości jest dzisiaj konieczność zrównoważonego rozwoju, a spełnianie jego wymagań narzuca konieczność powiązania celów i wartości ekonomicznych z ekologicznymi i społecznymi. Jedną z istotnych podstaw i narzędzi dla budowania zrównoważonej przedsiębiorczości może być społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw wraz z towarzyszącymi wskaźnikami i regulatorami (np. ISO 26000). Artykuł omawia koncepcje społecznej odpowiedzialności jako podstawę dla zrównoważonej przedsiębiorczości, co stanowi nie tylko wyzwanie dla organizacji gospodarczych, lecz także dla ich otoczenia społecznego, politycznego i kulturowego. Identyfikuje podstawowe przeszkody we wdrażaniu zasad zrównoważonego rozwoju i zasad społecznej odpowiedzialności biznesu na poziomie organizacji gospodarczych oraz zwraca uwagę na strukturalne podobieństwa między nimi. Idea społecznej odpowiedzialności budzi bowiem wiele kontrowersji natury teoretycznej i praktycznej. W toczących się dyskusjach nie udało się teoretycznie sformułować odpowiedniego rozumienia odpowiedzialności odnoszącej się do podmiotów zbiorowych (instytucjonalnych), z uwagi na dominującą w tym względzie tradycję odnoszenia odpowiedzialności jedynie do podmiotów indywidualnych. Skutkuje to w konsekwencji problemami jakie pojawiają się także w procesie urzeczywistniania idei społecznej odpowiedzialności w praktyce. Jej powiązanie z ideą zrównoważonego rozwoju też nie rozwiązuje wielu problemów, lecz nie neguje to w ogólności pozytywnych skutków związanych z realizacją społecznej odpowiedzialności i zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, ekorozwój, społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw, etyka biznesu.

SOCIAL RESPONSIBILITY AS THE BASIS OF A SUSTAINABLE ENTERPRISE

The competitiveness in the economic action today is built not solely on the basis of the implementation of appropriate economic values or by achieving certain "internal" values such as quality standards for goods or services. In many business organizations. For a successful management rather the fulfillment of certain "external" requirements is crucial. One of these "external" demands that are placed on different forms of entrepreneurial

activity today is the need for sustainable development. The fulfillment of the requirements of sustainable development requires a high degree of connection of economic goals and values with the environmental and social concerns. This paper addresses the key CSR approaches both as a basis for sustainable business as well as the possible contribution of business to sustainable development at all. This is based on an understanding that the principle of socially responsible business is not only the economic organizations themselves, but also their social, political and cultural environment with new challenges. Developed from the idea of a social responsibility of business - similar to the earlier model of sustainable development - many visions that bring a number of controversies, both on the theoretical and at the practical level. In the previous discussion has not been able to achieve a theoretical consensus on an adequate understanding of responsibility with respect to collective and corporate (institutional) actors. The biggest reason is the widespread traditional view that only individual subjects are capable of responsibly. The consequences are serious problems that arise at the level of everyday practice in the implementation of the idea of corporate social responsibility.

Keywords: Sustainability, Eco-Development, Corporate Social Responsibility, Business Ethics

DOI:10.7862/rz.2014.hss.38

Przesłano do redakcji: marzec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Tomasz KUCZUR¹

POLITICAL OFFENSE AND THE SHAPE OF THE POLITICAL SYSTEM. REFLECTIONS ON THE MIXED THEORY, PREPONDERANCE AND CIVIL DISOBEDIENCE. PART 2

In the internal law of particular countries the fundamental division presented in the previous reflections with respect to offenses having a political provenance was based on the subject and subject matter approach. As it was stated a political offense may be correlated with the subject matter approach, and therefore, the criterion is based on the attacked legal interest, which is in a certain way protected. This interest is: the system of the country, its organs, sovereignty in relations with other international subjects, etc. The criterion can also include the subject approach, and therefore whether an act has a political status if the perpetrator acted from political motives. Finally, the act may be regarded as political, on the basis of a mixed criterion (subject and subject matter), which in turn leads to a substantial elimination of behaviors that meet the 'double condition'. This theory has its principal positive attributes since, first and foremost, it limits the number of offenses that could be considered political, primarily by the need to fulfill during 'the process of committing a crime by the offender' circumstances arising from the subject and subject matter theory. Thus, under this theory, the conditions resulting from the two earlier mentioned theories must be satisfied, and only then, the act can be regarded as a political offense. Aside from the subject, subject matter and mixed theories, the so called theory of preponderance was created in international law. It is characterized by a kind of balancing of individual acts of a criminal nature and attributing a political or criminal provenance to these acts. In the twenty-first century, except for those types of offenses of a political nature, the idea of civil disobedience as a form of social expression and at the same time a form of a political offense has gained importance. In this case, it may be correlated with the activity of social groups of different shape, whose aim is to achieve particular goals, often related to political activities.

Keywords: criminal law, criminal policy, political offense, political system.

In the international relations emerging in the late nineteenth and early twentieth centuries, and therefore, during the development of the revolutionary and anarchist movements, the concept of narrow understanding of crimes of political provenance was created. It was based on the view that criminal acts directed against the state or a particular form or type of public authority should not be instantiated as political acts, because they are an exemplification of tendencies directed at efforts to deconstruct the social organization and at the same time are a threat to the state. Therefore, they were considered relatively analogous to criminal offenses. In turn, in the second half of the twentieth century a view was formed that was a consequence of changes in the norms of

¹ Tomasz Kuczur DSc, PhD, Associate Professor, Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, ul. Jagiellońska 11, 85-067 Bydgoszcz, tel. (52) 322 03 55, e – mail: t.kuczur@wp.pl

international public law, for example, based on solutions of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948², the St. James Palace Declaration of 1942³, the Hague Convention of 1970, etc., on the basis of which it was considered that, among others, the crime of genocide, war crimes or acts of terrorism and similar offenses should be excluded from the catalog of political acts⁴.

In the internal law of particular countries the fundamental division presented in the previous reflections with respect to offenses having a political provenance was based on the subject and subject matter approach. As it was stated a political offense may be correlated with the subject matter approach, and therefore, the criterion is based on the attacked legal interest, which is in a certain way protected. This interest is: the system of the country, its organs, sovereignty in relations with other international subjects, etc. The criterion can also include the subject approach, and therefore whether an act has a political

² Article 1 of the Convention states: "The Contracting Parties confirm that genocide, whether committed in time of peace or in time of war, is a crime under international law which they undertake to prevent and to punish" and Article 2 declares: "In the present Convention, genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such: a) killing members of the group; b) causing serious bodily or mental harm to members of the group; c) deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part; d) imposing measures intended to prevent births within the group; e) forcibly transferring children of the group to another group" Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948 enacted by the General Assembly of the United Nations (Journal of Laws of 1952, No. 2, item. 9). See. *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948a.html>, (access date 21 May 2014). Characteristically, that on behalf of the Polish Republic, on 22 September 1950 Boleslaw Bierut - as President of the Polish Republic, Józef Cyrankiewicz - as the Prime Minister and Stanislaw Skrzyszewski - Minister of Foreign Affairs, signed the document confirming the adoption of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide by Poland, however, indicating that: "As regards Article IX, Poland does not consider itself bound by the provisions of this article, considering that the consent of all parties in the dispute is in each case a necessary condition for bringing a case before the International Court of Justice. With regard to Article XII, Poland does not accept the provisions of this article, considering that the Convention should apply to non-autonomous territories, including trust territories." [2] In Article IX of the Convention, the Parties recognized that: "Disputes between the Contracting Parties relating to the interpretation, application or fulfillment of the present Convention, including those relating to the responsibility of a State for genocide or any of the other acts enumerated in Article III shall be submitted to the International Court of Justice at the request of any party in the dispute"; while in Article XII the following constatation was made: "Any Contracting Party may at any time by notification to the Secretary-General of the United Nations, extend the application of the present Convention to all or some of the territories for whose foreign policy the Contracting Party is responsible." See. *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide ...* Art. IX and XII.

³ During a conference organized at the initiative of Polish and Czechoslovak government, in the palace of St. James in London on 13 January 1942, which was also attended by representatives of Yugoslavia, the Netherlands, Norway, Luxembourg, Greece, France and Belgium, a declaration was adopted calling for penalizing criminals who were responsible for the violation of international law. See. *Pomniki praw człowieka w historii [Monuments of human rights in history]*, edited by H. Wajs and R. Witkowski, *Anniversary Book of the Ombudsman*, Warszawa 2008, p. 337, <http://www.rpo.gov.pl/pliki/12108379880.pdf>, (access date 21 May 2014).

⁴ J.R. Kubiak, *Genesis and theories of political offense*, pp. 11-12.

status if the perpetrator acted from political motives. Finally, the act may be regarded as political, on the basis of a mixed criterion (subject and subject matter), which in turn leads to a substantial elimination of behaviors that meet the 'double condition'. This theory has its principal positive attributes since, first and foremost, it limits the number of offenses that could be considered political, primarily by the need to fulfill during 'the process of committing a crime by the offender' circumstances arising from the subject and subject matter theory. Thus, under this theory, the conditions resulting from the two earlier mentioned theories must be satisfied, and only then, the act can be regarded as a political offense. It combines both presented models acting as some kind of alternative to the exhibited interpretations of classification. It can be stated that it 'reconciles' the subject and subject matter concepts. This focus on reconciling the two concepts - as pointed out by S. Rozenband - could be noticed already in Laband, who described clearly that acts against the state, such as: "betrayal and treason should not be considered political if committed with distinctly personal and despicable motives"⁵. In this theory there is a merger of the motive and purpose of the perpetrator's action, which is political in nature, with a particular legal interest also having political properties⁶. In the latter case, the essence of this interest is politics. The advantage of such an approach to the theory classifying an offense as political is a significant narrowing of the possible interpretations of this concept, because only then it becomes political in nature when two conditions, associated with the subject and subject matter theory, are met. Thanks to a greater rigorism, which the theory postulates (i. e. the fulfillment of the double condition), various interpretations of punishable behavior⁷ are consequently eliminated. We are dealing here with a situation in which the political characteristic of an offense is based on both the subject and subject matter criterion. As a result, a direct perpetrator's action against e.g. the state policy in relation to a particular matter and the glorification of particular behavior or specific values, is complemented by the subject's awareness (the perpetrator's) that the act will trigger a real political effect, whereby this effect (political) at the same time is, correlated with the motive (political) of this action. Summing up, the characteristic of the perpetrator's action having a mental nature is connected with the subject matter of the action and only then (after meeting both conditions) the political aspect of the act is determined. Then we deal with a political crime⁸. The subject-subject matter mixed theory narrows in this case the object of study related to a political offense, however there also appear some inconsistencies, especially when we define a particular prohibited act as political in the broad perspective. It was pointed out by H. Poplawski already in the eighties of the twentieth century, and this observation seems to be still valid: if, taking into account the mixed theory, we assume that an act is a political offense, where the motive, the purpose of the offender and the subject matter of the action have a political character, then the listed determinants of the offense cannot be - and this is a prerequisite - defined broadly. Such a possibility "exists only if we accept that a political offense is the offense whose subject matter is of a political nature or which was committed for political

⁵ S. Rozenband, *Political crime*, [in:] *Handy encyclopedia of criminal law*, edited by W. Makowski, Warszawa 1936, p. 1332.

⁶ Z. Ciopiński, *Political offenses on a comparable basis*, "Scientific Papers of the Academy of Internal Affairs" 1986, No. 45, p 103

⁷v. S. Rozenband, *Political offenses* p. 1331.

⁸ v. S. Glaser, *Political crimes and extradition law*, Lvov 1925, pp. 3-4.

reasons and in the same interest. With this alternative of separating these two elements, this theory would simply be a patchwork of subject and subject matter theory, and as such - useless. Its role would be fulfilled by the two other theories"⁹.

Aside from the subject, subject matter and mixed theories, the so-called theory of preponderance was created in international law. It is characterized by a kind of balancing of individual acts of a criminal nature and attributing a political or criminal provenance to these acts. The theory of preponderance does not consider an act as a political offense, if the circumstances suggest that the perpetrator acted violently or in a repugnant manner, or if as a result of the perpetrator's actions there were casualties. Also, when the motivation of the perpetrator was strictly personal in nature, when the action was directed against bystanders disinterested in the political struggle, and when the act was only an episode that had no political significance, on the basis of this theory the offense is not considered political¹⁰. On the other hand, in order for an act to be considered political, a relationship between the purpose, the motive determining the perpetrator's behavior and – looking at the matter more broadly - between all circumstances occurring during the crime is determined. After such an analysis in connection with a particular case the relationships between criminal and political determinants influencing the act and its consequences are determined. When the advantage is on the side of political factors, particular behavior is classified as a political offense, whereas when criminal factors prevail, an act is defined as a common offense (criminal). Obviously, in the course of analysis, a maximum objectivity should be maintained, therefore criminal and political determinants should be rationally 'weighed. An important statement in this regard was presented by Z. Copiński, who stated that an act must be regarded as a political offense *de iure*, if the act was *de facto* common, but if it was in a certain (substantial) part or entirely due to political motives¹¹. Of course, the weight of each factor should be determined and assigned certain values, which ultimately affect the nature of the act. Referring to the finding by the same author, it must be assumed that because of the shape of the concluded international agreements, at least in principle, crimes whose nature is contrary to human rights, to civil rights and liberties, the ideas glorified by the United Nations, should not be regarded as political offenses¹². Restricting the use of the term - political offense - is also related to Universal Declaration of Human Rights adopted on 10 December 1948 by the General Assembly of the United Nations¹³. In article 14 of the declaration it says: "Everyone has the right to seek and to gain asylum from persecution in other countries. This right may not be invoked in the case of prosecutions genuinely arising from non-political crimes or from acts contrary to the purposes and principles of the United Nations."¹⁴.

Given the above, it should be noted that the doctrine of international law distinguishes three basic theories of political offenses constituting a specific variant of the theory

⁹ H. Popławski, *Political offenses*, "Scientific Papers of the Academy of Internal Affairs" 1986, no. 42, pp. 121-122.

¹⁰ P. Kardas, *Legal status of 'prisoner of conscience' in light of the regulation of Executive Penal Code*, "Overview of Polish Prisons", 1999, No. 1-2, p. 27.

¹¹ Z. Copiński, *Political offenses on a comparable basis*, p. 104.

¹² *ibid.*

¹³ B. Wierzbicki, *Concept of political crime in international law*, "New Law" 1973, No. 3, p. 347

¹⁴ http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf, (access: 15 January 2014).

preponderance. Therefore, acts that are only somehow correlated with acts - let's call them - purely political should be distinguished. They are defined as relatively political offenses. They are extremely difficult to be clearly characterized. One can in fact distinguish 'ordinary' common crimes, but which are in some way related to 'purely' political or 'almost' political offenses. This correlation may take the following form: a) an offense of purely criminal character occurs earlier than the act of political provenance and is designed to prepare the latter, for example, the collection of explosives (illegal) to prepare an attack on the constitutional authorities of the state. It may also be a situation during which a (purely) criminal offense occurs at the same time as a political offense, while it is to facilitate the implementation of political actions, such as the use of the police to prevent political supporters of the perpetrator from calling for political upheaval. Finally, a common crime occurs after a political offense in order to remove the traces of earlier action, such as giving false evidence, etc. therefore it is to protect the perpetrators of the committed political offense¹⁵.

The next type of political offenses within the theory of preponderance, indicated under international public law, are acts of relatively political character. One may distinguish here specific facts of complex character, where they affect the determination of a political offense in different ways. Thus, they include 'in themselves' a determinant defining an act as a common crime (e.g. a specific attack on the security of the state) and a (purely) political offense, which in turn is a factor determining the subject matter of an action or a political objective of the performed activity. As a rule, an offense of relatively political character, in the internal national law may qualify as a political offense - despite the absence of relevant norms¹⁶.

The third type of these acts are crimes that can be called purely political or strictly political. They are a straight 'attack' directed against the functioning of the institutions of the state, its political system, etc. The characteristic of this act lies in the fact that, in its evaluation, it is usually interpreted in a manner analogous to the approach used during the evaluation used by the subject matter theory. This means that the primary factor in determining the final assessment of an act is the interest attacked by the perpetrator, which is protected by law, and whether this interest is political in nature (e.g. the state and its institutions)¹⁷. However, there are also cases when a different interpretation is used - the act is then referred to as criminal. This interpretation arises when the perpetrator acted with selfish, ulterior motives, or used brutal methods of operation¹⁸.

In the twenty-first century, except for those types of offenses of a political nature, the idea of civil disobedience as a form of social expression and at the same time a form of a political offense has gained importance. In this case, it may be correlated with the activity of social groups of different shape, whose aim is to achieve particular goals, often related to political activities. Members of individual organizations during a given action may

¹⁵ J.R. Kubiak, *Genesis and theories of political offense*, "Palestra" 1984, No. 12, p. 11

¹⁶ For example, in Poland there is no precise definition of the term. Individual normative acts only refer to this concept, including constitution of the Republic of Poland in the art. 55, the Executive Penal Code art. 107, and the Code of Criminal Procedure art. 604. This term has been defined relatively precisely in French, Belgian and Italian law. v. L. Falandysz, *What is a political offense?*, "Res Publica", 1988, No. 2, p. 38

¹⁷ J.R. Kubiak, *Genesis and theories of political offense*, pp. 10-11.

¹⁸ *ibid.*

therefore meet the criteria of acts defined as political¹⁹. This observation can be used especially in cases where the activity of these groups is focused around the spheres of public life, such as the functioning of the public administration, the political sphere, in relation to human rights, various minorities, for example, national, and when it concerns the rights associated with the professed religion or ecological issues. The American approach is especially characteristic in this context. In the philosophical and legal doctrine developing in America, we deal with a concept based on legalism in connection with the resolution of social conflicts, but also with actions based on *civil disobedience*. They are based on a selective, but also limited breaking or 'bending' of the law in connection with the process of achieving the social objectives, including the political objectives²⁰. As a result, this civil disobedience is a specific (contemporary) variant of a political offense. It is understood here as a romantic version (referring to nineteenth century rebels fighting against the absolutist state and absolutist rule) in the common law system. Given the less radical approach, civil disobedience is - as mentioned - selective and limited violations of the functioning normative provisions, in order to achieve certain social objectives. American doctrine exhibits in this case two kinds of disobedience. Firstly, it is direct disobedience, which involves violating the normative solutions and thus the perpetrator (perpetrators) express a protest in order to achieve the intended purpose (to show abnormalities related to the execution of this law), and the so-called indirect disobedience, involving the infringement of certain normative solutions in a conscious way to protest against the use of other regulations, but also to express their opposition to unjust implementation of social practices, hindering political decisions, etc. However, these events are not directly related to the compromised regulations²¹.

Civil disobedience within the American concept is characterized by several specific features. It is primarily the very essence of illegality, which is typified by the applicable criminal law solutions. The protest is directed against a specific institution performing social or political functions, or against specific normative solutions, but also - more commonly - against the policy pursued by the state institutions, especially against the political elite managing the public sphere, also against the social customs accepted by the ruling elite. This objection stems from the fact that the perpetrators of particular acts recognize certain legal norms, but also social behavior accepted by institutions of powers as well as the very activity of these institutions, as contrary to constitutional guarantees belonging to an individual, or more broadly, as contrary to the fundamental and universally accepted human rights. Extremely symptomatic is the fact that this protest is open and at the same time public. Finally, it should be noted that actions taken on the basis of civil disobedience are conservative, therefore - as a rule - they do not go beyond the principles governing the social order, while the perpetrators of particular acts are willing to bear the legal consequences of their actions²².

¹⁹ P. Kardas, *Political offense under Polish law. An attempt of theoretical analysis on the background of the current legal status*. "The Journal of Criminal Law and Penal Sciences" 1998, no. 1-2, p. 137.

²⁰ Z. Ciopiński, *Political offenses on a comparable basis*, pp. 94-95.

²¹ P. Kardas, *Legal status of 'prisoner of conscience' ...*, p. 28.

²² S. Hoc, *Penal law and procedural issues of crimes against the Republic of Poland*, [in:] *Law. Society. Individual. Jubilee book dedicated to professor Leszek Kubicki*, edited by A. Łopatka, B. Kunicka-Michalska, S. Kiewlicz, Warsaw 2003, p. 468

Civil disobedience is today a popular social activity, and as part of this concept the development of movements fighting for the rights of an individual, for the empowerment of society, is noticeable. While assessing the development of this concept from a different perspective, within this action individuals act against the authorities not respecting the fundamental human rights and liberties²³. It seems that it is today the most common form of the so-called 'political offense' - however, assessed in positive terms, as comparable to the actions of freedom fighters in the romantic - as signaled earlier - nineteenth century version. As a political fight for the entitled (almost genetically), rights of an individual. As the fight against centers of power, which are often corrupt, and do not respect the basic human values, etc. Similar actions occur also in democratic systems and paradoxically (because of the specific opportunities that such systems give) this type of behavior occurs within them more often, but also in non-democratic systems. In the latter, under favorable geopolitical circumstances (also internal) it may lead to the deconstruction of the system. This, of course, is counteracted by the forces representing it and similar forms of protest are nipped in the bud. Then these forces treat such behaviors as acts directed against the government i.e. political offenses and give them (also their perpetrators) a negative connotation. In summary, the actions taken - in a positive meaning - by the perpetrators of civil disobedience (positively defined 'political criminals'), are associated with the actions for the idea of the rule of law, especially when it is not possible to institutionalize them within the existing normative-political order. Finally, it should be noted that the action of the civil disobedience should be correlated with the concept of the common good, thus it should be accepted by society. Moreover, in this case, it is appropriate to maintain a proportionate balance between the implemented actions: rallies, demonstrations, blocking the activity of public institutions - and realized intentions²⁴. Such an activity is not only connected with the present (Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948²⁵), but also with normative regulations and postulates as a consequence of political

²³ The Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948, preamble (UN General Assembly Resolution 217 A [III]).

²⁴ J. Utrat-Milecki, *Ius aequum?*, "Studia Iuridica" 1998, no. 35, p. 128.

²⁵ In the first article of Universal Declaration of Human Right it is said that „all human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood”. However in the second one it is marked that “Everyone is entitled to all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of any kind, such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status. Furthermore, no distinction shall be made on the basis of the political, jurisdictional or international status of the country or territory to which a person belongs, whether it be independent, trust, non-self-governing or under any other limitation of sovereignty”. From that point of view, articles 7, 18 and 19 seem to be crucial as well. In seventh article reporting parties decided that: “all are equal before the law and are entitled without any discrimination to equal protection of the law. All are entitled to equal protection against any discrimination in violation of this Declaration and against any incitement to such discrimination”. In eighteenth article they referred to the fact that “everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief, and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in teaching, practice, worship and observance”. In the following point of Declaration it is said that “Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any

thought of past historical periods. Similar values can be found in social thought of J. Locke or in assertions contained in the Magna Carta (1215).

In summary, the various theories of political offenses: subject theory, subject matter theory, mixed, preponderance and civil disobedience in a different way, though, taking into account certain (similar) descriptions of the juridical side of the prohibited act, classify the concept of political crime. In a way they organize the very notion of 'political crime' but in a fundamental, unconditional and above all synthetic manner, it is difficult to determine – despite the introduced explanations - that they indicate what the offense of a political character is, at least in the criminal law. Therefore - in general - the legislations of individual countries (nowadays) do not determine directly this prohibited act. On the one hand, a political offense is characterized by a motive, experiences, circumstances (e.g. what happened before committing the offense, what was its consequence); on the other hand, by attacking the interest protected by law. However, despite extracting all the factors that determine the criminal behavior of the perpetrator, according to the author, they cannot be defined in a universal way (in most cases), so as to fit them within the limits set by the criminal law, and thus to be able to qualify particular behavior as a 'political offense' in the code normative solution.

REFERENCES:

- [1] Ciopiński Z., Political offenses on a comparable basis, „Scientific Papers of the Academy of Internal Affairs” 1986, no. 45.
- [2] Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948a.html>, (access date 21 May 2014)
- [3] Falandysz L., What is a political offense?, "Res Publica", 1988, No. 2.
- [4] Glaser S., Political crimes and extradition law, Lvov 1925.
- [5] Hoc S., Penal law and procedural issues of crimes against the Republic of Poland, [in:] Law. Society. Individual. Jubilee book dedicated to professor Leszek Kubicki, edited by A. Łopatka, B. Kunicka-Michalska, S. Kiewlicz, Warsaw 2003.
- [6] http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf, (access: 15 January 2014).
- [7] Kardas P., Legal status of 'prisoner of conscience' in light of the regulation of Executive Penal Code, "Overview of Polish Prisons", 1999, No. 1-2
- [8] Kardas P., Political offense under Polish law. An attempt of theoretical analysis on the background of the current legal status. "The Journal of Criminal Law and Penal Sciences" 1998, no. 1-2.
- [9] Kubiak J. R., Genesis and theories of political offense, „Palaestra” 1984, no. 12.

media and regardless of frontiers”. Universal Declaration of Human Right, 10.12.1948r.,art. 1-2, 7, 18-19.

http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf, (15 maja 2014 r.).

- [10] Kubiak J. R., Political offense - the basic problems, „Lawfulness” 1986, no. 8/9.
- [11] Pomniki praw człowieka w historii [Monuments of human rights in history], edited by H. Wajs and R. Witkowski, Anniversary Book of the Ombudsman, Warszawa 2008, <http://www.rpo.gov.pl/pliki/12108379880.pdf>, (access date 21 May 2014).
- [12] Popławski H., Political offenses, „Scientific Papers of the Academy of Internal Affairs” 1986, no. 42.
- [13] Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., art. 1-2, 7, 18-19, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf, (access date 15 maja 2014 r.)
- [14] Rozenband S., Political offense, [in:] Handy encyclopedia of criminal law, ed. W. Makowski, Warszawa 1936.
- [15] The Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948, preamble (UN General Assembly Resolution 217 A [III]).
- [16] Utrat-Milecki J., Ius aequum?, „Studia Iuridica” 1998, no. 35.
- [17] Wierzbicki B., Concept of political crime in international law, „New Law” 1973, No. 3.

**PRZESTĘPSTWO POLITYCZNE A KSZTAŁT SYSTEMU POLITYCZNEGO.
ROZWAŻANIA NA TEMAT TEORII MIESZANEJ, PREPONDERANCJI I
CYWILNEGO NIEPOŚLUSZENSTWA. CZĘŚĆ 2**

W prawie wewnętrznym poszczególnych państw zasadniczy podział wyeksponowany podczas dotychczasowych rozważań względem przestępstw mających proveniencję polityczną został oparty na ujęciu przedmiotowym oraz podmiotowym. Jak uznano przestępstwo polityczne może być skorelowane z ujęciem przedmiotowym, a zatem kryterium to opiera się na atakowanym dobru prawnym, które jest w określony sposób chronione. Dobrem tym jest: ustrój państwa, jego organy, suwerenność w stosunkach z innymi podmiotami międzynarodowymi, itp. Wskazany kryterium może być również ujęcie podmiotowe, a zatem czyn posiada status politycznego, jeżeli sprawca działał z pobudek politycznych. Wreszcie jednak czyn może zostać uznany jako polityczny, na podstawie kryterium mieszanego (podmiotowego i przedmiotowego), co w konsekwencji prowadzi do istotnej eliminacji zachowań spełniających ten „podwójny warunek”. Teoria ta posiada swoje zasadnicze pozytywne atrybuty, bowiem przede wszystkim ogranicza ilość czynów przestępnych, które mogą być uznane za polityczne, przede wszystkim poprzez konieczność wypełnienia w trakcie „procesu popełniania przez sprawcę przestępstwa” okoliczności wynikających z teorii podmiotowej oraz przedmiotowej. Zatem w ramach tej teorii; muszą zostać spełnione przesłanki wynikające z obu wskazanych wcześniej teorii, i dopiero wówczas, czyn można traktować jako przestępstwo polityczne. Separując się od teorii podmiotowej, przedmiotowej oraz mieszanej, w prawie międzynarodowym powstała tzw. teoria preponderancji. Charakteryzuje się ona swoistym wyważeniem poszczególnych czynów mających charakter przestępny oraz przypisaniem tym czynom proveniencji politycznej lub kryminalnej. W XXI wieku, poza wymienionymi typami przestępstw o charakterze politycznym, zasadniczego znaczenia nabiera idea nieposłuszeństwa obywatelskiego, jako forma ekspresji społecznej i jednocześnie postać politycznego przestępstwa. W tym przypadku może być ono korelowane z działalnością grup

społecznych o różnym kształcie, których celem jest osiągnięcie określonych celów, często związanych z działalnością polityczną.

Słowa kluczowe: prawo karne, polityka kryminalna, przestępstwo polityczne, system polityczny

DOI:10.7862/rz.2014.hss.39

Przesłano do redakcji: czerwiec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Karolina ŁATKA¹
Małgorzata ŁATKA²

THE INFLUENCE OF CURRENT GLOBAL LIQUIDITY TRENDS ON ECONOMIC STABILITY IN EMERGING COUNTRIES

The link between economic and financial conditions in emerging markets and global liquidity is not obvious. The article starts by explaining what global liquidity is and how it is defined in international literature. It then describes how to measure global liquidity and what factors should be taken into consideration in order to obtain reliable results. The next part of the article describes the influence of global stability on emerging markets and the extension of current global liquidity trends onto these markets. The following part is devoted to the role of global liquidity both at the global and regional level. It describes why global liquidity has just an impact on economic stability. Therefore, there are presented the consequences of current global liquidity on emerging markets countries. The article provides the examples in order to better description of the issue. At the end, the author attempts to answer the question whether the global liquidity poses threat on emerging markets and how the negative consequences of global liquidity trends might be omitted. The main aim of the article is compilation and review of the recent articles concerning the influence of global liquidity on developing countries.

Keywords: Financial liquidity, emerging markets, economic stability

1. INTRODUCTION

Global liquidity is a key issue in many economists' debates, proving that it is a very important issue for the global economy. It influences not only global markets but also local ones. According to specialists global liquidity plays a crucial role in the global market economy. In recent times, economists have attempted to evaluate the influence of global liquidity on the markets of emerging countries. This paper aims to assess to what extent the current global liquidity trends pose a threat to economic stability in emerging countries.

2. THE DEFINITION OF GLOBAL LIQUIDITY

It is crucial to start by explaining what global liquidity is. The literature explains this term in different ways. According to Eickmeier, Gambacorta and Hofmann global liquidity refers to the availability of funds for purchases of goods or assets from a global

¹ Karolina Łatka, KEDGE Business School, campus de Marseille, Groupe KEDGE Business School, Domaine de Luminy, rue Antoine-Bourdelle, BP 921, 13288 Marseille cedex 9 oraz Wydział Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków, e-mail: karolina.latka@onet.pl

² Dr inż. Małgorzata Łatka, Wydział Elektrotechniki i Informatyki, Politechnika Rzeszowska, autor korespondencyjny: e-mail: mlatka@prz.edu.pl

perspective.³ This means that the flow of investments is not only inside the domestic market but also in the global market. It is the possibility of the movement of funds among different markets despite the borders.

The next explanation of the term global liquidity comes from the CGFS which describes the term as global financing conditions or "ease of financing"⁴. In this case, global liquidity is explained broadly. In order to properly understand the meaning of this word it is advisable to attempt to find a different definition that gives a clearer idea of what we are going to discuss. The explanation that was created by Matsumoto in the IMF paper might be helpful. He defines liquidity as the availability of funds for investment, specifically the availability of funds for investment in safe assets and the availability of funds for investment in risky assets⁵.

Still, recent scholars cannot agree on one common definition of global liquidity since it has a complex character. Nevertheless, taking into consideration previous definitions a framework for global liquidity can be created.

In the context of emerging markets, it is important to add to the definition of global liquidity the problem of contagion and volatility. Both are closely related to the movement of funds across borders. *Contagion* is the cross-country transmission of aggregate shocks that hit different countries and lead to simultaneous negative co-movements⁶. A good example of contagion is the recent financial crisis. Countries infected each other with problems concerning the economy. The problems in U.S. credit markets were transferred to the global economy and through that to local markets. The term *volatility* will be explained later in this paper.

3. HOW TO MEASURE GLOBAL LIQUIDITY

Before deciding to what extent global liquidity affects emerging market countries it is necessary to consider how to measure it. Nonetheless, considering the complex character of global liquidity it is impossible to apply just one method of assessment. Therefore, it is crucial to choose the right method of measuring depending on the particular situation and context.

According to CGFS Paper No 45⁷, when assessing global liquidity, it is necessary to take into consideration certain factors. The best way of assessing private global liquidity is to take into consideration both price and quantity measures. The *price* reflects the conditions on which liquidity is provided while the *quantity* provides information on to what extent these conditions result from an increase of risks.

³ *BIS Working Papers, No 402, Understanding Global Liquidity*, Sandra Eickmeier, Leonardo Gambacorta and Boris Hofmann, Monetary and Economic Department, February 2013

⁴ *CGFS Papers No 45, Global liquidity – concept, measurement and policy implications, Report submitted by an Ad – hoc Group established by the Committee on the Global Financial System*, Jean – Pierre Landau, November 2011

⁵ *Global Liquidity: Availability of Funds for Safe and Risky Assets*, Akito Matsumoto, International Monetary Fund, 2011

⁶ *Economics of Emerging Markets*, edited by: Lado Beridze, Nova, Science Publisher, New York, 2007, p.48

⁷ *CGFS Papers No 45, Global liquidity – concept, measurement and policy implications, Report submitted by an Ad – hoc Group established by the Committee on the Global Financial System*, Jean – Pierre Landau, November 2011

On the other hand, recent literature has put particular emphasis on cross-border credit. This is a result of the situation that many economies form particular part for a significant share of overall credit and has been an important source of banking sector vulnerability in the global financial crisis⁸. While assessing cross-border credit, scholars obtain results that show the quantity of cash flow among countries. Also according to CGFS Paper No 45⁹, direct cross-border credit is likely to be highly procyclical, consequently it provides information about how global liquidity influences the international transmission of regular fluctuations and the emergence of financial imbalances.

4. THE ROLE OF GLOBAL LIQUIDITY AT THE GLOBAL AND REGIONAL LEVEL

The role of global liquidity is indisputable. It affects both global and regional markets. Nevertheless, it is worth discussing in what way it influences the markets and the consequences of this repercussion.

Global liquidity has a strong impact on financial stability. Jean-Pierre Landau and his group¹⁰ attempted to find the reasons for this. They found four factors.

First of all, due to increasing financial integration, global financial conditions have a growing impact on domestic economic conditions in each country. They affect the flow of international capital and the dynamics of credit, financial assets and property prices in all economies. A good example to illustrate this factor is the recent global crisis. The problems that appeared in U.S. domestic markets immediately were transferred to other countries due to the integration of markets.

According to the authors of the paper, the second reason is that global liquidity can contribute to the creation of financial system vulnerabilities in the form of large mismatches across currencies, maturities and countries.

The next reason, according to scholars, has been proven by the crisis in 2008 – 2009. They state that shortages in global liquidity can have important consequences for economic growth, stopping economic growth in emerging market countries or significantly decreasing the pace of development.

The last reason that proves the crucial role of global liquidity is the responses to shortages of liquidity that have been taken by financial institutions, for instance, the accumulation of precautionary reserves. As a consequence, it might affect capital flow patterns and financial markets more broadly. It may even influence the financial and monetary policies of countries.

5. CONSEQUENCES OF CURRENT GLOBAL LIQUIDITY ON EMERGING MARKETS COUNTRIES

The link between economic and financial conditions in emerging markets and global liquidity is controversial. For some scholars global liquidity is an important contributor to

⁸ *Assessing the risk of banking crises – revisited*, Borio and Drehmann, 2009

⁹ *CGFS Papers No 45, Global liquidity – concept, measurement and policy implications, Report submitted by an Ad – hoc Group established by the Committee on the Global Financial System*, Jean – Pierre Landau, November 2011

¹⁰ *Global liquidity – concept, measurement and policy implications, CGFS Papers, The Group was chaired by Jean-Pierre Landau, Bank of France*, November 2011

development of these countries, for others it is the main factor that destroyed their economies.

When discussing the consequences of current global liquidity on emerging markets it is vital to mention the fact that it is strongly related to the volatility of funds inflow. Volatility in this context is treated as lack of stability concerning capital movements and investments. Capital movement into emerging markets is highly volatile hence unpredictable. The reason for such a situation is the fact that capital invested in emerging countries usually is short-term and highly speculative¹¹. For financial institutions, this means that it is impossible to predict the future and makes it difficult to establish proper policy.

From analysing capital inflow¹² to emerging market countries, another conclusion can be drawn - it is not a stable source of finances for developing countries. Consequently, it causes several problems for such economies, for example, when problems appeared during the recent crisis, investors immediately started withdrawing their money. The outflow of funds enhanced the crisis.

It is difficult to determine what the main reason for the currently on-going crisis was. That is why according to the Asian Development Bank¹³ the extent to which the crisis influenced emerging markets countries depended on several factors.

Firstly, it depends on the extent of financial liberalization. The more the markets were open to global liquidity, the more severe the consequences brought on by the financial crises.

Secondly, if the domestic market relied mostly on external demand, the result was a sudden stop of economic growth due to the fact that the demand was sharply restricted.

The last factor mentioned by authors was the reaction to price fluctuations. In other words, if the responses to volatility were more sensitive, the repercussions of the crisis were bigger.

It was also important how the governing institutions reacted to the crisis. For instance, despite the abrupt decrease in exports in China, the repercussions for the economy were not so massive. This was the result of the fiscal policy that had been adopted. The government decided to give stimulus and substantial loan growth.

Emerging markets attempted to cope with the problems in different ways with various results. The Asian Development Bank¹⁴ provides information about the consequences of the recent crisis for emerging market countries. It describes the main reasons and how the institutions responsible for monetary and fiscal policy coped with economic stagnation.

Studying the report, it can be noticed that the most frequent reason for crises in emerging market countries was the limitation of exports that in many cases were the key element of their economies. For instance in Malaysia the drop in copper exportation led to economic collapse. While in Cambodia, the reason was a lack of orders for the garments that they produce plus a decrease in the number of tourists that visited this country. The effects were similar, financial crises that influenced the banking system, financial and monetary policy and finally society.

¹¹ IMF, Balance of Payments statistics 2009 (Emerging Markets)

¹² IMF, Balance of Payments statistics 2009 (Emerging Markets)

¹³ Asian Development Bank DB's Response to the Global Economic Crisis: An Update

¹⁴ Asian Development Bank DB's Response to the Global Economic Crisis: An Update

It is interesting to see how particular countries attempted to recover from the crisis. The methods of coping with problems are different. It shows that governing and financial institutions had different recipes for this and that there is not 'one best way'. For instance, in India domestic demand remained stable and resilient supported by fiscal measures¹⁵. In order to stimulate the demand they cut short-term policy rates by 25 basis points in late April 2009. On the other hand, to increase liquidity, Bangladesh Bank distributed a directive to reset the lending rate ceiling of commercial banks at 13% to support agriculture, large and medium industries, housing, and trade financing.

6. POSE A THREAT OR NOT?

The influence of global liquidity on emerging markets is ambiguous. That is why answering this question is not an easy task. Global liquidity has its advantages and disadvantages.

During a tranquil period thanks to the inflow of capital, development of the emerging markets was much faster. Before the crisis, the emerging markets took advantage of the fact that many foreign investors invested money in their economies. Before, the current financial crisis IMF in its publication (2003) claimed that FDI (foreign direct investments) to emerging markets might even be a source of economic stability during a time of volatility in global capital markets¹⁶.

Nevertheless, the crisis proved that global liquidity has disadvantages for such markets as well. The consequences of global liquidity during the crisis were different for various countries. It revealed the weaknesses of the economies of many countries. The recent financial crisis not only destroyed financial markets but also had a huge impact on society. In many countries, austerity programs were introduced which societies did not approve.

Economic growth in developing countries in Asia dropped sharply in the first quarter of 2009. Some currencies in the region have appreciated against the US dollar because investors regained their risk appetite. Although others depreciated, reflecting domestic economic weakness.

In 2002 Stiglitz argued that emerging economies should impose regulations on international capital flows. In his opinion, improvement of internal regulations is necessary in order to decrease the risk connected with investment and capital inflow. As a result, country after country has followed his advice in recent years.

7. CONCLUSION

To summarize, global liquidity, both in times of abundance and shortage, has a range of implications for financial stability. It has a strong impact on local and global markets. Concerns over global liquidity have increased over recent years due to the financial crisis that was closely related to the ease of capital movement.

Due to the complex character of the global liquidity issue, it is difficult to clearly decide if it simply poses a threat or also has advantages. Nevertheless, the recent crisis affected almost all emerging market economies causing a drop in economic growth.

¹⁵ Asian Development Bank DB's Response to the Global Economic Crisis: An Update

¹⁶ *Foreign Direct Investment in Emerging Market Countries—Report of the Working Group of the Capital Markets Consultative Group (CMCG)*, September 2003

The signs that developing countries are slowly recovering from the crisis can be observed. A lesson has been taken from the recent financial crisis, and the awareness of the power of global liquidity is much higher. In the future, the issue of global liquidity will not be omitted and will be taken into consideration as an influential factor in global financial stability. Nonetheless, in my opinion despite recent crisis, global liquidity brings a lot of benefits for developing countries. Analysing the reasons for their problems, I would recommend to apply more regulations that will prevent negative consequences of the crisis that might be transferred to these economies through liquidity.

The main aim of the article was compilation and review of the recent articles concerning the influence of global liquidity on developing countries.

LITERATURE:

- [1] Asian Development Bank DB's Response to the Global Economic Crisis: An Update.
- [2] Assessing the risk of banking crises – revisited, Borio and Drehmann, 2009.
- [3] BIS Working Papers, No 402, Understanding Global Liquidity, Sandra Eickmeier, Leonardo Gambacorta and Boris Hofmann, Monetary and Economic Department, February 2013.
- [4] CGFS Papers No 45, Global liquidity – concept, measurement and policy implications, Report submitted by an Ad – hoc Group established by the Committee on the Global Financial System, Jean – Pierre Landau, November 2011.
- [5] Economics of Emerging Markets, edited by: Lado Beridze, Nova, Science Publisher, New York, 2007, p.48
- [6] Foreign Direct Investment in Emerging Market Countries – Report of the Working Group of the Capital Markets Consultative Group (CMCG), September 2003
- [7] Global Liquidity: Availability of Funds for Safe and Risky Assets, Akito Matsumoto, International Monetary Fund, 2011
- [8] IMF, Balance of Payments statistics 2009 (Emerging Markets)

WPLYW WSPÓŁCZESNYCH TRENDÓW PŁYNNOŚCI FINANSOWEJ NA STABILNOŚĆ RYNKÓW WSCHODZĄCYCH

Głównym celem artykułu jest omówienie wpływu obecnych kierunków globalnej płynności finansowej na stabilność gospodarczą krajów wschodzących, bowiem wpływ współczesnych trendów płynności finansowej na stabilność rynków wschodzących nie jest oczywisty. W oparciu o przytoczone definicje, które można odnaleźć w literaturze przedmiotu, podjęto próbę analizy płynności finansowej. Następnie przedstawiono sposoby mierzenia globalnej płynności finansowej oraz określono jakie czynniki powinny być brane pod uwagę w celu uzyskania wiarygodnych wyników. Artykuł dotyczy krajów wschodzących, stąd w kolejnej części artykułu odniesiono się do wpływu globalnej płynności finansowej na stabilność gospodarek rynków wschodzących. Poruszono ten problem na poziomie, zarówno lokalnym, jak i globalnym. Przedstawiono również konsekwencje wprowadzenia płynności finansowej na rynki wschodzące.

W artykule opisano również dlaczego globalna płynność finansowa ma wpływ na stabilność gospodarek krajowych i podano przykłady dla różnych krajów w celu lepszego opisu zagadnienia.

W podsumowaniu autor podaje propozycje, w jaki sposób można próbować zmniejszyć wpływ negatywnych konsekwencji globalnej płynności finansowej i poszukuje odpowiedzi na pytanie: czy globalna płynność finansowa jest szansą czy zagrożeniem dla rynków wschodzących?

Słowa kluczowe: płynność finansowa, rynki wschodzące, stabilność gospodarcza.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.40

Przesłano do redakcji: marzec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Andreas METZNER-SZIGETH¹

TECHNIK UND KULTUR ALS MEDIEN DER NACHHALTIGKEIT – GIBT ES EINEN NEXUS VON HUMANÖKOLOGIE, PHILOSOPHISCHER ANTHROPOLOGIE UND GESELLSCHAFTSTHEORIE?

Die Fülle an Thematisierungsstrategien und Reflexionsrahmungen, die sich auf die Erschließung des Verhältnisses von Kultur und Technik richten, spiegelt die Komplexität der wechselseitigen Bedingtheiten und Beeinflussungen wider, mit der beide Phänomene aufeinander einwirken. So weit sich das Feld der Erörterungen von Kultur und Technik also auch erstrecken mag, es ist davon auszugehen, dass der Zusammenhang von Theorie und Praxis, der ihnen zu Grunde liegt, einen sinnvollen Diskurs zwischen allen Ansätzen ermöglicht, unabhängig davon, von wo aus, wie und mit welchen Mitteln sie dieses Verhältnis gedanklich erschließen. Sicher ist daher, dass es sowohl erforderlich als auch möglich ist, seine Aufmerksamkeit auf bestimmte Ausschnitte oder charakteristische Verbindungen zu konzentrieren, ohne – auf der substantiellen Ebene – Gefahr zu laufen, keinen wesentlichen Zugang zu diesem Verhältnis zu finden, und ohne – auf der diskursiven Ebene – die nötige Anschlussfähigkeit zu verlieren. Im vorliegenden Beitrag wird die Erörterung des Verhältnisses zwischen Kultur und Technik als Medien der Nachhaltigkeit in einer dreistufig angelegten Vorgehensweise entfaltet. *Erstens* wird eine Thematisierungsstrategie und Reflexionsrahmung nachvollzogen, die mit den Mitteln der begrifflichen Explikation von „Kultur“ und „Technik“ arbeitet und die wechselseitigen Bezugnahmen der Bedeutungsmomente und Sinngehalte dieser Begriffe ermittelt. *Zweitens* geht es um eine andere Thematisierungsstrategie und Reflexionsrahmung, die danach fragt, wie Kultur und Technik entstanden sind, und welche Funktionen sie erfüllen, um vor diesem Hintergrund ihr Verhältnis zu entschlüsseln. *Drittens* werden Kultur und Technik mit Blick auf ihnen zugerechnete Eigenschaften als Zwecke zu gelten bzw. als Mittel zu fungieren hinterfragt und als „Medien“ menschlicher Selbstverwirklichung charakterisiert.

Stichworte: Mensch, Leben, Welt, Natur, Gesellschaft, Interaktion, Kommunikation, Sinn, Metabolismus

1. EINLEITUNG

Die Fülle an Thematisierungsstrategien und Reflexionsrahmungen, die sich auf die Erschließung des Verhältnisses von Kultur und Technik richten, spiegelt die Komplexität der wechselseitigen Bedingtheiten und Beeinflussungen wider, mit der beide Phänomene aufeinander einwirken. So weit sich das Feld der Erörterungen von Kultur und Technik also auch erstrecken mag, es ist davon auszugehen, dass der Zusammenhang von Theorie

¹ Prof. dr. Andreas Metzner-Szigeth, Professur für Nachhaltigkeitswissenschaft, Institut für Bildung, Kultur und Nachhaltige Entwicklung (IBKN), Hochschule Bochum – University of Applied Sciences, Lennershofstrasse 140, D - 44801 Bochum, e-mail: andreas.metzner-szigeth@hs-bochum.de

und Praxis, der ihnen zu Grunde liegt, einen sinnvollen Diskurs zwischen allen Ansätzen ermöglicht, unabhängig davon, von wo aus, wie und mit welchen Mitteln sie dieses Verhältnis gedanklich erschließen.

Sicher ist daher, dass es sowohl erforderlich als auch möglich ist, seine Aufmerksamkeit auf bestimmte Ausschnitte oder charakteristische Verbindungen zu konzentrieren, ohne – auf der substantiellen Ebene – Gefahr zu laufen, keinen wesentlichen Zugang zu diesem Verhältnis zu finden, und ohne – auf der diskursiven Ebene – die nötige Anschlussfähigkeit zu verlieren. Daher ist es erfolversprechend mein Thema im Verlauf einer dreistufig angelegten, mitunter etwas sprunghaft verfahrenen Vorgehensweise zu entfalten.

2. KULTUR & TECHNIK: BEGRIFFLICHE DIMENSIONEN UND GESELLSCHAFTLICHE PRAXIS

2.1. Gedanken zur begrifflichen Bestimmung von Kultur

Um der Weite dieses Phänomens gerecht zu werden, ist es unumgänglich, zumindest zwischen einem „ethnologischen“ und einem „humanistischen“ Begriff des Kulturellen zu unterscheiden. Während der erste deskriptiv auf alle Aspekte einer Lebensweise zielt, auf das Selbst- und Weltverständnis eines Volkes inklusive seiner Bräuche und Werte, ist der zweite normativ zu verstehen, stellt Kultur etwas durch Bildungsprozesse Hervorgebrachtes und im Sinne einer fortschreitenden Zivilisierung Hervorzubringendes dar.

Zwei essenzielle Komponenten jeden Kulturbegriffs sind erstens die Annahme des Vorhandenseins von sowohl räumlich wie zeitlich begrenzten, ideellen wie materiellen „Mustern“ und zweitens die Annahme eines Nexus zwischen der Idee von Kultur als einem Subjekt, das etwas bewirkt, und der Idee von Kultur als einem Objekt, auf das etwas einwirkt. Zusammen ergibt dies die Eigenschaft, sowohl Produkt von Handlungen als auch konditionierendes Element weiterer Handlungen (jeweils inklusive kommunikativer Akte) zu sein.

Gerade in diesem Sinne ist Kultur mehr als die Menge der Elemente eines unscharf ausdifferenzierten gesellschaftlichen Bereichs, der darauf spezialisiert wurde, kulturelle „Güter“ zu produzieren und in dem „Kulturschaffende“ tätig sind, in Kunst, Musik und Literatur. Sie stellt in diesem besonderen Sinne aber auch mehr dar, als einfach Lebensstile oder auch eine Menge von Normen, Werten oder Überzeugungen. Vielmehr ist sie als eine Art von Matrix zu verstehen, die Bedeutungsfelder ausweist, die bestimmte Assoziationsmöglichkeiten bietet (und andere ausschließt), die sinnstiftende Begründungen für distinkte Handlungsweisen und Interaktionsmuster bereithält, die miteinander verbunden deskriptiv und präskriptiv arbeitet, also kognitiv richtiges („funktionales“) und normativ richtiges („gutes“) Handeln (oder besser: Opportunitäten des Handelns) ausweist und in diesem Sinne Wirklichkeit (um-)gestaltende Praxis ist.

2.2. Gedanken zur begrifflichen Bestimmung von Technik

Um der Breite dieses Phänomens gerecht zu werden, ist es unabdingbar, zumindest zwischen den Bedeutungen der artefaktischen Technik, des technischen Handelns, des technischen Wissens und der Technikkultur zu unterscheiden.

Dies spricht zunächst für ein Verständnis, in dem Technik erstens die Menge der nutzenorientierten, künstlichen, gegenständlichen Gebilde umfasst, zweitens die Menge

menschlicher Handlungen, in denen Sachsysteme entstehen, und drittens die Menge menschlicher Handlungen, in denen Sachsysteme verwendet werden². „Technik“ umfasst so nicht nur die von Menschen gemachten Gegenstände („Artefakte“) selbst, sondern schließt auch deren Entstehungs- und Verwendungszusammenhänge („Kontexte“) ein (also ihr „Gemacht-Sein“ und ihr „Verwendet-Werden“).

Darüber hinaus ist anzumerken, dass hier keine systematische Unterscheidung von „Technik“ und „Technologie“ nachvollzogen wird, erstens, weil sie im außerdeutschen Sprachraum keine Rolle spielt, und zweitens, weil sowieso komplexere Unterscheidungen erforderlich sind, nämlich mindestens die zwischen den Bedeutungen der artefaktischen Technik, des technischen Handelns, des technischen Wissens und der Technikkultur. Dies hat u. a. den Vorteil, dass die Komponente des technischen Wissens jedwede Thematisierung von Technologie im Sinne einer Wissenschaft der Technik³ ermöglicht, aber auch alle anderen Formen von Technikwissen inkludiert.

Insofern die „Nützlichkeit von Technik [...] immer auch etwas kulturell Interpretiertes“⁴ ist, ist weiter einzusehen, dass Kultur den Entwurf und die Implementierung technischer Lösungen (für sozio-kulturell ausbuchstabierte Zwecke) ebenso erheblich beeinflusst wie deren Aneignung und Nutzbarmachung durch ihre Verwender. Auf beiden Seiten der „Schnittstelle“ von Technik und Kultur bilden sich daher Komplemente, einerseits „Technikkulturen“, andererseits „Kulturtechniken“.

Grundsätzlich ist hier zu berücksichtigen, dass sich parallel zur Entwicklung neuer Fragestellungen und Arbeitsfelder ein Perspektivenwechsel im Verständnis der Technik vollzogen hat, dem gegenüber es darauf ankommt, die essentiell wichtigen Teile beider Perspektiven angemessen aufnehmen zu können. Ausgehend von der einen – früher dominanten – Perspektive werden Technik und Gesellschaft als etwas wesentlich Getrenntes wahrgenommen, als Phänomene, die sich in der Welt vergleichsweise fremd gegenüberstehen, und zwar stark, doch nur äußerlich aufeinander einwirken. Dieser Sichtweise entsprechend wird die Technik als durch ihre Gegenständlichkeit und eigene Gesetzmäßigkeit geprägt gesehen. Ausgehend von der anderen – heute (zumindest bereichsweise) dominanten – Perspektive wird der Blick auf den inneren Zusammenhang von Technik und Gesellschaft gerichtet, der im iterativen Prozess der gesellschaftlichen Hervorbringung von Technik gesehen wird, die als Hervorgebrachtes formativ innerhalb des gesellschaftlichen Entwicklungsgeschehens wirkt. Dieser Sichtweise entsprechend wird die Technik als Prozess technischen Handelns begriffen, der in seinem Verlauf und seinen Ergebnissen als ein durch die Logik des Sozialen bestimmter angesehen wird. Verkürzt betrachtet steht damit auf der einen Seite das Naturale und (Arte-)Faktische der Technik im Vordergrund, die als bestimmende Größen ihres Seins angenommen werden, während auf der anderen Seite das Kulturele und sozial Konstruierte der Technik im Vordergrund stehen, so dass angenommen wird, diese seien die bestimmenden Größen des technischen Geschehens. Dabei wird Technik dem ersten Sinne nach als (naturgesetzlich bestimmtes) Mittel für sozial gesetzte Zwecke betrachtet, die in ihre

² Ropohl, Günter (1993): Technik. In: Brockhaus-Enzyklopädie. Bd. 21. Mannheim, S. 672-674

³ Vgl. Banse, Gerhard (Hg.) (1997): Allgemeine Technologie zwischen Aufklärung und Metatheorie. Johann Beckmann und die Folgen. Berlin.

⁴ Hörning, Karl Heinz (1985): Technik und Symbol – Ein Beitrag zur Soziologie alltäglichen Technikumgangs. In: Soziale Welt, H. 2, S. 185-207

dingliche Gestalt und Funktionsweise eingearbeitet werden. Im zweiten Sinne wird die Technik als ein Medium sozialer Handlungs- und Kommunikationsprozesse verstanden, das genuin gesellschaftlichen Charakters ist und daher nur von sozialwissenschaftlich zu erschließenden Gesetzmäßigkeiten bestimmt ist.

2.3 Vergleiche und Verbindungen

Weder *ist* Technik Kultur, noch *ist* Kultur Technik – das wären falsche „Gleichsetzungen“, die dem je Besonderen beider Phänomene nicht gerecht würden. Durchaus möglich sind aber der „Vergleich“ von Technik mit (bzw. gegenüber) Kultur und von Kultur mit (bzw. gegenüber) Technik, um beides, das ihnen Gemeinsame und dass sie Trennende klarer herauszuarbeiten.

Noch besser erscheint mir, gerade auch um die Dimensionen der Begriffe herauszuarbeiten, um die es hier geht, sie als Knoten eines semantischen Netzes zu begreifen. Zwecks Vereinfachung kann hierbei anfangs so vorgegangen werden, jeweils zwei von ihnen als Gegensatzpaare zu behandeln, also etwa, um zunächst einen größeren Bogen zu schlagen, Kultur und Natur, Kultur und Gesellschaft, Technik und Natur, sowie Technik und Gesellschaft, um dann, im engeren Zusammenhang, das Verhältnis von Kultur und Technik im Zusammenhang des Verhältnisses von Natur und Gesellschaft zu bearbeiten. Allerdings stellen diese Oppositionen nur ein Verfahren dar, um bestimmte Bereiche des Netzes mit hoher Auflösung „abtasten“ zu können.

Erleichtert wird diese Herangehensweise durch die ebenso auffällige wie bedeutsame Feststellung, dass wir es hier wesentlich mit Korrelatbegriffen zu tun haben, also solchen, die nur durch Bezug auf einen Gegenbegriff näher bestimmt werden (können). Das Paradebeispiel dafür ist die Kultur, die alles das umfasst, was nicht Natur ist, die ihrerseits all das ist, was „von Natur aus“ so ist, wie es ist, also nicht Kultur ist⁵.

Obwohl nun (in einem ontologischen Sinne) letztlich nicht zu klären ist, was denn Kultur und Natur substantiell (d. h. für sich genommen) sind, und wie sich die Erkenntnis des einen sauber von der des anderen trennen ließe, sind die Begriffe Natur und Kultur damit nicht sinnlos: sie sind nur aufeinander Bezug nehmend (antinomisch) zu bestimmende, relationale Kategorien (Konstrukte), die den (im Einzelnen) zu untersuchenden Erfahrungen und Problemen vorausgehen⁶.

Vergleicht man Kultur mit (bzw. gegen) Gesellschaft, so gewinnt man einen Kulturbegriff im engeren Sinne: die „höhere“ Kultur, die sich etwa in Kunst, Musik und Literatur äußert, findet hierbei ihren Ausdruck in nicht-zweckorientiertem Handeln. Gesellschaft hingegen wird mit zweckmäßigem, „niederen“ Tun verbunden und meist der „naturnotwendigen“ Sphäre der Sozioökonomie gleichgesetzt.

Vergleicht man hingegen Kultur mit (bzw. gegen) Natur, so gelangt man zu einem Kulturbegriff im weiteren Sinne: Kultur wird mit Gesellschaft gleichgesetzt, sie ist soziale, kommunikative und technische, materielle Kultur.

⁵ Gedö, Andras (1986): Die Geschichtlichkeit des Naturbegriffs. In: Dialektik, Bd. 12, S. 99-114; Laitko, Hubert (1986): Natur – Zur Entwicklung einer philosophischen und wissenschaftlichen Kategorie. In: Dialektik, Bd. 12, S. 115-130.

⁶ Vgl. auch Böhme, Gernot (1992): Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit. Frankfurt am Main; vgl. hierzu auch Hubig, in diesem Band.

Deutlicher wird dies unter Hinzuziehung des Vergleichs von Natur und Gesellschaft: Natur wird hierbei zum unabhängig vom Menschen so Seienden, wird verstanden als vom Menschen unbeeinflusstes Dasein gleich Natur-Sein. Gesellschaft hingegen wird so zum Produkt des Menschen, zum artifiziellen Dasein, zum so (und nicht anders) gestalteten und gemachten.

Es ist aber zu bezweifeln, ob die Implikation, dass nämlich das Gesellschaftliche dem menschlichen Akteur restlos verfügbar ist, da es von ihm hervorgebracht wird, auch tatsächlich stimmen kann. Schließlich ist das Gesellschaftliche von den Akteuren nicht hinterschreitbar – sie selbst sind gesellschaftlich konstituierte Größen. Nicht weniger zu bezweifeln ist, ob ein Naturbegriff stimmen kann, der sie als unabhängig vom Menschen so Seiendes fasst, denn schließlich fällt der Mensch selbst, als Naturwesen, in den Zusammenhang des Natürlichen, der von ihm ebensowenig hinterschreitbar ist.

2.4 Verständnisse und Verwendungen

Einem anderen Blickwinkel folgend lässt sich bemerken, dass wir es auf diesem Felde mit „Konstrukten“ zu tun haben, also nicht mit „Dingen“ oder „Phänomenen“, die man (relativ) direkt messen oder (relativ) umstandslos beobachten könnte, sondern mit Einheiten, die einen konstitutiven Bestandteil haben, der aus einer *Vorstellung* über ihr Innerstes besteht: Natur, Gesellschaft, Kultur, Technik und Medien verhalten sich so, wie etwa Raum und Zeit, Realität und Virtualität, sowie das Wesen des oder die Identität von Menschen.⁷

Unsere begrifflichen Konzepte der Natur sind – genauso wie unsere Konzepte des Menschen und der Kultur – symbolisch-sprachliche Einheiten („Formen“, „Schemata“), die innerhalb von permanenten gesellschaftlichen Diskursen gebildet und wirksam werden. Als solche stellen sie „soziale Konstruktionen“ dar, deren Bedeutungsinhalte gleichermaßen aufeinander bezogen werden und sich voneinander abheben.

Was „Kultur“ und „Technik“ an sich sind, lässt sich nicht unabhängig davon erörtern, was sie für uns sind, und für die Frage, was ihr Verhältnis ausmacht, gilt das gleiche. Die Bedeutungen, die „Kultur“ und „Technik“ annehmen, die ihr Verhältnis annimmt, sind historisch veränderbare Attributionen, die abhängig von gesellschaftlicher Praxis sind, also von Strukturen, Formen und Mustern des sozialen Wahrnehmens und Handelns. Für das „moderne“ Verständnis von Kultur und Technik spielt dabei nicht zuletzt die Trennung von „Sciences“ und „Humanities“ (bzw. von Natur- und Technik- sowie Geistes- und Sozialwissenschaften) eine entscheidende Rolle, insofern sie ihre begriffliche Distinktion vorprogrammiert. Dies geschieht meistens so, als ob es sich um ontologisch geschiedene Gegenstandsbereiche handeln würde, statt um epistemisch differenzierte Aufmerksamkeitsphären.

„Kultur“ ebenso wie „Sprache“ gibt es eigentlich nirgends, abgesehen von der in den Kulturwissenschaften respektive den Sprachwissenschaften vertretenen Idee, dass alle konkret vorfindbaren, distinkt existierenden Kulturen und natürlichen Sprachen Ausdruck von etwas Essentiellem sind, das den Gegenstand ihrer Wissenschaften bildet. Es lohnt sich also darüber nachzudenken, wie es im Fall der „Technik“ vor dem Hintergrund der Herausbildung der Technikwissenschaften ist.

⁷ Hinzuweisen ist hier auf die wachsende Bedeutung der sich entwickelnden Beziehungen zwischen „realen“ und „virtuellen“ Räumen (vgl. u. a. Bühl 2000, S. 156ff.; Castells 2001, S. 431ff.); für Mike Sandbothe stellen „real“ und „virtuell“ „Reflexionsbegriffe“ dar (vgl. Sandbothe 1998, S. 68).

Die distinkte Exklusivität im Verhältnis von Natur- und Kulturwissenschaften spiegelt sich in den Friktionen kulturalistischer und naturalistischer Beschreibungen des Verhältnisses von Umwelt, Technik und Gesellschaft wider. Nicht auszuschließen ist jedoch, dass sich deren Erkenntnisprozesse (vor allem in inter- und transdisziplinären Forschungsk Kooperationen) wechselseitig aufschaukeln können.

2.5 Vernetzung und Bewegung

Hinzu tritt allerdings noch etwas, denn alles fließt, es gibt eine Geschichte, eine Entwicklung, und in Phasen in denen Diskontinuitäten und Sprünge auftreten, werden die Begriffe und ihre Bedeutungen unsicher, verflüssigt, offen und sensitiv für neue Zuschreibungen. Sie erfolgen, um etwas bezeichnen und reflektieren zu können, das zwar erkennbar in der Welt geschieht, das aber um so weniger zu begreifen ist, je mehr unsere Begriffe gereinigte und tradierte Bestände darstellen, geschützt von treuhänderisch verfahrenen Disziplinen⁸.

In unserem semantischen Netz oder Bedeutungsgewebe sind alle Begriffe nicht nur miteinander verbunden, sondern verschieben die Inhalte, die sie im Kern ausmachen, wie in einem Kräfteparallelogramm, nämlich durch aufeinander einwirkende wechselseitige Bezugnahmen. Sich wesentlich verändernde Praktiken, auch und gerade insofern sie durch gesellschaftliche Transformationen, technisch-mediale Entwicklungsschübe oder neu sich formierende Problemlagen angetrieben werden, nehmen damit notwendigerweise Einfluss auf das gesamte semantische Netz, nicht nur auf einzelne Begriffe, wie etwa den der „virtuellen“ Identität⁹.

Klar ist, dass (die) „Kultur“ und (die) „Technik“ (und damit auch das Verhältnis zwischen ihnen) nichts Essentielles sind, sondern ihrerseits etwas gesellschaftlich Konstituiertes, Geformtes und Ausbuchstabiertes sind – etwas sich Entwickelndes sind, Punkte sind, welche sich unter sich verändernden kulturellen, technischen, sozialen oder ökologischen Umgebungsbedingungen verändern, als Phänomene und als Begriffe.

3. KULTUR & TECHNIK: EVOLUTIONÄRE GENESE UND EXISTENZIELLE FUNKTIONEN

3.1 Sozioanthropogenese (ausgehend vom Tier-Mensch-Übergangsfeld)

Der Begriff der „Sozioanthropogenese“ trägt die Bedeutung, dass der evolutionäre Prozess der Menschwerdung und die Herausbildung einer zur sozio-kulturellen Evolution

⁸ Ob z. B. eine mit Fluoreszenz-Genen veränderte Qualle nun ein „Naturwesen“ oder ein „technisches Artefakt“ darstellt, ist nicht nur eine Streitfrage, sondern auch eine erkennbare Belastung für das bisher gültige kategoriale System. Diagnosen wie „Hybride“ (vgl. Latour 1995) oder „Biofakte“ (vgl. Karafyllis 2006) lösen das Problem zwar vordergründig, verschärfen es aber in der Tat, eben weil sie die begriffliche Ambivalenz explizit machen.

⁹ Vgl. Metzner-Szigeth, Andreas (2007): Internet & Gesellschaft: Ein Humanes Projekt? In: Sic et Non. Zeitschrift für Philosophie und Kultur – im Netz, no. 8. – URL: <http://www.sicetnon.org/content/pdf/internet&gesellschaft.pdf>.

fähigen Gesellschaft gleichzeitig und abhängig voneinander erfolgen¹⁰. Jede Tiergesellschaft, mithin jede Affengesellschaft lebt als natürliche Einheit in einer natürlichen Umwelt¹¹. Im Übergang zur menschlichen Gesellschaft verschwinden diese beiden Größen nicht, werden aber symbolisch konstituiert: die Einheiten „menschliche Gesellschaft“ und „ökologische Umwelt“ werden so gedoppelt. Sie sind nicht mehr einfach nur eine real existierende Population in einer real existierenden Umwelt, sondern sie sind eine symbolisch existierende (sich selbst beschreibende) Gesellschaft in einer symbolisch existierenden (gesellschaftlich beschriebenen) Umwelt. Menschliche Gesellschaft und ökologische Umwelt „existieren“ also sowohl in einem physisch-naturalen, als auch in einem kulturell-symbolischen Sinne¹².

Die „symbolische Konstituierung der Welt“ erlaubt es, sich ihr gegenüber hypothetisch zu verhalten, und zwar sowohl im Verhältnis zur äußeren, physischen Umwelt, zur sozialen, intermediären Mitwelt, als auch zur inneren, psychischen Innenwelt. Sie ist (evolutionär gesehen) etwas qualitativ Neues, ein Spezifikum der „*conditio humana*“. Sie eröffnet die Freiheitsgrade, die das menschliche Handeln gegenüber dem tierischen Verhalten auszeichnen. Sie ermöglicht eine Vergegenwärtigung intendierten Handelns innerhalb unserer Vorstellung und entlastet uns von der Notwendigkeit gleichzeitig konkret handeln zu müssen. Durch die symbolische Konstituierung der Erfahrungswelt innerhalb der Sprache wird nicht nur die Möglichkeit geschaffen, eine „Haltung“ gegenüber der äußeren Wirklichkeit einzunehmen, sondern auch gegenüber dem eigenen inneren Erleben, so dass in der Folge das Verhältnis von innerem Erleben und äußerer Welt in einem bis dahin unbekanntem Maße verfügbar wird¹³.

Vor diesem Hintergrund ist erkennbar, dass Modelle, die die Wechselwirkungen natürlicher und sozialer Prozesse abbilden wollen, nicht darauf abstellen können, dass es einfache Ursache/Wirkungs-Beziehungen zwischen diesen geben könnte, denn zwischen physischen Ereignissen (oder Bedingungen) und ihren gesellschaftlichen Wirkungen (oder

¹⁰ Vgl. Leakey, Richard; Lewin, Roger (1993): *Der Ursprung des Menschen*. Frankfurt am Main; Löther, Rolf (Hg.) (1988): *Tiersozietäten und Menschengesellschaften*. Philosophische und evolutionsbiologische Aspekte der Soziogenese. Jena

¹¹ Vgl. Ploog, Detlev (1972): *Kommunikation in Affengesellschaften und deren Bedeutung für die Verständigungsweisen des Menschen*. In: Gadamer, Hans-Georg; Vogler, Paul (Hg.): *Neue Anthropologie*. Bd. 2: *Biologische Anthropologie*. Zweiter Teil. Stuttgart/München, S. 98-178; Rodseth, Lars; Wrangham, Richard W.; Harrigan, Alisa M.; Smuts, Barbara B. (1991): *The Human Community as a Primate Society*. In: *Current Anthropology*, vol. 32, no. 3 (June), pp. 221-254

¹² Vgl. Fischer-Kowalski, Marina; Weisz, Helga (1998): *Gesellschaft als Verzahnung materieller und symbolischer Welten*. In: Brand, Karl-Werner (Hg.): *Soziologie und Natur*. Theoretische Perspektiven. Leverkusen-Opladen; Redclift, Michael; Woodgate, Graham (1997): *Sustainability and Social Construction*. In: Redclift, Michael; Woodgate, Graham (eds.): *The International Handbook of Environmental Sociology*. Cheltenham, UK/Northampton, US, p. 61

¹³ Die symbolische Konstituierung der Welt ist damit die Voraussetzung jeglicher Planung (bzw. aller bewusstseinsgetragenen Entscheidungsprozesse), insofern sie die Möglichkeiten des Durchspielens von Handlungsoptionen im Zusammenhang ihrer Bedingungen und Folgen eröffnet. Sie ist damit auch die Voraussetzung jeglichen Handelns unter Prämissen des Risikos, da das Bewusstsein der Bindung der Handlungsfolgen an vorausgehende Entscheidungen reflexiv verfügbar wird (vgl. Metzner 2002).

Konsequenzen) liegt die Kontingenz menschlichen Wahrnehmens, Entscheidens und Handelns¹⁴.

Als Moment der Unterscheidung von tierischem Verhalten von menschlichem Handeln¹⁵ wurde der Begriff der Kontingenz von Max Weber (in Anschluss an verschiedene Anthropologen) in die Gesellschaftswissenschaften eingeführt und durch die Systemtheorie weiter etabliert. Kontingenz meint, dass es für Akteure möglich ist, auf verschiedene Weise zu „handeln“, statt sich bestimmten Bedingungen gegenüber nur auf eine Weise „verhalten“ zu können. Handeln ist in diesem Sinne nicht determiniert durch eine Kombination feststehender innerer Mechanismen (Verhaltensdispositionen im Sinne der Instinkttheorie oder des Behaviorismus) und externaler (physischer) (Verhaltens-)Bedingungen, sondern wird (intrinsisch) determiniert durch symbolisch konstituierte Situationen, Ziele und Mittel, die einen mit Bedeutung aufgeladenen „Bezugsrahmen des Handelns“¹⁶ bilden.

Unabhängig von aller möglichen systemischen Geschlossenheit des Handelns und Kommunizierens sind diese Tätigkeiten keineswegs etwas Selbstzweckhaftes, im Sinne elementarer Operationen, die unabhängig von menschlichen Akteuren und den Funktionen, die sie für diese erfüllen, betrachtet werden könnten. Sie sind an die Existenz von Menschen (und ihre sozialen und ökologischen Existenzbedingungen) gebundene Operationen, die Bedürfnisse und die Möglichkeiten ihrer Befriedigung vermitteln. Diese Bedürfnisse sind die eines lebendigen, selbstbewussten Organismus, dessen Existenz physisch-organisch, psychisch und sozio-kulturell zu verwirklichen ist¹⁷.

Soziale Systeme zeichnen sich im Allgemeinen gegenüber bloßen Populationen durch Einschränkung der Konkurrenz unter Individuen zugunsten von Kooperation aus. Beim Menschen erfolgt diese Regulierung wesentlich nicht mehr durch biologische Verhaltensprogramme, sondern durch soziale Institutionen, die Aktivitäts-Schemata bereitstellen, die symbolsprachlich sinnprozessierend konstituiert werden. In diesem Sinne sind „soziale Systeme“ als „konstruktive“ Gebilde zu verstehen, die innerhalb von kommunikativen Prozessen hervorgebracht werden, die zwischen menschlichen Akteuren hin- und herlaufen und ihr Handeln orientieren.

¹⁴ Vgl. auch Metzner, Andreas (1993): Probleme sozio-ökologischer Systemtheorie – Natur und Gesellschaft in der Soziologie Luhmanns. Opladen. – Reprint: URL: <http://sammel punkt.philo.at:8080/1812>, s. 134ff.

¹⁵ Mangels eines besseren Ansatzes verwende ich dieses distinktive Konzept weiter, wohl wissend, dass im Lichte der modernen Primatenforschung nicht mehr länger von einer scharfen Trennung zwischen Tieren und Menschen auszugehen ist. Dies ergibt sich sowohl hinsichtlich der untersuchten Fähigkeiten des Erlernens, des Gebrauchs und der Erzeugung symbolisch-sprachlicher Zeichen, als auch hinsichtlich der untersuchten Fähigkeiten zur Tradierung oder Enkulturation von Techniken des Gebrauchs und der Herstellung von Werkzeugen

¹⁶ Vgl. Parsons, Talcott (1978): Action Theory and the Human Condition. New York/London.

¹⁷ Vgl. Maturana, Humberto R. (1980): Man and Society. In: Benseler, Frank; Hejl, Peter M.; Köck, Wolfram K. (eds.): Autopoiesis, Communication and Society. The Theory of Autopoietic System in the Social Sciences. Frankfurt am Main/New York 1980, pp. 11-31; Maturana, Humberto R. (1987): Biologie der Sozialität. In: Schmidt, Siegfried J. (Hg.): Der Radikale Konstruktivismus. Ein neues Paradigma im interdisziplinären Diskurs. Frankfurt am Main 1987, S. 287-302.

3.2. Symbolische und materielle Kultur (in der Ökologie der Gesellschaft)

Selbst unter Berücksichtigung der Relativität der Aussage, dass der Mensch anthropologisch als „Mängelwesen“ zu verstehen sei, liegt die Auffassung nahe, dass die Lebensweise des Menschen existentiell dadurch bestimmt wird, dass er sich eine artifizielle „Welt“ schaffen muss, die seine Reproduktion als Gattung innerhalb einer ökologischen Umwelt vermittelt.

Diese „artifizielle Welt“ ist aber keineswegs einfach mit Kultur im herkömmlich vorherrschenden Sinne gleichzusetzen, denn sie umfasst notwendigerweise nicht nur die symbolsprachlich-kommunikative Kultur, sondern gleichermaßen die materiell-technische Kultur. Sie im Sinne von Arnold Gehlen als „zweite Natur“ des Menschen zu begreifen¹⁸, ist also durchaus angemessen. Seine These von der Erfindung sozialer Institutionen zur Absorption der Unsicherheiten des „riskierten Wesens“ trifft allerdings höchstens eine Seite der Medaille¹⁹. Direkt in den Zusammenhang der Selbstorganisation und Selbsterstellung des Sozialen fällt mit mindestens ebensoviel Gewicht auch die Technologie.

Technisierung ist – kulturanthropologisch gesehen – ein nicht weniger geeignetes Mittel als die Institutionalisierung sozialen Handelns, wenn es um die Absorption von Unsicherheiten geht²⁰. Sie stellt einen ebenso sozialen wie materiellen Prozess dar. Auch sie verändert Bedingungen des Handelns durch Handeln.

Technik und Sprache lassen sich – der Abhandlung über „Hand und Wort“ von André Leroi-Gourhan folgend – als gleichermaßen wichtige Medien der menschlichen Vergesellschaftung begreifen, mit ebenso großer Relevanz für die Ausdifferenzierung sozialer Systeme.

Als Katalysatoren von Vergesellschaftung fungieren also nicht nur normative, sondern auch stoffliche Strukturen, nicht nur symbolische Kommunikationsmedien, sondern auch technische Infrastruktursysteme, um die herum sich geordnete Systeme des Handelns verdichten.

Als Hervorbringung der menschlichen Gesellschaft stellt Kultur keinen Selbstzweck dar, sondern sie ist notwendige und permanente Bedingung der Existenz und Erhaltung jeder menschlichen Lebensweise. Erst sie ermöglicht das menschliche Leben, indem sie seine Auseinandersetzung mit der ökologischen Umwelt ganzheitlich vermittelt und organisiert. Eine Leistung der sozialen, kommunikativen Kultur ist hierbei die Konstruktion einer gesellschaftlichen Wirklichkeit, ist das Konstruieren einer Gesellschaft und Natur umfassenden differenzierten und komplexen „Welt“ (oder Weltsicht), anhand derer sich Menschen in ihrer Umwelt in ihrem Handeln orientieren²¹. Eine Leistung der materiellen, technischen Kultur ist das tätige, kreative Hervorbringen, das Produzieren

¹⁸ Vgl. Gehlen, Arnold (1978): Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt [1940]. 12. Aufl. Wiesbaden, s. 38, 80f.

¹⁹ Vgl. Claessens, Dieter (1980): Das Konkrete und das Abstrakte. Soziologische Skizzen zur Anthropologie. Frankfurt am Main; Schüle, Johann August (1987): Theorie der Institution. Eine dogmengeschichtliche und konzeptionelle Analyse. Opladen.

²⁰ Vgl. Halfmann, Jost (1996): Die gesellschaftliche „Natur“ der Technik. Eine Einführung in die soziologische Theorie der Technik. Leverkusen-Opladen, s. 91ff., insb. 94ff.; vgl. hierzu auch Grunwald in diesem Band.

²¹ Vgl. Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas (1966): The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York.

einer artifiziellen (Um-) Welt von – auch symbolisch besetzten – Gegenständen, also Behausungen, Werkzeugen, Werk- und Wirkstoffen sowie „Lebens-Mitteln“ aller Art²². Beide Aspekte menschlicher Kultur erfüllen so gesehen zwar existentielle Funktionen, sind aber trotzdem nicht einfach instrumentell als Werkzeuge des „Überlebens“ oder gar der „Anpassung“ zu verstehen, denn aus Kultur kann man nicht aussteigen, sie ist systemisch, umgibt den Menschen, indem sie ihn erschafft. Kultur ist daher beides zugleich, Zweck und Mittel. Als menschliche Kultur ermöglicht sich das menschliche Leben selbst und besteht innerhalb dieser systemischen Rekursion fort: Menschen „leben“ dann nicht nur in von ihnen symbolisch erschlossenen, sondern gleichermaßen in von ihnen tätig veränderten „Welten“²³.

3.2.1. Basis und Überbau?

Um Verlusten vorzubeugen, ist hier darauf hinzuweisen, dass unabhängig von der Unstimmigkeit anderer, wichtiger Elemente seines Theoriegebäudes, es auch heute noch als Verdienst von Karl Marx gelten darf, die notwendige, durch „lebendige Arbeit“ vermittelte, dialektische Verbindung der materiellen („ökonomischen“) Reproduktion und der ideellen („politischen“) Gestaltung von Gesellschaft hervorgehoben zu haben. Ob erstere der letzteren im Sinne des Basis/Überbau-Modells vorgeordnet werden kann, ist aber stark zu bezweifeln.

Folgt man statt dessen den Überlegungen des Kulturanthropologen Marshall D. Sahlins, so lässt sich mit ihm erstens einsehen, „daß sich die materiellen Aspekte nicht sinnvoll von den gesellschaftlichen trennen lassen, so als ob erstere sich auf die Bedürfnisbefriedigung durch die Ausbeutung der Natur bezögen und letztere auf die Probleme der Beziehungen zwischen den Menschen“^{24, 25}. Zweitens lässt sich mit ihm Folgendes begreifen: „Sowohl die Zweckbestimmungen als auch die Art und Weise, wie produziert wird, hängen von der Kultur ab: die materiellen Mittel der kulturellen Organisation wie auch die Organisation der materiellen Mittel“^{26, 27}.

3.2.2 Prozesse der Anpassung und des Lernens

Ohne seine Kulturfähigkeit ist die ubiquitäre Verbreitung des Menschen, der in allen Klimazonen siedelt, nicht zu erklären. Sie stellt den entscheidenden Faktor dar, denn unter

²² Vgl. Leroi-Gourhan, André (1973): Milieu et technique. Paris; Tinland, Frank (1977): La différence anthropologique. Essai sur les rapports de la nature et de l'artifice. Paris.

²³ Vgl. Morin, Edgar (1973): Le paradigme perdu: la nature humaine. Paris.

²⁴ Sahlins, Marshall D. (1981): Kultur und praktische Vernunft. Frankfurt am Main, s. 288.

²⁵ Eine solche Trennung müsste dazu führen, entweder deterministisch das Soziale aus dem Materiellen ableiten zu wollen, oder relativistisch zu verfahren: Die materielle und die symbolische Kultur stehen dann als isolierte nebeneinander, wobei für die eine der Schein der Naturnotwendigkeit, für die andere der der Voraussetzungslosigkeit entsteht. Sahlins betrachtet hingegen sowohl die technische wie die nicht-technische Kultur als symbolisch konstituiert auf der Basis geteilter, fundamentaler Bedeutungssysteme.

²⁶ Sahlins, Marshall D. (1981): Kultur und praktische Vernunft. Frankfurt am Main, s. 291.

²⁷ Um die soziale „Aneignung“ der Natur zu verstehen, gilt es folglich zu rekapitulieren, wie diese in ihrer innigen Verbindung ihrer kulturell-kommunikativen und physisch-materiellen Momente gelingt (vgl. auch Eder 1988).

Rekurs auf biologische Anpassung ist dieser Befund nicht plausibel zu machen²⁸. Im Vergleich zum Verhaltensrepertoire anderer Spezies generiert Kultur eine Adaptibilität besonderer Art. Mittel derselben sind die Herausbildung verschiedener Strategien der Nahrungsgewinnung, distinkter Strukturen des Zusammenlebens, unterschiedlicher Mechanismen der direkten und indirekten Bevölkerungsregulation, variierender Muster der Herstellung und Nutzung von Technologien etc., die „angepasst“, das heißt in bestimmten Umwelten effektiv sind. Als Anpassungsvorgänge an die ökologischen Ressourcen und Bedingungen verschiedenster Biotope und Klimazonen sind diese kulturellen Phänomene insofern von „Anpassung“ im Sinne der organischen Evolution zu unterscheiden, als sie nicht genetisch, durch zufällige Variationen und Selektion erfolgen, sondern durch Erfahrung, Lernen, Reflexion und Tradierung. Die menschliche Befähigung zur „aktiven (zielgerichteten, intentionalen) Anpassung“ an externe Bedingungen beruht auf sozio-kulturellen Lernprozessen, die dafür verantwortlich sind, dass er einzigartige Fähigkeiten zur „aktiven Umgestaltung“ seiner Umwelt aufbauen konnte²⁹.

Die unterschiedlichen Eigenschaften ökologischer Räume (geographische Lage, Nahrungs- wie Wasserangebot, Ressourcen, Klima etc.) sowie ihre Art und Weise der Interaktion mit der physischen Umwelt (Technologien, Kooperationsformen etc.) beeinflussen das Bild, das sich die Menschen in einer gegebenen Kultur von der sie umgebenden Natur, von sich selbst, und von ihrer Beziehung zur Umwelt machen. Dieses Bild ist präsent in ihren Vorstellungen, ihrem Denken und Fühlen. Es gewinnt Bedeutung in ihren Normen, Werten und Verhaltensweisen, aber auch in ihren Technologien. Das heißt: sowohl die physisch-materielle Kultur einer Gesellschaft (ausgedrückt in ihren Werkzeugen, Gebrauchsgegenständen, Technologien und ihrer baulichen Infrastruktur), als auch die symbolisch-kommunikative Kultur einer Gesellschaft (ausgedrückt in Werten und Normen, Mythen und Weltanschauungen) ist durchtränkt mit der kulturell gebildeten Bedeutung der Natur für den Menschen, die sich im Kontext seiner Auseinandersetzung mit der ihn umgebenden Natur herauskristallisiert und verändert³⁰.

3.3. Zur Konstituierung gesellschaftlicher Wirklichkeit

Die Konstituierung gesellschaftlicher Wirklichkeit lässt sich – die bisherigen Überlegungen im Sinn – als ein dreifach abgestufter Prozess begreifen: Gesellschaften verändern die physische Wirklichkeit durch die tätige Verarbeitung von Stoffen in Kombination mit der Umwandlung von Energien, die psychische Wirklichkeit durch die Konstruktion der Bedeutung von Wahrnehmungsinhalten und Handlungsmotiven innerhalb von Kommunikationsprozessen und ordnen ihre eigene soziale Wirklichkeit durch Institutionen, die beides vermitteln.

²⁸ Vgl. Campbell, Bernard (1987): Ökologie des Menschen. Unsere Stellung in der Natur von der Vorzeit bis heute. Frankfurt am Main/Berlin.

²⁹ Vgl. Casimir, Michael J. (1993): Gegenstandsbereiche der Kulturökologie. In: Schweizer, Thomas; Schweizer, Margarete; Kokot, Waltraud (Hg.): Handbuch der Ethnologie. Berlin, S. 217ff.

³⁰ Vgl. Casimir, Michael J. (1993): Gegenstandsbereiche der Kulturökologie. In: Schweizer, Thomas; Schweizer, Margarete; Kokot, Waltraud (Hg.): Handbuch der Ethnologie. Berlin, S. 222; Kaplan, Stephen; Kaplan, Rachel (1981): Cognition and Environment. Functioning in an Uncertain World. New York.

Unterscheidet man – vor dem Hintergrund des symbolischen Interaktionismus von George Herbert Mead³¹ – mit Peter L. Berger und Thomas Luckmann Externalisierung, Objektivation und Internalisierung als drei Momente der dialektischen Vermittlung zwischen Akteuren und der von ihnen hervorgebrachten Welt³², so lässt sich – und das ist die hier vertretene These – dieser Dreisatz nicht nur wissenssoziologisch auf die symbolische Hervorbringung von sozialer Wirklichkeit anwenden, sondern auch auf die materielle.

Klaus P. Japp schreibt hierzu: „Institutionentheorien gehen davon aus, daß die aggregierten Effekte von Handlungen sich diesen gegenüber verselbständigen und den Charakter einer ‚objektiven Realität‘ annehmen“³³. Genau in diesem Sinne vertritt die hier entwickelte These die Auffassung, dass nicht nur Institutionen, sondern auch Technologien den sozial Handelnden, die sie hervorbringen, als zeiträumlich fixierte („objektive“) Handlungsbedingungen gegenüberreten. Damit sind begründungsentlastete (oder wenn man so will: von doppelter Kontingenz entlastete) Prozesse der Herausbildung und Stabilisierung von (gängigen) Handlungsweisen und Handlungsmustern ermöglicht – und das bedeutet nichts anderes als ein Vergesellschaftungsprinzip!

Bauliche und technische Artefakte, infrastrukturelle Systeme, aber auch Werk- und Wirkstoffe aller Art sind Produkte menschlicher Entäußerung. Sie vergegenständlichen sich zu einer dinglichen Welt, die sich dem Wollen der Subjekte ein Stück weit entzieht und sie wird von diesen als (zeiträumlich) fixierte Handlungsumgebung mitsamt der dadurch gegebenen Möglichkeiten und Beschränkungen internalisiert.

In diesem Zusammenhang liegt auch die Möglichkeit begründet, dass sich die dingliche Welt des technischen Fortschritts als von Menschen unkontrolliertes Risiko, als Gefahr, darstellt, aber auch die Möglichkeit, dass sich der Lauf des Fortschritts als eine autonome Macht darstellt, unabhängig davon, ob sie als „Fluch“ oder „Segen“ wahrgenommen wird. Wendet man diesen (dialektischen) Zusammenhang reflexiv, ergibt sich, dass gesellschaftliche Gestaltungsprozesse symbolische und dingliche Dimensionen auf eine bestimmte Weise miteinander verbinden und dass genau diese Schnittstelle aktiv veränderbar ist.

4. KULTUR & TECHNIK: ALS ZWECKE, MITTEL UND MEDIEN

4.1. Zur Doppelgestalt des Menschen als Natur- und Kulturwesen

Betrachten wir den Menschen als zugleich von Natur- und Kulturwesen, so ließe sich die begriffliche Differenz von bestimmbar und unbestimmbar hieran ansetzend entwickeln: als Naturwesen ist der Mensch (objektivierend) bestimmbar, als Kulturwesen nicht. Als Kulturwesen bestimmt der Mensch sich selber!

³¹ Vgl. Mead, George Herbert (1988): Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht der Sozialbehaviorismus. 7. Aufl. Frankfurt am Main

³² Vgl. Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas (1966): The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York.

³³ Japp, Klaus P. (1996): Soziologische Risikotheorie. Funktionale Differenzierung, Politisierung und Reflexion. Weinheim/München, s. 35.

Allerdings ist diese Überlegung so nicht abzuschließen. Als individuelles Wesen ist jeder Mensch in hohem Maße bestimmt, durch die besondere Kultur, in die er hineinwächst („Sozialisation“).

Kultur wiederum entsteht in Prozessen kognitiver, emotionaler und praktischer Auseinandersetzung von interagierenden Individuen mit den Bedingungen ihres Handelns, die ihrerseits nicht nur soziale, sondern auch technische und ökologische Dimensionen umfassen.

Als Vorgaben für gesellschaftliche Prozesse sind beide, als je aktueller Stand weiter veränder- und entwickelbar, aber nicht in beliebiger Weise, denn auch als der menschlichen Gestaltung offen stehende Phänomene folgen Technik und Ökologie eigenen Gesetzmäßigkeiten, die qua Natur bestimmt werden und sich von den Gesetzmäßigkeiten unterscheiden, die für soziale und kulturelle Systeme (im engeren Sinne) gelten.

Damit liegt die These nahe, dass der Mensch als Kulturwesen weder einfach „unbestimmt“, noch einfach „selbstbestimmt“ ist. Statt dessen ist folgende Marx'sche These nach wie vor aktuell: „Die Menschen machen ihre eigene Geschichte, aber sie machen sie nicht aus freien Stücken, nicht unter selbstgewählten, sondern unter unmittelbar vorgefundenen, gegebenen und überlieferten Umständen“.³⁴

Überhaupt ein Verhältnis von Natur und Kultur zu haben, ist das, was die menschliche Gesellschaft als solche auszeichnet³⁵. Die Gestalten, Inhalte und Ausprägungen dieses Verhältnisses kennzeichnen jede besondere Gesellschaft. Wenn es also etwas gibt, was von fundamentaler Bedeutung für die Leitbilder zur Gestaltung unserer Zukunft ist, dann liegt es in diesem Verhältnis verborgen.

Warum sollte also – um auf ein paar aktuelle Debatten anzuspähen – für die Wissenskultur der Nachhaltigkeit, die Gestaltung der elektronischen Räume und den Aufbau der „knowledge-based society“ etwas anderes gelten, als für die menschliche Kultur überhaupt? Sie muss sich bewähren, gegenüber der äußeren und der inneren Natur und zwar im Angesicht der Aufgaben, vor die sie sich selbst stellt. Kultur ist daher weniger ein passives Rezipieren (geschweige denn ein bloßes Konsumieren) von Kulturgütern, sondern vielmehr ein aktives Hervorbringen. Auf den Punkt bringt dies ein „Bonmot“ von Antoine de Saint-Exupéry: „Eine Kultur beruht auf dem, was von den Menschen gefordert wird, und nicht auf dem, was sie geliefert erhalten“.

Insofern das für die Entwicklung des menschlichen Lebens (von Beginn an und nach wie vor) existenzielle Verhältnis von der Gesellschaft gegenüber und mit der Natur durch die tätigen, handelnden Hervorbringungen von Kultur und Technik vermittelt, formiert und gestaltet wird, lassen sich diese – so die hier vertretene These – als (gleichursprüngliche aber seinsverschiedene) Medien der (Selbst-)Verwirklichung des Menschen als Menschen bestimmen.

³⁴ Marx, Karl (1960): Der 18te Brumaire des Louis Napoleon [1852]. In: Marx, Karl; Engels, Friedrich: Werke. Bd. 8. Berlin, S. 115.

³⁵ Neben der philosophischen Begründung dieser These (vgl. u. a. Moscovici 1968) liegt die Möglichkeit ihrer evolutionstheoretischen Herleitung (vgl. u. a. Harris 1979, 1989); beide Stränge fließen in den Denkkontext einer (weit gefassten) „Kulturökologie“ ein (vgl. u. a. Bargatzky 1986; Glaeser/Teherani-Krönner 1992), die sie auch vergleichend diskutieren könnte.

4.2 Exkurs zum Begriff des Mediums

Das „Medium“ konnotiert, Marshall McLuhans' Diktum „the medium is the message“ folgend³⁶, mit einem Verständnis, in dem es keineswegs nur den Charakter eines Mittels (für etwas) trägt, sondern auch den eines Zweckes (an sich).

Medien dienen der Speicherung und Wiedergabe von Information sowie der Übertragung und Vermittlung von Kommunikation, wobei unter „Kommunizieren“ üblicherweise ein Austausch zwischen Individuen verstanden wird, der auf Gegenseitigkeit und Wechselwirkung basiert, während „Informieren“ als Prozess gilt, der nur in eine Richtung erfolgt. Beide Vorgänge lassen sich dabei nicht auf den physikalischen Vorgang des „Sendens und Empfangens“ reduzieren, weil sie notwendigerweise auch als Bedeutungen „enkodierende“ und „dekodierende“ interpretative Akte in einem sozialen „Umfeld“ und vor einem kulturellen „Hintergrund“ begriffen werden müssen³⁷. Ihr Begriff ist daher von vorne herein darauf angelegt, Systeme der Informations- und Kommunikationsvermittlung sowohl nach ihrer technischen als auch nach ihrer kulturellen Seite hin zu erschließen, wobei quer dazu einerseits ihre „Funktion“ hinsichtlich des „Transports“ von Inhalten im Vordergrund steht und zum anderen die „Form“, in der dies geschieht und dabei die Möglichkeiten der „Verständigung“ mit Anderen und der „Erfahrung“ der Welt prägt.

Infolge von Wissenschaftsdualismus und professioneller Arbeitsteilung werden Medien üblicherweise entweder als (eher) artifiziell-technische Systeme oder als (eher) sozio-kulturelle Praktiken verstanden. Einer ganzheitlichen Medientheorie muss es jedoch darauf ankommen, beide Seiten in ihrer Verbindung miteinander zu erschließen, denn gerade in ihren Wechselwirkungen bildet sich das Spezifische eines jeden einzelnen, besonderen Mediums heraus.

Im Weiteren anzusprechen sind hier zwei zu einseitige Konzeptualisierungen. In Bezug auf die (neuen) Medien lässt sich zwischen einer (eher) medientheoretischen und einer (eher) kommunikationstheoretischen Engführung unterscheiden³⁸.

Die medientheoretische Engführung beruht auf der Denkfigur, dass das Medium selbst unabhängig von seiner Verwendung das Verhältnis des Menschen zur Welt verändert. Die Übertreibung dieser Denkfigur lautet: jedes Medium schafft eine andere Weltsicht. In dieser Übertreibung liegt ein stark vereinfachtes Verständnis über den Zusammenhang von Medium und Kommunikation, dass nämlich jede neue Medientechnologie eine andere Kommunikationsweise durchsetzt und die alten Formen der Kommunikation ablöst.

Die kommunikationstheoretische Engführung resultiert aus der Übertreibung der Denkfigur, dass das Medium ein neutrales Mittel sei, das neue Möglichkeiten eröffne, und dass es allein auf die menschlichen Akteure und ihre Handlungen ankomme, wie sich durch Mediennutzung die Kommunikations- und Interaktionsverhältnisse verändern. Diese Denkfigur setzt das Wirkungsspektrum von Medien dem von Werkzeugen gleich.

³⁶ Vgl. McLuhan, Marshall (1964): *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, MA (dt.: *Die magischen Kanäle. Understanding Media*. Düsseldorf 1992)

³⁷ Vgl. Faßler, Manfred; Halbach, Wulf R. (Hg.) (1998): *Geschichte der Medien*. München.

³⁸ Vgl. Rammert, Werner (1999): *Virtuelle Realitäten als medial erzeugte Sonderwirklichkeiten – Veränderungen der Kommunikation im Netz der Computer*. In: Faßler, Manfred (Hg.): *Alle möglichen Welten*. München, S. 33-48

4.3 Rekursion & Dialektik

In den beiden zentralen Dimensionen menschlichen Lebens, Kultur und Technik, verweisen die je verschiedenen Möglichkeiten ihrer begrifflichen Erschließung zusammengenommen auf eine Beziehung der Rekursion oder Dialektik zwischen dem Hervorgebrachten und dem etwas Hervorbringenden, zwischen Objekt und Subjekt.

„Kultur“ und „Technik“ sind auch – neben anderen Funktionen – als Medien des Sich-Selbst-Verstehens, des Sich-Selbst-Erkennens zu betrachten³⁹, insofern sie auch dazu dienen Bilder und Vorstellungen zu entwickeln, die nicht nur das Moment deskriptiver (Selbst- und Verhältnis-) Beschreibungen enthalten, sondern auch das Moment präskriptiver Vorschriften (Handlungskonzepte, Strategieansätze).

„Kultur“ und „Technik“, als notwendige „Medien“ der Selbstverwirklichung des Menschen als Menschen, verwirklichen ihre Funktion im Verlauf von kontingenten Entwicklungswegen, auf denen sie – als „Projekte“ – miteinander verbundene Linien der Kulturentwicklung (Kulturtechniken) und Technisierung (Technikkulturen) erzeugen.

Darüber hinaus ist noch etwas zu berücksichtigen. Zwar wird die „Substanz“ des Sozialen in gängigen Gesellschaftstheorien je anders bestimmt, Kollektivbewusstsein bei Émile Durkheim, Arbeit bei Karl Marx, Geselligkeit bei Georg Simmel, soziales Handeln bei Max Weber, symbolische Interaktion bei Georg H. Mead, soziale Handlungssysteme bei Talcott Parsons, kommunikatives Handeln bei Jürgen Habermas und Kommunikation bei Niklas Luhmann; nichtsdestoweniger gilt für alle das „Dogma“, dass Soziales nur durch Soziales erklärt werden kann. Ohne daran rütteln zu wollen, bleibt zu fragen, inwieweit üblicherweise als nicht soziale Tatsachen gehandelte technische oder ökologische Faktoren „substanziell“ soziale sind, weil sie als Bedingungen und Resultate Momente materialen sozialen Handelns darstellen. In Verbindung mit diesem Problem steht ein Gesichtspunkt, der wichtig ist, um einen übergeordneten (theoretischen) Rahmen aufspannen zu können. Er wird von Werner Rammert identifiziert, der auf eine Neuerung hinweist, die im Schnittfeld von Mensch-Computer-Interaktivität und von zwischenmenschlichen computervermittelten Interaktionen durch die Vernetzung entstanden ist: „So wie die Begegnung zweier Subjekte einen Raum der Intersubjektivität, den wir üblicherweise als Gesellschaft bezeichnen, schaffen, so scheinen die von mehreren Subjekten ausgelösten Interaktivitäten von Programmen und anderen Objekten einen Raum der Interobjektivität und der Intertextualität zu erzeugen, bei dem wir uns noch schwer tun, ihn auch als Teil der Gesellschaft zu erkennen und zu akzeptieren“⁴⁰.

Gesellschaft findet so – wie ausgeführt – keineswegs nur im „Medium“ der Intersubjektivität statt, sondern auch in dem der „Interobjektivität“. Das, was bestimmt, ist also nicht hinreichend erfasst, wenn man sagt, es handele sich um das (menschliche, erkennende, wollende) Subjekt; auch nicht, wenn man die interaktiven Netzwerke an Subjekten ins Spiel bringt oder darüber hinaus die eigene Rolle sozialer Systeme betont. Bestimmend ist vielmehr das Netzwerk der intersubjektiven und interobjektiven

³⁹ Vgl. Weizenbaum, Joseph (1977): Die Macht der Computer und die Ohnmacht der Vernunft. Frankfurt am Main, S. 35.

⁴⁰ Rammert, Werner (1999): Virtuelle Realitäten als medial erzeugte Sonderwirklichkeiten – Veränderungen der Kommunikation im Netz der Computer. In: Faßler, Manfred (Hg.): Alle möglichen Welten. München, S. 33-48

Zusammenhänge, in denen wechselseitige Bestimmungen erfolgen, die das Verhältnis zwischen Subjekt(en) und Objekt(en) gestalten und damit natürlich auch das, was diese einzeln gesehen ausmacht.

„Menschwerdung“ ist so gesehen mehr, als mit Mitteln der *Kultur* Beschreibungen seiner selbst anzufertigen und zu beginnen, sich diesen Beschreibungen entsprechend (kultiviert, zivilisiert) zu verhalten, sondern ist darüber hinaus ein Prozess des Sich-selbst-zugleich-mit-seiner-Welt-Veränderns, der (gleichursprünglich) auf die Mittel der *Technik* angewiesen ist.

LITERATUR

- [1] Banse, Gerhard (Hg.) (1997): Allgemeine Technologie zwischen Aufklärung und Metatheorie. Johann Beckmann und die Folgen. Berlin
- [2] Bargatzky, Thomas (1986): Einführung in die Kulturökologie. Umwelt, Kultur und Gesellschaft. Berlin
- [3] Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas (1966): The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York
- [4] Böhme, Gernot (1992): Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit. Frankfurt am Main
- [5] Bühl, Achim (2000): Die Virtuelle Gesellschaft des 21. Jahrhunderts. Sozialer Wandel im Digitalen Zeitalter. Opladen
- [6] Campbell, Bernard (1987): Ökologie des Menschen. Unsere Stellung in der Natur von der Vorzeit bis heute. Frankfurt am Main/Berlin
- [7] Casimir, Michael J. (1993): Gegenstandsbereiche der Kulturökologie. In: Schweizer, Thomas; Schweizer, Margarete; Kokot, Waltraud (Hg.): Handbuch der Ethnologie. Berlin, S. 215-239
- [8] Castells, Manuel (2001): Das Informationszeitalter – Wirtschaft, Gesellschaft. Kultur. Teil 1: Der Aufstieg der Netzwerkgesellschaft. Opladen
- [9] Claessens, Dieter (1980): Das Konkrete und das Abstrakte. Soziologische Skizzen zur Anthropologie. Frankfurt am Main
- [10] Eder, Klaus (1988): Die Vergesellschaftung der Natur. Studien zur sozialen Evolution der praktischen Vernunft. Frankfurt am Main
- [11] Faßler, Manfred; Halbach, Wulf R. (Hg.) (1998): Geschichte der Medien. München
- [12] Fischer-Kowalski, Marina; Weisz, Helga (1998): Gesellschaft als Verzahnung materieller und symbolischer Welten. In: Brand, Karl-Werner (Hg.): Soziologie und Natur. Theoretische Perspektiven. Leverkusen-Opladen, S. 145-172
- [13] Gedö, Andras (1986): Die Geschichtlichkeit des Naturbegriffs. In: Dialektik, Bd. 12, S. 99-114
- [14] Gehlen, Arnold (1978): Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt [1940]. 12. Aufl. Wiesbaden
- [15] Glaeser, Bernhard; Teherani-Krönner, Parto (Hg.) (1992): Humanökologie und Kulturökologie. Opladen
- [16] Habermas, Jürgen (1976): Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus. Frankfurt am Main
- [17] Halfmann, Jost (1996): Die gesellschaftliche „Natur“ der Technik. Eine Einführung in die soziologische Theorie der Technik. Leverkusen-Opladen

- [18]Harris, Marvin (1979): *Cultural Materialism. The Struggle for a Science of Culture*. New York
- [19]Harris, Marvin (1989): *Kulturanthropologie*. Frankfurt am Main
- [20]Hörning, Karl Heinz (1985): *Technik und Symbol – Ein Beitrag zur Soziologie alltäglichen Technikumgangs*. In: *Soziale Welt*, H. 2, S. 185-207
- [21]Japp, Klaus P. (1996): *Soziologische Risikotheorie. Funktionale Differenzierung, Politisierung und Reflexion*. Weinheim/München
- [22]Kaplan, Stephen; Kaplan, Rachel (1981): *Cognition and Environment. Functioning in an Uncertain World*. New York
- [23]Karafyllis, Nicole C. (2006): *Biofakte – Grundlagen, Probleme, Perspektiven*. In: *Erwägen Wissen Ethik*, Jg. 17, H. 4, S. 547-558
- [24]Keil-Slawik, Reinhard (2003): *Technik als Denkzeug. Lerngewebe und Bildungsinfrastrukturen*. In: Keil-Slawik, Reinhard; Kerres, Michael (Hg.): *Wirkungen und Wirksamkeit neuer Medien in der Bildung*. Münster, S. 13-29
- [25]Laitko, Hubert (1986): *Natur – Zur Entwicklung einer philosophischen und wissenschaftlichen Kategorie*. In: *Dialektik*, Bd. 12, S. 115-130
- [26]Latour, Bruno (1995): *Wir sind nie modern gewesen*. Berlin
- [27]Leakey, Richard; Lewin, Roger (1993): *Der Ursprung des Menschen*. Frankfurt am Main
- [28]Leroi-Gourhan, André (1973): *Milieu et technique*. Paris
- [29]Leroi-Gourhan, André (1988): *Hand und Wort. Über die Evolution von Technik, Sprache und Kunst*. Frankfurt am Main
- [30]Löther, Rolf (Hg.) (1988): *Tiersozietäten und Menschengesellschaften. Philosophische und evolutionsbiologische Aspekte der Soziogenese*. Jena
- [31]Marx, Karl (1960): *Der 18te Brumaire des Louis Napoleon [1852]*. In: Marx, Karl; Engels, Friedrich: *Werke*. Bd. 8. Berlin, S. 113-207
- [32]Maturana, Humberto R. (1987): *Biologie der Sozialität*. In: Schmidt, Siegfried J. (Hg.): *Der Radikale Konstruktivismus. Ein neues Paradigma im interdisziplinären Diskurs*. Frankfurt am Main 1987, S. 287-302
- [33]Maturana, Humberto R. (1980): *Man and Society*. In: Benseker, Frank; Hejl, Peter M.; Köck, Wolfram K. (eds.): *Autopoiesis, Communication and Society. The Theory of Autopoietic System in the Social Sciences*. Frankfurt am Main/New York 1980, pp. 11-31
- [34]McLuhan, Marshall (1964): *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, MA (dt.: *Die magischen Kanäle. Understanding Media*. Düsseldorf 1992)
- [35]Mead, George Herbert (1988): *Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht der Sozialbehaviorismus*. 7. Aufl. Frankfurt am Main
- [36]Metzner, Andreas (1993): *Probleme sozio-ökologischer Systemtheorie – Natur und Gesellschaft in der Soziologie Luhmanns*. Opladen. – Reprint: URL: <http://sammelpunkt.philo.at:8080/1812>
- [37]Metzner, Andreas (2002): *Die Tücken der Objekte. Über die Risiken der Gesellschaft und ihre Wirklichkeit*. Frankfurt am Main
- [38]Metzner-Szigeth, Andreas (2007): *Internet & Gesellschaft: Ein Humanes Projekt?* In: *Sic et Non. Zeitschrift für Philosophie und Kultur – im Netz*, no. 8. – URL: <http://www.sicetnon.org/content/pdf/internet&gesellschaft.pdf>
- [39]Morin, Edgar (1973): *Le paradigme perdu: la nature humaine*. Paris

- [40]Moscovici, Serge (1968): Essai sur l'histoire humaine de la nature. Paris (dt.: Versuch über die menschliche Geschichte der Natur. Frankfurt am Main 1982)
- [41]Parsons, Talcott (1978): Action Theory and the Human Condition. New York/London
- [42]Ploog, Detlev (1972): Kommunikation in Affengesellschaften und deren Bedeutung für die Verständigungsweisen des Menschen. In: Gadamer, Hans-Georg; Vogler, Paul (Hg.): Neue Anthropologie. Bd. 2: Biologische Anthropologie. Zweiter Teil. Stuttgart/München, S. 98-178
- [43]Rammert, Werner (1999): Virtuelle Realitäten als medial erzeugte Sonderwirklichkeiten – Veränderungen der Kommunikation im Netz der Computer. In: Faßler, Manfred (Hg.): Alle möglichen Welten. München, S. 33-48
- [44]Redclift, Michael; Woodgate, Graham (1997): Sustainability and Social Construction. In: Redclift, Michael; Woodgate, Graham (eds.): The International Handbook of Environmental Sociology. Cheltenham, UK/Northampton, US, pp. 55-82
- [45]Rodseth, Lars; Wrangham, Richard W.; Harrigan, Alisa M.; Smuts, Barbara B. (1991): The Human Community as a Primate Society. In: Current Anthropology, vol. 32, no. 3 (June), pp. 221-254
- [46]Ropohl, Günter (1993): Technik. In: Brockhaus-Enzyklopädie. Bd. 21. Mannheim, S. 672-674
- [47]Sahlins, Marshall D. (1981): Kultur und praktische Vernunft. Frankfurt am Main
- [48]Sandbothe, Mike (1998): Transversale Medienwelten. Philosophische Überlegungen zum Internet. In: Vattimo, Gianni; Welsch, Wolfgang (Hg.): Medien, Welten, Wirklichkeiten. München, S. 59-83
- [49]Schülein, Johann August (1987): Theorie der Institution. Eine dogmengeschichtliche und konzeptionelle Analyse. Opladen
- [50]Tinland, Frank (1977): La différence anthropologique. Essai sur les rapports de la nature et de l'artifice. Paris
- [51]Weizenbaum, Joseph (1977): Die Macht der Computer und die Ohnmacht der Vernunft. Frankfurt am Main

**TECHNIKA I KULTURA JAKO MEDIA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU
– CZY ISTNIEJE NEXUS MIĘDZY EKOLOGIĄ CZŁOWIEKA,
ANTROPOLOGIĄ FILOZOFICZNĄ A TEORIĄ SPOŁECZNĄ?**

Pełnia strategii tematyzacyjnych i oramowań refleksyjnych, ukierunkowanych na identyfikację stosunku między kulturą a techniką, odzwierciedla złożoność wzajemnych uwarunkowań i wpływów, z jakimi oba fenomeny na siebie oddziałują. Niezależnie od tego, na jaki obszar może się rozciągać identyfikacja wzajemnych związków kultury i techniki, należy zakładać, że wzajemne zależności teorii i praktyki, które stanowią jej podstawę, umożliwiają sensowny dyskurs między wszystkimi koncepcjami, niezależnie od tego, z jakiej pozycji, w jaki sposób i przy pomocy jakich środków dane koncepcje identyfikują ten stosunek. Dlatego jest pewne, że nie tylko konieczne, ale i możliwe jest koncentrowanie uwagi na określonych wycinkach lub charakterystycznych połączeniach, nie narażające rozważań na płaszczyźnie substancjalnej na niebezpieczeństwo nieznaledzenia żadnego istotowego dostępu do tego stosunku, a na płaszczyźnie dyskursywnej – na niebezpieczeństwo utraty niezbędnej kompatybilności. W przedłożonym przyczynku

identyfikacja stosunku między kulturą i techniką jako mediami zrównoważonego rozwoju została rozwinięta w trzyetapowym postępowaniu. *Po pierwsze*, rekonstruuje się strategię tematyzacyjną i refleksyjne oramowanie posługujące się środkami pojęciowej eksplikacji „kultury” i „techniki” i identyfikujące na jej podstawie wzajemne odniesienia momentów semantycznych i sensów zawartych w tych pojęciach. *Po drugie*, chodzi o inną strategię i inne oramowanie, które pyta o to, jak kultura i technika powstały i jakie funkcje spełniają, aby na tym tle rozszyfrować wzajemny między nimi stosunek. *Po trzecie*, kwestionuje się kulturę i technikę w aspekcie przypisywanych im własności bycia celem lub środkiem, a zamiast tego charakteryzuje się je jako „media” ludzkiej samorealizacji.

Słowa kluczowe: człowiek, życie, świat, przyroda, społeczeństwo, interakcja, komunikacja, sens, metabolizm.

TECHNOLOGY AND CULTURE AS MEDIA OF SUSTAINABILITY – IS THERE A NEXUS BETWEEN HUMAN ECOLOGY, PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY AND SOCIAL THEORY?

The abundance of theming strategies and reflexions aimed at the identification of the relationship between culture and technology, reflects the complexity of the mutual conditionality and influences, interact with both phenomena. So far like the field of discussions of culture and art thus also extend, it is assumed that the relationship between theory and practice, they are based on a meaningful discourse between all approaches allows, regardless of from where how and by what means they develop this relationship mentally. It is certain, therefore, that it is both necessary and possible to focus attention on specific sections or characteristic compounds include, but - on the substantive level - to run the risk of not finding a significant access to this money, and without - on the discursive level - losing the necessary connectivity. In this paper, the discussion of the relationship between culture and technology is deployed as a media sustainability in a three-stage approach applied. Our discussion aims to unite considerations of philosophical anthropology and social theory to human ecology. It will be developed in three stages. The first section attempts to understand a strategy of thematization and a framework of reflection that are working with the instruments of conceptual explanations of culture and technology. The second will explore an other strategy of thematization together with an other framework of reflection which are asking how culture and technology have emerged and what functions they do fulfill, in order to decipher their relationship on this background. The third section will discuss culture and technology with regard to some properties attributed to them that are trying to prove their nature as ends and as resources, in order to prepare in this way the central thesis that is to characterize them as means of the self-realization of humankind in its ecological environment.

Keywords: Man, life, world, nature, society, interaction, communication, sense, metabolism.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.41

Przesłano do redakcji: marzec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Krzysztof MICHALSKI¹

RENTABLES, UMWELTFREUNDLICHES UND GESELLSCHAFTSDIENLICHES WIRTSCHAFTEN IST MÖGLICH. MEHR NACHHALTIGKEIT DANK EINER BESSEREN OPERATIONALISIERUNG VON CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

Zwar macht der Begriff „soziale Verantwortung von Unternehmen“ in der Öffentlichkeit heute Furore, bedauerlicherweise wird er jedoch sehr inflationär verwendet, was dem eigentlichen CSR-Anliegen auf Dauer wenig nützt. Gleichzeitig wird im Zusammenhang mit den allgegenwärtigen Nachhaltigkeitslogos eine tiefgreifende Werteumorientierung – Re-Moralisierung und Re-Sozialisierung der Wirtschaft – postuliert. Worin sozial verantwortliches Unternehmenshandeln genau besteht, ist jedoch heftig umstritten. In der Folge dieser semantischen Verwirrung wird in der Diskussion immer lauter gefordert, auf den CSR-Begriff als unbrauchbar oder irreführend ganz zu verzichten und ihn durch differenziertere Bezeichnungen zu ersetzen.² Im vorliegenden Beitrag wird versucht, den CSR-Begriff zu verteidigen und zu zeigen, dass es nicht nur sozialetisch, sondern auch wirtschaftswissenschaftlich gute Gründe gibt, ihn aufrecht zu erhalten. Die zentralen Thesen der Ausführungen lauten: Ein nachhaltiges, umweltfreundliches und gesellschaftsdienliches Wirtschaften ist möglich. Auf der Ebene des Unternehmens führt der Weg dahin über eine ganze Fülle von möglichen CSR-Aktivitäten, die von den Unternehmen allerdings noch nicht vollständig erkannt werden. Anhand der in der Richtlinie ISO 26000 gegebenen Orientierung wird das Leitbild der Corporate Social Responsibility auf sechs Ebenen operationalisiert: (1) der Unternehmensführung, Organisation und Managementsysteme, (2) der Beschäftigungspolitik, (3) des Umwelt- und Ressourcenmanagements, (4) der Interaktionen mit dem wirtschaftlichen Umfeld, (5) der Relationen mit Kunden und Verbrauchern sowie (6) der Interaktionen mit der Öffentlichkeit und lokalen Gemeinschaften. Dank der CSR-Operationalisierung nimmt die Vision eines nachhaltigen Wirtschaftshandelns eine etwas konkretere Gestalt an.

Schlüsselbegriffe: Nachhaltigkeit, soziale Verantwortung von Unternehmen, Operationalisierung, Unternehmensethik

1. EINLEITUNG

Die Entwicklung der neuen Verantwortungskonzepte in der Wissenschaft, die eine Herausbildung neuer Typen zwischenmenschlicher Solidarität und moralischer Sensibilität in der Gesellschaft begleiten, hängt mit den aktuellen politischen,

¹ Dr Krzysztof Michalski, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, ul. Poznańska 1, 35-084 Rzeszów, tel. 17 86 512 04, e-mail: michals@prz.edu.pl

²Vgl. I. Ślęzak-Gładzik, Corporate Social Responsibility (CSR) jako koncepcja porządkująca relacje między biznesem a społeczeństwem [CSR als ein die Beziehungen zwischen Wirtschaft und Gesellschaft ordnendes Konzept]. In: Modern Management Review, Vol. XVIII, No. 2(2013), S.115 (poln.).

wirtschaftlichen und soziokulturellen Globalisierungsprozessen eng zusammen. Angesichts der Fortschritte in Wissenschaft und Technik und der Hegemonie der ökonomischen Prozesse, die für eine massive weltweite Diffusion der „Früchte“ des Fortschrittssorgen, wächst das individuelle und allgemeingesellschaftliche Bewusstsein über die mit dem Fortschritt einhergehenden Gefahren für den Menschen, die Gemeinschaft und die gesamte Menschheit. Einerseits gibt eine fortschreitende Umweltzerstörung, tiefgreifende soziale Umstrukturierungen und die Herausbildung neuer Machtverhältnisse sowie zunehmenden Verlust gesellschaftlicher Kontrolle über die zivilisatorischen Entwicklungsprozesse durch eine enorme Steigerung ihrer Komplexität, andererseits ermöglichen Entwicklungen in der Wissenschaft, die u.a. dank der Erarbeitung von Methoden und Verfahren einer umfassenden Früherkennung der Zukunft und Folgenabschätzung dieser zivilisatorischen Prozesse, einen verantwortungsvollen gesellschaftlichen Umgang mit eben dieser Komplexität. Neben den kognitiven Kompetenzen, um die wichtigsten Folgen und Auswirkungen unseres Handelns frühzeitig und räumlich wie zeitlich weitreichend erkennen zu können, rücken auch gewisse normative und operationale Kompetenzen, um diese Folgen auf Human-, Sozial- und Umweltverträglichkeit hin beurteilen und durch politisch-organisatorische Maßnahmen auf allen relevanten Ebenen des gesellschaftlichen Lebens den gesellschaftlich anerkannten Gerechtigkeitsvorstellungen entsprechend gestalten zu können, in den Vordergrund. Eine wichtige Rolle spielen dabei die veränderten Vorstellungen von Bezügen, Inhalten und Reichweiten moralischer und sozialer Verantwortung.³ So betrachten wir beispielsweise dank der verbreiteten Nutzung von Internet und Satellitenfernsehen ferne Probleme fremder Menschen zunehmend als unsere eigenen Anliegen und identifizieren uns immer häufiger mit Menschen aus fernen Ländern, die unter Hunger, Verfolgung oder Ungerechtigkeit leiden.⁴ Dies führt zu einer allmählichen, aber äußerst tiefgreifenden Umorientierung sowohl in der individuellen als auch in der gesellschaftlichen Wahrnehmung von moralischen Pflichten und aktuellen Erfordernissen moralisch, ökologisch und sozial verantwortlichen Handelns. Unter diesen Umständen stehen die Chancen der im vorliegenden Beitrag postulierten Ethik einer Langzeit- und Langstreckenverantwortung⁵, die sich auf der Ebene der Unternehmen vor allem in CSR-

³ Siehe hierzu H. Jonas, *Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt am Main 1979; D. Birnbacher, *Verantwortung für zukünftige Generationen*. Stuttgart 1988; K. Bayertz (Hrsg.), *Verantwortung: Prinzip oder Problem*. Darmstadt 1995, M. Maring, *Kollektive und korporative Verantwortung: Begriffs- und Fallstudien aus Wirtschaft, Technik und Alltag*. Münster 2001.

⁴ Vgl. J. Bhagwati, *In Defense of Globalization*. New York 2004, S. 19; E. Bińczyk, *Technonauka w społeczeństwie ryzyka. Filozofia wobec niepożądanych następstw praktycznego sukcesu nauki* [Technowissenschaft in der Risikogesellschaft. Die Philosophie angesichts unerwünschter Folgen des praktischen Erfolgs der Wissenschaft]. Toruń 2013, S. 374 (poln.).

⁵ Der Begriff der „Langstreckenverantwortung“ ist eine Ergänzung zum Begriff der Langzeitverantwortung und bezieht sich parallel zur Langzeitverantwortung sowohl auf die räumlich versetzten Handlungsfolgen, d.h. sekundäre und tertiäre Effekte unseres Handelns, die oft Menschen auf anderen Erdteilen betreffen, als auch auf räumlich erweiterte Wirkungspotentiale unseres Handelns in Zeiten der fortschreitenden Globalisierung im allgemeinen. Vgl. K. Abriszewski, *Interpretacja i etyka dalekiego zasięgu* [Interpretation und Ethik einer Langzeit- und Langstreckenverantwortung]. In: A. F. Kola, A. Szahaj (Hrsg.), *Filozofia i etyka interpretacji* [Philosophie und Ethik der Interpretation]. Kraków 2007, S. 277-288 (poln.).

Initiativen und nachhaltiger Produktion niederschlägt und Individuen zum bewussten, verantwortungsvollen und nachhaltigen Konsumverhalten bewegt, gar nicht schlecht.

Vor diesem Hintergrund wird im Folgenden für eine Einbeziehung von Initiativen im Bereich sozialen Engagements und gesellschaftlicher Verantwortung von Unternehmen in die umfangreichen Bemühungen um die Verwirklichung Nachhaltiger Entwicklung plädiert. Die bisherigen Aktivitäten auf diesem Feld gelten als nur zum Teil erfolgreich. Es ist zwar gelungen, auf der internationalen politischen Ebene gewisse allgemeine Ziele zu definieren, diese durch bereichsspezifische Strategien zu operationalisieren und transnational, national wie regionalweitgehend umzusetzen,⁶ allerdings wurde im Rahmen der bisher entwickelten Strategien der Nachhaltigkeitsumsetzung auf den zentralen Gedanken aus dem Agenda 21 „Denke global, handle lokal“ zurückgegriffen und zur Grundorientierung für Privatpersonen, Gemeinschaften und Verwaltungseinheiten erklärt. Dabei wurden sehr wichtige Kapazitäten und Gestaltungspotenziale übersehen, die im Zuge steigender Dominanz der Wirtschaftsprozesse in der Handlungsbesonderheit und Wirkungsmacht moderner Unternehmen liegen. Angesichts zunehmender Reichweite, Kapitalkonzentration und Einflussnahme auf die Politik und das Leben einzelner Menschen sind hier die Möglichkeiten großer transnationaler Wirtschaftskorporationen und Konzerne besonders interessant. Laut Forschungsergebnissen der Weltbank sind unter den 100 weltgrößten und weltmächtigsten Wirtschaftsorganismen nur noch 48 Staaten, den bescheidenen „Rest“ von 52 % machen globale Korporationen aus.⁷ Damit treten neben Institutionen der globalen und kontinentalen Politik wie die UNO mit allen ihren Agenturen, die Weltbank oder die OECD auch viele Wirtschaftsmächte auf die Weltbühne, die durch die Spezifik ihres Handelns die lokalen Problemlagen und Bedürfnisse besser erkennen und oft auch über bessere Möglichkeiten verfügen, diese Probleme auf eigene Faust durch ehrlichere, gerechtere und gesellschaftlich verantwortlichere Investitions-, Produktions- und Handelspraxen und entsprechendes soziales wie ökologisches Engagement auf der globalen oder transnationalen Ebene zu lösen. Dieser Wandel der globalen Machtverhältnisse und die steigende Bedeutung des Unternehmenshandelns für das Alltagsleben des Einzelnen, der Gemeinschaft und der gesamten Gesellschaft muss bereits bei der Konkretisierung und Operationalisierung von Nachhaltigkeit wie auch der bei der strategischen Planung der Nachhaltigkeitsumsetzung angemessen berücksichtigt werden.

2. CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY UND NACHHALTIG ENTWICKLUNG

Die Idee einer sozialen Verantwortung von Unternehmen und die Idee einer nachhaltigen Entwicklung sind Ausdruck und Erscheinung derselben tiefgreifenden soziokulturellen Wandlungsprozesse, die durch Globalisierung und Integration, Verwissenschaftlichung und Technisierung, Ökonomisierung und Ökologisierung sowie

⁶ Eine aufschlussreiche Dokumentation dieser Entwicklungen in Mitteleuropa ist in der Nachhaltigkeits-Buchreihe des Verlags edition Sigma, Berlin, enthalten; siehe hierzu insbesondere G. Banse, A. Kiepas (Hrsg.), Nachhaltige Entwicklung: von der wissenschaftlichen Forschung zur politischen Umsetzung, Berlin 2005; G. Banse, R. Janikowski, A. Kiepas (Hrsg.), Nachhaltige Entwicklung – transnational. Sichten und Erfahrungen aus Mitteleuropa. Berlin 2011.

⁷ Vgl. D. Barker, J. Mander, ABC globalizacji [ABC der Globalisierung]. Międzynarodowe Forum ds. Globalizacji [Internationales Forum für Globalisierung]. Łódź 2003, S. 23 (poln.).

Demokratisierung des Lebens in den letzten 25 Jahren weltweit in Gang gesetzt wurden. Die Vision einer auf sozialer Gerechtigkeit in der intra- wie intergenerationellen Dimension fundierten nachhaltigen Entwicklung und einer neuen, auf zwischenmenschlicher Solidarität und Fürsorge basierenden prospektiven Verantwortung sind „moralisierende“ Antworten auf den weltweiten Orientierungsverlust angesichts der Krise, in die das Projekt Moderne geraten ist. Dabei stellen diese Antworten einen Versuch dar, dieses Projekt zu retten, ohne dessen Grundvoraussetzung hinsichtlich menschlicher Rationalität, Gutherzigkeit und Zurechnungsfähigkeit sowohl auf der Ebene des Individuums als auch auf der menschlicher Gemeinschaften bis hin zur Menschheit als Ganzes dabei aufgeben zu müssen. Hinter beiden Initiativen stehen im gleichen Maße Bemühungen, eine Makroethik globaler Gerechtigkeit, Solidarität und Verantwortung zu stiften. Auf die Genese, die Entwicklung, die Inhalte und zahlreiche Wechselwirkungen des Leitbildes nachhaltiger Entwicklung mit anderen Kulturträgern kann hier aus Platzmangel nicht näher eingegangen werden, es müssen Verweise auf die einschlägige Literatur ausreichend sein.⁸ Angesichts eines inflationären und polysemantischen Gebrauchs des Begriffes sozialer Verantwortung in der öffentlichen Debatte ist es dringlicher, hier das CSR-Konzept zu erörtern. Die Genese des Leitbildes einer sozialen Verantwortung von Unternehmen reicht bis in die frühen 1950er Jahre zurück und wird auf Arbeiten von Howard R. Bowen⁹ zurückgeführt. Angesichts der rapiden Konsumerismus-Entwicklung in den USA forderte Bowen eine umfangreiche Berücksichtigung des sozialen Umfelds und der Erwartungen der Gesellschaft beim Unternehmenshandeln. Die ursprüngliche Forderung, im Rahmen der sozialen Verantwortung die Interessen aller Betroffenen (Stakeholders) in die strategischen Entscheidungsprozesse im Unternehmen einzubeziehen, wurde später mit den Konzepten einer gesellschaftlichen Lizenz von Wirtschaftsorganisationen verknüpft und um andere Verantwortungsdimensionen erweitert. Daraus entstand das heutige, umfassende Verständnis von sozialer Verantwortung von Unternehmen, das viele unterschiedliche Facetten und gesellschaftliche Funktionen des Unternehmenshandelns ins Auge fasst.¹⁰ Im

⁸ Ausführlich dazu O. Parodi, G. Banse, A. Schaffer (Hrsg.), Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld. Berlin 2010; G. Banse, G. L. Nelson, O. Parodi (eds.), Sustainable Development – the Cultural Perspective. Concepts – Aspects – Examples. Berlin 2011.

⁹ Vgl. H. R. Bowen: Social responsibility of the businessman. New York 1953.

¹⁰ In ihrer CSR-Richtlinie definiert die Europäische Kommission die soziale Verantwortung der Unternehmen „als ein Konzept, das den Unternehmen als Grundlage dient, auf freiwilliger Basis soziale Belange und Umweltbelange in ihre Unternehmenstätigkeit und in die Wechselbeziehungen mit den Stakeholdern zu integrieren“. Stakeholder werden als „Anspruchsgruppen“ verstanden, also alle, die mit dem Unternehmen direkt oder indirekt in Beziehung stehen und aufgrund ihrer unterschiedlichen Interessen zu jeder Zeit Ansprüche an das Unternehmen erheben können: die Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter, Kundinnen und Kunden, Zulieferbetriebe, Eigentümerinnen und Eigentümer usw., aber auch die Gesellschaft und der Staat. Die soziale Verantwortung der Unternehmen betrifft Maßnahmen, die die Unternehmen über ihre rechtlichen Verpflichtungen gegenüber Gesellschaft und Umwelt hinaus ergreifen; siehe hierzu Grünbuch Europäische Rahmenbedingungen für die soziale Verantwortung der Unternehmen. KOM(2001) 366 endgültig; Die EU-Richtlinie 2014/95/EU vom 22. Oktober 2014 zur CSR-Berichterstattung; ausführliche Darstellungen des CSR-Anliegens und der wichtigsten theoretischen Kontroversen finden sich in S. Hiß, Warum übernehmen Unternehmen gesellschaftliche Verantwortung? Ein soziologischer

Zeitalter der nachhaltigen Entwicklung gewinnt das Leitbild sozialer Verantwortung und gesellschaftlichen Engagements von Unternehmen neue Bedeutungsdimensionen. Angesichts gemeinsamer Genese und verwandter Anliegen weisen die Leitbilder von Nachhaltigkeit und CSR weitgehende inhaltliche und strukturelle Ähnlichkeiten auf, die zu gleichen Problemen auf der Ebene der Rechtfertigung, Operationalisierung und Implementierung führen. Abgesehen von den Peripetien – d.h. jäh eintretenden entscheidenden Wendungen des bisherigen Handlungsverlaufs ins Gegenteil – bei der Implementierung beider kulturträchtigen Leitbilder unter konkreten gesellschaftlichen Rahmenbedingungen, auf die anderenorts eingegangen wird,¹¹ können im Folgenden einige grundlegende Probleme im Hinblick auf die Operationalisierung des Leitbilds sozialer Verantwortung und gesellschaftlichen Engagements von Unternehmen thematisiert werden.

3. OPERATIONALISIERUNG VON CSR

Ähnlich wie die Idee einer nachhaltigen Entwicklung, die von einigen Kritikern für eine analytisch unvollendete und allzu abstrakte Sammlung von Slogans¹² gehalten wird, liefert die Idee der sozialen Verantwortung und des gesellschaftlichen Engagements von Unternehmen lediglich eine unpräzise, vage Orientierung und Richtungsweisung, die notwendig mehrere Interpretationen und unterschiedliche, zum Teil gegensätzliche Visionen zulassen. Bei der Operationalisierung dieses Leitbildes kann man auf inhaltlich-strukturelle Vorgaben zurückgreifen, die in der Richtlinie ISO 26000¹³ enthalten sind. Als wichtige Referenzbereiche für die soziale Verantwortung von Unternehmen werden in der Richtlinie folgende Dimensionen der Unternehmensverantwortung unterschieden:

- Eigenverantwortung und innere organisatorische Ordnung;
- Verantwortung für den einzelnen Menschen und für die Menschlichkeit sowie Respekt für Menschenrechte;
- Verantwortung für das eigene Personal, für den Umgang mit Humanressourcen, für humane Arbeitsbedingungen, für Standards bezüglich des Arbeitsrechts und der Arbeitssicherheit sowie für gerechte Gewinnteilung;
- Verantwortung für die Umwelt, für den Umgang mit Naturressourcen, für nachhaltige Produktion und die Minimierung der Auswirkungen auf die Umwelt;
- Verantwortung für eine faire und ehrliche Abwicklung der Geschäfte, für gegenseitiges Vertrauen in Wirtschaftsbeziehungen und für fairen Handel;
- Verantwortung für den Kunden und den Schutz der Verbraucher;
- Verantwortung für die Lokalbevölkerung, für die Gemeinschaft und für ein gutes Leben der gesamten Menschheit, sowie für das Unternehmen als korporativen Bürger und guten Nachbarn.

Erklärungsversuch. Frankfurt am Main 2006; A. Schneider, R. Schmidpeter (Hrsg.), *Corporate Social Responsibility - verantwortungsvolle Unternehmensführung in Theorie und Praxis*. Berlin/Heidelberg 2012.

¹¹ Siehe hierzu den Beitrag von A. Kiepas in diesem Band; J. Jonker, W. Stark, S. Tewes, *Corporate Social Responsibility und nachhaltige Entwicklung. Einführung, Strategie und Glossar*. Berlin/Heidelberg 2011; vgl. auch K. Michalski, *Corporate Social Responsibility – ein Schritt zu einer Kultur der Nachhaltigkeit*. In: *Modern Management Review*, Vol. XIX, No. 3(2014), S. 59-76.

¹² Vgl. A. Giddens, *Klimatyczna katastrofa [Klimakatastrophe]*. Warszawa 2010, S. 71f.(poln.).

¹³ Vgl. *Guidance on social responsibility, ISO 26000:2010*.

Die Grundlage der sozialen Verantwortung eines jeden Unternehmens auf all diesen Ebenen stellen die Wahrnehmung der Zusammenhänge eigener Wirtschaftsaktivitäten mit lebenswichtigen Interessen bestimmter Gruppen von Betroffenen, das Bewusstsein über die komplexe soziale „Einbettung“ des Unternehmenshandelns, seine sozialen Erfolgsbedingungen und die Fülle seiner sozialen Folgen, eine ehrliche Beurteilung eigener Praxen unter Berücksichtigung der Interessen aller Betroffenen und der Öffentlichkeit sowie die Bereitschaft, sich im Handeln auf die Güte- und Nutzenoptimierung für möglichst alle Beteiligten und Betroffenen zu orientieren, dar. Als notwendige Bedingungen der Möglichkeit, soziale Verantwortung im Wirtschaftshandeln richtig zu praktizieren, werden in der Richtlinie ISO26000 folgende Anforderungen genannt:

- Transparenz des Handelns, die u.a. zuverlässiges laufendes Informieren über aktuelle Vorgehen und Vorhaben, Motive, Wertvorstellungen und Präferenzen, gesetzte Ziele und eingesetzte Mittel und Ressourcen, den Umgang mit eigenen Human- und Materialressourcen sowie Umweltgütern, die Auswirkungen des eigenen Handelns auf die Umwelt sowie auf das Leben von Individuum und Gesellschaft, innere Entscheidungsprozesse, angenommene betriebseigene Verhaltensstandards und eingeführte Kontrollmechanismen für deren Befolgung, aber auch die im Falle ihrer Verletzung oder Missbrauchs drohenden Sanktionen und Konsequenzen, sowie die gewählte interne und externe Kommunikationskultur umfasst.
- Befolgung von ethischen Grundsätzen wie Berücksichtigung einer jeden Person und Respekt für ihre Menschenwürde sowie ihre lebenswichtigen Interessen, Beachtung der Menschenrechte, Gleichbehandlung unter vergleichbaren Bedingungen, Gerechtigkeit und Fairness, Einhalten von Versprechen und Erfüllen von Verpflichtungen etc., die in dem gesellschaftlichen Umfeld, in dem das konkrete Unternehmen agiert, anerkannt und praktiziert werden.
- Aufbau richtiger, beiderseitig zufriedenstellender und womöglich gewinnbringender Relationen mit allen Interessenssubjekten und Betroffenen, Sensibilität für deren Bedürfnisse, Fürsorge und angemessenes Reagieren auf ihre Probleme, Gewährung des Rechts auf Mitsprache und Mitbestimmung durch Einbeziehung unterschiedlicher Interessenvertreter und der Betroffenen in Entscheidungsprozesse im Unternehmen.
- Pflegeabsoluter Legalität und höchsten Respekts gegenüber Gesetzen sowohl innerhalb des Unternehmens als auch in dessen Handlungsumfeld, Vermeiden von Handlungen, die bei eigenen Mitarbeitern und in der Öffentlichkeit den geringsten Verdacht auf irgendeinen Verstoß gegen das geltende Recht erwecken oder sie in dieser Hinsicht verunsichern könnten.
- Befolgung internationaler Verhaltensstandards und international geltender wirtschaftsethischer und kultureller Normen im Falle eines Mangels an entsprechenden nationalen Regelungen, etwa hinsichtlich Umwelt-, Sozial- und Sicherheitsstandards oder der Produktinformation.
- Weltweites, bedingungs- und kompromissloses Beachten von Menschenrechten, die in der Allgemeinen Erklärung der Menschenrechte (UNO, 1948) und in Folgedokumenten des internationalen Rechts fixiert sind. Wachen über das weltweite Respektieren von Menschenrechten und angemessenes Reagieren auf jeden Verstoß oder Missbrauch durch Verzicht auf Wirtschaftskooperationen mit den jeglicher

Menschenrechtsverletzung Verdächtigen bzw. durch Rückzug aus den Märkten, in denen Menschenrechte nicht richtig geschützt werden, durch Boykott und Whistleblowing-Aktionen.¹⁴ In diesem Zusammenhang sind sozial sensible, verantwortliche und engagierte Unternehmen zu Tätigkeiten verpflichtet, die weit über den normalen alltäglichen Wirtschaftsbetrieb hinausgehen und auf die Absicherung fundamentaler politischer und bürgerlicher Rechte und Freiheiten wie auch der wichtigsten sozialen, ökonomischen und kulturellen Rechte, wie Recht auf Arbeit, selbstständigen Lebensunterhalt und soziale Absicherung im Alter und im Falle einer anderen Unfähigkeit zur Erwerbstätigkeit, Recht auf Gesundheitsschutz oder Zugang zur Bildung, Kultur und Möglichkeiten einer menschengerechten Sozialisierung abzielen.¹⁵

Über die vordergründigen Ziele von CSR-Initiativen hinaus kann auf zahlreiche Nebenfunktionen dieser Aktivitäten, die für die Gesellschaft keine geringere Bedeutung haben, hingewiesen werden. Diese bestehen im Wecken des öffentlichen Bewusstseins über die Dimensionen der Unternehmensverantwortung, die sich aus dem gesellschaftlichen Auftrag und der gesellschaftlichen Handlungslizenz ergeben, in der Verbreitung der Grundhaltung einer auf menschlicher Solidarität und Fürsorge fundierten Langzeit- und „Langstreckenverantwortung“, in der Orientierungsleistung, die den Einzelnen etwa als Konsumenten bei der täglichen „Qual der Wahl“ entlasten und die Gemeinschaft bei Entscheidungsprozessen zur Festsetzung der Rahmenbedingungen für Unternehmenshandeln unterstützen soll, in der gesellschaftlichen Legitimierung sowohl einzelner betriebseigener Wirtschaftsentscheidungen als auch der gesamten Geschäftsaktivität eines Unternehmens, in der Koordinierung der Zusammenarbeit mit anderen Akteuren des ersten (öffentliche Institutionen), zweiten (Wirtschaftsorganisationen) und dritten (zivilgesellschaftliche Organisationen) Sektors bei der Etablierung neuer Standards sozial verantwortlichen Wirtschaftens und einer allgemeinen Gemeinwohlorientierung, in Verhinderung von Unfällen, Katastrophen und Krisensituationen, die infolge von Nonchalance, Unbekümmertheit und Verantwortungslosigkeit zustande kommen, in Vorbeugung von sozialen Konflikten innerhalb und außerhalb des Unternehmens, im Schutz des Unternehmens vor eventuellen Ansprüchen Dritter und im Schutz der Mitarbeiter, die selber moralisch richtig handeln und angesichts erkannter Missstände (Missbräuche, Defraudationen und Verschwendungen, Korruptionsfälle, Verstöße gegen Gesetze, wirtschafts- und

¹⁴ „Whistle-blowing“ besteht primär in demonstrativen Informieren der Öffentlichkeit über Missstände (Gesetzesverstöße, Straftaten, Unterschlagen von Gefahren, Bagatellisierung von Schadensfällen etc.) in Betrieben. Parallel dazu können und sollen auch von Verantwortlichen, die außerhalb eines Unternehmens agieren (Politik, konkurrierende Unternehmen oder Organisationen der Zivilgesellschaft) entsprechende Missstände öffentlich gemacht werden, die etwa für die Entscheidungen von potenziellen Kooperationspartnern oder Verbrauchern relevant sein können; siehe hierzu K. Leisinger, *Whistleblowing und Corporate Reputation Management*, München 2003; K. Michalski, *Główne zagadnienia etyki inżynierskiej* [Grundprobleme der Ingenieursethik]. In: M. Małek, E. Mazurek, K. Serafin (Hrsg.), *Etyka i technika. Etyczne, społeczne i edukacyjne aspekty działalności inżynierskiej* [Ethik und Technik. Ethische, soziale und bildungsmäßige Aspekte des Ingenieurhandelns]. Wrocław 2014, S. 58ff. (poln.).

¹⁵ Vgl. J. Stec-Rusiecka, *Wpływ społecznej odpowiedzialności na poprawę jakości życia społeczeństwa* [Der Einfluss sozialer Verantwortung auf die Verbesserung der Lebensqualität der Gesellschaft], In: *Modern Management Review*, Vol. XVIII (2/2013), S. 86f. (poln.).

berufsethische Standards oder betriebsinterne Statuten) in guter Absicht Alarm schlagen,¹⁶ und nicht zuletzt in der Minimierung oben erwähnter Missstände durch Einführung eines komplexen, ganzheitlichen unternehmensethischen Programms, das neben inhaltlichen Elementen wie Ethikkodizes und Verhaltensregeln auch konkrete Kontroll- und Sanktionsmechanismen in Form von Infolinien, internen und externen Audits, Ethikkommissionen und –beauftragten, Mitarbeiterankings, Prämien für verantwortungsvolles Verhalten etc. vorsieht.

Auf der Ebene der Unternehmensführung und des Managementsystems (1) sind sowohl eine Einbeziehung der CSR-Grundsätze in das betriebsinnere Management-Regelwerk, die auf einer maximalistischen Annahme basiert, dass ein effektives Engagement für die Verbesserung der gesellschaftlichen Lebensqualität und die Manifestierung sozialer Verantwortung zur erheblichen Gewinnoptimierung u.a. durch Motivations- und Leistungssteigerung seitens der Arbeitskräfte, durch Verbesserung der Atmosphäre der Wirtschaftskooperation und durch eine allgemeine Verstärkung des Vertrauens im Unternehmen und um Unternehmen herum beiträgt, als auch eine Verbesserung des Managements in den wichtigsten CSR-relevanten Bereichen der Unternehmensaktivität möglich. Wichtige Instrumente, auf die im Rahmen eines intelligenten und sozial verantwortlichen Managements gerne zurückgegriffen wird, sind Unternehmenskodizes, das Delegieren bestimmter, im Rahmen der bestehenden Management-Strukturen verfügbarer Humanressourcen zur Realisierung der CSR-Aufgaben, zu deren Überwachung und zur ständigen Verbesserung diesbezüglicher Maßnahmen, das Einführen eines entsprechenden Anreiz-Systems zur Förderung des CSR-Engagements und der Kreativität in der Suche nach neuen Lösungen und Anwendungsfeldern, das Aufbauen eines inneren Warnsystems zum Erkennen und Verhindern von Missständen in CSR-relevanten Handlungsbereichen sowie eine periodische Durchsicht aller Managementprozesse, deren Bewertung und ständige Verbesserung.

Auf der Ebene der Beschäftigungspolitik (2), die sowohl die weitgehend gesetzlich geregelten Anforderungen des Arbeitsschutzes, der Arbeitssicherheit und der Hygiene als auch unternehmenseigene Prinzipien und Verfahren der Rekrutierung, Beförderung, Bestrafung und Entlassung von Mitarbeitern, die Regelungen hinsichtlich der Arbeitslohnpolitik, der Schulung und Weiterbildung der Firmenkader, des Dialogs mit Gewerkschaften und anderen Mitarbeiterorganisationen etc. umfasst, sollten in erster Linie Interessen und Bedürfnisse der schwächeren, benachteiligten oder unterrepräsentierten Beschäftigtengruppen wie Frauen, bestimmte Altersgruppen oder spezielle sozial profilierte Gruppen wie Alleinerziehende, Träger und Alleinernter von kinderreichen Haushalten oder Bewohner von Gebieten, die besonders gesundheits- oder umweltschädlichen Auswirkungen der Produktion oder anderer Unternehmensaktivitäten ausgesetzt sind, berücksichtigt werden. Im Sinne der sozialen Gerechtigkeit als Kompensation¹⁷ sollten im Rahmen der CSR-Strategie auf dieser Ebene bestehende Ungleichstellungen, Benachteiligungen und Schädigungen durch angemessene „Privilegien“ ausgeglichen werden. Das gilt primär für Missstände, die im

¹⁶ Zur aktuellen Diskussion um einen rechtlichen Whistleblower-Schutz in Deutschland siehe D. Deiseroth, Zur gesetzlichen Neuregelung des Schutzes von Whistleblowern/Informanten. Bundestag Ausschussdrucksache 16 (10) 850 – I. Berlin 2008.

¹⁷ Vgl. J. Rawls, *Theory of Justice*. Boston 1971.

Zusammenhang mit dem Unternehmenshandeln in der Vergangenheit entstanden sind oder immer noch entstehen.

Auf der Ebene des Umweltmanagements (3) haben Unternehmen nahezu uneingeschränkte Möglichkeiten, sich für ein besseres Leben von Mensch und Gesellschaft heute und morgen einzusetzen. Sie können umfangreich umweltschädliche Folgen ihres Wirtschaftshandelns auf komplexe Weise erkennen und systematisch minimieren, durch einen sparsamen Umgang mit Ressourcen und durch Steigerung ihrer Nutzungseffizienz ein nachhaltiges Ressourcenmanagementsystem aufbauen, durch Reduzierung von direkten Emissionen und der Erhöhung der Energieintensität und -effizienz ihrer Produktions-, Verladungs- und Vertriebsprozesse das Klima schonen, durch Verbesserung ihrer Logistik, Rationalisierung der Lieferketten, Vermeidung unnötiger Mobilisierung von Waren und Personen und durch Optimierung der Nutzung von Produktions-, Lager-, Büro- und Handelsflächen zur erheblichen Umweltentlastung beitragen und durch Verbesserung ihrer Informationspolitik und der Kommunikation mit Kunden und Verbrauchern im Hinblick auf die Behandlung von Reklamationen, Produktkennzeichnung und Produktinformation und eine ausführliche, alle umweltschutzrelevanten Produktnutzungsaspekte umfassende Gebrauchsanweisung, die komplexe Informationen über alle Auswirkungen der eigenen Produkte auf die Umwelt in allen Phasen ihres Lebenszyklus, über die umweltfreundlichste Nutzung und die aus der Sicht des Umweltschutzes optimale Entsorgung der verbrauchten oder ungebrauchten Produkte enthalten, zum nachhaltigen Konsum beitragen. Im Rahmen ihrer Initiativen für die Umweltschonung sollten Unternehmen nicht nur Verantwortung für Entscheidungen und das Verhalten ihrer Kunden übernehmen, sondern auch ihre Kontrahenten und Kooperationspartner (Dienstleister, Zulieferer, Handelsvertreter etc.) zur Beachtung und Befolgung der gleichen Standards der Umweltnutzung mobilisieren. Ein intelligentes und sozial verantwortliches Umweltmanagement betrachtet die Form der Nutzung von Umweltgütern und das Maß des ökologischen Bewusstseins und Engagements eines Unternehmens als Prüfstein für dessen soziale, gesellschaftliche Glaubwürdigkeit. Die Unternehmen sollten aufpassen, dass dieser Prüfstein nicht zu ihrem Stolperstein wird.

Auf der Ebene der Interaktionen mit Akteuren aus dem öffentlichen Umfeld (staatliche Institutionen und zivilgesellschaftliche Organisationen) und der Zusammenarbeit mit dem unmittelbaren und weiteren Wirtschaftsumfeld (4) verpflichtet die Philosophie sozialer Verantwortung zu einer Beschränkung ausschließlich auf legale, ehrliche, ethisch integrale, konsequente und transparente Geschäftspraxen, die auf den vom Umfeld anerkannten und geforderten Standards der Wirtschaftsethik basieren und auf eine niveauehohe Managementkultur, das Verfügen über eine reife und durchdachte Handlungsstrategie, einen hohen Grad innerer sozialer und organisatorischer Integrität und eine hohe gesellschaftliche Interaktivität und Sensibilität für die Reputationsaspekte hin deuten. Ein vorsichtiges und verantwortungsvolles politisches Engagement des Unternehmens, eine konsequente, kompromisslose und engagierte Haltung gegenüber Korruption, die ständige Bereitschaft, Zeugnisse über seine Ehrlichkeit und Fairness, seine Ziele, Werte und Grundsätze in allen seinen Wirtschaftsbeziehungen zu geben, der Wille, zum Vorbild für andere zu werden und dadurch bei den Wirtschafts- und Kooperationspartnern, mit denen das Unternehmen größere Einheiten, Lieferketten und Wirtschaftsallianzen bildet, ähnliche Ambitionen zu erwecken – alle diese Aktivitäten beweisen, dass ein Unternehmen seine gesellschaftliche Dienstbarkeit seriös betrachtet und dass es ernsthaftes Interesse nicht nur daran hat, wie es von der Umgebung

wahrgenommen wird, und dass seine CSR-Initiativen weit mehr bedeuten als lediglich gesellschaftliches Alibi-Beschaffung und Blue- oder Greenwashing.

Zu den wichtigsten Formen und Manifestationen des sozialen Engagements eines Unternehmens auf der Ebene der Relationen mit Kunden und Verbrauchern (5) gehören neben den erwähnten Initiativen, die im Bereich der Umweltverantwortung auf einen nachhaltigen Konsum abzielen, u.a. die Sorge für die Sicherheit und Zufriedenheit der Kunden durch die Sicherung angemessener Qualität, Funktionsfähigkeit, Zuverlässigkeit und Wirtschaftlichkeit eigener Produkte und durch ausführliche Information über die im Hinblick auf Nachhaltigkeit, Beständigkeit, Sicherheit und Effektivität optimale Nutzung des Produktes. Die Gewährleistung der Verbrauchersicherheit geschieht in erster Linie durch einen bewussten Verzicht auf Lösungen, die real (Eintrittswahrscheinlichkeit eines Schadensereignisses bekannt) oder hypothetisch (Eintrittswahrscheinlichkeit eines Schadensereignisses unbekannt) das Leben oder die Gesundheit des Verbrauchers oder Dritter gefährden. Sind die entsprechenden Risiken, die sich aus dem Besitz oder Gebrauch der Unternehmensprodukte ergeben, nicht zu vermeiden, muss der Verbraucher über diese ausführlich informiert werden. Neben Sorge für die Sicherheit des Verbrauchers sind auch eine faire Preisgestaltung, der Verzicht auf ethisch fragwürdige Formen der Persuasion (Zurede), Manipulation, Täuschung, Erpressung und Erzwingung etwa durch aggressive Werbung, gezielte Inkompatibilität eigener Erzeugnisse mit Produkten anderer Hersteller (wie es über lange Zeit bei den Handy-Ladegeräten der Fall war) oder entsprechendes Arrangement der Verkaufssituation, kundenfreundliche Abwicklung von Reklamationen und gewissenhafte, zuverlässige Erfüllung aller Garantieleistungen und nicht zuletzt eine angemessene Entschädigung und Kompensation im Falle eines durch das Unternehmen verschuldeten Kundenschadens Kernelemente der Verantwortung gegenüber dem Verbraucher. Zu anderen wichtigen Anforderungen, die sich für das Unternehmen aus sozialer Verantwortung in den Relationen mit Kunden ergeben, gehören auch vollständiger und bedingungsloser Respekt für ihre Menschenwürde und die Achtung der Kundenprivatheit. Diese verbieten u.a. jegliche Invigilation (Bespitzelung), Nutzung ihrer geschützten Personaldaten ohne ihre Kenntnis und Zustimmung, Verletzung ihrer sonstigen Privatrechte sowie Verwendung von Werbungsinhalten, die von einzelnen Verbrauchern oder von Verbrauchergruppen als beleidigend, diskriminierend oder demoralisierend empfunden werden könnten.

Schließlich erfordert die Philosophie des sozialen Engagements und der gesellschaftlichen Verantwortung von Unternehmen auf der Ebene der Relationen mit der Öffentlichkeit (6) ein ständiges Manifestieren der gesellschaftlichen Zugehörigkeit des Unternehmens – sozial verantwortliche Unternehmen zeigen der Gesellschaft stets, dass sie sich als Teil dieser Gesellschaft sowie als produktives und multidimensionales Nutzen bringendes Glied verstehen. Die Identifizierung von Rollen, die sich aus solcher gesellschaftlicher Zugehörigkeit ergeben, hängt vom Verständnis dessen ab, was aus einer Menge von Menschen eine Gesellschaft macht, was die Quelle ihrer Sicherheit und ihres Zusammenhalts ist und was ihr Zusammenleben gut und noch besser macht. Diese soziale Einbettung und Verwurzelung der Wirtschaftsunternehmen stellt ein interessantes, schnell wandelndes Forschungs- und Versuchsfeld dar, und zwar aus dem Grund, dass wir heute mit einer enormen strukturellen Komplexität und unterschiedlichen territorialen Skalen des Unternehmenswirkens konfrontiert sind. Angesichts dieser Komplexität und Diversität ist es sehr schwierig, universelle Rezepte für gelungene Relationen mit der Öffentlichkeit und für konstruktive, für beide Seiten nützliche und zufriedenstellende

Interaktionen der Unternehmen mit lokalen Gemeinschaften zu formulieren. Sicherlich sind diese ohne einen aktiven und für die Bevölkerung sichtbaren Beitrag der Unternehmen zum „besseren Leben“ einer Gesellschaft, insbesondere auf den Feldern, die vom Staat allmählich verlassen werden, wie Kultur, Bildung und Wissenschaft, Massensport und öffentliche Gesundheit, Umweltschutz oder soziale Absicherung. In der Gesellschaft gibt es so viele unbefriedigende Bedürfnisse, dass es den Unternehmen an Ideen für ein korporatives Volontariat und für diesbezügliche CSR-Initiativen sicherlich nicht mangeln wird. Es ist die Entscheidung jedes Unternehmens, ob es das Leben einer Gesellschaft rein zufällig, absichtslos, unreflektiert und unkontrolliert beeinflussen will oder lieber planmäßig, intentional, bewusst und gesteuert im Rahmen einer eigenen, gut durchdachten CSR-Strategie zum besseren Leben für alle beiträgt. Nur im letzteren Fall werden die Unternehmensaktivitäten nachhaltig die geforderten Vorteile für beide Seiten bringen und für das gegenseitige, für eine fruchtbare langfristige Kooperation erforderliche Vertrauen sorgen.¹⁸

Die oben strukturierten Dimensionen und Aspekte der sozialen Verantwortung werden von Unternehmen unterschiedlich erkannt und für die gesellschaftliche Reputationsbildung genutzt. Doch immer mehr Unternehmen entdecken im gesellschaftlichen Engagement eine Chance, wirtschaftlichen Zielen einen höheren, mit den sonstigen Bereichen menschlichen Lebens korrespondierenden Sinn zu geben. Laut einer Befragung aus dem Jahre 2008 sahen fast 70 % der Unternehmen in CSR-Initiativen einen wichtigen Renditefaktor.¹⁹ Vor diesem Hintergrund bekommt die von Wirtschaftsethikern über Jahrzehnte entwickelte Vision eines umweltfreundlichen, menschen- wie gesellschaftsdienlichen und trotzdem noch rentablen Wirtschaftshandelns²⁰ dank einer richtigen Operationalisierung des CSR-Leitbildes eine etwas konkretere Gestalt. Dabei wurde am Beispiel der Handlungs- und Gestaltungspotenziale von Großunternehmen gezeigt, wie sich die beiden Träger der modernen Kultur – Nachhaltigkeit und soziale Verantwortung – gegenseitig bedingen. So wird das Erreichen der Ziele nachhaltiger Entwicklung ohne gesellschaftliche Verantwortung von Unternehmen und ohne ihr soziales wie ökologisches Engagement nur schwer möglich sein.

¹⁸ Vgl. J. Stec-Rusiecka, op. cit., S. 86-88.

¹⁹ G. Pohle, J. Hittner, *Attaining Sustainable Growth through Corporate Social Responsibility*. New York 2008, S. 3.

²⁰ Ausführlicher dazu in A. Löhr, *Unternehmensethik und Betriebswirtschaftslehre. Untersuchungen zur theoretischen Stützung der Unternehmenspraxis*. Stuttgart 1991; H. Steinmann (Hrsg.), *Unternehmensethik*. 2. Aufl. Stuttgart 1991; K. Homann, F. Blome-Drees, *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. Göttingen 1992; K. Homann, *Moral in den Funktionszusammenhängen der modernen Wirtschaft. Zwei Beiträge zur Wirtschaftsethik unter Wettbewerbsbedingungen*. Stuttgart 1993; H. Steinmann, A. Löhr, *Grundlagen der Unternehmensethik*. 2. Aufl. Stuttgart 1994; H. G. Nutzinger (Hrsg.), *Ökonomie der Werte oder Werte in der Ökonomie. Unternehmenskultur in genossenschaftlichen, alternativen und traditionellen Betrieben*. Marburg 1996; H. G. Nutzinger (Hrsg.), *Wirtschafts- und Unternehmensethik. Kritik einer neuen Generation. Zwischen Grundlagenreflexion und ökonomischer Indienstnahme*. München 1999; P. Ulrich, *Integrative Wirtschaftsethik. Grundlagen einer lebensdienlichen Ökonomie*. 3. Aufl. Wien 2001.

LITERATUR

- [1] Abriszewski K., *Interpretacja i etyka dalekiego zasięgu* [Interpretation und Ethik einer Langzeit- und Langstreckenverantwortung]. In: A. F. Kola, A. Szahaj (Hrsg.), *Filozofia i etyka interpretacji* [Philosophie und Ethik der Interpretation]. Kraków 2007, S. 277-288 (poln.)
- [2] Banse G., Kiepas A. (Hrsg.), *Nachhaltige Entwicklung: Von der wissenschaftlichen Forschung zur politischen Umsetzung*. Berlin 2005
- [3] Banse G., Janikowski R., Kiepas A. (Hrsg.), *Nachhaltige Entwicklung – transnational. Sichten und Erfahrungen aus Mitteleuropa*. Berlin 2011
- [4] Banse G., Nelson G. L., Parodi O. (eds.), *Sustainable Development – the Cultural Perspective. Concepts – Aspects – Examples*. Berlin 2011
- [5] Barker D., Mander J., *ABC globalizacji* [ABC der Globalisierung]. Międzynarodowe Forum ds. Globalizacji [Internationales Forum für Globalisierung]. Łódź 2003, S. 23 (poln.)
- [6] Bhagwati J., *In Defense of Globalization*. New York 2004
- [7] Bińczyk E., *Technonauka w społeczeństwie ryzyka. Filozofia wobec niepożądanego następstwa praktycznego sukcesu nauki* [Technowissenschaft in der Risikogesellschaft. Die Philosophie angesichts der unerwünschten Folgen des praktischen Erfolgs der Wissenschaft]. Toruń 2013 (poln.)
- [8] Bowen H.R., *Social responsibility of the businessman*. New York 1953.
- [9] Deiseroth D., *Zur gesetzlichen Neuregelung des Schutzes von Whistleblowern/Informanten*. Bundestag Ausschussdrucksache 16 (10) 850 – I. Berlin 2008
- [10] *Die EU-Richtlinie 2014/95/EU vom 22. Oktober 2014 zur CSR-Berichterstattung*
- [11] Giddens A., *Klimatyczna katastrofa* [Klimakatastrophe]. Warszawa 2010 (poln.)
- [12] *Grünbuch Europäische Rahmenbedingungen für die soziale Verantwortung der Unternehmen*. KOM(2001) 366 endgültig
- [13] *Guidance on social responsibility, ISO 26000:2010*
- [14] Hiß S., *Warum übernehmen Unternehmen gesellschaftliche Verantwortung? Ein soziologischer Erklärungsversuch*. Frankfurt am Main 2006
- [15] Homann K., *Moral in den Funktionszusammenhängen der modernen Wirtschaft. Zwei Beiträge zur Wirtschaftsethik unter Wettbewerbsbedingungen*. Stuttgart 1993
- [16] Homann K., Blome-Drees F., *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. Göttingen 1992
- [17] Jonker J., Stark W., Tewes S., *Corporate Social Responsibility und nachhaltige Entwicklung. Einführung, Strategie und Glossar*. Berlin/Heidelberg 2011
- [18] Leisinger K., *Whistleblowing und Corporate Reputation Management*, München 2003
- [19] Löhr A., *Unternehmensethik und Betriebswirtschaftslehre. Untersuchungen zur theoretischen Stützung der Unternehmenspraxis*. Stuttgart 1991
- [20] Michalski K., *Corporate Social Responsibility – ein Schritt zu einer Nachhaltigkeitskultur*. In: *Modern Management Review*, Vol. XIX, No. 3(2014), S. 59-76

- [21] Michalski K., *Główne zagadnienia etyki inżynierskiej* [Grundprobleme der Ingenieursethik]. In: M. Małek, E. Mazurek, K. Serafin (Hrsg.), *Etyka i technika. Etyczne, społeczne i edukacyjne aspekty działalności inżynierskiej* [Ethik und Technik. Ethische, soziale und bildungsmäßige Aspekte des Ingenieurshandelns]. Wrocław 2014, S. 31-60 (poln.)
- [22] Nutzinger H. G. (Hrsg.), *Ökonomie der Werte oder Werte in der Ökonomie. Unternehmenskultur in genossenschaftlichen, alternativen und traditionellen Betrieben*. Marburg 1996
- [23] Nutzinger H. G. (Hrsg.), *Wirtschafts- und Unternehmensethik. Kritik einer neuen Generation. Zwischen Grundlagenreflexion und ökonomischer Indienstnahme*. München 1999
- [24] Parodi O., Banse G., Schaffer A. (Hrsg.), *Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit. Annäherungen an ein Spannungsfeld*. Berlin 2010
- [25] Pohle G., Hittner J., *Attaining Sustainable Growth through Corporate Social Responsibility*. New York 2008
- [26] Rawls J., *Theory of Justice*. Boston 1971
- [27] Schneider A., Schmidpeter R. (Hrsg.), *Corporate Social Responsibility - verantwortungsvolle Unternehmensführung in Theorie und Praxis*. Berlin/Heidelberg 2012
- [28] Steinmann H. (Hrsg.), *Unternehmensethik*. 2. Aufl. Stuttgart 1991
- [29] Steinmann H., Löhr A., *Grundlagen der Unternehmensethik*. 2. Auf. Stuttgart 1994
- [30] Stec-Rusiecka J., *Wpływ społecznej odpowiedzialności na poprawę jakości życia społeczeństwa* [Einfluss der sozialen Verantwortung auf die Verbesserung der Lebensqualität der Gesellschaft]. In: *Modern Management Review*, Vol. XVIII No. 2(2013), S. 85-91 (poln.)
- [31] Ślęzak-Gładzik I., *Corporate Social Responsibility (CSR) jako koncepcja porządkująca relacje między biznesem a społeczeństwem* [CSR als ein die Beziehungen zwischen Wirtschaft und Gesellschaft ordnendes Konzept]. In: *Modern Management Review*, Vol. XVIII, No. 2(2013), S. 113-125 (poln.)
- [32] Ulrich P., *Integrative Wirtschaftsethik. Grundlagen einer lebensdienlichen Ökonomie*. 3. Aufl. Wien 2001.

**RENTOWNA, PRZYJAZNA DLA ŚRODOWISKA I SPOŁECZNIE
UŻYTECZNA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA JEST MOŻLIWA. WIĘCEJ
ZRÓWNOWAŻONOŚCI DZIĘKI LEPSZEJ OPERACJONALIZACJI
SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW**

Co prawda pojęcie „społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw” robi dzisiaj furorę w publicznej dyskusji, jest jednak używane bardzo inflacyjnie, co na dłuższą metę nie służy właściwym celom CSR. Równocześnie w kontekście wszechobecnych sloganów wzywających do zrównoważonego rozwoju postuluje się głębokie przewartościowania w biznesie – „remoralizację” i „resocjalizację”. Wokół pytania, na czym polega społecznie odpowiedzialna przedsiębiorczość, trwają gwałtowne spory. Konsekwencją tej semantycznej dezorientacji są coraz głośniejsze zgłaszane postulaty rezygnacji z pojęcia CSR jako nieprzydatnego lub wprowadzającego w błąd i zastąpienie go bardziej zróżnicowanymi określeniami. W przedłożonym artykule podjęto próbę obrony pojęcia CSR i pokazania, że nie tylko z punktu widzenia etyki społecznej, ale także z punktu widzenia nauk

ekonomicznych za utrzymaniem tego pojęcia przemawiają dobre racje. Główne tezy argumentacji to: zrównoważona, przyjazna dla środowiska i społecznie użyteczna działalność gospodarcza jest możliwa. Na płaszczyźnie przedsiębiorstwa droga do niej wiedzie poprzez całą pełnię możliwych inicjatyw z obszaru CSR, których jednak przedsiębiorstwa jeszcze w pełni nie dostrzegają. Na podstawie wytycznej ISO 26000 idea społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw została zoperacjonalizowana na sześciu poziomach: (1) zarządzania organizacją, (2) polityki zatrudnienia, (3) zarządzania środowiskowego, (4) interakcji z otoczeniem biznesowym, (5) relacji z klientami i konsumentami oraz (6) interakcji z otoczeniem publicznym i ze społecznościami sąsiedzkimi. Dzięki właściwej operacjonalizacji CSR wizja zrównoważonej działalności gospodarczej przybiera nieco konkretniejsze kształty.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw, operacjonalizacja, etyka przedsiębiorstw.

PROFITABLE, ENVIRONMENTALLY FRIENDLY AND SOCIALLY-SERVING MANAGEMENT IS POSSIBLE. MORE SUSTAINABILITY THROUGH BETTER OPERATIONALIZATION OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

While making the term “corporate social responsibility” in the public today a sensation, unfortunately it is still used very inflationary, what gives a few benefits to the CSR concern in the long run. At the same time in context of sustainability slogans there are profound transformations of values: re-moralization and re-socialization of business postulated. What is the corporate social responsibility precisely, is highly controversial. As a result of this semantic chaos, the resignation of the use of the CSR term as useless and misleading is postulated. This term begins to be replaced with more specific terms. In this paper an attempt is made to defend this concept and show, that there are not only socio-ethical, but also economic good reasons to keep it upright. The central thesis of the reflections are: sustainable, environmentally friendly and socially-serving management is possible. At the level of the company, the path leads to a whole range of possible CSR activities, that are not yet fully recognized by the company. On the basis of given in the standard ISO 26000 orientation, the corporate social responsibility can be operationalized on six levels: (1) the management and organization, (2) employment policy, (3) environmental and resource management, (4) the interactions with the economic environment, (5) the relations with customers, and (6) the interactions with the public and local communities. Thanks to the CSR operationalization, the vision of the sustainable business activities takes on a more concrete form.

Keywords: sustainability, corporate social responsibility, operationalization, business ethics.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.42

Przesłano do redakcji: czerwiec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Bohuslava MIHALČOVÁ¹
Luboš SOCHA²
Barbora GONTKOVIČOVÁ³,
Lucia BEDNÁROVÁ⁴

QUALITY OF SOCIAL SERVICES AND FACILITIES

The development of any modern society is accompanied by increasing importance of social care services, as a tool of social care policies of the state. The framework of social care services depends on several factors, but meeting the needs of social care recipients should enjoy the highest priority. Therefore, it is needed to pay attention to question of quality, sufficiency, availability and efficiency of social care services and also ensuring optimal development of the disposable sources. The social care services are preferentially designed for people who find themselves into unfavorable social situation and are unable to obtain elementary baseline commodities for their lives, or need urgent help for other serious reasons. In the Slovak Republic, such assistance forms fall within competence of self-government institutions and non-public providers. The aim of contribution is to define the theoretical framework of research conducted on this issue, in order to identify the status quo in terms of level of quality and satisfaction with social care services provided in social care facilities in selected areas of Slovakia (Košice within the district), thereby identifying the potential for real improvement and specifying the primers and drivers predominant for the strategy of further development in social care services.

Keywords: social work, decision making, social policy, satisfaction.

1. INTRODUCTION

The essence of a social state is closely linked with the theories of solidarity represented by sociologists such as Auguste Comte and Emile Durkheim. They proceed from the assumption that all elements of a society while respecting certain minimal values and standards arrive at a social consensus. A social state is close-knit to its social policy being pushed forward, with social care services as a tool to it. The come in various forms known as direct or indirect support provided to socially deficient layers of the society down to immediate care provided

¹ Prof. Ing. Bohuslava Mihalčová, PhD., PhD., EUR ING., University of Economics in Bratislava , The Faculty of Business Economics with seat in Košice, Department of Business Entrepreneurship, Tajovského 13, 041 30 Košice, Slovakia; e-mail: bohuslava.mihalcova@euke.sk

² Ing. Luboš Socha, PhD., PhD., Technical University of Košice, Faculty of Aeronautics, Department of Air Traffic Management, Rampová 7, 041 21 Košice, Slovakia; lubos.socha@tuke.sk

³ Ing. Barbora Gontkovičová, PhD., University of Economics in Bratislava , The Faculty of Business Economics with seat in Košice, Department of Business Entrepreneurship, Tajovského 13, 041 30 Košice, Slovakia; ; e-mail: barbora.gontkovicova@euke.sk

⁴ Doc. Lucia Bednárová, PhD., University of Economics in Bratislava , The Faculty of Business Economics with seat in Košice, Department of Business Entrepreneurship, Tajovského 13, 041 30 Košice, Slovakia; corresponding author: e-mail: lucia.bednarova@euke.sk

for physically or mentally disabled individuals⁵. Consequently, they involve various activities designated for helping people, who fell into difficult social situations and are unable to ensure conditions that could satisfy their basic needs for life (accommodation, food, elementary clothing, shoes, basic personal hygiene), or need help from any other serious reasons. Social services can be provided in the form of ambulant, terrain, residential or other forms depending on the negative social condition and the environment where the individual lives. In our contribution we have decided to look into the issue by way of investigating a selected segment (social care residential facilities in the city of Košice, Slovakia). The case study is to demonstrate the actual status in the quality of social services as viewed both by the employees of the sector and the recipients of the services.

2. REVIEW OF LITERATURE

Throughout Europe the national health care and social care systems, regarding the care needs of older people, remain poorly integrated.

Barbara Bień et al. studied health and social care services used by older people, and their care needs that remained unmet, in six different European countries including Greece, Italy, Poland, the United Kingdom, Germany and Sweden. They interviewed family members that care for older people who were recruited in the six countries via a standard protocol. The care providers for these disabled elderly people (n = 2629) provided data on which services the older person used over a 6-month period, as well as which of their care needs still remained unmet. Based on this, a list of 21 services that are common among all six countries was then developed.

They analyzed the relationship across these countries between the older people's use of services and their unmet care needs. Their results revealed that the elderly in Greece, Italy and Poland used mostly health-oriented services, used fewer services overall and also demonstrated a higher level of unmet care needs when compared with the other countries. On the other hand, older people in the United Kingdom, Germany and Sweden used a more balanced profile of socio-medical services. Unmet care needs of older people are particularly high in European countries where social service use is low, as well as where there is a lack of balance in the use of health and social care services. Expanding social care services within these countries might prove to be the most effective strategy for reducing unmet needs among the disabled elderly⁶.

Shu-Chiung Chou et al. studied the important factors influencing residents' satisfaction in residential aged care. They tried to provide a better understanding of their interrelationships. They designed a cross-sectional survey to collect the required information which included resident satisfaction, resident dependency levels, and staff satisfaction. The study sample, which provided the required data, was made up of 996 residents and 895 staff from 62 different residential aged care facilities (36 hostels and 26 nursing homes) in the state of Western Australia. The resident satisfaction and the staff satisfaction were both measured by

⁵M. Hrnčiar, *Kvalita sociálnych služieb*. In: Sociálna práca, manažment a ekonómia : výzvy v období ekonomickej krízy : zborník referátov z 3. ročníka vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou: 6. apríl 2011. Dolný Kubín. Ružomberok: Verbum, p. 9-17. ISBN 978-80-8084-739-5.

⁶B. Bień, et al., *Disabled older people's use of health and social care services and their unmet care needs in six European countries*. In: *European Journal of Public Health*. Vol. 23, Issue 6, p. 1032-1038. ISSN: 1101-1262.

using two different self-completed questionnaires. They examined the interrelationships between three sets of contributing factors including: the facility, staff and resident factors, and resident satisfaction components. They did this separately for nursing home and hostel residents. Their study revealed that staff satisfaction plays a very important and central role in determining resident satisfaction in nursing homes. However, this satisfaction in hostels has less impact. The residents that were more satisfied with staff care were older and lived in smaller facilities, as in the larger facilities the residents tended to be less involved. Providing more care hours had only a small, but positive, impact on the satisfaction of the residents. This study revealed a crucial, positive relationship that is statistically significant between the satisfaction of the staff working at a facility and the satisfaction of the residents for whom they care. Beyond providing the hours required to maintain a minimal standard of care, this linking of the resident and staff satisfaction components suggests, that by enhancing staff satisfaction through pay, rewards and work conditions the facility management can best ensure resident satisfaction, especially when it comes to nursing homes⁷.

Researchers Maria Engström et al., focused on the staff perceptions of their job satisfaction and life situation and the way that was impacted by increased information technology (IT) support. They measured the staff satisfaction three times: before and 6 and 12 months after the introduction of increased IT support in the care of people with dementia. The study was performed in a residential home in Sweden in cooperation with the Swedish Dementia Association. The residential home studied has six units with 9-12 residents in each. Two of the units were omitted because they had just opened. Thirty-three of the staff members (31 women and 2 men with the mean age of 41) participated in the study. There were no significant differences in the staff groups regarding sex, age, hours of work or mean years of working time. For the examination of staff members' job and life satisfaction they used both an experimental and control group. The experimental group included staff from two units, and the control group had staff from two different units of the same residential facility. Data was collected using two questionnaires (the Satisfaction with Work Questionnaire and the Life Satisfaction Questionnaire) and the Sense of Coherence scale. The IT technology enhancements included general and individualized passage alarms, sensor-activated night-time illumination, fall detectors and Internet communication. When compared to the control group, the satisfaction and perceived quality of care among staff members from the experimental group showed an improvement. Personal development, workload expectations and demands, internal motivation and documentation, as well as the total scores for "psychosocial aspects of job satisfaction" and "quality of care aspects," also showed an increase in the experimental group. This study showed that IT support in dementia care increased staff members' satisfaction with their work in several ways.

Other authors, Stolt et al. compared the quality of services in Swedish private and public elderly care. They used statistics from 2007 displaying a variety of quality dimensions which covered over 99% of all elderly care residents in Sweden. They found that privatization is indeed associated with significant quality differences. In private elderly care structural quality factors, such as the number of employees per resident, were significantly smaller (-9%). However, the proportion of residents participating in the formulation of their care plan (+7%), the proportion of elderly with a reasonable duration between their evening meal and breakfast

⁷ S. Chou et al., *Factors Influencing Residents' Satisfaction in Residential Aged Care*. In: *The Gerontologist*. Vol. 43, Issue 4, p. 459-472. ISSN: 1758-5341.

(+15%), and the proportion of elderly that were offered different food alternatives (+26%) were significantly in favor of private contractors. They concluded that private care providers seem to emphasize service aspects rather than structural prerequisites for good care⁸ (Stolt et al., 2011).

In Slovakia, an important legislative framework for social care services was set up thanks to the Law No. 448/2008 Coll. on Social care service and its further amendments to Law No. 455/1991 Coll. on Business enterprises and its further amendments and regulations entering into force on 1 January 2009. Starting with 1 January 2014 the revised Law No. 485/2013 Coll. came into force. The law is stipulating that providers of the social care services can be:

- Public providers of social services (community, legal person established by the community or by a higher regional authority).
- Non-public provider of social care services.

Every provider of social care services is liable to ensure maximum professional quality of the services. Social care services are available for people reaching their age of retirement and those in unfavorable health conditions, having no other possibilities for assistance and being dependent on care from others (Quality standards of Social care services, 2011).

The 70s – 90s of the 20th century, critical assessment of the adverse life conditions of citizens wholly dependent on social care resulted in defining the need to **appreciate quality of the social care services being provided**. The first assessment was made in the USA, the Netherlands, Great Britain and New Zealand and in many other countries in Western Europe. This gave rise to standards, which represented consensus reached by way of mutual dialogues among the stated, providers and recipients of social care services and were based on concrete social conditions typical for the nation, its legislative, political environment, cultural traditions and economic indicators. Problems with providing social services in some European countries resulted in their transformation. In the Slovak republic, the process of transformation culminated by adopting the Law on Social care services No. 448/2008 Coll. as well as Law No. 485/2013 Coll. stipulating the standards of quality contained in its Annex 2. If the quality of social care services does not meet the minimum requirements in terms of the established standards, such services can be sanctioned or cancelled by state authorities .

3. METHODOLOGY OF RESEARCH

In order to evaluate the actual status of the level of social services provided and the satisfaction with it a questionnaire-based survey was conducted in residential facilities at selected locations in Slovakia. The data obtained helped us in setting up a database which was subsequently evaluated employing statistical methods also involving testing the hypothesis on a selected sample. Further it came to the application of the method of real potential for improvement, which assesses the key activities and offers recommendations for the investigated issues concerning the residential facilities.

Research questions:

- In what way do the residential facilities of social care services meet the requirements and needs of the recipients of services in the selected location?

⁸ R. Stolt, et al. (2011). *Privatization of social services: Quality differences in Swedish elderly care*. In: *Social Science & Medicine*. Vol. 72, Issue 4, p. 560-567. ISSN: 0277-9536

- Are these resorts of social care services sufficiently competent in satisfying the needs of their clients?
- What are the potentials of the resorts of social care services for developing and further improving the quality of social services provided by them?

Hypotheses:

Based on the questions of the survey, the following hypotheses have been formulated:

- 1H – More than 60% of the clients of residential facilities providing social services are satisfied with the care and approach of the staff.
- 2H – More than 60% of the clients are satisfied with the social care services provided.
- 3H – More than 50% of the employees of the residential facilities providing social services are not satisfied with the system of remuneration.
- 4H – Less than 30% of the employees of the residential social services are not satisfied with the working conditions at their workplace.

Relevant processing of the data as well as developing the contribution as a whole was based on subjecting the data, particularly those empirical ones, to analyses (explorative, historical and contents analysis) employing logical tools (analysis, synthesis, induction, deduction, comparisons, abstraction, analogy) and methods of mathematics and statistics.

The data were collected during the months of April-May 2013 from the selection of statistical units coming from two populations, namely that of the employees of the residential facilities in the city of Košice and that of the recipients of social care services living in them. The available population of the employees was made up of those involved in providing social and health care within the facility. The available population of clients to the social care facilities was comprised of those capable of giving answers to the questions independently.

As it was impossible to obtain the list of all clients of the social care facilities (list of the available sample), who could independently answer the questionnaire, the selection could not be realized on the basis of probability. Accordingly, an incidental sampling was adopted.

On the territory of Košice there are 47 registered organizations involved in social work providing a wide spectrum of social care services to various client groups coming not only from the town of Košice. The list is made up of 18 public and 29 non-public providers of social services offered in ambulant, terrain and residential forms.

For the purpose of the survey, the selection was focused on the facilities providing residential care for 1615 places in total. Table 1 shows the places divided by the various target groups. Numbers of places in residential facilities for various target groups on the territory of Košice.

Table 1 Numbers of places in residential facilities for various target groups on the territory of Košice

Target group	Number of places
Citizens in crisis situations	292
Families with children	218
Seniors	715
Disabled citizens	390
Total	1615

Source: Authors

Table 2 is about the division of the capacity of the residential facilities by the kind of social services provided.

Table 2 Capacity of places available in residential facilities by the kind of services provided

Kind of services	Number of places
Halfway houses	35
Social care service homes	51
For children	188
For adults	239
Lodginghouses	146
Specialized facility	86
Hospices	111
Facility of emergency lodging	218
Facility of daycare	107
Facility of subsidized lodging	20
Facility of seniors	653
Total	1615

Source: Authors

It represents the required status of the process performance, which can be achieved within a given time-horizon with due regard to the limitations stated. At first, it is important to determine the priority of the processes. To this end, the method of pairwise comparison will be applied. It will determine the key activities and then a snap table will be developed to identify the potentials for growth in performance.

In that snap table, each key activity is assigned some attributes, describing their current status. It is simultaneously converted, by analogy, to describe the target status required. Each key attribute is assigned a weight expressing its importance for the performance level of the key activity as a whole. To compare the target status with the current one, the method based on the band evaluation theory⁹ is used, by means of which each attribute is assigned some points (snap points). The results for the attributes will be obtained by multiplying the snap points with the attributes's weights. Their sum is normalized to a final value of the performance snap for the key activity in %. The potentials for increasing the key activity performance based on real improvements are obtained from the difference between the result of performance snap for the key activity in (%) and the numerical value of 100.

4. PROCEDURE AND RESULTS

In the facilities mentioned, we conducted a questionnaire-based survey on **satisfaction of social services recipients**, as well as **satisfaction of employees with the conditions of work and job environment in their facility**. On the basis of our investigation, we have arrived at the following conclusions: The total number of respondents to our survey in four facilities was 177 (recipients of social services), with 73% of them exceeding 70 years of age. Two thirds of the respondents were women.

Form the questionnaire-based survey it followed that 86% interviewed **clients** were evaluating social services provided in the facilities as good and excellent, and 14% of the respondents as satisfactory. Clients in residential facilities were feeling themselves well (according to 74% of clients) and general satisfaction with the care provided was at 75% and

⁹ P. Učeň, *Zvyšování výkonnosti firmy na bázi potenciálu zlepšení*. Praha : Grada 2008. s.106-107. ISBN 9788024724720.

with the employee approach it was 80%. As much as 94% of the respondents declared willingness of the staff to help with solving their problems. The fact that the facilities enable their clients to spend their time in a meaningful way, was confirmed by more than 85% of the clients. It is important for the clients to maintain contact with their relatives and close friend. Roughly half of the recipients of social care services participating in the survey were visited by their relatives quite frequently, whereas 7% of the respondents claimed nobody to have ever visited them. It might be explained by the fact that those from the 7% group of clients had no relatives or none of the relatives were interested in them. Home environment is the natural habitat for human beings offering them potential benefits. The question whether the clients were feeling better when living in a home environment was positively answered only by 32% and as much as 34% of the clients responded negatively. It is an indicator to the fact that clients feel themselves better in the facility than in home environment.

The questionnaire-based surveys on **employee satisfaction** were answered by 126 employees - respondents of the four residential facilities providing social care services between the age of less than 25 years to more than 55 years, with the length of practice ranging from periods shorter than 5 years up to those longer than 30 years. As much as 85% of the respondents were women. The questionnaire-based survey was focused on the evaluation of employee satisfaction in the residential facilities offering social services. The respondents were expected to answer 11 close-ended questions with a 5-grade scale of evaluation and 2 open-ended questions. The questionnaire-based survey has arrived at the following conclusions:

Suitable job environment and conditions of work created for the employees are of substantial influence on the quality of services provided. About 75% of the respondents evaluated conditions of work only as good or satisfactory and 7% of the respondents as insufficient. Only 17% respondents are satisfied with the conditions of work evaluating them as very good or excellent.

Working with the recipients of social services in the facilities for seniors or in houses of social services is demanding both physically and mentally and not every employee is capable of it. Only 60% of the respondents declared personal satisfaction with their job, while 34% of the respondents were satisfied only partly and 6% of the respondents were not satisfied with it at all. When at work, employees may work under pressure, a fact that has been confirmed by as much as 66% respondents. Labour stress can also be invoked by improper or partially suitable tools and materials. The fact that tools are at such a low level was stated by 35% of the respondents.

Human relations are another important factor, which can affect the quality of social care services. Only 22% of the respondents evaluate job relations as excellent or fair.

By 71% of the employees relations were evaluated as good or satisfactory, whereas 6% of the respondents declared it as not satisfactory. This area is also the one that deserves management's attention. On the other hand, cooperation with the superiors was evaluated as very good even excellent by 34% respondents and 64% of them declared it as very good and good.

Professionally highly educated, capable and competent staff is of high importance for the development and seamless functioning of any organization providing high level of social care services. Only about 45% respondents admitted employers creating proper conditions for their work by way of further education, professional growth and learning about the latest information in their specialization, while 40% respondents informed on partial and 15% respondents stated receiving almost no support from the company.

Adequate remuneration is one of the strong external stimuli for offering the required level of performance. As much as 56% of the respondents pointed out insufficient appreciation. Further 38% of employees saw it as good or satisfactory. Only 6% of the respondents were satisfied with the remuneration for their job. It is also one of the areas to be reviewed in order to achieve higher quality of social services.

Employees of such facilities should care for satisfying the requirements and needs of their clients. Working in residential facilities means closer interaction between the employees and the clients. So the employee is provided immediate feed-back, which, when applying self-reflection, will reveal the level to which his or her client is satisfied with the services provided. Therefore, as much as 75% respondents stated that the clients were satisfied with their work. At open-ended questions the respondents expressed facts that demotivate them at work. These are mostly factors such as: insufficient financial appreciation, lack of staff, culture of the job environment, irresponsible approach to tasks on the part of some fellow-workers, lack of tools and accessories, degradation of the level in education, improper system of shifts and organization of work, lack of attention both to the employees and clients to be exercised by the supervising authorities. The steps that are necessary to achieve higher quality of the social services provide are as follows: increasing the number of staff, receiving higher level of qualification, better remuneration, modernization of the equipment, higher availability of tools and accessories, improved supervision from the superordinate organizations or authorities.

4.1. Testing of the Hypotheses

Testing was focused on the parameter of normal distribution π for large samples.

Hypothesis 1H: More than 60% of the clients of residential facilities providing social services are satisfied with the care and approach of the staff.

π - is to denote the share of those clients of the total number expressing satisfaction with the care and approach of the staff.

We defined null and alternative hypotheses:

$$H_0: \pi = 0,6$$

$$H_A: \pi > 0,6$$

$$\text{Sample proportion is: } p = \frac{f}{n} \quad (1)$$

f – number of units; n – total number of units

$$p = \frac{132}{177} = 0,746$$

Critical value at the level of significance $\alpha = 0,1$ as by the table is 1,6. Subsequently substituted into the testing criterion were:

$$z = \frac{p' - p}{\sqrt{\frac{p * (1 - p)}{N}}} \quad (2)$$

p' – sample proportion;

p – value from the interval (0,1);

$z = 4,24 > 1,6 \Rightarrow H_0$ is rejected.

The value of the testing criterion exceeded the critical value. We cannot accept the null hypothesis, and hence we can state that the assumption: „More than 60% of the clients of residential facilities providing social services are satisfied with the care and approach of the staff“ has been confirmed at the level of significance of 10%.

Hypothesis 2H: More than 60% of the clients of the facilities are satisfied with the social services provided.

$H_0: \pi = 0,6$

$H_A: \pi > 0,6$

Sample proportion is: $p = \frac{75}{177} = 0,424$

$z = -5,6 < 1,6 \Rightarrow H_0$ cannot be rejected, so H_0 is accepted.

As we cannot refuse the null hypothesis, the assumption that „More than 60% of the clients of facilities are satisfied with the social services provided“ has not been confirmed at the level of significance of 10%.

Hypothesis 3H: More than 50% of the employees of residential facilities providing social services are not satisfied with the system of remuneration.

$H_0: \pi = 0,5$

$H_A: \pi > 0,5$

Sample proportion is: $p = \frac{97}{126} = 0,77$

$z = 7,3 > 1,6 \Rightarrow H_0$ cannot be accepted.

We cannot accept the null hypothesis so we can state that the assumption: „More than 50% of the employees of residential facilities providing social services are not satisfied with the system of remuneration has been confirmed at the level of significance of 10%.

Hypothesis 4H: Less than 30% of the employees of the facilities of social services are not satisfied with the conditions of their work.

$H_0: \pi = 0,3$

$H_A: \pi < 0,3$

Sample proportion is: $p = \frac{29}{126} = 0,23$

$z = -1,89 < 1,6 \Rightarrow H_0$ cannot be rejected, so H_0 is accepted.

The assumption that „Less than 30% of the employees of the facilities providing social services are not satisfied with conditions of their work“ has not been confirmed at the level of significance of 10%. It means that in fact more than 30% of the employees of residential facilities providing social services are not satisfied with the conditions of their work.

5. RECOMMENDATIONS AND CONCLUSION

To solve the problems resulting from the survey, it is possible to make use of the real potential for improvement. This part of the contribution is focused solely on the selected part, and in line with the methodology it is possible to react to all problems revealed by our survey.

Table 3 is about snapping the process of developing human resources. Within the process, for the purpose of illustrations, we have defined the key activity to which the individual attributes were assigned, their current status and target status, determining their weights and recording them into the snapping table. The attributes mentioned were assigned points of evaluation based on the method of band evaluation and calculated the result¹⁰.

Table 3 Snapping – Key activity – Motivation of the employees

Process: Developing human resources					
Key activity: Motivation of the employees					
Attribute of key activity	Current status of the KA attribute	Target status of the KA attribute	Weight of the attribute	Points of snapping	Result for the attribute
1	Insufficient financial appreciation	Sufficient financial appreciation, comparable to other countries	25	20	500
2	Irregular assessment of the employees	Regular assessment of the employees	25	65	1625
3	Intermittently stressful relations at the place of work	Correct relations at the place of work	15	60	900
4	Good conditions of work and satisfactory job environment	Excellent conditions of work and very good job environment	20	60	1200
5	Average level of interest shown by senior officials towards the employees and their assistance in solving problems meaningfully	High level of interest shown by senior officials towards employees and their assistance in solving problems meaningfully	15	71	1065
In total			100	276	5290
Results of the performance snap of KA in %:			52,9		
Increasing performance in KA by achieving RPZ in %			47,1		

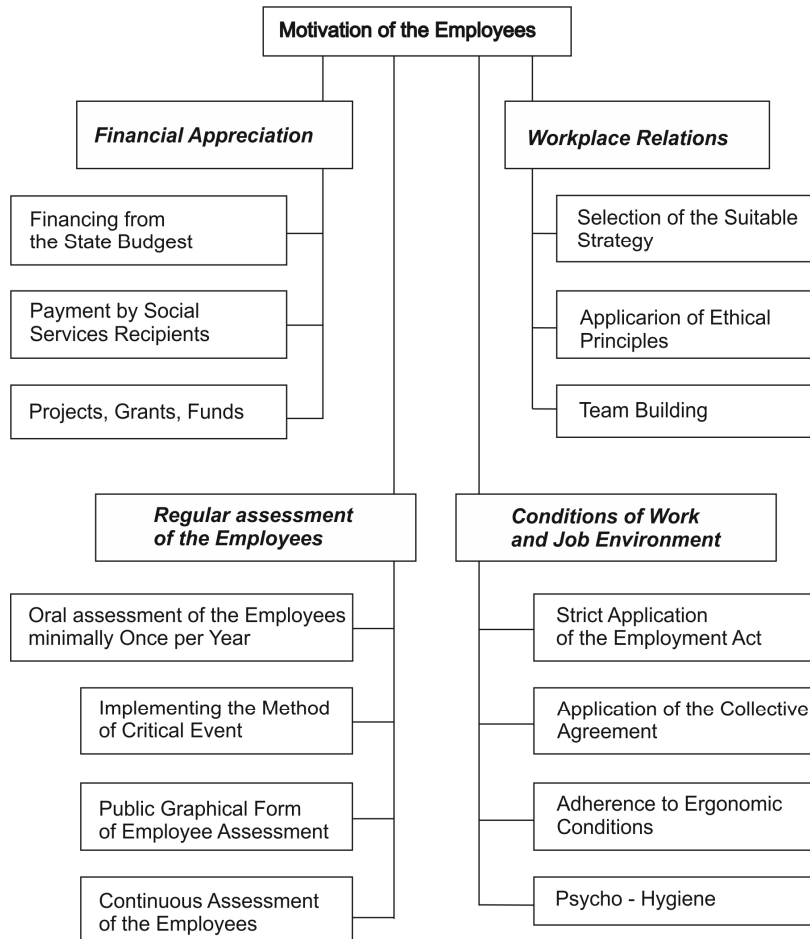
Source: Authors

From the table as above it follows that the key activity of motivation of the employee as part of the process of developing human resources is currently reaching only the limit of 52,90 %. The possibility of improving it is at the limit of 47,1%. It can be achieved by way of

¹⁰ P. Učeň, *Zvyšování výkonnosti firmy na bázi potenciálu zlepšení*. Praha : Grada 2008. s.106-107. ISBN 9788024724720.

defining the primers and drivers. For illustration, these are presented in the contribution by way of a strategic map.

Figure 1 Strategic map – Motivation of the employees

Source: Authors

This method can be used by all organization involved in social services in case they are willing to improve the quality of service s performed by concentrating on the individual processes.

Knowledge obtained from theoretical study, comparing data as well as from the research part of the contribution have all confirmed the need for changing the ways of providing and managing social services, as well as the need to change the social policy of the state. The knowledge can be summed up as follows:

a) Global changes along with the changes in Europe resulting from the technological and economic development have asked for upgrade in the social sphere with emphasis on

quality, sustainability and search for an optimal model of a social state¹¹. The tendencies are to be continued in the interest of the quality of the processes.

b) Strategy of Europe 2020¹² has declared reduction by 2020 in the number of population living below the poverty line 25% and strengthen the role of regional and local self-governments. Search for social dimension must be kept on by way of discussions on the profile of an optimal model of a social state.

c) Action Plan of the Council of Europe for the citizens with health disabilities of the years of 2006–2015 has outlined that EU countries ensure for citizens with EDP cards equal access to health care services and strengthen services of complex rehabilitation. Priorities of the European union must involve accessibility, quality and efficiency of social services.

d) Qualified as a worrisome phenomenon in Slovakia growing rate of ageing of its inhabitants (12,2% compared to 2005), a fact that poses new requirements for retirement, rationalization of the network of health-care and social services facilities with due regard to the fact that the substantial part of the inhabitants over 65 years of age is suffering from disabilities and dependent on assistance. Experts have pointed out delegation of financing facilities of social services to the local self-government, which, by the European Charter of local Self-governments, have taken over the competence with limited financial resources based on local taxes. The need to increase the proportion of redistribution of the GDP in via public budgets will result in transfer financing more to private subjects, which does not correspond to the EU priorities in terms of long-term care. Consequently, the cardinal issue to focus on will be concerned with accessibility of health services and the quality and cost-efficiency in providing social services¹³.

REFERENCES:

- [1] Chou, S. et al. (2003). Factors Influencing Residents' Satisfaction in Residential Aged Care. In: *The Gerontologist*. Vol. 43, Issue 4, p. 459-472. ISSN: 1758-5341.
- [2] Bień, B. et al. (2013). Disabled older people's use of health and social care services and their unmet care needs in six European countries. In: *European Journal of Public Health*. Vol. 23, Issue 6, p. 1032-1038. ISSN: 1101-1262.
- [3] Engström, M. et al. (2005). Staff perceptions of job satisfaction and life situation before and 6 and 12 months after increased information technology support in dementia care. In: *Journal of Telemedicine and Telecare*. Vol. 11, Issue 6, p. 304-309. ISSN: 1758-1109

¹¹ I. Klinec, *Relokalizácia, obnova sociálneho kapitálu a vytváranie udržateľného modelu ekonomiky*. In: *Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska: zborník statí.*: Ekonomická fakulta TU, Košice, ISBN 978-80-553-0573-8.

¹² Európska Komisia, Európa 2020 (2010): <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:SK:HTML>. (15.2.2014).

¹³ M. Šikula, et al. (2008). *Dlhodobá vzia rozvoja slovenskej spoločnosti*. Bratislava. Ekonomický ústav SAV, Ústav politických vied SAV, Ústav štátu a práva SAV, Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. 244 p.: <http://www.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/4180.pdf>. (15.2.2014).

- [4] EÚ a sociálna inklúzia (2010): http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/social_inclusion_fight_against_poverty/index_sk.htm. (15.2.2014).
- [5] Európska Komisia, Európa 2020 (2010): <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:SK:HTML>. (15.2.2014).
- [6] Hrnčiar, M. (2011). Kvalita sociálnych služieb. In: Sociálna práca, manažment a ekonómia : výzvy v období ekonomickej krízy : zborník referátov z 3. ročníka vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou: 6. apríl 2011. Dolný Kubín. Ružomberok: Verbum, p. 9-17. ISBN 978-80-8084-739-5.
- [7] Klinec, I. (2010). Relokalizácia, obnova sociálneho kapitálu a vytváranie udržateľného modelu ekonomiky. In: Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska: zborník statí.: Ekonomická fakulta TU, Košice, ISBN 978-80-553-0573-8.
- [8] Krupa, S. et al. (2009). Kvalita v sociálnych službách. Učebné texty pre sociálnych pracovníkov na Ukrajine. <http://www.kvalitavpraxi.cz/res/data/013/001544.pdf>.
- [9] Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR (2009). Národné priority rozvoja sociálnych služieb: <http://www.employment.gov.sk/files/legislativa/dokumenty-zoznamy-pod/narodne-priority-rozvoja-socialnych-sluzieb.pdf>. (15.2.2014).
- [10] Stolt, R. et al. (2011). Privatization of social services: Quality differences in Swedish elderly care. In: Social Science & Medicine. Vol. 72, Issue 4, p. 560-567. ISSN: 0277-9536
- [11] Šikula, M. et al. (2008). Dlhodobá vízia rozvoja slovenskej spoločnosti. Bratislava. Ekonomický ústav SAV, Ústav politických vied SAV, Ústav štátu a práva SAV, Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. 244 p.: <http://www.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/4180.pdf>. (15.2.2014).
- [12] Štandardy kvality sociálnych služieb: http://www.vucke.sk/APIR/sk/Urad_KSK/Cinnosti_KSK/Socialne_Veci/Legislatava_Podmienky_Registracie/Documents/Standardy_kvality_soc_sluzieb.pdf. (28.12.2011.).
- [13] Učeň, P. (2008). Zvyšování výkonnosti firmy na bázi potenciálu zlepšení. Praha : Grada 2008. s.106-107. ISBN 9788024724720.
- [14] Zákon č. 485/2013 Z.z, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní v znení neskorších predpisov.
- [15] Zákomom č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní v znení neskorších predpisov.
- [16] Zákon NR SR č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja.
- [17] Zákon NR SR č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ŤZP.

JAKOŚCI USŁUG SOCJALNYCH I OBIEKTÓW SOCJALNYCH

Rozwojowi każdego nowoczesnego społeczeństwa towarzyszy wzrost znaczenia usług pomocy społecznej, jako narzędzia polityki socjalnej państwa. Opieka społeczna oraz jej usługi zależą od kilku czynników, ale zaspokajanie potrzeb tych, którzy z tej opieki korzystają powinno cieszyć się najwyższym priorytetem. W związku z tym konieczne jest aby zwrócić uwagę na kwestię jakości, wystarczalności, dostępności i efektywności usług

opieki społecznej, a także zapewnienie jej optymalnego rozwoju. Usługi opieki społecznej są preferencyjnie przeznaczone dla osób, które znalazły się w niekorzystnej sytuacji społecznej i nie są w stanie uzyskać podstawowych dóbr potrzebnych dla ich życia lub potrzebują pilnej pomocy z innych ważnych powodów. W Republice Słowackiej takie formy pomocy podlegają kompetencji instytucji samorządowych i usługodawców niepublicznych. Celem publikacji jest przedstawienie badań teoretycznych prowadzonych w tym zakresie w celu ustalenia status quo w zakresie poziomu jakości i satysfakcji z usług opieki społecznej świadczonych w placówkach opieki społecznej na wybranych obszarach Słowacji (Koszyce), a tym samym określenie potencjału w zakresie rzeczywistej poprawy wraz z podaniem strategii dalszego rozwoju usług opieki społecznej.

Słowa kluczowe: praca socjalna, podejmowania decyzji, polityka socjalna, satysfakcji,

DOI:10.7862/rz.2014.hss.43

Przesłano do redakcji: czerwiec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Paweł MIKOŁAJCZAK¹

STRUKTURA FINANSOWANIA INWESTYCJI MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW REFUNDOWANYCH Z FUNDUSZY EUROPEJSKICH W WIELKOPOLSCE

Fundusze Unii Europejskiej mają korzystny wpływ na dynamikę produktu krajowego brutto. Zwiększają konkurencyjność i innowacyjność polskiej gospodarki, wspomagają także rozwój przedsiębiorstw, szczególnie podmiotów należących do sektora małych i średnich przedsiębiorstw. Te ostatnie nie mają bowiem wystarczającej ilości kapitałów własnych, a obce źródła finansowania są dla nich najczęściej bardzo trudno dostępne, między innymi ze względu na brak zdolności kredytowej oraz wystarczających zabezpieczeń. Przedsiębiorcy prowadzący działalność gospodarczą w Polsce od 1 maja 2004 roku mogą ubiegać się o wsparcie finansowe pochodzące z wielu źródeł wspólnotowych. Fundusze Unii Europejskiej w postaci bezzwrotnych dotacji są bowiem dostępne dla polskich przedsiębiorstw głównie w formie programów wspólnotowych oraz funduszy strukturalnych. Największym zainteresowaniem cieszyły się programy, z których polskie firmy mogły uzyskać dotacje na inwestycje w formie bezpośredniego wsparcia na zasadzie refundowania kosztów inwestycji czy preferencyjnych pożyczek. W niniejszym artykule zbadano strukturę finansowania przedsięwzięć inwestycyjnych dokonywanych przez małe i średnie przedsiębiorstwa, które uzyskały dotację z funduszy europejskich. Podjęto próbę zidentyfikowania przedmiotu oraz celów inwestycyjnych niewielkich firm na tle wykorzystywanych przez nie różnych form zasilania kapitałowego. Zbadano również zakres realizowania inwestycji przez małe i średnie podmioty w obliczu nieotrzymania refundacji z funduszy strukturalnych wskazując jednocześnie na źródła finansowania przedsięwzięć inwestycyjnych w obliczu braku pomocy publicznej. Przedstawione w niniejszym artykule wyniki badań dotyczą rezultatów bezpośredniej pomocy dla MŚP w formie refundacji z funduszy strukturalnych, pozyskanych w programowaniu 2004–2006 i rozliczonych w kolejnych dwóch latach. Analizę empiryczną oparto na wynikach badania ankietowego, obejmującego 110 firm należących do sektora MŚP funkcjonujących w województwie wielkopolskim, które otrzymały dofinansowanie z Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw. Badanie przeprowadzono wśród 52 podmiotów małych i 58 średnich.

Słowa kluczowe: firma, inwestycja, kredyt, fundusze strukturalne, konkurencyjność, innowacyjność.

1. WSTĘP

Fundusze europejskie mają niewątpliwie korzystny wpływ na dynamikę produktu krajowego brutto, zwiększają konkurencyjność i innowacyjność polskiej gospodarki, wspomagają także rozwój przedsiębiorstw, szczególnie podmiotów należących do sektora

¹ Dr Paweł Mikołajczak, Wydział Ekonomii, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Al. Niepodległości 10, 61–875 Poznań, e-mail:pawel.mikolajczak@ue.poznan.pl.

małych i średnich przedsiębiorstw. Te ostatnie nie mają bowiem wystarczającej ilości kapitałów własnych, a obce źródła finansowania są dla nich najczęściej bardzo trudno dostępne ze względu na brak zdolności kredytowej. Zjawisko to nazywane jest luką kapitałową². Szansą na poprawę sytuacji niewielkich podmiotów ekonomicznych stały się właśnie fundusze strukturalne, które wprowadzanie nie mogą stanowić jedyne go czynnika poprawy ich sytuacji ekonomicznej, jednak ich absorpcja może się okazać ważnym czynnikiem poprawy ich dostępności do zewnętrznych źródeł finansowania inwestycji³. Małe i średnie przedsiębiorstwa mają możliwość korzystania z szerokiego spektrum funduszy unijnych przeznaczonych do realizacji ich działań inwestycyjnych już od 2000 roku. Najpierw były to fundusze przedakcesyjne, potem fundusze strukturalne na lata 2004–2006, a obecnie środki dostępne w programowaniu 2007–2013⁴.

Ostateczne efekty współfinansowanych ze środków europejskich inwestycji dokonywanych przez polskie firmy w danym programowaniu można zidentyfikować dopiero po kilku latach, ponieważ proces inwestycyjny ma charakter długoterminowy. Przedstawione w niniejszym artykule wyniki badań dotyczą rezultatów bezpośredniej pomocy dla MŚP w formie refundacji z funduszy strukturalnych, pozyskanych w programowaniu 2004–2006 i rozliczonych w kolejnych dwóch latach. Zaprezentowano je na tle wykorzystywanych zewnętrznych źródeł finansowania dotowanych inwestycji.

Analizę empiryczną oparto na wynikach badania ankietowego, obejmującego 110 firm należących do sektora MŚP funkcjonujących w województwie wielkopolskim. Materiał empiryczny powinien obejmować 242 przedsiębiorstwa, a więc wszystkie podmioty funkcjonujące na terenie województwa wielkopolskiego, które otrzymały dofinansowanie z Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw dotyczącego bezpośredniego wsparcia MŚP. Uzyskano 174 ankiety, w tym 146 ankiet kompletnych, które można było wykorzystać do dalszej obróbki statystycznej. W toku weryfikacji zebranego materiału badawczego odrzucono 36 ankiet ze względu na poważne błędy logiczne, które dyskwalifikowały je pod względem merytorycznym. Badanie przeprowadzono wśród 52 podmiotów małych i 58 średnich.

2. POMOC UNII EUROPEJSKIEJ W FINANSOWANIU INWESTYCJI MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW W POLSCE

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej wiąże się z dostępem różnego rodzaju podmiotów ekonomicznych do funduszy strukturalnych i kilkudziesięciu programów wspólnotowych przeznaczonych na działania inwestycyjne w różnych sektorach gospodarki, między innymi w zakresie podnoszenia konkurencyjności przedsiębiorstw,

² K. Górka, *Zjawisko luki kapitałowej w finansowaniu mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2007–2011*, „Ekonomia, Economics” 4 (21), Wydawnictwo Uniwersytetu we Wrocławiu, Wrocław 2012, s. 212–213.

³ P. Mikołajczak, *Źródła finansowania inwestycji małych i średnich przedsiębiorstw refundowanych ze środków strukturalnych Unii Europejskiej*, [w:] *Ryzyko w działalności gospodarczej. Finansowanie małych i średnich przedsiębiorstw w okresie zagrożenia ryzykiem*, red. A. Janc, K. Waliszewski, Wydawnictwo UEP, Poznań 2012, s. 184.

⁴ M. Proczek, *Wsparcie finansowe dla sektora MSP w Polsce z funduszy strukturalnych w latach 2004–2006*, [w:] *Finansowanie MSP w Polsce ze środków finansowych UE jako czynnik wpływający na konkurencyjność przedsiębiorstw*, red. E. Latoszek, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2008, s. 170–175.

poszukiwania i wdrażania nowych rozwiązań technologicznych, współpracy z jednostkami badawczo-rozwojowymi, infrastruktury transportowej, inwestycji na rzecz ochrony środowiska oraz szkoleń zawodowych dla pracowników i kadry zarządzającej⁵.

Przedsiębiorcy prowadzący działalność gospodarczą w Polsce od 1 maja 2004 r. mogą ubiegać się o wsparcie finansowe pochodzące z wielu źródeł wspólnotowych. Fundusze Unii Europejskiej w postaci bezzwrotnych dotacji są bowiem dostępne dla polskich przedsiębiorstw głównie w formie programów wspólnotowych oraz funduszy strukturalnych.

Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR) to największy wspólnotowy instrument finansowania dla małych i średnich przedsiębiorstw, którego celem jest zmniejszenie różnic w rozwoju regionów i umocnienie społecznej i gospodarczej spójności Unii Europejskiej. W ramach EFRR współfinansuje się działania nakierowane na zwiększenie liczby powstających MŚP, wzmocnienie ich konkurencyjności i innowacyjności. Dotyczą one następujących dziedzin:

- inicjatywy na rzecz rozwoju przedsiębiorczości, innowacyjności i konkurencyjności MŚP, zwłaszcza w dziedzinie stosowania innowacyjnych technologii, systemów zarządzania, wykorzystywania nowoczesnych technologii informatycznych, innowacji ekologicznych w MŚP;
- poprawy otoczenia dla małych i średnich przedsiębiorstw na poziomie regionalnym i lokalnym między innymi poprzez większy dostęp do kapitału dla MŚP w fazie powstawania i wzrostu, rozwój infrastruktury gospodarczej i poszerzenie zakresu usług wspierających niewielkie przedsiębiorstwa, zwiększenie potencjału w zakresie innowacji, badań i rozwoju technologicznego czy możliwości w dziedzinie współpracy gospodarczej i innowacji;
- inicjatywy na rzecz poszerzenia współpracy trans granicznej i międzynarodowej MŚP;
- ochrony i poprawy stanu środowiska;
- rozwoju turystyki i oraz inwestycji w dziedzinie kultury;
- inwestowania w zasoby ludzkie⁶.

W programowaniu 2004–2006 największym zainteresowaniem cieszyły się programy, z których polskie firmy mogły uzyskać dotacje na inwestycje w formie bezpośredniego wsparcia na zasadzie refundowania kosztów inwestycji czy preferencyjnych pożyczek. W latach 2006–2008 był to głównie Sektorowy Program Operacyjny – Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw. Ogromne zainteresowanie tym programem skutkowało koniecznością kilkukrotnego przesunięcia pieniędzy z innych źródeł.

Dokonując natomiast przeglądu list przedsiębiorstw aplikujących o dotację na inwestycje i rekomendowanych do udzielenia wsparcia z liczbą podmiotów, które uzyskały pozytywną ocenę merytoryczną, jednak ze względu na niewystarczającą wielkość budżetu nie mogły zostać objęte refundacją, można wywnioskować, że popyt na tę formę finansowego zasilania polskich MŚP istnieje również w programowaniu 2007–

⁵ Ernst & Young, *Pomoc Unii Europejskiej dla przedsiębiorców*, C.H. BECK, Warszawa 2004, s. 1–5.

⁶ Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl> (dostęp: 28 grudnia 2013).

2013. Dotyczy to zasadniczo Regionalnych Programów Operacyjnych, a także funduszy o zasięgu krajowym.

Istotną kwestią związaną z realizacją inwestycji objętych wsparciem z funduszy strukturalnych jest fakt, że konstrukcja korzystania ze środków unijnych wymaga sfinansowania w całości kosztów inwestycji przez potencjalnego beneficjenta, które po jej rozliczeniu są w części zwracane firmie lub instytucji ją finansującej. Mimo że możliwości korzystania z zewnętrznych źródeł finansowania inwestycji przez sektor MŚP są nadal ograniczone najczęściej z powodu braku wystarczająco długiej historii finansowej oraz zabezpieczeń, to fundusze europejskie stanowią ważny czynnik poprawy ich dostępności do różnych form finansowania obcego. Te ostatnie mają bowiem charakter pomostowy. Znaczna jego część zwracana jest w momencie uzyskania refundacji⁷.

3. RODZAJE I ZAKRES INWESTYCJI REFUNDOWANYCH Z FUNDUSZY UNII EUROPEJSKIEJ I ŹRÓDŁA ICH FINANSOWANIA

W pierwszej kolejności dokonano analizy źródeł finansowania inwestycji współfinansowanych z funduszy europejskich przez małe i średnie przedsiębiorstwa, uwzględniając przedmiot finansowanego przez nie przedsięwzięcia inwestycyjnego. Badania wskazują, że małe jednostki głównie finansowały inwestycje ze środków własnych. Najczęściej finansowały z nich zakup sprzętu komputerowego (60,6%), a w dalszej kolejności wartości niematerialne i prawne oraz maszyny (kolejno: 48,8% i 46,1%). Tylko 25% z nich sięgało po własne zasoby w celu finansowania budynków. Te ostatnie natomiast aż w 72,7% finansowane były kredytem bankowym.

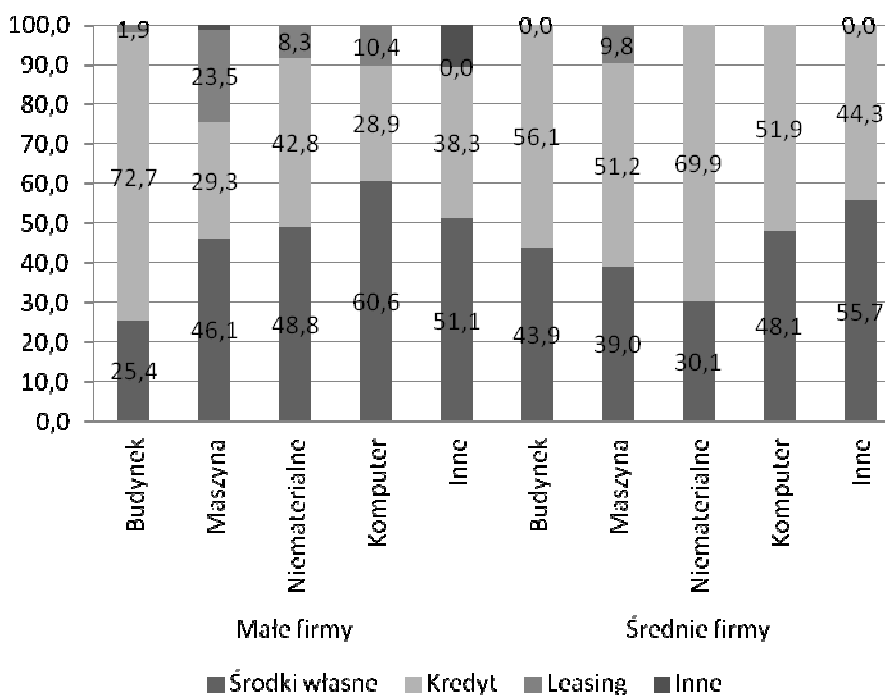
Interesujące poznawczo wydają się rezultaty niniejszego badania wśród średnich podmiotów. Finansowały one inwestycje najczęściej poprzez kredyt, przy czym wartości niematerialne i prawne stanowiły największy odsetek – aż 69% z nich. Nieco mniej średnich firm finansowało z kredytu bankowego budynki oraz maszyny (kolejno: 56,1% oraz 51,2%). Wśród podmiotów średniej wielkości około 48% jednostek finansowało inwestycje w komputery ze środków własnych oraz budynki (43,9% z nich). Warto również zwrócić uwagę na leasing jako formę finansowania inwestycji współfinansowanych ze środków UE. Na podstawie przeprowadzonej analizy można zauważyć, że z tej formy zasilania kapitałowego korzystały głównie małe podmioty przy zakupie maszyn (23,5%) oraz komputerów (10,4%). Wyniki zaprezentowanej analizy wskazują, że bez względu na przedmiot inwestycji częściej wybieranym źródłem finansowania małych jednostek są środki własne. Średnie podmioty natomiast chętniej sięgają po zewnętrzne kapitały głównie finansujące ich inwestycje w wartości niematerialne i prawne. Świadczyć to może nie tylko o silniejszej niż mniejszych jednostek sytuacji finansowej podmiotów o średniej skali wytwarzania, ale również o większej orientacji na inwestycje budujące trwalszą przewagę konkurencyjną, czyli wartości niematerialne i prawne (rys. 1).

⁷ W. Czernasty, P. Mikołajczak, *Rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce a źródła ich finansowania. Współczesne dylematy*, [w:] *Nowe trendy w metodologii nauk ekonomicznych*, t. I: *Problemy ogólne metodologii nauk ekonomicznych*, red. A. Grzelak, K. Pająk, Wydawnictwo UEP, Poznań 2010, s. 45–46.

Z inwestycyjnego punktu widzenia istotne wydają się również cele przyświecające przedsiębiorstwom dokonującym inwestycji współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej. Przeprowadzono ankietę, gdzie podmioty małej i średniej wielkości miały wskazać cel, który zamierzały osiągnąć dzięki przedsięwzięciom inwestycyjnym, refundowanym z funduszy UE oznaczonych w kolejności symbolami od C1 do C6 i opisanych następująco:

- C1 – zwiększenie konkurencyjności na rynku krajowym;
- C2 – zwiększenie konkurencyjności na rynku międzynarodowym;
- C3 – poprawa jakości oferowanych dóbr/usług;
- C4 – zwiększenie bazy kapitałowej;
- C5 – rozwój strategii eksportowej.

Rys. 1. Rodzaje współfinansowanych z funduszy strukturalnych inwestycji małych i średnich firm w latach 2004–2008 a źródła ich finansowania

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych w kwestionariuszach ankietowych *Wpływ funduszy strukturalnych na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w województwie wielkopolskim*

Tak sformułowane priorytety inwestycyjne skonfrontowano ze źródłami finansowania nabywanych składników majątku w podziale na małe i średnie przedsiębiorstwa. Spośród wskazanych celów inwestycyjnych ze środków własnych najczęściej finansowano w przypadku firm małych C1, a więc zwiększenie konkurencyjności na rynku krajowym, oraz C3, czyli poprawę jakości oferowanych dóbr/usług (kolejno 47% i 45,4%). Nieco

mniej firm wskazywało na zwiększenie konkurencyjności na rynku międzynarodowym jako priorytet inwestycyjny finansowany z własnych zasobów pieniężnych. Najmniejszy odsetek małych przedsiębiorstw finansowało ze środków własnych inwestycje, których celem było zwiększenie bazy kapitałowej. Co ciekawe, aż 75% najmniejszych podmiotów finansowało kredytem inwestycje, których celem było zwiększenie bazy kapitałowej. Pozostałe priorytety inwestycyjne były zasilane kredytem bankowym przez około 30% małych podmiotów. Leasing natomiast stanowił tę formę finansowania inwestycji wspieranych przez środki europejskie, których celem było głównie rozwijanie strategii eksportowej (32,8% małych firm), a w dalszej kolejności poprawa jakości oferowanych produktów/usług (25,9%) oraz wzrost konkurencyjności na rynku międzynarodowym i krajowym (kolejno 23,1% oraz 21,6%). Inaczej kształtowały się wyniki badań dla przedsiębiorstw średnich. Zwiększenie bazy kapitałowej, w odróżnieniu do małych podmiotów, było tym celem, na który średniej wielkości firmy wskazały najczęściej jako cel finansowany ze środków własnych (aż 66%). Te ostatnie zasilaly także inwestycje, których celem było zwiększenie konkurencyjności na rynkach zagranicznych – niecałe 40% firm średnich, oraz poprawa konkurencyjności krajowej i rozwój strategii eksportowej – około 37%. Kredyt bankowy cieszył się największym zainteresowaniem wśród firm o średniej skali wytwarzania realizujących inwestycje zorientowane na osiągnięcie wszystkich zaprezentowanych celów. Dotyczyło to połowy ankietowanych średnich przedsiębiorstw. Najmniejszy odsetek tych podmiotów finansował kredytem inwestycje współfinansowane z funduszy UE, których celem było zwiększenie bazy kapitałowej (33,9%). Leasing z kolei głównie służył poprawie jakości oferowanych przez średnie jednostki dóbr i usług (rys. 2).

Rys. 2. Cele współfinansowanych z funduszy strukturalnych inwestycji małych i średnich firm w latach 2004–2008 a źródła ich finansowania

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych w kwestionariuszach ankietowych *Wpływ funduszy strukturalnych na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w województwie wielkopolskim*

4. ZAKRES REALIZACJI INWESTYCJI MAŁYCH I ŚREDNICH FIRM W OBLICZU NIEOTRZYMANIA REFUNDACJI Z FUNDUSZY STRUKTURALNYCH W LATACH 2004–2008 A ŹRÓDŁA ICH FINANSOWANIA

Decyzje inwestycyjne każdego przedsiębiorstwa powinny być podejmowane na podstawie rachunku ekonomicznego rozumianego jako ocena opłacalności projektów inwestycyjnych. Takie podejście uprawdopodobnia finansowy sukces przedsięwzięcia inwestycyjnego. Fundusze europejskie stanowią czynnik, który niewątpliwie powinien zwiększać skłonność przedsiębiorstw do dokonywania inwestycji, gdyż z jednej strony unijna pomoc bezpośrednio skracając okres jej zwrotu, z drugiej zaś stanowi swoistego rodzaju weryfikację jej zasadności ze względu na konieczność spełnienia postawionych celów każdego projektu⁸.

W kolejnym etapie badań zatem postawiono beneficjentom funduszy europejskich pytania, których celem było zweryfikowanie zamierzeń inwestorów w sytuacji, gdyby dotacja nie została przyznana (tab. 1). Następnie zbadano, z jakich źródeł finansowania korzystały małe i średnie firmy w sytuacji nieotrzymania dotacji (tab. 2). Możliwe były następujące warianty odpowiedzi, oznaczone kolejno od Z1 do Z5:

- Z1 – zostałyby on zrealizowany w terminie i zakresie przewidzianym we wniosku;
- Z2 – zostałyby on zrealizowany w terminie późniejszym, w zakresie przewidzianym we wniosku;
- Z3 – zostałyby on zrealizowany w terminie przewidzianym we wniosku, ale w ograniczonym zakresie;
- Z4 – zostałyby on zrealizowany w terminie późniejszym i w ograniczonym zakresie;
- Z5 – nie zostałyby on zrealizowany w ogóle.

Okazało się, że 47,2% firm zrealizowałoby inwestycję w pełnym zakresie, choć połowa z nich odłożyłaby ją na późniejszy termin. Wśród pozostałych firm 30,9% wykonałoby go w późniejszym terminie i ograniczonym zakresie. Z kolei co dziesiąte przedsiębiorstwo w razie niezakwalifikowania projektu do realizacji nie przeprowadziłoby go w ogóle. Można zatem wnioskować, że nieotrzymanie dofinansowania z funduszy strukturalnych uniemożliwiało niewielkim firmom zrealizowanie planowanych inwestycji w takim zakresie rzeczowym i czasowym, jaki by chciały bez względu na ich wielkość. Większość z nich odłożyłaby inwestycje na późniejszy termin i ograniczyłaby zakres przedsięwzięć inwestycyjnych. Świadczy to o dużej roli, jaką pomoc finansowa UE odgrywa w procesie podejmowania działań inwestycyjnych w sektorze MŚP.

Wśród małych podmiotów prawie połowa ankietowanych firm, która przy braku dotacji realizowałaby inwestycje w terminie i zakresie przewidzianym we wniosku lub w późniejszym czasie, ale w zakresie przewidzianym we wniosku sfinansowała refundowaną inwestycję ze środków własnych. Firmy, które deklarowały realizację projektu w terminie późniejszym i w ograniczonym zakresie lub rezygnujących z inwestycji przy braku dotacji w nieco mniejszym stopniu sięgały po własne zasoby, realizując współfinansowaną ze środków UE inwestycję (kolejno: 47,4% oraz 48,1%).

⁸ P. Mielcarz, P. Paszczyk, *Analiza projektów inwestycyjnych w procesie tworzenia wartości przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 20–21.

Tabela 1. Wielkość firmy a stopień realizacji inwestycji w sytuacji nieotrzymania refundacji z funduszy strukturalnych w latach 2004–2008

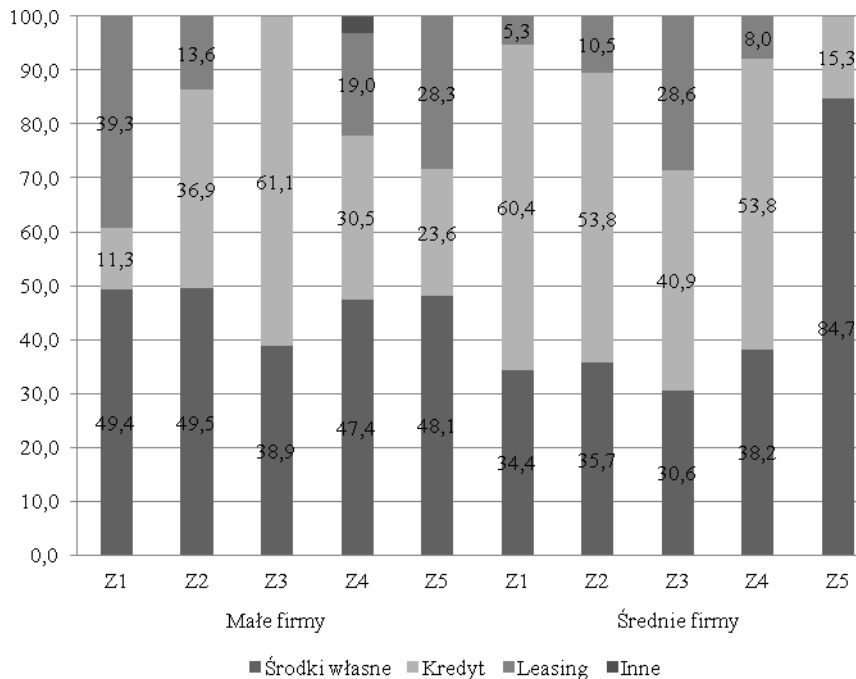
Wielkość firmy	Ogółem	Stopień realizacji inwestycji przy braku dotacji				
		W przewidzianym terminie	W późniejszym terminie	W przewidzianym terminie i ograniczonym zakresie	W późniejszym terminie i ograniczonym zakresie	Brak realizacji
w liczbach absolutnych						
Ogółem	110	26	26	12	34	12
Mała	52	12	10	6	17	7
Średnia	58	14	16	6	17	5
w procentach w <i>i</i> -tym wierszu						
Ogółem	100,0	23,6	23,6	10,9	30,9	10,9
Małe	100,0	23,1	19,2	11,5	32,7	13,5
Średnie	100,0	24,1	27,6	10,3	29,3	8,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych w kwestionariuszach ankietowych *Wpływ funduszy strukturalnych na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w województwie wielkopolskim*

Wśród przedsiębiorstw, które korzystały ze środków własnych, 38,9% wykonałoby projekt w terminie przewidzianym we wniosku, ale w ograniczonym zakresie, gdyby nie dostały dotacji. Aż 61,1% respondentów, którzy w razie nieotrzymania dotacji realizowałyby projekt w terminie przewidzianym we wniosku, ale w ograniczonym zakresie, pozyskała kredyt bankowy na inwestycje współfinansowane z Unii Europejskiej. W dalszej kolejności podmioty, które wykonywałyby inwestycje w terminie późniejszym, choć w zakresie przewidzianym w projekcie przy odmowie refundacji (36,9% z nich), finansowały projekt, posiłkując się kredytem. Wśród małych jednostek, które zdecydowałyby się na realizację inwestycji w terminie i zakresie przewidzianym we wniosku, 11,3% w sytuacji braku dofinansowania ze funduszy Unii Europejskiej sięgały po zewnętrzne źródła finansowania dotowanej inwestycji w postaci kredytu bankowego. Inaczej kształtował się odsetek podmiotów korzystających z leasingu. Właśnie po tę formę finansowania inwestycji w 39,3% sięgnęły małe przedsiębiorstwa, które zdecydowałyby się ją realizować bez refundacji w terminie i zakresie przewidzianym w dokumentacji aplikacyjnej. Aż 84,7% przedsiębiorstw o średniej skali wytwarzania rezygnujących z realizacji projektu przy braku dofinansowania lokowały własne środki w inwestycje współfinansowane z funduszy Unii Europejskiej. Te ostatnie stanowiły również źródło finansowania dotowanej inwestycji dla 38,2% średnich firm deklarujących realizację projektu w terminie późniejszym i w ograniczonym zakresie. Znaczny odsetek podmiotów (60,4%), które przy odmowie dotacji wykonałyby inwestycje w terminie i zakresie przewidzianym we wniosku, sięgnął po kredyt bankowy, realizując projekt unijny. Z kolei 53,8% przedsiębiorstw deklarowało, że ich zamiary inwestycyjne zostałyby zrealizowane w późniejszym terminie i w zakresie przewidzianym we wniosku przy odmowie unijnego wsparcia, oraz ten sam odsetek firm odłożyłby inwestowanie na późniejszy termin i ograniczyłoby jego zakres również wspomagało się kredytem. Tylko

15,3% średnich jednostek rezygnujących z inwestycji, gdyby nie otrzymało dofinansowania, korzystało z kredytu bankowego. Wśród tych, które wykonałyby ją w terminie przewidzianym we dokumentacji aplikacyjnej, ale w mniejszym zakresie, 28,6% sięgnęło po leasing, korzystając z dotacji (rys. 3).

Rys. 3. Stopień realizacji inwestycji małych i średnich firm w sytuacji nieotrzymania refundacji z funduszy strukturalnych w latach 2004–2008 a źródła ich finansowania

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych w kwestionariuszach ankietowych *Wpływ funduszy strukturalnych na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w województwie wielkopolskim*

5. ZAKOŃCZENIE

Wyniki zaprezentowanego w artykule badania wskazują, że bez względu na przedmiot inwestycji współfinansowanej z funduszy europejskich najczęściej wybieranym źródłem finansowania małych jednostek są środki własne. Średnie podmioty natomiast chętniej sięgają po zewnętrzne kapitały, głównie finansujące ich inwestycje w wartości niematerialne i prawne. Świadczyć to może nie tylko o silniejszej, niż mniejszych jednostek, sytuacji finansowej podmiotów o średniej skali wytwarzania, ale również o większej orientacji na inwestycje budujące trwalszą przewagę konkurencyjną, czyli wartości niematerialne i prawne⁹.

⁹ Ł. Skowron, *Istota i pomiar niematerialnych zasobów przedsiębiorstwa*, Humanities and Social Sciences, Vol. XVIII, 2/2013, s. 151-152.

Środki własne służyły małym podmiotom przede wszystkim do finansowania inwestycji refundowanych ze środków UE i związanych ze zwiększeniem konkurencyjności na rynku krajowym, natomiast kredyt był głównym źródłem finansującym inwestycje służące powiększeniu bazy kapitałowej. Z kolei leasingiem wspierały się najmniejsze podmioty w celu wzmocnienia swojej pozycji na arenie międzynarodowej.

Średnie przedsiębiorstwa najczęściej pokrywały ze środków własnych inwestycje zwiększające ich bazę kapitałową. Kredyt bankowy natomiast służył finansowaniu poprawy konkurencyjności zarówno na rynku krajowym, jak i zagranicznym, poprawy jakości oferowanych dóbr/usług, a także rozwojowi strategii eksportowej.

Małe podmioty przeznaczały własne zasoby finansowe przede wszystkim na inwestycje, które w razie braku dotacji realizowałyby w terminie i zakresie przewidzianym we wniosku lub w późniejszym czasie. Wydaje się zatem, że najmniejsze przedsiębiorstwa decydowałyby się na inwestycje najbardziej konieczne dla rozwoju firmy, których realizacja dokonałaby się nawet bez wsparcia unijnego. Z kolei kredyt bankowy był niezbędny małym firmom na finansowanie refundowanych inwestycji, które bez refundacji z funduszy UE zostałyby wprawdzie zrealizowane w terminie przewidzianym we wniosku, ale w ograniczonym zakresie.

Znakomita większość średnich przedsiębiorstw ze środków własnych finansowała inwestycje, które przy braku refundacji z funduszy unijnych nie zostałyby zrealizowane w ogóle. Pomoc europejska zatem stanowiła bardzo ważny czynnik proinwestycyjny, determinujący zaangażowanie własnych zasobów przez podmioty o średniej skali wytwarzania. Nie dziwi zatem wynik badania wskazujący na największy odsetek średnich firm finansujących kredytem bankowym te inwestycje, które bez względu na przyznanie dotacji z funduszy europejskich byłyby finansowane w takim samym czasie i zakresie.

LITERATURA:

- [1] Czternasty W., Mikołajczak P., *Rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce a źródła ich finansowania. Współczesne dylematy*, [w:] *Nowe trendy w metodologii nauk ekonomicznych*, t. I: *Problemy ogólne metodologii nauk ekonomicznych*, red. A. Grzelak, K. Pająk, Wydawnictwo UEP, Poznań 2010.
- [2] Ernst & Young, *Pomoc Unii Europejskiej dla przedsiębiorców*, C.H. BECK, Warszawa 2004.
- [3] Górka K., *Zjawisko luki kapitałowej w finansowaniu mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2007–2011*, „*Ekonomia, Economics*” 4(21), Wydawnictwo Uniwersytetu we Wrocławiu, Wrocław 2012.
- [4] Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl> (dostęp: 28.12.2013).
- [5] Mikołajczak P., *Źródła finansowania inwestycji małych i średnich przedsiębiorstw refundowanych ze środków strukturalnych Unii Europejskiej*, [w:] *Ryzyko w działalności gospodarczej. Finansowanie małych i średnich przedsiębiorstw w okresie zagrożenia ryzykiem*, red. A. Janc, K. Waliszewski, Wydawnictwo UEP, Poznań 2012.
- [6] Proczek M., *Wsparcie finansowe dla sektora MSP w Polsce z funduszy strukturalnych w latach 2004–2006*, [w:] *Finansowanie MSP w Polsce ze*

środków finansowych UE jako czynnik wpływający na konkurencyjność przedsiębiorstw, red. E. Latoszek, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2008.

- [7] Skowron Ł., *Istota i pomiar niematerialnych zasobów przedsiębiorstwa*, „Humanities and Social Sciences” XVIII/2 (2013).
- [8] Mielcarz P., Paszczyk P., *Analiza projektów inwestycyjnych w procesie tworzenia wartości przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.

THE STRUCTURE OF INVESTMENT FINANCING OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES REFUNDED FROM EUROPEAN FUNDS IN WIELKOPOLSKA

European Union funds have a positive impact on the dynamics of gross domestic product. European funds increase the competitiveness and innovativeness of the Polish economy, support the development of enterprises, especially entities belonging to the sector of small and medium-sized enterprises. The latter don't have enough capital and foreign sources of funding are very difficult to obtain for them among other things due to the lack of lending capacity and sufficient collaterals. Businesses established in Poland since May 1, 2004 can apply for financial support from many sources. European Union funds in the form of non-repayable grants are in fact available for Polish companies mainly in the form of community programs and the structural funds. The most popular were programs that Polish companies could get grants for investments in the form of direct support by way of reimbursement of the cost of investment and concessional loans. In the article the structure finance investment projects by small and medium-sized enterprises, which received a grant from the European funds are researched. An attempt was made to identify the object and purposes of the investments made by small businesses on the background of financial funds used by SME. Also examined the scope of the investment of small and medium-sized entities in the face of refusal of reimbursement from the structural funds and in the confrontation with different kind of financial sources. Presented in this article the results of research concern the results of direct assistance to SMEs in the form of refunds from the structural funds in the programming 2004-2006 and accounted for in the next two years. Empirical analysis based on the results of a survey covering 110 companies belonging to the sector of SMEs operating in the Wielkopolska Region, which received funding from the Sectoral Operational Programme Improvement of the Competitiveness of Enterprises. The survey was conducted among 52 small firms and 58 medium-sized companies.

Keywords: firm, investment, credit, structural funds, competitiveness, innovation.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.44

Przesłano do redakcji: styczeń 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Jadwiga NYCZ-WRÓBEL¹

RÓŻNICE W SPOSOBIE PREZENTOWANIA INFORMACJI DOTYCZĄCYCH WSKAŹNIKÓW EFEKTYWNOŚCI ŚRODOWISKOWEJ

Jednym z wymogów Systemu Ekozarządzania i Audytu (EMAS) jest publikowanie deklaracji środowiskowej. Deklaracja jest formą sprawozdawczości środowiskowej, w której organizacje zamieszczają między innymi informacje dotyczące: systemu zarządzania środowiskowego, aspektów środowiskowych, celów i zadań środowiskowych, a także efektów prowadzonej działalności środowiskowej (w tym wskaźników efektywności środowiskowej). Rozporządzenie EMAS określa jaka powinna być minimalna zawartość deklaracji środowiskowej, ale to organizacje decydują na ile szczegółowe informacje zostaną zawarte w deklaracji oraz jaka będzie jej struktura i układ.

Rozporządzenie EMAS (Załącznik IV) wymienia sześć głównych wskaźników efektywności środowiskowej, które powinny zostać ujęte w deklaracji środowiskowej. Dotyczą one: efektywności energetycznej, efektywnego wykorzystania materiałów, wody, odpadów, różnorodności biologicznej oraz emisji. Organizacje mogą także ujmować w deklaracji dodatkowe wskaźniki, jeżeli uznają je za znaczące dla zidentyfikowanych, znaczących aspektów środowiskowych.

Deklaracje środowiskowe dostarczają wielu danych jakościowych oraz ilościowych, dotyczących działalności środowiskowej danej organizacji. Ich analiza jednak i porównywanie danych, zawartych w poszczególnych deklaracjach nie jest zadaniem łatwym. Powodem są różnice w sposobie prezentowania informacji przez poszczególne organizacje.

W artykule opisano różnice w sposobie prezentowania informacji (dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej) w deklaracjach środowiskowych organizacji, zarejestrowanych w systemie EMAS w Polsce. Dokonano analizy źródeł wtórnych, w postaci deklaracji środowiskowych, dostępnych na stronie internetowej systemu EMAS. Badaniem objęto całą populację – wszystkie organizacje, zarejestrowane w systemie EMAS w Polsce na dzień 24 02 2014r.

Słowa kluczowe: EMAS, wskaźniki efektywności środowiskowej, deklaracja środowiskowa.

1. WPROWADZENIE

Jednym z wymogów Systemu Ekozarządzania i Audytu (EMAS) jest publikowanie deklaracji środowiskowej. Powinna być ona udostępniana wszystkim osobom, zainteresowanym działalnością środowiskową organizacji. Deklaracja stanowi formę sprawozdawczości środowiskowej, w której organizacje mają obowiązek zamieszczać informacje, dotyczące m.in.: ich systemu zarządzania środowiskowego, aspektów środowiskowych, celów i zadań środowiskowych, a także efektów prowadzonej

¹ Mgr Jadwiga Nycz – Wróbel, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, ul. Poznańska 1, 35-084 Rzeszów, tel. 17 86 512 04, e-mail: jnw@prz.edu.pl

działalności środowiskowej (w tym wskaźników efektywności środowiskowej).

Deklaracje środowiskowe dostarczają wielu danych jakościowych oraz ilościowych, dotyczących działalności środowiskowej danej organizacji. Ich analiza jednak i porównywanie danych, zawartych w poszczególnych deklaracjach nie jest zadaniem łatwym. Powodem są różnice w sposobie prezentowania informacji przez poszczególne organizacje. Rozporządzenie EMAS jednoznacznie określa, jaka powinna być minimalna zawartość deklaracji środowiskowej. Jednak forma prezentacji poszczególnych informacji różni się w poszczególnych organizacjach.

Celem artykułu było opisanie różnic w sposobie prezentowania informacji, dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej, przez organizacje zarejestrowane w systemie EMAS. Analizie poddano deklaracje wszystkich organizacji, aktualnie zarejestrowanych w systemie EMAS w Polsce, co pozwoliło na uogólnienie wniosków.

2. WYMOGI ROZPORZĄDZENIA EMAS DOTYCZĄCE DEKLARACJI ŚRODOWISKOWEJ

Deklaracja środowiskowa, jak definiuje Rozporządzenie EMAS to: „wyczerpująca informacja, udzielana społeczeństwu i innym zainteresowanym stronom, dotycząca takich elementów funkcjonowania organizacji, jak:

- struktura i działalność organizacji,
- polityka środowiskowa i system zarządzania środowiskowego,
- aspekty środowiskowe i wpływ na środowisko,
- program, cele i zadania środowiskowe,
- efekty działalności środowiskowej i zgodność z mającymi zastosowanie obowiązkami prawnymi dotyczącymi środowiska.”²

Deklaracja środowiskowa stanowi jeden z elementów odróżniających system EMAS od innych systemów zarządzania środowiskowego. Zgodnie z wymogami Rozporządzenia EMAS, deklaracja musi być publikowana i udostępniana wszystkim osobom, zainteresowanym działalnością środowiskową organizacji. Rozporządzenie definiuje jaka powinna być minimalna zawartość deklaracji środowiskowej, ale to organizacje decydują na ile szczegółowe informacje zostaną w niej zawarte oraz jaka będzie struktura oraz układ deklaracji. Bardziej szczegółowe wymogi, dotyczące deklaracji środowiskowej, zawarte zostały w Załączniku IV do Rozporządzenia EMAS III. Zgodnie z tym załącznikiem, w treści deklaracji środowiskowej, powinny znaleźć się przynajmniej następujące informacje³:

- a) jasny, jednoznaczny opis organizacji, która stara się o rejestrację (lub jest już zarejestrowana) w systemie EMAS. Organizacja powinna zawrzeć opis swojej działalności, produktów lub usług oraz opis wszelkich powiązań z organizacjami macierzystymi (w stosowanych przypadkach),
- b) polityka środowiskowa oraz opis systemu zarządzania środowiskowego,
- c) opis wszystkich znaczących, bezpośrednich i pośrednich aspektów środowiskowych, powodujących znaczący wpływ organizacji na środowisko,
- d) opis celów i zadań środowiskowych, w odniesieniu do znaczących aspektów

² Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1221/2009, s.5.

³ Tamże, s. 36.

- środowiskowych oraz wpływu na środowisko,
- e) informacje dotyczące efektów działalności środowiskowej organizacji, w porównaniu do jej celów i zadań środowiskowych oraz w odniesieniu do znaczącego wpływu na środowisko. Informacje te opierają się przede wszystkim na prezentacji głównych i/lub dodatkowych wskaźnikach efektywności środowiskowej,
 - f) inne elementy dotyczące efektów działalności środowiskowej, w tym dane dotyczące efektywności w porównaniu z limitami, wynikającymi z przepisów prawnych,
 - g) odniesienie do mających zastosowanie w organizacji przepisów prawnych, dotyczących środowiska,
 - h) nazwisko i numer akredytacji lub licencji weryfikatora środowiskowego (który dokonał walidacji deklaracji środowiskowej) oraz data walidacji.

Załącznik IV do Rozporządzenia EMAS zawiera także wymagania, odnośnie wskaźników efektywności środowiskowej, ujmowanych w sprawozdawczości. Rozporządzenie wymienia sześć głównych wskaźników efektywności środowiskowej, które powinny zostać ujęte w deklaracji środowiskowej, przez organizacje zarejestrowane w systemie EMAS. Należą do nich wskaźniki, dotyczące: efektywności energetycznej, efektywnego wykorzystania materiałów, wody, odpadów, różnorodności biologicznej oraz emisji. Główne wskaźniki efektywności środowiskowej, dotyczą tzw. kluczowych obszarów działalności środowiskowej organizacji. Rozporządzenie dopuszcza możliwość zrezygnowania z podawania w sprawozdawczości głównych wskaźników efektywności środowiskowej, w sytuacji, gdy nie mają one znaczenia dla zidentyfikowanych przez organizację, znaczących aspektów środowiskowych lub, gdy wskaźniki te, nie są związane w żaden sposób z rodzajem prowadzonej przez organizację działalności. Organizacje mogą także ujmować w deklaracji dodatkowe wskaźniki, jeżeli uznają je za znaczące dla zidentyfikowanych, znaczących aspektów środowiskowych.

Deklaracja środowiskowa może występować w formie drukowanej lub elektronicznej (możliwość prezentacji deklaracji, w formie elektronicznej wprowadziło dopiero Rozporządzenie EMAS III, poprzednie dwie wersje wymagały deklaracji w formie papierowej). Zgodnie z wymogami Załącznika IV do Rozporządzenia EMAS, organizacja musi być w stanie wykazać, że każda osoba, zainteresowana efektami jej działalności środowiskowej, może w łatwy sposób uzyskać dostęp do jej deklaracji środowiskowej.

Organizacje, zarejestrowane w systemie EMAS mają obowiązek opracowywać deklarację środowiskową, co trzy lata (zgodnie z artykułem 6 Rozporządzenia EMAS). W przypadku małych organizacji, okres ten może zostać wydłużony do czterech lat.

W okresach pośrednich, zarejestrowane organizacje mają obowiązek przygotowywać zaktualizowaną deklarację środowiskową, która powinna zawierać przynajmniej informacje, dotyczące⁴:

- efektów działalności środowiskowej, w porównaniu z celami i zadaniami środowiskowymi, w odniesieniu do znaczącego wpływu organizacji na środowisko,
- innych elementów, dotyczących efektów działalności środowiskowej w porównaniu do limitów, zawartych w przepisach prawa, dotyczących

⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1221/2009, s.36.

środowiska,

- odniesienia do mających zastosowanie w organizacji przepisów prawnych, dotyczących środowiska,
- danych weryfikatora środowiskowego, który przeprowadził weryfikację oraz daty walidacji.

Zarówno deklaracja środowiskowa przygotowana po raz pierwszy, jak i jej zaktualizowana wersja, muszą zostać zwalidowane przez weryfikatora środowiskowego. „Walidacja oznacza potwierdzenie przez weryfikatora środowiskowego, który przeprowadził weryfikację, że informacje i dane zawarte w deklaracji środowiskowej i zaktualizowanej deklaracji środowiskowej organizacji są rzetelne, wiarygodne i prawidłowe oraz spełniają wymogi Rozporządzenia EMAS.”⁵

Pomimo wymogów Rozporządzenia EMAS, w odniesieniu do minimalnej zawartości deklaracji środowiskowej, sposób podawania informacji przez poszczególne organizacje może się różnić. Różnice te dotyczą między innymi informacji, dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej.

3. CHARAKTERYSTYKA ORGANIZACJI OBJĘTYCH BADANIEM

W Polsce, na dzień 24 02 2014r., w systemie EMAS zarejestrowanych było 44 organizacje. Wykaz organizacji zarejestrowanych w tym czasie w systemie EMAS zawarto w Tabeli 1. Należy w tym miejscu podkreślić, że rejestr organizacji, które wdrożyły system EMAS jest na bieżąco aktualizowany i liczba zarejestrowanych organizacji, może ulegać zmianom, nawet w krótkim okresie czasu (ze względu na przystąpienie nowej organizacji do rejestru EMAS lub zawieszenie organizacji w rejestrze).

Tabela 1. Wykaz organizacji, zarejestrowanych w systemie EMAS w Polsce, na dzień 24 lutego 2014r.

Lp.	ORGANIZACJA
1.	Centrum Onkologii im. prof. F. Łukaszczyka - BYDGOSZCZ
2.	Przedsiębiorstwo Budowy Dróg i Mostów Sp. z o.o. - MIŃSK MAZOWIECKI
3.	RAFAKO S.A. - RACIBÓRZ
4.	Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Katowicach - KATOWICE
5.	Bombardier Transportation Polska Spółka z o.o. – Wrocław
6.	Dolina Nidy Sp. z o.o. - PIŃCZÓW
7.	Urząd Miasta w Trzebinii (Wydział Gospodarki Ochrony środowiska Rolnictwa i Leśnictwa) - TRZEBINIA
8.	TAURON Wytwarzanie S.A. - Oddział Elektrownia Łaziska w Łaziskach Górnych - ŁAZISKA GÓRNE
9.	EDF Wybrzeże S.A - GDAŃSK
10.	Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji Okręgu Częstochowskiego S.A. - CZĘSTOCHOWA
11.	Arctic Paper Kostrzyn S.A. - KOSTRZYN NAD ODRA
12.	Międzygminne Przedsiębiorstwo Gospodarki Odpadami i Energetyki Odnawialnej "MASTER" Sp. z o.o. - TYCHY

⁵ Tamże, s.5.

13.	Alpha TECHNOLOGY Sp. z o.o. spółka komandytowo-akcyjna - DOBCZYCE
14.	PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna S.A. - Oddział Zespół Elektrowni Dolna Odra - NOWE CZARNOWO
15.	Częstochowskie Przedsiębiorstwo Komunalne Sp.z o.o. - CZĘSTOCHOWA
16.	Przedsiębiorstwo Gospodarki Wodnej i Rekultywacji S.A. - JASTRZĘBIE ZDRÓJ
17.	Regionalne Centrum Gospodarki Wodno- Ściekowej - TYCHY
18.	TAURON Wytwarzanie S.A. - Oddział Elektrownia Jaworzno III w Jaworznie - JAWORZNO
19.	KOBA Organizacja Odzysku S.A. - KRAKÓW
20.	TAURON Wytwarzanie Spółka Akcyjna-Oddział Elektrownia Siersza w Trzebini - TRZEBINIA
21.	Cementownia Warta S.A. - DZIAŁOSZYN
22.	Petrochemia-Błachownia S.A. - KĘDZIERZYN-KOŹLE
23.	Przedsiębiorstwo Produkcji Kruszywa i Usług Geologicznych "KRUSZGEO" S.A. - RZESZÓW
24.	CEMEX sp. z o.o. - CHEŁM
25.	Ministerstwo Środowiska - WARSZAWA
26.	MAN Trucks Sp. z.o.o. - NIEPOŁOMICE
27.	AB S.A. - WROCŁAW
28.	Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Lublinie Sp. z o.o. - LUBLIN
29.	JAGO-PRO Sp. z o.o. - JAWORZNO
30.	Urząd Miejski Wrocławia - WROCŁAW
31.	TAURON Wytwarzanie S.A. - Oddział Zespół Elektrociepłowni Bielsko-Biała - BIELSKO-BIAŁA
32.	ALBA MPKG Sp. z o.o. - DĄBROWA GÓRNICZA
33.	DOL-EKO Organizacja Odzysku S.A. - WROCŁAW
34.	TOM Organizacja Odzysku S.A. - SZCZECIN
35.	Organizacja Odzysku Odpadów i Opakowań „EKOLA” S.A. - GDAŃSK
36.	PONAR WADOWICE S.A. - WADOWICE
37.	Ośrodek Główny Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej - Państwowego Instytutu Badawczego
38.	ALBA Południe Polska Sp. z o.o. - DĄBROWA GÓRNICZA
39.	Zachodniopomorskie Centrum Onkologii - SZCZECIN
40.	Zakład Utylizacji Odpadów Sp. z o.o. - GORZÓW WIELKOPOLSKI
41.	Przedsiębiorstwo „LABTAR” Sp. z o.o. - TARNÓW OPOLSKI
42.	TAURON Wytwarzanie Spółka Akcyjna - Oddział Elektrownia Łągisza - BĘDZIN
43.	H&M HENNES & MAURITZ LOGISTICS Sp. z o.o. - GĄDKI
44.	Konsorcjum Olejów Przetworzonych Organizacja Odzysku S.A. - JEDLICZE

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.gdos.gov.pl.

Działalność, prowadzona przez organizacje zarejestrowane w systemie EMAS, klasyfikowana jest zgodnie ze statystyczną klasyfikacją działalności gospodarczej Wspólnoty Europejskiej - NACE (Rozporządzenie (WE) nr 1893/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r.). Zgodnie z tą klasyfikacją, polskie organizacje zarejestrowane w systemie EMAS prowadzą następujący rodzaj działalności:

- 27,27% prowadzi działalność produkcyjną,
- 13,64% prowadzi działalność związaną z wytwarzaniem energii elektrycznej (NACE 35.11),
- 11,36% prowadzi działalność związaną ze zbieraniem odpadów innych niż niebezpieczne (NACE 38.11) - 60%, wśród tych organizacji zajmuje się także zbieraniem odpadów niebezpiecznych (NACE 38.12),
- 9,09% prowadzi działalność związaną z rekultywacją i pozostałymi usługami, związanymi z gospodarką odpadami (NACE 38.32),

- 9,09% prowadzi działalność związaną z poborem, uzdatnianiem i dostarczaniem wody i/lub odprowadzaniem i oczyszczaniem ścieków
- 6,82% prowadzi działalność związaną z kierowaniem podstawowymi rodzajami działalności publicznej (NACE 84.11),
- 4,55% prowadzi działalność szpitali (NACE 86.10),
- wśród pozostałych 18,18% organizacji, każda prowadzi inny rodzaj działalności.

4. WYNIKI ANALIZY DEKLARACJI ŚRODOWISKOWYCH

Na wstępie należy zaznaczyć, że analiza deklaracji nie była zadaniem łatwym, ze względu na różnice w sposobie prezentacji informacji, przez poszczególne organizacje.

O trudnościach, związanych z analizą i porównywaniem treści deklaracji środowiskowych pisali także Erkko, Melanen oraz Mickwitz, w artykule, dotyczącym fińskich organizacji, zarejestrowanych w systemie EMAS.⁶ Uwagi, dotyczące trudności w analizie sprawozdawczości środowiskowej zawarto także w badaniu EVER: Evaluation of EMAS and Eco-Label for their Revision, Report 2: Research Findings.⁷

W wyniku przeprowadzonej analizy, autorka znalazła kilka różnic, dotyczących sposobu prezentowania informacji, dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej.

Pierwsza różnica, dotyczyła typu informacji, zawartych w deklaracjach. Zdecydowana większość organizacji, objętych badaniem (70,45%), zawarła w sprawozdawczości oprócz danych ilościowych (wartości liczbowe poszczególnych wskaźników), także dane jakościowe. Dane jakościowe, stanowiły formę opisu, dotyczącego m.in.: podjętych przez organizację działań, w celu zmniejszenia wartości głównych wskaźników w poszczególnych latach; uzasadnienia, z czego wynikał ewentualny wzrost wartości wskaźnika w danym roku; działań, jakie zamierza podjąć organizacja, aby jeszcze zmniejszyć wartość poszczególnych wskaźników w kolejnych latach. Pozostałe 29,55% organizacji, zawarło w sprawozdawczości wyłącznie dane ilościowe. Organizacje te podały w deklaracjach wyłącznie wartości liczbowe poszczególnych wskaźników, bez dodatkowego opisu.

Kolejna różnica, w zakresie sposobu prezentowania informacji, dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej, dotyczyła zestawienia wartości uzyskanych wskaźników, na tle limitów i pozwoleń, wynikających z przepisów prawa, dotyczących środowiska.

Z analizy wynika, że 41,03% organizacji, podało w sprawozdawczości wartości uzyskanych wskaźników, na tle tych limitów. Należy w tym miejscu podkreślić, że analizy, dotyczącej tego aspektu, dokonano wśród 88,64% organizacji, których dotyczą limity i pozwolenia, wynikające z przepisów prawa - pozostałe 11,36% organizacji, z racji typu prowadzonej działalności nie podlega limitom i pozwoleniom, wynikającym z przepisów prawnych, dotyczących środowiska. Pozostałe 58,97% organizacji nie zawarło w sprawozdawczości zestawienia wartości uzyskanych wskaźników, na tle

⁶ Erkko S., Melanen M., Mickwitz P., *Eco-efficiency in the Finnish EMAS reports – a buzz world?* „Journal of Cleaner Production 13”, 2005, pp.802-803.

⁷ EVER: *Evaluation of EMAS and Eco-Label for their Revision. Report 2: Research Findings*, 26 December 2005, s. 7.

limitów i pozwoleń, wynikających z przepisów prawa, dotyczących środowiska.

Kolejna różnica dotyczyła wyszczególnienia w sprawozdawczości (lub nie) wartości uzyskanych wskaźników, dla poszczególnych typów wytworzonych odpadów. Analiza, dotycząca tego aspektu, przeprowadzona została ponownie wśród 88,64% wszystkich organizacji (których działalność ma wpływ na wytworzenie odpadów). Pozostałe 11,36% polskich organizacji, zarejestrowanych w systemie EMAS nie prowadzi działalności, która ma wpływ na wytworzenie odpadów.

Z analizy wynika, że 69,23% organizacji (których działalność może mieć wpływ na wytworzenie odpadów), ujęło w deklaracji środowiskowej wartości uzyskanych wskaźników efektywności, dla poszczególnych typów wytworzonych odpadów. Pozostałe 30,77% organizacji to takie, które nie ujęły w deklaracji wartości wskaźników dla poszczególnych typów wytworzonych odpadów. Do tej grupy autorka zaliczyła także organizacje, które wymieniły typy wytworzonych odpadów, ale nie wyszczególniły dla nich wartości uzyskanych wskaźników efektywności środowiskowej.

Kolejna różnica dotyczy przedziału czasowego, w którym badane organizacje podały wartości wskaźników efektywności środowiskowej.

Tabela 2. Przedział czasowy, w jakim polskie organizacje, zarejestrowane w systemie EMAS, podały w sprawozdawczości wartości wskaźników efektywności środowiskowej.

Przedział czasowy	Procent organizacji
1 rok	2,27
2 kolejne lata	22,73
3 kolejne lata	27,27
4 kolejne lata	9,1
5 kolejnych lat	11,36
6 kolejnych lat	6,82
7 kolejnych lat	2,27
10 kolejnych lat	2,27
Różny przedział czasowy dla poszczególnych form prezentacji wskaźników	15,91

Źródło: Opracowanie własne na podstawie deklaracji środowiskowych, dostępnych na stronie www.gdos.gov.pl.

Z analizy wynika, że organizacje zarejestrowane w systemie EMAS, podają w sprawozdawczości wartości uzyskanych wskaźników efektywności środowiskowej, w różnych przedziałach czasowych. Wśród organizacji były takie, które podały wartości wskaźników dla jednego roku (2,27%), były także takie, które podały wartości wskaźników dla 10 kolejnych lat (2,27%). Najwięcej organizacji podało wartości wskaźników dla dwóch lub trzech kolejnych lat. Stanowiły one 22,73% oraz 27,27%, wśród wszystkich organizacji, objętych badaniem. Były także takie organizacje, które podały wartości uzyskanych wskaźników w różnych przedziałach czasowych (różne przedziały czasowe dla różnych form prezentowania informacji). Organizacje te opracowały tabelę zbiorczą dla wszystkich, głównych wskaźników dla okresu dwóch do czterech kolejnych lat (w zależności od organizacji), natomiast wykresy i /lub dane

jakościowe opracowały dla dłuższych przedziałów czasowych.

O trudnościach, związanych z analizą wskaźników, ze względu na różny przedział czasowy, w jakim są one podawane w sprawozdawczości, pisali także: Erkko, Melanin oraz Mickwitz.⁸

Zdaniem autorki artykułu, bardzo dużą trudność podczas analizy wskaźników efektywności środowiskowej, przysparza brak jednolitych jednostek miar, w jakich organizacje podają wartości wskaźników.

Tabela 3. Jednostki miar, stosowane przez polskie organizacje, zarejestrowane w systemie EMAS do wyrażenia w sprawozdawczości wartości wskaźników efektywności środowiskowej.

Główny wskaźnik efektywności środowiskowej	Jednostka miary zastosowana do wyrażenia wartości wskaźnika	Procent organizacji
Efektywność energetyczna – zużycie energii elektrycznej	MWh	76,92
	kWh	10,26
	GJ	12,82
Woda - zużycie	m ³	94,6
	tys.m ³	2,7
	mg	2,7
Odpady (w tym odpady komunalne)	mg	74,37
	kg	20,51
	tony	2,56
	m ³	2,56
Różnorodność biologiczna	m ²	98
	ha	2,0
Emisje gazów cieplarnianych	mg	63,33
	kg	30
	tony	6,66
Emisje do atmosfery	mg	32,26
	kg	64,52
	tony	3,22

Źródło: Opracowanie własne na podstawie deklaracji środowiskowych, dostępnych na stronie www.gdos.gov.pl.

W Tabeli 5 przedstawiono różnice, dotyczące jednostek miar, w jakich organizacje,

⁸ Erkko S., Melanen M., Mickwitz P., *Eco-efficiency in the Finnish EMAS reports – a buzz world?* „Journal of Cleaner Production 13”, 2005, pp.802.

objęte badaniem, podały wartości wskaźników.

W analizie, dotyczącej jednostek miar, w jakich organizacje prezentowały w sprawozdawczości główne wskaźniki efektywności środowiskowej, autorka artykułu nie uwzględniła wskaźnika, dotyczącego efektywnego gospodarowania zasobami. Uzasadnia to tym, że organizacje objęte badaniem prowadzą różne rodzaje działalności. W zależności od rodzaju prowadzonej działalności, organizacje wykorzystują różne zasoby, w związku z czym, jednostki w jakich są podawane ich wartości, także w sposób oczywisty będą się różnić.

Wskaźnik dotyczący efektywności energetycznej (poddano analizie wskaźnik, dotyczący zużycia energii elektrycznej), wykazało w swojej sprawozdawczości 88,64% organizacji, objętych badaniem (dla pozostałych organizacji wskaźnik ten nie jest znaczący dla ich aspektów środowiskowych). Zdecydowana większość w grupie tych organizacji, wyraziła wartość tego wskaźnika w MWh (81,08%); kolejne 12,82% organizacji w GJ; natomiast pozostałe 10,27% organizacji w kWh.

Wskaźnik, dotyczący zużycia wody (został ujęty w sprawozdawczości przez 84,09% wszystkich organizacji, objętych badaniem), 94,59% organizacji podało w m³; kolejne 2,7% organizacji w tys.m³, natomiast pozostałe 2,7% organizacji w mg.

Wskaźnik dotyczący różnorodności biologicznej, podano w zdecydowanej większości w m² (92%) oraz w ha (8%). Wskaźnik ten ujęto w sprawozdawczości 56,82% wśród wszystkich organizacji, objętych badaniem.

Wskaźnik dotyczący ilości wytworzonych odpadów (wśród 88,64% organizacji, które ujęły go w deklaracji środowiskowej), podano w mg (74,37%); kg (20,51%); tonach (2,56%) oraz w m³ (2,56%).

Wskaźnik, dotyczący emisji gazów cieplarnianych (wśród 68,18% organizacji, które ujęły go w sprawozdawczości), podano w mg (63,34%), kg (30%) oraz w tonach (6,66%).

Wskaźnik, dotyczący emisji (związków innych niż gazy cieplarniane) do atmosfery (wśród 70,45% organizacji, które ujęły ten wskaźnik w sprawozdawczości), podano w mg (32,26%), kg (64,52%) oraz w tonach (3,22%).

O trudnościach związanych z porównywaniem informacji, dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej (zawartych w deklaracjach środowiskowych), czytamy także w badaniu EVER: Evaluation of EMAS and Eco-Label for their Revision, Report 2: Research Findings.⁹ Autorzy badania także podkreślają fakt braku harmonizacji w jednostkach miar, stosowanych do wyrażenia wartości wskaźników.

Ostatnia różnica dotyczyła wartości, w jakich badane organizacje wyraziły całkowity roczny wynik (zgodnie z Rozporządzeniem EMAS jest on określany jako liczba B i stanowi jeden z trzech elementów wskaźników efektywności środowiskowej).

Tabela 4. Jednostki miar, w jakich polskie organizacje, zarejestrowane w systemie EMAS, podały w sprawozdawczości całkowity, roczny wynik organizacji (liczba B).

Jednostka miary	Procent organizacji
Przeliczenie na 1 pracownika	27,28
Przeliczenie na mg lub tonę produktu/surowca	15,91
Roczny wynik	11,36
Wielkość produkcji (w przypadku niektórych)	22,73

⁹ EVER: Evaluation of EMAS and Eco-Label for their Revision. Report 2: Research Findings, 26 December 2005, s. 7.

organizacji to produkcja energii elektrycznej brutto)	
Całkowita ilość odpadów przyjętych/dostarczonych do zakładu w ciągu roku	6,82
Wielkość przychodów w danym roku	11,36
Całkowita generowana wartość dodana brutto	2,27
Wprowadzona do kotła energia chemiczna w paliwie	2,27

Źródło: Opracowanie własne na podstawie deklaracji środowiskowych, dostępnych na stronie www.gdos.gov.pl.

Z analizy wynika, że organizacje objęte badaniem, podają w sprawozdawczości wartość całkowitego wyniku, uzyskanego w danym roku, w różnych jednostkach miar. Jest to uzasadnione faktem różnego rodzaju prowadzonej przez te organizacje działalności. Rozporządzenie EMAS podaje przykłady jednostek miar, które można wykorzystać do wyrażenia liczby B, określającej roczny, uzyskany wynik, ale dopuszcza także możliwość zastosowania przez organizacje innych jednostek miar. Najwięcej organizacji, objętych badaniem wyraziło swój roczny, uzyskany wynik w przeliczeniu na 1 pracownika (27,28%) oraz w przeliczeniu na wielkość produkcji (22,73%). Kolejne 15,91% wyraziło roczny wynik w przeliczeniu na mg lub tonę produktu/surowca. Badane organizacje, podały także liczbę B, jako roczny wynik (11,36%), który w zależności od rodzaju prowadzonej działalności oznaczał: ilość wysłanego wyrobu finalnego z zakładu, wyrażoną w tonach; całkowitą ilość przepompowanej wody; roczną ilość pobranej wody i przyjętych ścieków. Kolejne 11,36% organizacji, objętych badaniem wyraziło całkowity, roczny wynik jako wielkość przychodów w danym roku. Organizacje wyraziły także roczny wynik, jako całkowitą ilość odpadów przyjętych/dostarczonych do zakładu (6,82%); całkowitą generowaną wartość dodaną brutto (2,27%) oraz wartość wprowadzonej do kotła energii chemicznej w paliwie (2,27%).

Różnice dotyczyły także liczby stron, na których podano informacje, dotyczące wskaźników efektywności środowiskowej. Rozbieżności w tym zakresie były bardzo duże. Niektóre organizacje prezentowały informacje na 1-2 stron, podczas gdy część badanych organizacji wykorzystywała do prezentacji tego samego typu informacji ponad 20 stron.

Kolejna różnica, którą zauważono w wyniku analizy, dotyczyła sposobu prezentacji danych, dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej.

Z analizy wynika, że polskie organizacje, zarejestrowane w systemie EMAS wykorzystują różne formy prezentacji informacji, dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej. Zdaniem autorki artykułu, najbardziej czytelną i najłatwiejszą do analizy formą prezentacji danych, jest jedna zbiorcza tabela, w której zawarto wartości wszystkich wskaźników, ujętych w sprawozdawczości. Taką formę prezentacji informacji wykorzystało 15,91% organizacji, objętych badaniem. Część organizacji, oprócz jednej zbiorczej tabeli (dla wszystkich ujętych w sprawozdawczości wskaźników), wykorzystało dodatkowo do prezentacji danych wykresy – stanowiły one 27,27% wszystkich organizacji. Niektóre organizacje (9,1%) wykorzystały także najbardziej rozbudowaną formę prezentacji informacji, (zbiorcza tabela dla wszystkich wskaźników, osobne tabele dla poszczególnych wskaźników oraz wykresy) – zdaniem autorki artykułu, taka forma prezentacji informacji jest najmniej czytelna i najtrudniejsza do analizy. Kolejną formą

prezentacji danych, stosowaną przez badane organizacje, były wyłącznie osobne tabele dla poszczególnych wskaźników – zastosowało ją 11,36% wśród wszystkich organizacji. Taka forma prezentacji danych jest zdaniem autorki artykułu także czytelna. Organizacje wykorzystywały także do prezentacji danych osobne tabele dla poszczególnych wskaźników oraz wykresy (27,27%). Część organizacji, objętych badaniem, wykorzystywała do prezentacji informacji wyłącznie wykresy (6,82%), a także wykresy wraz z rysunkiem (2,27%).

O trudnościach, związanych z porównywaniem deklaracji środowiskowych, spowodowanych różnym sposobem prezentacji informacji, pisali także Erkko, Melanen oraz Mickwitz.¹⁰

5. WNIOSKI

Sposób, w jaki organizacje zarejestrowane w systemie EMAS podają w sprawozdawczości informacje, dotyczące wskaźników efektywności środowiskowej, różni się w oczywisty sposób, w zależności od rodzaju prowadzonej przez nie działalności. Nie mniej jednak, nawet w przypadku organizacji, prowadzących podobny rodzaj działalności, sposób podawania tych informacji może różnić się m.in. pod względem: ilości stron, przeznaczonych w deklaracji do prezentowania tych informacji; formy prezentowania informacji (jedna tabela, kilka tabel, wykresy); jednostkami miar, wykorzystywanymi do podawania wartości wskaźników (liczba A i B); przedziałem czasowym, w którym podano wartości wskaźników. Te liczne różnice powodują, że analiza informacji, dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej, jest zadaniem bardzo trudnym i czasochłonnym. Rozporządzenie EMAS III precyzuje wprawdzie, jakie wskaźniki efektywności środowiskowej powinny zostać ujęte w sprawozdawczości (poprzednie wersje rozporządzenia nie precyzowały, jakie mają to być wskaźniki), wciąż jednak zdaniem autorki brakuje bardziej dokładnych informacji, w jaki sposób wskaźniki te powinny być podawane. Analiza deklaracji środowiskowych, polskich organizacji zarejestrowanych w systemie EMAS wykazała wiele różnic, dotyczących sposobu prezentowania informacji, dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej. Zdaniem autorki należałoby opracować jednolity format, w jakim informacje, dotyczące wskaźników efektywności środowiskowej, powinny być prezentowane (możliwy do zastosowania przez wszystkie organizacje, zarejestrowane w systemie EMAS). Unifikacja mogłaby dotyczyć m.in. formy prezentowania informacji (np. obowiązkowa jedna zbiorcza tabela dla wszystkich wskaźników); jednostek miar dla głównych wskaźników, które nie są uzależnione od rodzaju prowadzonej działalności oraz szeregów czasowych, w jakich podaje się wartości wskaźników. To z całą pewnością ułatwiłoby trudny proces analizy informacji, dotyczących wskaźników efektywności środowiskowej, zawartych w deklaracjach środowiskowych.

¹⁰ Erkko S., Melanen M., Mickwitz P., *Eco-efficiency in the Finnish EMAS reports – a buzz world?* „Journal of Cleaner Production 13”, 2005, pp.802.

LITERATURA

- [1] *Deklaracje środowiskowe organizacji zarejestrowanych w systemie EMAS*, dostępne na stronie www.gdos.gov.pl.
- [2] Erkko S., Melanen M., Mickwitz P., *Eco-efficiency in the Finnish EMAS reports – a buzz world?* „Journal of Cleaner Production 13”, 2005.
- [3] *EVER: Evaluation of EMAS and Eco-Label for their Revision. Report 2: Research Findings*, 26 December 2005.
- [4] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) NR 1221/2009 z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie dobrowolnego udziału organizacji w systemie ekozarządzania i audytu we Wspólnocie (EMAS), uchylające rozporządzenie (WE) nr 761/2001 oraz decyzje Komisji 2001/681/WE i 2006/193/WE*.

DIFFERENCES IN THE WAY OF PRESENTING THE INFORMATION CONCERNING THE ENVIRONMENTAL PERFORMANCE INDICATORS

One of the requirements of Eco-Management and Audit Scheme (EMAS) is to publish the environmental statement. The environmental statement is a form of environmental reporting, which includes information about for example: environmental management system, environmental aspects, environmental objectives and targets, and environmental performance (including environmental performance indicators). EMAS Regulation specifies what should be the minimum content of the environmental statement, but organization decides what details will be included in the declaration and what will be its structure and layout. EMAS Regulation (Annex IV) lists six key environmental performance indicators that should be included in the environmental statement. They relate to: energy efficiency, efficient use of materials, water, waste, biodiversity and emissions. Organizations can also include in their environmental statement additional indicators if they consider them to be significant for the identified significant environmental aspects.

Environmental statements provide many quantitative and qualitative data concerning the environmental performance of the organization. Their analysis and comparing the data contained in the individual declarations is not an easy task. The reason of this situation are differences in the way of presenting the information by individual organizations.

This article describes differences in the way of presenting the information (concerning the environmental performance indicators) in the environmental statements of organizations registered under EMAS. The article includes an analysis of environmental statements, which were available on the EMAS website. The study concerned all Polish organizations registered under EMAS on 24 02 2014.

Keywords: EMAS, environmental performance indicators, environmental statement.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.45

Przesłano do redakcji: luty 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Waldemar PARUCH¹

AUTHORITARIANISM IN EUROPE INE THE TWENTIETH CENTURY: A POLITICAL-SCIENCE ANALYSIS OF THE CHARACTERISTICS OF THE POLITICAL SYSTEM (PART 2)

The article is a political-science analysis of authoritarianism as a political system, which was an alternative to democracy and totalitarianism in Europe in the twentieth century. Three of seven elements of the authoritarian syndrome were analyzed in second part of this article: consolidation of State power; the traditionalist axiological order and its sources; the authoritarian camp. The results of the author's studies presented in the particle show that the collapse of the authoritarian system in Europe in the twentieth century did not stem from the achievement of the declared goals but for two other reasons. First, the defeats suffered during the World War Two caused the breakdown of the authoritarian states in Central Europe, in which the authoritarian order had been established. Regardless of the circumstances, the authoritarian leaders were unable to prevent the loss of independence and of the status of political actor by the states and nations in this part of Europe. Second, in Western Europe (Spain, Portugal, and Greece) there was an internal crisis of the authoritarian political system triggered by the dispute within the ruling camp over the direction of politics and new strategic goals, especially in the face of rivalry between the United States and the Soviet Union under conditions of confrontation between the democratic order and totalitarianism. This was accompanied by the loss of legitimacy by the authoritarian camp, which was tantamount to the delegitimation of the political system.

Keywords: Authoritarianism, Political System, Twentieth Century, Political Thought.

1. LIMITED AUTONOMY OF SOCIETY

Authoritarian political thought strongly emphasized its negative assessment of public behaviors that occurred in liberal democracy; consequently, only limited autonomy of society was suggested. However, this does not mean consent to the complete incapacitation of society, which was the case under the rule of totalitarian parties.

This feature of authoritarianism was observable on two levels. One was depoliticization or the conscious temporary reduction by State authorities of the scope, extent and form of participation by society and its individual groups in political life². In

¹ Dr hab., prof. UMCS Waldemar Paruch, Wydział Politologii, UMCS w Lublinie, Plac Litewski 3, 20 - 080 Lublin, e-mail: wparuch@o2.pl

² The problem of depoliticization was pointed out by: W.T. Kulesza, *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, pp. 278, 283; W. Sokół, *System autorytarny i jego legitymizacja*, [in:] *Spółeczeństwo – Państwo – Władza*, ed. M. Żmigrodzki, Lublin 1995, pp. 115–117; idem, *Legitymizacja systemów politycznych*, Lublin 1997, pp. 73–74.

this respect, authoritarian states differed from democratic and totalitarian ones because a “good” citizen was expected to be passive and law-abiding, and to leave for the State authorities the monopoly of shaping public space. Social activeness was rejected both for practical reasons as generalized experiences gained from democracy, and on ideological grounds.

The new authority, established after the coup, saw depoliticization as a way of reducing social tensions regarded as a factor that paralyzed the democratic State or weakened national unity. At the same time, authoritarian leaders regarded it as a method of achieving a minimum of social reintegration against many factors that sharply divided residents of the State or members of the nation³. For the same reason, the perpetrators of an authoritarian coup found the passive attitude of society in political life – (with citizens being active at the same time in the professional, economic, and local-government spheres) – more desirable than the society’s involvement as a decisive factor in political struggle. The ruling authoritarian regime did not expect manifestations of social support for its actions, or mass membership of its camp. Nor did it set goals for the society that stemmed from a political wisdom characteristic of totalitarianism, and neither did it make the adoption of the new model of State conditional on social acceptance expressed in elections and referendum. As Juan J. Linz wrote, society was expected only to refrain from public antigovernment activity⁴. By contrast, giving up depoliticization was admissible only in danger, especially external, when the international situation at the stage of crisis justified social mobilization.

The other level is the growing influence of the State on social life⁵, autonomous spheres being maintained. We can regard some of them as extremely important for private and public life.

The first sphere was the market economy independent of ideological goals. However, in comparison with liberal democracy, authoritarian governments adopted a stronger and more determined attitude of interference in the economy. This trend was manifested in restrictions of the freedom of entrepreneurs and free international exchange in the name of the interests of State or nation⁶. Interventionist and etatist measures in the government’s economic policy became a standard procedure. The authorities decided that the State should take part in economic processes not only indirectly as their regulator but also in a direct way as a shareholder entity and entrepreneur. These views contained the grounds for expansion of the State sector in the economy. Authoritarian politicians believed that

³ J.J. Linz, *An Authoritarian Regime: Spain*, [in:] *Władza i polityka: wybór tekstów ze współczesnej politologii zachodniej*, ed. M. Ankwicz, Warsaw 1986, p. 218.

⁴ M. Turlejska, *Rozmyślenia o doktrynie (Próba analizy pojęcia)*, “Acta Universitatis Wratislaviensis”, *Historia* 1981/36, pp. 435–438; J. Holzer, *System faszystowski a autorytarny: Uwagi polemiczne*, “Acta Universitatis Wratislaviensis”, *Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi*. Faszyzm – teoria i praktyka w Europie (1922–1945) 1977/3, pp. 275–277; J.J. Linz, *op. cit.*, pp. 216–219.

⁵ For more see G. Ränki, *Państwo i społeczeństwo w Europie Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*, “Kwartalnik Historyczny” 1988/4, pp. 180–192.

⁶ See P. Łossowski, *Rządy dyktatorskie w państwach bałtyckich 1926–1940: Studium porównawcze*, “Acta Universitatis Wratislaviensis”, *Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi* 1982/8, p. 24.

State authorities could not shy away from solving economic questions since these were extremely important for the fate of the State and nation. Private ownership had to be protected against all movements that brandished the banner of nationalization or confiscation, but at the same time the satisfaction of social needs at least at the minimum level had to be safeguarded in the way that would prevent the destruction of economic order and discourage the outbreak of a social revolution.

We can assume that the second sphere is the retention of the right to present opposition attitude or to organized opposition. Two model solutions of the opposition problem were adopted in the authoritarian system. In some states the authorities permitted the functioning of opposition parties on condition that these would not actively challenge the existing system. This was the case (with certain temporary exceptions) with Romania (King Carol II and Ion Antonescu), Yugoslavia (King Alexander I and Prime Minister Milan Stojadinović), Lithuania (President Antanas Smetona), Bulgaria (Tsar Boris III) and as well as with Hungary (Regent Horthy) and Poland (Marshal Józef Piłsudski). With regard to other countries we can speak of consent to presenting opposition attitudes reduced to specified ideas and programs, e.g. in Latvia, Estonia, Austria, Greece, Albania, Spain, and in Portugal. However, in no authoritarian state did the opposition, regardless of their scope, extent and organizational forms, have influence on the political activity of the sovereign. His power did not stem from elections nor was it legitimated in this way. That is why all actions of the opposition aimed at the abolishment of this institution, whether through elections or by force, resulted in repressive measures. When the authorities assessed that such a threat appeared, the dictator and his camp used unlawful or extralegal solutions. An example can be the actions taken in Poland by Marshal Piłsudski and his adherents in the following years: 1930 (against the center-left opposition and minority parties), 1933 (against the nationalist opposition), and in 1937 (against the peasant or people's movement). The policy pursued towards the anti-system opposition under authoritarianism can be called "consent for the opposition" because groupings of this type were limited in their capacity as political actors (only some parties were legalized) and in the objective sense (the limited extent and scope of actions). Generally, the opposition posed no threat to the realization of authoritarian political thought and the constant exercise of power. Nor could the attitude of opposition parties be a direct causative factor of system changes because these groupings were not treated as party to ideological and program-related debates.

Under authoritarianism, the independent system of justice preserved its independence of judicial decisions, which were based on legal norms rather than becoming one of the forms of the use of prerogatives by the authority. Consequently, in the authoritarian system the political police did not take over the powers vested in the courts in the field of crime prosecution. A wide private space was also retained outside interference by the State authority.

Furthermore, the catalogue of fundamental civil rights and liberties and a wide space for social initiatives were also maintained. However, civil liberties were not treated as relating to subjects of rights but seen as the content of norms enacted and rationed by the State in accordance with its own interests. An individual was granted rights so that he/she would act for the common interest, especially for the State and/or nation. To make it possible to take such initiatives, plurality of the social communication media was retained, subjected to control by State agencies (censorship) safeguarding the primacy of national, systemic and State interests. This meant an all-out ban on incitement to anti-systemic,

antinational, and anti-State actions in public speeches, in the press and in other media. Citizens were allowed by the law to form social associations provided these would not be oriented against the values implemented by the sovereign and the State authorities. The social associations were expected to be genuine, self-governing and independent, and their purpose was not to develop political manifestos and political conceptions but to do systematic economic, social, and educational work and create a way of effectively influencing the masses by the State authority. By contrast, no duty to display positive behaviors was imposed on the citizens in respect of propagating ideals, strengthening the political order and supporting the actions of the State authority.

It should be emphasized that these autonomous domains were not treated as the dominant values in political thought, thus they were not entirely exempt from State interference, which intensified in crisis situations if the maintenance of political order required this. The State would implement its tasks concerning social life generally through traditional means (law, education, propaganda, social engineering, moral influence, religious factors) without attributing a decisive role to the apparatus of coercion and terror. Authoritarian political thought specified the motives for broad State intervention; the issue was to restore balance: social balance upset by radical postwar (WWI) reforms that accompanied the establishment of the democratic order; and economic balance disturbed by crises (the post-WWI one in the early 1920s, and the great crisis of the early 1930s).

Authoritarian political thought did not envisage building a new economic and social order. Proponents of authoritarianism believed that the State should be concerned with 1) the protection of borders and security of inhabitants against the external and internal enemy; 2) being responsible for the general interest of the citizens and social hierarchy. They also advanced their own idea of a stable social structure, which can be illustrated with a one-way sequence of relations: the authoritarian sovereign representing State interests \Rightarrow social elite which runs State organs \Rightarrow society organized into institutional social associations \Rightarrow individuals having rights guaranteed by the State. They thereby rejected a policy where the State would carry out a social revolution in order to build a 'new society'. Social advancement could refer only to individuals involved in public service rather than to communities benefiting from decisions taken by the State authorities.

2. CONSOLIDATION OF STATE POWER

Military coups were staged under the banner of consolidation of State power through radical political-system reforms, which would consist in the departure from democratic institutions, principles and procedures of exercising State power. The standard was to build the so-called new State, which would take place in two distinct stages: first, practice antidemocratic behaviors, and then formalize the legal rules of the authoritarian State stipulated in the constitution, which was intended to be obeyed and theoretically was.

Before introducing constitutional amendments, the dictator and his followers implemented a new model of politics that would make it possible to reshape public (and private) life. The post-coup-d'état political practice regarded as effective was inspiring in the double sense. First, it became the basis for some provisions contained in the new constitution. Second, it could be invoked under the conditions of a new crisis, also against the new constitution. Through practice and the law the authoritarian camp tried to adjust

the political system, as they believed, to real possibilities and social relations in such a way that the State and nation would not be threatened in the future by a destructive crisis of the magnitude of another historic disaster. Proponents of authoritarianism were above all interested in the historical permanence of changes rather than in achieving a transitional stage in governing.

By analyzing the legal and political doctrine developed by authoritarian formations we can distinguish the main characteristics of the authoritarian State.

First, authoritarian politicians supported the uniformity of State authority, which meant challenging the tripartite division of powers as an outdated solution regarding the directions of social development and an inefficient one given the existing difficult conditions. However, the accompanying view was that the functions should be divided among several pluralist State bodies which would balance and check one another under the superior and strategic supervision of the dictator.

Second, authoritarian political thought firmly emphasized the need to revise the powers of the parliament. It would cease to be one which appoints the government and supervises its current activities. The role of the representative chambers was to be restricted to five basic responsibilities: 1) legislate constitutional law and statutes fundamental for the political system; 2) represent diverse social attitudes; 3) pass the budget and levy taxes; 4) pass the most important laws concerning foreign policy; 5) assess the work of the government. What remained outside the control of the parliament were both the sovereign's actions and the direct activities of other State bodies, including the armed forces and justice system.

Third, in the authoritarian State the political position of the armed forces was defined in a different way than in the democratic and the totalitarian State. They were recognized as a separate State body subordinated to the sovereign. It was the sovereign that would guarantee the political neutrality of the army separated from typically political bodies (the representative assemblies and the government) and isolated from public opinion and political parties. Such understanding of the political neutrality (apolitical character) of the army meant that on the express order of the sovereign the armed forces might become a factor in safeguarding the interests of State and nation. Depending on the circumstances, military intervention was legitimated at four levels: 1) influencing other State bodies in accordance with constitutional provisions; 2) exertion of pressure by non-legal means on the activity of civil authorities in strategic matters; 3) forcing a reshuffle of the government contrary to constitutional regulations; 4) the overthrow of the civilian constitutional government for the military government. With regard to these actions, the sovereign appeared not only as their inspirer but also an order-giving commander⁷.

Fourth, the aim of military coups was to strengthen and stabilize the government. In the authoritarian state, the appointment and functioning of the government was based on the dictator's trust. The government was thereby made independent of the position expressed by the representative body. Nevertheless, this did not mean that the prime minister and ministers had complete freedom in making executive decisions. The activity of the government and administration was conducted in conformity to constitutional provisions, the budgetary law and the strategic direction laid down by the dictator. The so-

⁷ W. Sokół, *Legitymizacja systemów politycznych...*, p. 75.

called directive competence was excluded from the sphere of government decisions; it was reserved directly for the sovereign and covered foreign policy, foreign affairs and the organization of the political-power base of the authoritarian system. Moreover, the dictator, guided by his own identification of political circumstances, could reshuffle the government, which was sometimes fraught with serious policy consequences. In Poland in 1929-1930 Marshal Piłsudski tightened his internal policies, replacing his camp's liberals led by Kazimierz Bartel with a group of colonels. In Hungary, Regent Horthy made a similar turnabout in 1934, replacing the conservatives at the helm of the government with radicals headed by Prime Minister Gyula Gömbös. By contrast, Bulgaria and Lithuania tried to stop radicalism in the actions of their ruling politicians⁸. Tsar Boris III did so in 1929 by dismissing Prime Minister Aleksandar Tsankov and in 1935 by forming the Georgi Kioseivanov government. In Lithuania, President Smetona showed the same attitude by removing Prime Minister Voldemaras from power in 1929.

3. TRADITIONALIST AXIOLOGICAL ORDER

Authoritarian formations had their own approach to axiological issues, which was based on two assumptions. First, the cultivated values were to be derived from the history of the State and/or nation and put above the interests of the society living at a given historical time, and placed above the principle of the rule of law. This meant consent to breaking the law for the reasons of State in exceptional circumstances and to forcefully advancing selected values often against the current needs and interests expressed by society. Second, authoritarian camps strove to give the political system a traditionalist axiological order. However, unlike the conservative movement, they sometimes imparted the same content in modernist forms, frequently using revolutionary rhetoric, e.g. this was the case in Spain, Portugal and Poland during the interwar period⁹. A characteristic feature of authoritarian political thought was considerable syncretism and low dogmatism. A manifestation of this approach was two processes: 1) the adoption of numerous conservative, socialist, Christian-Democratic, nationalist or even fascist projects; 2) evolution regarding the proposed concepts and programs, which produced distinct changes in the then current policies.

Authoritarianism assumed the carrying out of considerable changes as compared with the democratic order. Their proponents suggested a departure from the liberal tradition, which was even accused of lacking any values, and that it be replaced by another one based on the conviction that there was an axiological order which was of external (transcendent) origin in relation to an individual, a social group, and contemporary society. György Ránki showed the regularity relating to the consciousness of some of the political elites in interwar Central Europe: while liberalism was useful and helpful in the birth of new states, its principles were not sufficient to strengthen the newly formed state

⁸ For more on changes of government in Bulgaria and in Lithuania see J. W. Borejsza, *Szkoły nienawiści: Historia faszystów europejskich 1919–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000, pp. 134–135, 142–143.

⁹ A. Wielomski, *Doktryna El Caudillaje na tle XIX- i XX-wiecznej hiszpańskiej tradycji politycznej*, "Acta Universitatis Wratislaviensis", Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi 1999/22, p. 172.

organisms¹⁰. It was found ineffective to recourse to personal rights and civil liberties under the conditions of many threats, and to the market economy at the time of economic crisis. Instead, the primacy of such values as the State and nation was advanced, which were regarded as the most important political entities/actors in history. Consequently, taking the axiological factor into consideration, we can distinguish in Europe authoritarian regimes with an etatist and nationalist orientation, and eclectic ones. The first group would undoubtedly relate to authoritarian governance exercised in Poland and Austria, in Hungary, Spain, Portugal, Turkey and in Yugoslavia while the second would cover authoritarianism in the Baltic states, in Romania and in Bulgaria.

The sources of the new order were sought primarily in moral norms that derived both from the appropriately interpreted past and from different Christian denominations. Additionally, the sphere of national and State mythologies was invoked, restoring in the historical memory of society the Old Polish period, the concept of the Crown of St. Stephan, the tradition of ancient Roman Dacia, the past of Grand Duchy of Lithuania under the reign of Grand Dukes Algirdas (Algirdas), Gedymis (Gediminas) and Witold (Vytautas), the concepts of Great Serbia, Great Croatia, and Great Bulgaria, and the Franco-inspired idea of *hispanidad* and *instauración* (installation) of monarchy¹¹.

This determined the shape of authoritarian ideologies, which were not too radical, dogmatic or all-embracing. Nor were they based on political gnosis, but they tried to be symbiotic with the values and morality preached in their teachings by traditional churches. That is why authoritarian political thought was not teleological and did not offer its followers the vision of a new axiological order built on the ruins of the previous heritage. Sometimes the political concepts and programs formulated by the authoritarian camps revealed many religious inspirations, e.g. in Spain, Poland (1935–1939), or in Austria.

For Jerzy Borejsza, authoritarian political thought was a constituent of the history of the European Right. It should be added that in some variants it was rather the conservative Right (Poland, Hungary, Spain), and in some others – it was the more nationalist Right (the Baltic countries) Borejsza formulated another conclusion of cardinal importance for the studies on authoritarianism: the founders of authoritarianism rejected any ideological alliance with the fascists, which in some countries did not exclude cooperation – tactical and highly limited (in terms of duration and scope). Dictators defended traditional right-wing values against the nihilism of the fascist movement perceived as the sister of the communist formation¹². They did not refer to the factors that divided society such as class or race; instead, they alternately advocated national or State solidarism, often based on a Christian message. There was a general difference between fascism and authoritarian thought: unlike fascists, the leaders and ideologists of authoritarian camps did not set out their goals on a global scale but they made their State and/or nation the sole actors of

¹⁰ G. Ränki, *op. cit.*, 180–181.

¹¹ M. Koźmiński, *Nacjonalizm, mniejszości narodowe a reżimy dyktatorskie w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1939*, [in:] *Dyktatury w Europie Środkowo-Wschodniej: Konferencja naukowa w Instytucie Historii PAN 2-3 XII 1971*, ed. J. Żarnowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, p. 109.

¹² J. W. Borejsza, *Szkoły nienawiści...*, pp. 126, 177–178; W.T. Kulesza, *op. cit.*, pp. 269–275; J. Holzer, *op. cit.*, pp. 271–278.

reference in their ideological activity. They wanted to change the order in a specific, actual state whereas they did not intend to form a political camp that would be the carrier of a worldwide vision to be implemented on a universal scale through war as a means of doing politics.

In the political thought of authoritarian camps the axiological order fulfilled four characteristics: it was 1) a system of absolute values, often sanctioned by religion; 2) the result of historical legacy; 3) the effect of activities of successive generations; 4) the public (national/State) interest interpreted then and there and defended by the sovereign. The authoritarian formations described the political arena and the struggle fought in it not in terms of a conflict of reconcilable interests but in terms of opposing values which had to be chosen between.

4. THE AUTHORITARIAN CAMP

The authoritarian camp, which exercised power in a political system, organized itself only after a successful coup: consequently, it could not initiate or execute one. This order of events influenced subsequent relations between the authoritarian movement and State administration. The movement not only did not take control of the power apparatus but it also performed an auxiliary function towards it; that is why there was no nomenklatura system in authoritarianism. The authoritarian formation fulfilled the role of the dictator's social and intellectual base to some extent. Nor did the creators of these political entities strive to embrace wide masses of society around them, in which they differed from 1) the communist and fascist movements and from the totalitarian monoparties in the Soviet Union, Italy, and in the Third Reich; and from 2) mass parties, which were the basic political entity in the democratic system during the interwar years. Likewise, authoritarian organizations were not assigned any tasks – not only mobilizing but also indoctrinating ones. Membership in them did not automatically ensure someone's exceptional position in society and not necessarily brought any economic profits since the authoritarian formation did not exploit State resources. Therefore, on the one hand, there was no mass recruitment to the organization, and, on the other hand, no vetting of the members.

The ruling authoritarian formations in the prewar years include: Lithuania – the Tautininkai or the Lithuanian Nationalists Union; Latvia – the Latvian Peasant Union; Estonia – the Fatherland League; Austria – the Fatherland Front; Romania – the National Renaissance Front and the Party of the Nation; Hungary – the Christian National Party, the Smallholders' Party, the Unity Party, the Party of National Unity, and the Party of Hungarian Life; Yugoslavia – the Yugoslav Radical Union and the Yugoslav National Party; Bulgaria – Naroden Sgovor (People's Alliance, National Concord), Demokraticeski Sgovor (Democratic Alliance, Democratic Concord), the 'Zveno' Political Circle; Poland – the BBWR (Non-Party Bloc of Cooperation with the Government), the National Unity [Unification] Camp; Spain – the Spanish Traditionalist Falange; Portugal – the National Union¹³.

¹³ P. Łossowski, *op. cit.*, p. 19; A. Wielomski, *op. cit.*, pp. 163–167; P. Machcewicz, *Frankizm: Analiza ruchu politycznego*, "Magazyn Historyczny. Mówią Wieki" 1990/8, p. 31; J.W. Borejsza, *Szkoły nienawiści...*, p. 133 et seq.; J. Kochanowski, *Węgry: Od ugody do ugody 1867–1990*, Warszawa 1997, p. 64 et seq.; P. Skibiński, *Państwo generała Franco: Ustrój Hiszpanii w latach*

In the organizational aspect, it should be emphasized that the leaders of authoritarian camps did not attach great significance to the stability of organizational structures – that is why organizational transformations were a general rule and there were authoritarian states, in which the ruling groups did not establish any organization or camps. These chiefs of state were: General Ioannis Metaxas in Greece, Ahmed Zogu in Albania, Karlis Ulmanis in Latvia, and Tsar Boris III in Bulgaria. As Jerzy W. Borejsza observed, the authoritarian camps did not form paramilitary party organizations, which in totalitarianism played an instrumental role in the struggle for power and stabilized both the system and the monopoly¹⁴.

The foundation for the emergence of an authoritarian formation was a distinct emphasis on the political division into friends and foes, which resulted in the increased polarization, division, and ideologization of participants in political life. The purpose of the sharpness of political divisions was to consciously block cooperation on partnership terms between the authoritarian camp and political parties. In order to distinguish one from another three main criteria were used: 1) the attitude to fundamental values in the authoritarian ideology; 2) assessment of the staged coup d'état; 3) the attitude to the role of the dictator in the system.

The authoritarian movement was not intended to be uniform in terms of organizations and program but all its members had to accept the ideological paradigm, including the model of politics. The dictator's adherents represented different program orientations: they were leftist radicals and liberals as well as conservatives and representatives of the national Right. Most often, they all gathered around the movement's main organization. Reliable examples of programmatic diversity characteristic of authoritarian formations could be the Piłsudski camp in Poland and the Horthy camp in Hungary as well as the Franco movement in Spain. The Polish formation consisted of politicians ranging from socialists (e.g. Leon Wasilewski) to conservatives (e.g. Duke Janusz Radziwiłł), from leftist radicals (for example the circles associated with the reform movement) to rightist radicals (the Piłsudskite colonels' group). A similar politically diverse array can be found around Horthy's adherents – they include both a conservative István Bethlen and a rightist radical Gyula Gömbös. By contrast, the Franco formation embraced monarchists (the so-called Carlists), the classical republican Right (conservatives, Christian Democrats), and the fascists organized into the Falange (*camisas viejas*, or old shirts).

Authoritarian formations underwent many organizational changes. However, regardless of the structures, there was a rule, which was best expressed under the Polish conditions by Walery Sławek in his summary of the activities of the BBWR: "the tasks of governing did not fall either on the »camp« or on the Bloc. It was the Government's responsibility"¹⁵. In Joseph Rothschild's view the Piłsudski formation, like others of this type, consciously professionalized the State apparatus, recruiting the technocratic and

1936–1967, Kraków 2004, *passim*; idem, *Francisco Franco i jego system*, "Nowe Państwo", 7 II 1997, no. 6 (63), p. 12; J.H. Saraiva, *Krótką historia Portugalii*, Kraków 2000, pp. 142–144.

¹⁴ J.W. Borejsza, *Mussolini był pierwszy...*, Warszawa 1979, p. 363.

¹⁵ The Archives of New Records, records set of Council of Ministers Presidium, Minutes, 8th sitting, 20 May 1935, k. 444/1; see Biblioteka Narodowa. Zbiory specjalne, W. Zawadzki, "Notatki", vol. 2, k. 2.

managerial personnel to replace the “pre-coup” cadres regarded as highly politicized¹⁶. This approach to the principles of recruitment of administrative personnel slowly and effectively barred the opposition from occupying jobs in the State agencies. Taking into account the typology of party systems, we should say that authoritarian camps always established one-party systems, either of weak or strong type. In one version, other political parties functioned formally and the ruling party did not absolutely dominate the political reality. Such a solution was adopted in Poland and in Hungary. In the other version of one-party system, there was only one authoritarian formation while the remaining parties were dissolved and banned. The strong type of one-party system functioned in authoritarian states like Lithuania, Latvia, Estonia, or Spain¹⁷. However, when discussing the party system in authoritarianism we should be aware that a constitutive feature of authoritarian political thought was its programmatically anti-party character, that is why the proposition that the authoritarian formation wanted to build any party system sounds heretical. Nevertheless, in objective terms, we reach the conclusion that dictators in fact adopted the version of one-party system in the State.

5. CONCLUSIONS

The original plan of the authors of coups was to establish the authoritarian system for a limited period until the internal and external situation calmed down and the main ideological goals were achieved in order to orient the way of thinking of social elites towards values recognized as fundamental in social life and in public space. However, the collapse of the authoritarian system in Europe in the twentieth century did not by any means result from the achievement of those declared goals but for two other reasons. First, the defeats suffered during the World War Two caused the breakdown of the authoritarian states in Central Europe, in which the authoritarian order had been established. Regardless of the circumstances, the authoritarian leaders were unable to prevent the loss of independence and of the status of political actor by the states and nations in this part of Europe. Second, in Western Europe (Spain, Portugal, and Greece) there was an internal crisis of the authoritarian political system triggered by the dispute within the ruling camp over the direction of politics and new strategic goals, especially in the face of rivalry between the United States and the Soviet Union under conditions of confrontation between the democratic order and totalitarianism. This was accompanied by the loss of legitimacy by the authoritarian camp, which was tantamount to the delegitimation of the political system.

LITERATURE:

- [1] Biblioteka Narodowa. Zbiory specjalne, W. Zawadzki, “Notatki”, vol. 2

¹⁶ J. Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle–London 1974, series: “A History of East Central Europe”, vol. 9, p. 58.

¹⁷ S.P. Huntington, *Social and Institutional Dynamics of One-Party Systems*, [in:] *Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of Established One-Party Systems*, eds S.P. Huntington, C.H. Moore, New York–London 1970, pp. 4–7. See P. Łossowski, *op. cit.*, p. 16; A. Wielomski, *op. cit.*, *passim*.

- [2] Borejsza J.W., *Szkoły nienawiści: Historia faszystów europejskich 1919–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000
- [3] Borejsza; J.W., *Mussolini był pierwszy...*, Warszawa 1979
- [4] Holzer J., *System faszystowski a autorytarny: Uwagi polemiczne*, “Acta Universitatis Wratislaviensis”, *Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi. Faszyzm – teoria i praktyka w Europie (1922–1945)* 1977/3, pp. 271–278
- [5] Huntington S.P., *Social and Institutional Dynamics of One-Party Systems*, [in:] *Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of Established One-Party Systems*, eds S.P. Huntington, C.H. Moore, New York–London 1970, pp. 3–47
- [6] Kochanowski J., *Węgry: Od ugody do ugody 1867–1990*, Warszawa 1997
- [7] Koźmiński M., *Nacjonalizm, mniejszości narodowe a reżimy dyktatorskie w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1939*, [in:] *Dyktatury w Europie Środkowo-Wschodniej: Konferencja naukowa w Instytucie Historii PAN 2-3 XII 1971*, ed. J. Żarnowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, pp. 97–112
- [7] Kulesza W.T., *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985
- [8] Linz J.J., *An Authoritarian Regime: Spain*, [in:] *Władza i polityka: wybór tekstów ze współczesnej politologii zachodniej*, ed. M. Ankwicz, Warsaw 1986, pp. 215–221
- [9] Łossowski P., *Rządy dyktatorskie w państwach bałtyckich 1926–1940: Studium porównawcze*, “Acta Universitatis Wratislaviensis”, *Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi* 1982/8, pp. 3–31
- [10] Machcewicz P., *Frankizm: Analiza ruchu politycznego*, “Magazyn Historyczny. Mówią Wieki” 1990/8, pp. 28–33
- [11] Ränki G., *Państwo i społeczeństwo w Europie Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*, “Kwartalnik Historyczny” 1988/4, pp. 179–194
- [12] Rothschild J., *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle–London 1974, series: “A History of East Central Europe”, vol. 9
- [13] Saraiva; J.H., *Krótką historia Portugalii*, Kraków 2000
- [14] Skibiński P., *Francisco Franco i jego system*, “Nowe Państwo”, 7 II 1997, no. 6 (63), p. 12
- [15] Skibiński P., *Państwo generała Franco: Ustrój Hiszpanii w latach 1936–1967*, Kraków 2004
- [16] Sokół W., *Legitymizacja systemów politycznych*, Lublin 1997
- [17] Sokół W., *System autorytarny i jego legitymizacja*, [in:] *Spółeczeństwo – Państwo – Władza*, ed. M. Żmigrodzki, Lublin 1995, pp. 218–241
- [18] The Archives of New Records, records set of Council of Ministers Presidium, Minutes, 8th sitting, 20 May 1935
- [19] Turlejska M., *Rozmyślenia o doktrynie (Próba analizy pojęcia)*, “Acta Universitatis Wratislaviensis”, *Historia* 1981/36, pp. 433–441
- [20] Wielomski A., *Doktryna El Caudillaje na tle XIX- i XX-wiecznej hiszpańskiej tradycji politycznej*, “Acta Universitatis Wratislaviensis”, *Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi* 1999/22, pp. 153–197

AUTORYTARYZM W EUROPIE W XX WIEKU: POLITOLOGICZNA ANALIZA CECH SYSTEMU POLITYCZNEGO (CZEŚĆ 2)

Artykuł jest analizą politologiczną autorytaryzmu jako systemu politycznego, alternatywnego dla demokracji i totalitaryzmu w XX wieku. Do tego celu zostało użyte pojęcie „syndrom autorytarny”. Zdefiniowano „syndrom autorytarny”, na który składa się siedem elementów kontytutywnych, występujących łącznie. Elementy zostały wydzielone w wyniku badań źródłowych konkretnych przypadków ustanowienia i funkcjonowania systemu autorytarnego w Europie Środkowej i Zachodniej. Są to: 1) suweren – podstawowa instytucja władzy państwowej; 2) zamach stanu – charakter, typ idealny, cechy charakterystyczne, warianty; 3) formuła legitymizacji władzy państwowej oraz „dramat legitymizacyjny” po śmierci dyktatora; 4) limitowana autonomia społeczeństwa w postaci jego depolityzacji oraz ochrony przed ingerencją państwa wydzielonych sfer życia społecznego; 5) konsolidacja władzy państwowej; 6) tradycyjny ład aksjologiczny; 7) obóz autorytarny. W części 1 artykułu omówiono cztery pierwsze składniki „syndromu autorytarnego”. W autorytaryzmie za suwerena uznano państwo, którego interesy i podmiotowość były wyrażane przez dyktatora. Zamach stanu był przeprowadzany przez wojsko bez angażowania społeczeństwa, natomiast formuła legitymizacji władzy państwowej została oparta na roli politycznej i historycznej oraz kompetencjach dyktatora. Celem władzy w autorytaryzmie było zdepolityzowanie najważniejszych konfliktów społecznych i ekonomicznych. W części 2 artykułu omówiono trzy ostatnie składniki „syndromu autorytarnego”.

Słowa kluczowe: autorytaryzm, system polityczny, XX wiek, myśl polityczna.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.46

Przesłano do redakcji: maj 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Наталья СЕМЁНОВА¹

ТРАДИЦИОННЫЕ ЦЕННОСТИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ²

В статье автор затрагивает одну из острых проблем современности, связанную с происходящим в настоящее время пересмотром традиционных фундаментальных ценностей, прежде всего, традиционной семьи. Суть проблемы сводится к тому, что до XX века никогда не предпринималось попыток на законодательном уровне уравнивать «нетрадиционные отношения» (однополые союзы и т.п.) с традиционными, представляя их в качестве такой же нормы. Указанная тенденция подтверждается документами универсальных и региональных международных организаций, а также национальным законодательством и судебной практикой ряда западных государств. С целью выявления последствий указанной тенденции как для отдельных государств, так и для международного сообщества в целом, автор анализирует значение традиционных ценностей в международном праве, излагая взгляд родоначальника международного права Гуго Гроция и известного российского юриста-международника и дипломата Федора Федоровича Мартенса, являющегося автором «оговорки Мартенса», дошедшей до нашего времени в качестве непререкаемого ядра международного гуманитарного права, на наличие нравственного начала в международном праве.

Определив, что в основе международного права изначально лежат христианские ценности, автор рассматривает значение данных ценностей на примере христианского понимания семьи для всего человечества. Показывает истинное значение христианского устройства семьи, полемизируя с теми, кто намерено искажает смысл христианских ценностей. Подобная подмена понятий и отход от традиционных ценностей человечества приводит к подрыву нравственного начала у молодого поколения, что, в свою очередь, приводит к различного рода «нетрадиционным отношениям».

В заключении автор приходит к выводу о том, что призыв западных государств к пересмотру и отказу от традиционных ценностей, прежде всего, от традиционной семьи, как единственной нормы, которая является основой существования всего человечества, подрывает саму основу международного права, которое было сформировано на базе христианских ценностей, и зиждется на принципах нравственности и справедливости.

Ключевые слова: традиционные ценности, международное право, семья, образование, христианство, ЛГБТ, толерантность.

1. ВСТУПЛЕНИЕ

В современном мире сегодня четко наметилась тенденция пересмотра традиционных фундаментальных ценностей, которые являются основой

¹ Dr Наталья Семёнова, docent Katedry Prawa Międzynarodowego Rosyjskiego Uniwersytetu Przyjaźni Narodów w Moskwie, Rosja; e-mail: semenovanataliya@mail.ru

² Artykuł opracowano w ramach zrealizowania grantu RGNF „Gender-aspekty międzynarodowo-prawnej ochrony wartości tradycyjnych” (projekt №14-33-01040).

существования всего человечества. Западные государства принимают национальные законы об «однополых браках», легализуют возможность усыновления однополыми парами детей, декриминализируют инцест и педофилию³. Безусловно, однополые отношения, как и другие «нетрадиционные связи» известны испокон веков, но до XX века никто не пытался их уравнивать с традиционными отношениями, представляя их в качестве такой же нормы. Несмотря на абсурдность сложившейся ситуации, данные вопросы были вынесены на обсуждение на международный уровень.

В данный момент указанные выше вопросы являются предметом рассмотрения в Организации Объединенных Наций, в договорных органах по правам человека, в региональных международных организациях, например, в Совете Европы⁴. Для российской науки данная тема является новой, в связи с чем отсутствуют какие-либо комплексные исследования в данной области.

2. НРАВСТВЕННОЕ НАЧАЛО В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

В свете вышесказанного представляется актуальным осветить значение традиционных ценностей в международном праве, рассмотреть примеры продвижения «нетрадиционных ценностей» на национальном уровне различных государств, документы, принятые в рамках ООН, направленные на продвижение «нетрадиционных» ценностей.

Целью исследования является решение вопроса о том, к чему может привести отказ от традиционных ценностей человечества, прежде всего, от традиционной семьи, на национальном и международном уровне, и какое значение это будет иметь для международного права.

Прежде всего, определим значение традиционных ценностей в международном праве. Как отмечал в свое время родоначальник международного права Гуго Гроций, международное право не только оправдывается пользой государств, но и вытекает из несомненных предписаний справедливости⁵.

Известный российский юрист-международник и дипломат Федор Федорович Мартенс, являющийся также автором «оговорки Мартенса», дошедшей до нашего времени в качестве непререкаемого ядра международного гуманитарного права, писал, что современное международное право является продуктом культурной жизни и правосознания народов европейской цивилизации. Общие социальные задачи, преследуемые народами во взаимных сношениях, и одинаковые усвоенные ими нравственные и правовые воззрения – эти необходимые условия

³ Zob., np.: В Западной Европе широко обсуждается легализация инцеста. URL: <http://file-rf.ru/news/13808>

⁴ Zob.: Е.В. Киселева, Искажение текстов международных договоров как методология продвижения прав ЛГБТ // Гендерные аспекты и традиционные ценности в свете международного права: Материалы круглых столов 12 апреля и 10 октября 2014 г. в рамках XII ежегодной международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы современного международного права», посвященной памяти профессора И.П. Блищенко / Под ред. А.Х. Абашидзе, Н.С. Семенович, Е.В. Киселевой, Е.С. Алисиевич. – М.: Изд-во «Покров», 2015. С. 85-93.

⁵ Ф. Мартенс, Современное международное право цивилизованных народов. Т. 1, С-Петербург, 1895. С. 157.

международного юридического порядка – выработались первоначально в Европе и до сих пор существуют далеко не во всех государствах земного шара. Согласно с этим, пространство действия международного права ограничивается только теми народами, которые признают основные начала европейской культуры и достойны названия образованных народов⁶.

Иными словами, международное право изначально сформировалось, по мнению Ф.Ф. Мартенса, как «европейское международное право». Причем, он говорит о том, что должны быть установлены такие начала международного правопорядка, которые были бы согласны с общностью культурных задач. В основу научной системы современного международного права должна быть положена идея международного общения, согласно которой каждое самостоятельное государство есть органическая часть единого целого, связанная с другими государствами общностью интересов и прав⁷.

Таким образом, в основе международного права лежит культурная общность. Другие народы, являющиеся «нецивилизованными» или «необразованными», не могли быть субъектами международного права. К таким государствам Ф.Ф. Мартенс причислял, в частности, мусульманские страны, управляемые исключительно на основании Корана, который относится враждебно и нетерпимо ко всем иноверческим народам⁸.

В то же время, он утверждал, что фактические отношения между образованными и необразованными народами должны подчиняться предписаниям естественного права, то есть совокупности известных начал, вытекающих из нравственной природы и разума человека. Естественное право требует, чтобы данное слово честно исполнялось, чтобы жизнь, честь и собственность другого были уважаемы, чтобы дурные инстинкты уступили место благородным побуждениям. Однако, такое право, примененное к сношениям с необразованными народами, не предполагает ни солидарности интересов, ни сознания необходимости взаимных сношений и, следовательно, не тождественно с положительным международным правом⁹.

Из вышесказанного можно сделать два основных вывода. Во-первых, в основе всех международных отношений, по мнению Ф.Ф. Мартенса, лежит нравственное начало. Во-вторых, основой международного права является культурная общность интересов «цивилизованных народов», к которым Ф.Ф. Мартенс относил только европейские народы.

Безусловно, в настоящий период времени уже не существует деления на «цивилизованные» и «нецивилизованные» народы. Принцип суверенного равенства, закрепленный в качестве императивной нормы в Уставе ООН, установил юридическое равенство всех государств независимо от их политического, экономического, социального, культурного и иного развития.

Однако нельзя не согласиться с Ф.Ф. Мартенсом в том, что международное право изначально формировалось в рамках европейской цивилизации, которая была основана на христианских ценностях.

⁶ Там же, с. 182.

⁷ Там же, с. 178.

⁸ Там же, с. 182.

⁹ Там же.

Правда, сам Ф.Ф. Мартенс отрицал вывод о том, что международное право основывается исключительно на христианских началах и обязательно только в отношениях между народами христианского вероисповедания. Он говорил, что международное право может быть признаваемо и соблюдается независимо от религиозных верований, господствующих в стране, но необходимо, чтобы причастный ему народ или руководящие им классы разделяли воззрения на разумные цели человеческого существования и назначения государства, выработанные вековой культурой цивилизованных европейских народов¹⁰.

В этом утверждении видится противоречие его основному выводу относительно общности культуры, которая, сформировавшись на базе христианских ценностей, оказала существенное влияние на международное право. Это связано с тем, что право является регулятором общественных отношений, которые складываются в отдельном обществе с определенной культурой в конкретный исторический период. В основе любой культуры всегда лежат религиозные или философские убеждения, что неизбежно сказывается на содержании правовых норм.

Косвенное подтверждение тому можно найти в трудах выдающегося российского правоведа и основателя психологической школы права Л.И. Петражицкого, который писал: «действующая в каждый данный момент система правовых норм является преходящей ступенью социального воспитания... Идеалом является достижение совершенно социального характера, совершенное господство действительной любви в человечестве под влиянием факторов социально-психической жизни, в особенности нравственности народный характер неизбежно изменяется, становится лучше соответственно с этим изменяется и право, приспособляясь к стоящей уже на более высоком уровне народной психике...»¹¹

Таким образом, можно констатировать, что современное международное право начало свое формирование под воздействием христианской нравственности. Кроме того, говоря о современном международном праве новейшего периода, которое берёт свой отчет с момента окончания Второй Мировой войны, необходимо отметить, что первые международные договоры о правах человека разрабатывались также европейцами, которые на тот момент еще сохраняли в своем мировоззрении корни христианства. В Советском Союзе также, несмотря на жестокие гонения на Церковь, сохранялось христианское мировоззрение¹².

По окончании Второй Мировой войны согласно Преамбуле Устава ООН государства были преисполнены решимости «избавить грядущие поколения от бедствий войны, дважды в ... жизни принесшей человечеству невыразимое горе, и вновь утвердить веру в основные права человека, в достоинство и ценность человеческой личности...».

Страшнейшие преступления нацистов по отношению к человеческой личности заставили государства объединиться и встать на защиту прав человека. Поставив цель защиты прав человека, уже спустя три года государства конкретизировали основные права, требующие защиты, во Всеобщей декларации прав человека 1948

¹⁰ Tamże, s. 183.

¹¹ Л.И. Петражицкий, Введение в изучение права и нравственности: Эмоциональная психология. Репринтное издание 1908 г. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. С. VIII.

¹² Zob.: Н.С. Семенова, Международно-правовая защита традиционных ценностей: реализация права на образование // Обозреватель-Observer, 2014, № 7. С. 34-43.

года. Два десятилетиями позже перечень защищаемых прав был расширен и конкретизирован в Международном пакте о гражданских и политических правах и Международном пакте о социальных, экономических и культурных правах 1966 года. Государства взяли на себя конкретные обязательства по обеспечению, реализации и защите прав, предусмотренных в Международном билле о правах человека.

Однако то, что более полувека назад объединяло государства с разными идеологиями и взглядами на дальнейшее свое развитие, на сегодняшний день стало камнем преткновения. С одной стороны, абсолютный запрет на войну как средство разрешения споров, закрепленный в ч. 4 ст. 2 Устава ООН, стал подвергаться оспариванию со стороны целого ряда государств, включая, прежде всего, США. С другой стороны, иное толкование отдельных прав человека, чем вкладывали в прошлом веке государства-участники Международного билля о правах человека, практически разделило в очередной раз мир на два полюса. Борьба за права человека в разном их понимании привела к конфликтам в Югославии, Афганистане, Ираке, Ливии, Египте, Сирии, Украине и других странах.

3. ПЕРЕСМОТР ТРАДИЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ЗАПАДНЫХ ГОСУДАРСТВАХ

На сегодняшний день в странах Западной Европы и Северной Америки, как сказал Президент России В.В. Путин, происходит пересмотр фундаментальных ценностей человечества, которые содержат не только незыблемые основы морали и нравственности, но и самого выживания человечества¹³. Так, например, в декабре 2013 года итальянский суд оправдал шестидесятилетнего социального работника Пьетро Ламберти, который имел сексуальные отношения с одиннадцатилетней девочкой из неблагополучной семьи, находящейся под его опекой. Основанием для вынесения подобного решения стали записи телефонных разговоров между г-ном Ламберти и девочкой, прослушав которые суд решил, что у них «подлинные чувства»¹⁴.

В Норвегии в 1992 году вступил в силу закон об однополых браках, а в 2009 году правительство Норвегии начало процесс внедрения идеологии представителей однополых союзов в детские сады и ясли. Издательство нетрадиционной детской литературы осуществляется в соответствии с указаниями Парламента Норвегии «О гендерном равенстве в детсадах», а также является проектом Министерства образования Норвегии в рамках «Плана действий по обеспечению гендерного равенства в детсадах в 2008-2010 гг.»¹⁵.

¹³ Послание Президента Федеральному Собранию. 12 декабря 2013 г. URL: <http://www.kremlin.ru/news/19825>

¹⁴ Итальянский суд признал отношения 60-летнего мужчины и 11-летней девочки любовью. URL: http://ruskline.ru/news_rl/2013/12/27/italyanskij_sud_priznal_otnosheniya_60letnego_muzhchiny_i_11letnej_devochki_lyubovyu/

¹⁵ Подробнее об этом см.: Гейясли и гейдетсады – госпроект Северной Гоморры. URL: <http://juvenilejustice.ru/index.php/news/1397-gejjasli-i-gejdetsady-gosproekt-severnoj-gomorry>

Эти примеры среди множества подобных¹⁶ свидетельствуют об отходе западных стран от традиционных ценностей человечества, прежде всего, от понятия семьи как союза мужчины и женщины.

Верховный суд США признал «Закон о защите брака» 1996 года, в котором брак определялся как правовой союз между мужчиной и женщиной и называл супругами лиц разного пола, неконституционным и ограничивающим права однополых пар. Во исполнение данного решения Верховного суда в августе 2013 года Министерство обороны США объявило о том, что лица нетрадиционной ориентации в погонах, состоящие в зарегистрированных браках, будут получать такие же льготы, как и все состоящие в традиционном браке¹⁷.

«Новые» ценности западные государства стали продвигать и на международный уровень.

4. «НОВЫЕ ЦЕННОСТИ» НА МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ

Так, 14 июля 2011 года Советом ООН по правам человека принята резолюция 17/19 «Права человека, сексуальная ориентация и гендерная идентичность» от (Резолюция 17/19)¹⁸. Фактически Резолюция 17/19 стала первым шагом продвижения «нетрадиционных ценностей» на универсальном уровне.

В Резолюции 17/19 выражается серьезная обеспокоенность по поводу «актов насилия и дискриминации во всех регионах мира, совершаемых в отношении лиц по причине их сексуальной ориентации и гендерной идентичности». В ней также содержится обращение к Верховному комиссару ООН по правам человека «поручить провести исследование, с тем чтобы документально подтвердить наличие дискриминационных законов и практики и актов насилия в отношении лиц по причине их сексуальной ориентации и гендерной идентичности во всех регионах мира и определить возможные пути использования международного права прав человека с целью покончить с насилием и связанными с ним нарушениями прав человека по причине сексуальной ориентации и гендерной идентичности».

Безусловно, из текста Резолюции 17/19 напрямую не следует поддержка «нетрадиционных ценностей», речь идет о необходимости борьбы с дискриминацией по признаку сексуальной ориентации и гендерной идентичности. Однако, учитывая указанные выше примеры, а также различные инициативы

¹⁶ См., например: Н.С. Семенова, Ювенальная юстиция и право на образование в Европейской конвенции по правам человека // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. - М: РУДН, 2012, № 4. С. 184-193.

¹⁷В. Иванов, Пентагон признал права гомосексуальных семей. URL: http://pentagonus.ru/publ/pentagon_priznal_prava_gomoseksualnykh_semej_2013/114-1-0-2444

¹⁸Текст Резолюции на русском языке доступен по ссылке: URL: <http://www.refworld.org.ru/docid/512f0c2f2.html> Голосовали за: Аргентина, Бельгия, Бразилия Венгрия, Гватемала, Испания, Куба, Маврикий, Мексика, Норвегия Польша, Республика Корея, Словакия, Великобритания, США, Таиланд, Украина, Уругвай, Франция, Чили, Швейцария, Эквадор, Япония. Голосовали против: Ангола, Бангладеш, Бахрейн, Габон, Гана, Джибути, Иордания, Камерун, Катар, Мавритания, Малайзия, Мальдивы, Нигерия, Пакистан, Российская Федерация, Республика Молдова, Саудовская Аравия, Сенегал, Уганда. Воздержались: Буркина-Фасо, Замбия, Китай.

Управления Верховного Комиссара ООН по правам человека в данной области¹⁹, можно вполне констатировать, что речь идет именно об уравнивании «нетрадиционных» ценностей с традиционными.

Так, на 65-й сессии Комитет ООН по правам ребенка принял Заключительные замечания по объединенным четвертому и пятому периодическим докладам Российской Федерации, в которых рекомендовал России отменить ее законодательство, запрещающее пропаганду гомосексуализма, и повысить осведомленность «населения по вопросам равенства и недискриминации по признаку сексуальной ориентации и гендерной идентичности»²⁰.

Опыт практической реализации повышения информированности общества по указанным вопросам также представлен многочисленными примерами в государствах Западной Европы, причем начиная с раннего детского возраста в рамках дошкольных и школьных образовательных программ²¹.

Своего рода ответом России на сложившуюся ситуацию стал проект резолюции о поддержке традиционных ценностей человечества в рамках защиты прав человека. Первая резолюция «Поощрение прав человека и основных свобод благодаря более глубокому пониманию традиционных ценностей человечества» была принята Советом ООН по правам человека 12 октября 2009 года (далее – «Резолюция 12/21»)²². Затем в развитие Резолюции 12/21 27 сентября 2012 года Совета ООН по правам человека была принята по предложению Российской Федерации еще одна резолюция с аналогичным названием (далее – «Резолюция 21/3»)²³.

Резолюция 21/3 была принята абсолютным большинством голосов, однако против нее выступили все страны Западной и Восточной Европы, а также США. Российскую позицию по Резолюции поддержали: Ангола, Бангладеш, Буркина Фасо, Камерун, Китай, Конго, Куба, Джибути, Эквадор, Индия, Индонезия, Иордания, Кувейт, Кыргызстан, Ливия, Малайзия, Мальдивские о-ва, Мавритания, Филиппины, Катар, Саудовская Аравия, Сенегал, Таиланд и Уганда.²⁴

Против выступили: Австрия, Бельгия, Венгрия, Испания, Италия, Мексика, Норвегия, Польша, Румыния, США, Чешская республика, Швейцария.

¹⁹ Zob. np.: УВКПЧ ООН. Борьба с дискриминацией по признаку сексуальной ориентации и гендерной идентичности / URL: <http://www.ohchr.org/RU/Issues/Discrimination/Pages/LGBT.aspx>

²⁰ П. 25 Заключительных замечаний по объединенным четвертому и пятому периодическим докладам Российской Федерации CRC/C/RUS/CO/4-5 URL: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fRUS%2fCO%2f4-5&Lang=en

²¹ Zob.: Н. Семенова, Международно-правовая защита традиционных ценностей: реализация права на образование // Обозреватель-Observer, 2014, № 7. С. 38.

²² Резолюцию A/HRC/RES/12/21 «Поощрение прав человека и основных свобод благодаря более глубокому пониманию традиционных ценностей человечества URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G09/167/26/PDF/G0916726.pdf?OpenElement>

²³ Резолюцию A/HRC/RES/21/3 «Поощрение прав человека и основных свобод благодаря более глубокому пониманию традиционных ценностей человечества URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/173/98/PDF/G1217398.pdf?OpenElement>

²⁴ В разработке проекта резолюции участвовали и страны, которые не входят в Совет ООН по правам человека, такие как: Беларусь, КНДР, Узбекистан, Вьетнам, Сирия.

Мотивируя свою позицию, представитель Норвегии, в частности, указал, что в международном праве нет однозначного определения таким понятиям, как «традиции» и «ценности». Эти понятия могут быть использованы в ущерб правам человека. При желании «традиционные ценности» можно обнаружить в таких явлениях, как домашнее насилие и рабство. Эту позицию поддержала Австрия, выступая от лица всего Европейского союза.²⁵ Данная позиция представляется необоснованной, во-первых, поскольку существует целый ряд понятий, которые письменно не закреплены в международном праве в силу того, что понятны всем и не требуют каких-либо разъяснений.

Как пишет Е.А. Лукашева, «в правах человека взаимодополняемость права и морали складывается по поводу воспроизводства и защиты общезначимых (в определенном смысле безусловных и абсолютных) ценностей цивилизованной деятельности и общения человека. Именно о таких значимостях еще Аристотель писал как об «общих для всех, признаваемых таковыми всеми народами, если даже между ними нет никакой связи и никакого соглашения относительно этого»... Первостепенность «общих для всех» ценностей формирует комплекс социальных норм повышенной значимости, направленных на удовлетворение этих ценностей. Этот комплекс и заключен в правах человека, которые имеют определяющее нормативно-ценностное значение и для правовой, и для моральной систем...»²⁶.

Во-вторых, Генеральная Ассамблея ООН в своих резолюциях не раз указывала на важное значение для международных отношений «фундаментальных» и «общих основных» ценностей²⁷. В резолюциях Совета ООН по правам человека 12/21 и 16/3 говорится о «традиционных ценностях человечества» и «наборе ценностей, принадлежащих всему человечеству». И эти формулировки признаются равнозначными²⁸. Понятие «традиционные ценности» упоминается в различных региональных документах, например, в Африканской хартии прав человека (п. 3 ст. 17). Следовательно, понятие «традиционные ценности» не только не чуждо международному праву, а наоборот широко используется в международных документах. Это еще одно подтверждение несостоятельности доводов европейских стран против «традиционных ценностей».

Данная реакция западных стран на Резолюцию 21/3 вполне объяснима в силу проводимой ими политики по продвижению на национальном и международном уровнях защиты нетрадиционных отношений. Ярким примером тому может

²⁵ Источник информации: МИД России / URL: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/FD74E649332CFF3644257A86005BCDC8 (доступно на 20 мая 2013).

²⁶ Права человека. Учебник для вузов / Отв. Ред. Е.А. Лукашева. М., 2001. С. 266-267.

²⁷ *Zob. pr.*: п. 6 раздела I «Ценности и принципы» Декларации тысячелетия Организации Объединенных Наций, принятой резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года; п. 4 Итогового документа Всемирного саммита 2005 года, принятый резолюцией 60/1 Генеральной Ассамблеи от 16 сентября 2005 года и др.

²⁸ П. 27 Предварительного исследования по вопросу о поощрении прав человека и основных свобод путем более глубокого понимания традиционных ценностей человечества, подготовленное профессором Владимиром Карташкиным, докладчиком редакционной группы Консультативного комитета Совета по правам человека. Генеральная Ассамблея ООН A/HRC/AC/8/4 от 12 декабря 2011 года.

служить легализация однополых браков, возможность усыновления детей однополыми парами, проекты законов о легализации педофилии и инцеста²⁹ и т.п.

С другой стороны, результаты голосования стран за Резолюцию 21/3 свидетельствуют о том, что некогда «необразованные» и «нецивилизованные» народы³⁰, по выражению Ф.Ф. Мартенса, встали на защиту сформированных христианской цивилизацией ценностей. В связи с этим встает вопрос о правомерности утверждения Ф.Ф. Мартенса относительно обязательного наличия культурной общности для субъектов международного права.

Как указывает доктор юридических наук, профессор В.А. Карташкин, «вклад в формирование ценностей вносят все цивилизации, культуры и религии, и они определяют развитие принципов, норм и стандартов в сфере прав человека»³¹. Именно данный подход четко прослеживается на примере России – многонациональной и многоконфессиональной страны при одной государствообразующей религии – Православии.

5. РОССИЯ И ТРАДИЦИОННЫЕ ЦЕННОСТИ

«Россия – страна с тысячелетней православной культурой. Именно Православие сыграло ключевую роль в возникновении и развитии государства Российского. Понять историю нашей страны, ее движущие факторы, логику тех или иных событий зачастую невозможно, не зная основ православной традиции».³² В дореволюционной России принятую идеологию можно охарактеризовать известным выражением министра просвещения графа С.С. Уварова: «Православие – самодержавие – народность»³³. Согласно этой идеологии православная вера и самодержавие являлись основными столпами российской государственности. Народность же понималась как следование собственным традициям, основанным на православной вере, отвержение чуждых западных ценностей, и собственный национальный путь.

Советская Россия попыталась полностью отойти от идеологии Российской Империи, встав на путь воинствующего атеизма. Однако, просуществовав до начала девяностых годов XX века, атеистическая идеология не смогла изменить веками сложившиеся ценности и национальную идентичность многонационального русского народа, хотя, бесспорно, оказала негативное влияние на духовно-нравственное состояние общества, которое проявилось, после того как идеология

²⁹В Западной Европе широко обсуждается легализация инцеста. URL: <http://file-ru.ru/news/13808>

³⁰ Zob.: список государств, проголосовавших за Резолюцию 21/3.

³¹ П. 25 Предварительного исследования по вопросу о поощрении прав человека и основных свобод путем более глубокого понимания традиционных ценностей человечества, подготовленное профессором Владимиром Карташкиным, докладчиком редакционной группы Консультативного комитета Совета по правам человека. Генеральная Ассамблея ООН А/HRC/AC/8/4 от 12 декабря 2011 года.

³² Православное образование в современной России. / Патриарх Алексий II. Служение делу христианского просвещения. М., 2009. С. 9.

³³Православие, самодержавие, народность. / URL:

http://ruskline.ru/analitika/2010/09/20/pravoslavie_samoderzhavie_narodnost/

прекратила свое существование, а основанная на ней государственность была разрушена.³⁴

Как отмечает академик РАО А.М. Новиков, «менталитет россиянина» исторически сформировался под влиянием Православной Церкви.³⁵ Это означает, что независимо от того, какую религию исповедует русский человек (Православие, ислам, буддизм, иудаизм и т.д.), он живет в культурном пространстве, которое сформировалось под влиянием Православной Церкви. Тогда встает вопрос, какие традиционные ценности, лежащие в основе православного вероучения, передававшиеся от поколения к поколению в процессе воспитания и обучения, сформировали многонациональную и многоконфессиональную Россию?

Прежде всего, это вера в Бога, терпимость, целомудрие, любовь к ближнему, любовь к Отечеству, семейные ценности и другие. Для понимания различия в содержании некоторых из указанных ценностей в православном христианстве и современной западной культуре рассмотрим некоторые из них.

Так, терпимость означает, что христианин не имеет права осуждать ближнего – «не судите, да не судимы будете» (Евангелие от Матфея, 7:1). Единственным праведным Судьей выступает Бог. Однако важно отметить, что это положение касается только самого человека, а не тех действий, которые он совершает. Иными словами, если человек совершает что-то противное Закону Божию, то обязанность христианина состоит в том, чтобы осудить соответствующие действия как грех, как недозволенное поведение с морально-нравственной точки зрения, даже если нет специально предусмотренных государственных законодательных норм, квалифицирующих соответствующее поведение как недолжное. Таким образом, христианин проявляет терпимость к согрешающему человеку, оставляя весь суд над ним Богу, но осуждает греховные действия, которые тот совершает, давая им негативную морально-нравственную оценку как недопустимого поведения.

Отметим, что в этом смысле терпимость кардинально отличается от западной «толерантности», хотя с этимологической точки зрения, это один и тот же термин. Различие объясняется тем, что каждый термин наполняется содержанием в той культурной среде, где он употребляется.

Термин «толерантность» является порождением западноевропейской культуры. Смысл этого термина коренится в основном тезисе французской Декларации прав человека и гражданина 1789 года (далее – «Декларация 1789 г.»): «Свобода состоит в возможности делать все, что не наносит вреда другому: таким образом, осуществление естественных прав каждого человека ограничено лишь теми пределами, которые обеспечивают другим членам общества пользование теми же правами» (статья 4). Со временем в обществе сложилось понимание того, что у каждого человека есть право делать все, что он пожелает, если его поведение не нарушает установленного законодательства. Морально-нравственная оценка стала сугубо личным делом. Подобное отношение и определяется термином «толерантность», под которым понимается спокойное, равнодушное, безразличное

³⁴ Zob. Семенова Н.С. Сохранение традиционных ценностей и международные обязательства Российской Федерации в рамках реализации права на образование // Евразийский юридический журнал, 2014, № 5 (72).

³⁵ Новиков А.М. Национальная идея России (возможный подход). М., 1999. С. 2-3.

отношение к любому поведению людей, которое напрямую не затрагивает собственных прав и не нарушает действующего законодательства.

Учитывая содержательную составляющую двух терминов, использование термина «толерантность» представляется крайне опасным, поскольку позволяет уравнивать нетрадиционные отношения типа гомосексуализма, педофилии и тому подобных противоестественных отношений с традиционными отношениями.

Как отметила Председатель Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации В.И.Матвиенко, историческая судьба нашей страны в решающей степени определяется крепостью нравственных устоев народа, а духовность является одним из важнейших источников той силы, которая помогает стране и народу противостоять испытаниям и сохранять свою уникальную идентичность. Семья же является традиционной и фундаментальной ценностью нашего народа, однако, к сожалению, в современном мире «испытывает многообразные негативные влияния. Мы не можем подчиняться диктату нравственного релятивизма, на идейной основе которого разрешается, например, усыновление детей в однополых семьях. Мы не можем и не будем соглашаться с представлением о том, будто бы абсолютных нравственных ценностей вообще не существует... одно из важнейших условий сохранения России в качестве великой державы, стабильной и процветающей страны – это укрепление семьи».³⁶ Рассмотрим христианское понятие традиционной семьи на примере принципа функционирования государства.

6. УСТРОЕНИЕ ТРАДИЦИОННОЙ СЕМЬИ

Любое государство устроено иерархически. Во главе стоит руководитель государства. Главой может быть президент, премьер-министр, глава правящей партии, император, царь, король, духовный лидер и т.д. Будет ли он выбран согласно теории общественного договора или получит власть по наследству, не имеет принципиального значения. Для всех является очевидным, что он стоит во главе государства и ему необходимо подчиняться. Тот же принцип действует и на предприятии, где есть директор. Выбран он или назначен, но для выполнения поставленных задач у него есть штат подчиненных работников.

Если посмотреть на все отношения в обществе, то станет понятно, что они всегда иерархичны. Однако наличие иерархии не означает отсутствие равенства. Равенство реализуется в том, что у каждого человека есть гипотетическая возможность оказаться на месте руководителя или исполнителя. По общему правилу, все определяется теми способностями, которыми обладает конкретный индивид. Если же на установившуюся иерархию совершается посягательство, то происходит революция и прежний строй разрушается. Это касается как государства в целом, так и отдельных предприятий. Однако революция не отменяет иерархии в принципе. Одна иерархия сменяется другой. Указав основной принцип функционирования любого общества и государства, перейдем к главной ячейке общества – семье. Если все общество функционирует по иерархическому принципу,

³⁶ Из доклада В.И. Матвиенко о рождественских парламентских встречах, прошедших в рамках XXII Международных Рождественских образовательных чтений 26-29 января 2014 года. Полный текст доклада см.: В. Матвиенко: Рождественские парламентские встречи должны стать регулярными / URL: <http://parliament-ru.livejournal.com/28716.html>

то и семья не может быть исключением из этого принципа, поскольку является частью общества.

Следовательно, в семье должен быть глава и подчиненные, иначе она разрушится, как любое предприятие, в котором все хотят управлять и никто исполнять, или наоборот. Однако из этого не следует неравенства. Семья является единым целым, единым организмом, в котором у каждого свои функции и задачи. Семью можно сравнить с телом человека, в котором много органов и у каждого свое предназначение. Никто не захочет иметь вместо двух рук и двух ног четыре руки или четыре ноги. Если же какой-то орган отказывается выполнять свою функцию, то тело становится ущербным, хотя и не прекращает своей жизни. Так и в семье.

В традиционной семье главой является муж. Тому есть ряд обоснований. Во-первых, это Богом установленная иерархия: Бог – муж – жена – дети. Однако важно правильно понимать суть данной иерархии с христианской точки зрения.

Муж – глава семьи, поэтому он обладает большей физической силой, которая ему необходима для защиты семьи и обеспечения ее пропитанием и всем необходимым. Муж принимает окончательные решения в семье и несет за них ответственность. Этому соответствует определенный внутренний уклад, более рациональный, нежели эмоциональный. Женщине дана меньшая физическая сила, но большая выносливость. Это необходимо для выполнения важной задачи – продолжения рода. Внутренний уклад женщины, прежде всего, эмоционален, нежели рационален.

В то же время, несмотря на данные различия в мужской и женской природе, которые предназначены для создания семьи как единого целого, в семье всегда имеет место равенство. Оно заключается в ответственности перед Богом. Муж, например, должен любить свою жену как самого себя (Послание апостола Павла к Ефессянам, 5:33)³⁷, и использовать свою физическую силу только для заботы и защиты семьи, и не имеет права ею злоупотреблять. Женщина должна почитать мужа, заботиться о нем и воспитывает детей.

Следовательно, традиционная семья – это не семья, где муж бьет жену, унижает и издевается над ней, но семья, где оба супруга по любви жертвуют своими интересами ради друг друга, заботятся друг о друге посредством тех способностей, которыми их наделил Бог. Иными словами, подчиненное положение не означает униженное положение. Когда человек устраивается на работу, он находится, как правило, в подчиненном положении, но это совершенно не означает униженное положение само по себе.

7. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подводя итог вышесказанному, отметим, что наличие иерархии в государстве, обществе и семье является необходимым для их нормального функционирования. Посягательство на установившуюся иерархию в государстве приводит к революции и разрушению прежнего строя. Для семьи последствиями нарушения иерархии являются, в частности, отсутствие у супругов детей или неправильно сформированное у детей ценностное мировоззрение, что, в свою очередь, приводит

³⁷ Zob. také: «Так должны мужья любить своих жен, как свои тела: любящий свою жену любит самого себя. Ибо никто никогда не имел ненависти к своей плоти, но питает и греет ее, как и Господь Церковь» (Еф. 5:28-29).

к различного рода «нетрадиционным» отношениям неприемлемым с морально-нравственной точки зрения.

Международное сообщество состоит из отдельных государств, каждое из которых приносит на международный уровень свою мировоззренческую концепцию, сформированную в обществе, состоящем из отдельных семей. На данный момент, как следует из проведенного в данной статье анализа, западные государства призывают к отказу от традиционных ценностей, прежде всего, от традиционной семьи, как единственной нормы, которая является основой существования всего человечества. Данный подход подрывает саму основу международного права, которое было сформировано на базе христианских ценностей, и зиждется на принципах нравственности и справедливости.

БИБЛИОГРАФИЯ

- [1] В Западной Европе широко обсуждается легализация инцеста. URL: <http://file-rf.ru/news/13808>
- [2] Гейясли и гейдетсады – госпроект Северной Гоморры. URL: <http://juvenaljustice.ru/index.php/news/1397-gejjasli-i-gejdetsady-gosproekt-severnoj-gomorru>
- [3] Заключительные замечания по объединенным четвертому и пятому периодическим докладам Российской Федерации CRC/C/RUS/CO/4-5 URL: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fRUS%2fCO%2f4-5&Lang=en
- [4] Иванов В. Пентагон признал права гомосексуальных семей. URL: http://pentagonus.ru/publ/pentagon_priznal_prava_gomoseksualnykh_semej_2013/114-1-0-2444
- [5] Итальянский суд признал отношения 60-летнего мужчины и 11-летней девочки любовью. URL: http://ruskline.ru/news_rl/2013/12/27/italyanskij_sud_priznal_otnosheniya_60letnego_muzhchiny_i_11letnej_devochki_lyubovyu/
- [6] Киселева Е.В. Искажение текстов международных договоров как методология продвижения прав ЛГБТ // Гендерные аспекты и традиционные ценности в свете международного права: Материалы круглых столов 12 апреля и 10 октября 2014 г. в рамках XII ежегодной международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы современного международного права», посвященной памяти профессора И.П. Блищенко / Под ред. А.Х. Абашидзе, Н.С. Семеновой, Е.В. Киселевой, Е.С. Алисиевич. – М.: Изд-во «Покров», 2015. С. 85-93.
- [7] Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Т. 1, С-Петербург, 1895.
- [8] Матвиенко В.И. Рождественские парламентские встречи должны стать регулярными / URL: <http://parliament-ru.livejournal.com/28716.html>
- [9] Новиков А.М. Национальная идея России (возможный подход). М., 1999.
- [10] Петражицкий Л.И. Введение в изучение права и нравственности: Эмоциональная психология. Репринтное издание 1908 г. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011.

- [11] Послание Президента Федеральному Собранию. 12 декабря 2013 г. URL: <http://www.kremlin.ru/news/19825>
- [12] Права человека. Учебник для вузов / Отв. Ред. Е.А. Лукашева. М., 2001.
- [13] Православие, самодержавие, народность. / URL: http://ruskline.ru/analitika/2010/09/20/pravoslavie_samoderzhavie_narodnost/
- [14] Православное образование в современной России. / Патриарх Алексий II. Служение делу христианского просвещения. М., 2009.
- [15] Предварительного исследования по вопросу о поощрении прав человека и основных свобод путем более глубокого понимания традиционных ценностей человечества, подготовленное профессором Владимиром Карташкиным, докладчиком редакционной группы Консультативного комитета Совета по правам человека. Генеральная Ассамблея ООН A/HRC/AC/8/4 от 12 декабря 2011 г.
- [16] Семенова Н.С. Международно-правовая защита традиционных ценностей: реализация права на образование // Обозреватель-Observer, 2014, № 7. С. 34-43.
- [17] Семенова Н.С. Сохранение традиционных ценностей и международные обязательства Российской Федерации в рамках реализации права на образование // Евразийский юридический журнал, 2014, № 5 (72). С. 59-62.
- [18] Семенова Н.С. Ювенальная юстиция и право на образование в Европейской конвенции по правам человека // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. - М: РУДН, 2012, № 4. С. 184-193
- [19] УВКПЧ ООН. Борьба с дискриминацией по признаку сексуальной ориентации и гендерной идентичности / URL: <http://www.ohchr.org/RU/Issues/Discrimination/Pages/LGBT.aspx>

TRADYCYJNE WARTOŚCI W PRAWIE MIĘDZYNARODOWYM

W artykule autor rozpatruje jeden z najbardziej palących problemów naszych czasów, związany z odbywającą się obecnie rewidowaniem znaczenia podstawowych wartości tradycyjnych, zwłaszcza rodziny tradycyjnej. Problem sprowadza się do tego, że nigdy przed XX wiekiem nie podejmowano próby wyrównania na poziomie legislacyjnym „nietradycyjnych relacji” (związków osób tej samej płci, etc.) z tradycyjnymi, przedstawiając je w postaci takiej samej normy. Istnienie tej tendencji współcześnie jest potwierdzone dokumentami uniwersalnych i regionalnych organizacji międzynarodowych, a także ustawodawstwem narodowym oraz praktykami sądowymi w wielu krajach zachodnich. W celu określenia skutków tej tendencji, zarówno dla poszczególnych państw jak i wspólnoty międzynarodowej jako całości, autor analizuje znaczenie wartości tradycyjnych w prawie międzynarodowym, powołując się na opinię odnośnie istnienia zasad moralnych w prawie międzynarodowym Hugo Grotiusa, założyciela prawa międzynarodowego, i Fiodora Martensa, znanego rosyjskiego prawnika międzynarodowego i dyplomaty, autora „klauzuli Martensa”, która przetrwała do naszych czasów jako niekwestionowany rdzeń międzynarodowego prawa humanistycznego.

Przyjmując, że podstawą prawa międzynarodowego od początku były wartości chrześcijańskie, autor rozpatruje znaczenie danych wartości na przykładzie chrześcijańskiego pojmowania rodziny dla całej ludzkości. Pokazuje prawdziwe znaczenie urzędzenia rodziny chrześcijańskiej, polemizując z tymi, kto celowo wypacza sens wartości chrześcijańskich. Taka zamiana pojęć i odejście od tradycyjnych wartości ludzkich

podważają zasady moralne u młodszego pokolenia, co z kolei prowadzi do różnego rodzaju „relacji nietradycyjnych”.

W konkluzji autor stwierdza, że apel niektórych państw zachodnich odnośnie zrewidowania i odrzucenia tradycyjnych wartości – przede wszystkim, tradycyjnej rodziny jako jedynej normy, będącej podstawą istnienia całej ludzkości – podważa fundament prawa międzynarodowego, które zostało ukształtowane na podstawie wartości chrześcijańskich, a opiera się na zasadach moralności i sprawiedliwości.

Słowa kluczowe: tradycyjne wartości, prawo międzynarodowe, rodzina, edukacja, chrześcijaństwo, LGBT, tolerancja.

TRADITIONAL VALUES IN THE INTERNATIONAL LAW

The author considers one of the most pressing issues of our time concerning a revision of traditional fundamental values, especially the traditional family. The main problem is the fact that until XX century nobody attempted to equalize at the legislative level "non-traditional relationships" (same-sex unions, etc.) with traditional, presenting them as the same norm. This trend is confirmed by documents of the universal and regional international organizations, as well as national legislation and case-law of several Western states. In order to identify the consequences of this trend for states and the international community as a whole, the author analyzes an importance of traditional values in international law, the existence of the moral principle in international law, with reference to opinions of founder of international law Hugo Grotius and the famous Russian international lawyer and diplomat Fyodor Martens, who is the author of "Martens clause", that has come down to our time as the indisputable core of international humanitarian law.

Taking into account that the international law was originally formed on the basis of Christian values, the author considers significance of these values in the example of the Christian understanding of the family. She shows the true meaning of the Christian organization of the family arguing against those who intend to distort the meaning of Christian values. Such substitution of concepts and a refusal from the traditional values of humankind undermines the morality among the young generation, which in turn leads to various kinds of "non-traditional relationships".

The author concludes that the Western states' call to review and reject traditional values, above all, the traditional family as the single norm which guarantees the existence of all humanity, undermines the basis of international law, which was formed on Christian values and principles of morality and justice.

Keywords: traditional values, international law, family, education, Christianity, LGBT, tolerance.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.47

Przesłano do redakcji: wrzesień 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Miroslaw SOŁTYSIAK¹
Magdalena D. SURAJ²

INTERNET BANKING AWARENESS AND PREFERENCES AMONG YOUNG PEOPLE IN POLAND

Internet banking is a fast growing segment of banking services worldwide, expanding in direct proportion to the development of local internet network. In Poland, the first online banking services appeared 16 years ago and were introduced as a part of selected banks' offer. Since then systematic development of the segment has been observed in terms of a number of signed contracts and active clients. At the beginning of 2014 Polish banks signed about 22 million contracts for the provision of internet banking services and the estimated share of active clients was approximately 56%.

The strongest interest in this kind of banking services in Poland was paid by young people under 35 years old. This apparently results from them using the internet on regular, daily basis (approximately 90%). Thus, the youths under 25 were chosen as the future target banking segment for the research on electronic banking preferences.

The article presents selected findings of the survey on awareness and preferences among young people in the field of internet banking. The research allowed us to estimate the level of public interest in internet banking services as well as indicate factors influencing the choice of a particular bank and internet banking services. The research was targeted to future bank clients, currently in the segment of university students.

Keywords: e-banking, i-banking, online banking, banking service, transactional websites, opinion poll.

1. INTRODUCTION

The development of internet technologies along with increasing accessibility of internet services contributed vastly to changes observed in the worldwide economy including banking sector. Electronic banking has become standard nowadays and is considered one of the primary determinants of the information society. Currently, over 40% of the Europeans use electronic banking services and the share grows each and every year. Scandinavian countries are the market leaders as the number of active users exceeds 80% in those states. The interest in e-banking services is a bit less intense in the European core countries, where the number of users runs at about 50%. The third place in the rank belongs to the countries of Central and Eastern Europe preceding the countries of the Iberian and Apennine Peninsulas. In Poland, in accordance with the Research Report BS/75/2013 on Internet use in 2013 by Public Opinion Research Centre, the number of

¹ Dr inż. Miroslaw Sołtysiak, Zakład Finansów i Bankowości, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. 17 8651915, corresponding author: e-mail: mirosław@prz.edu.pl

² Mgr Magdalena D. Suraj, Zakład Finansów i Bankowości, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. 17 8651915, e-mail: madeline@prz.edu.pl

adult Poles actively using internet increases each and every year. Thus, in 2013, 6 of 10 adult Poles used internet at least once a week. As far as age criterion is concerned it is the young people who are most willing to use internet (in the group of 18-24 years - 93% of population, 25-34 years - 88%). When it comes to education level criterion, 92% of the highly educated people use internet on regular basis, whereas in the group of people with secondary education it is 73%. This knowledge seems to be of key significance for the development of internet banking in Poland. Only now 36% of respondents admit using online banking services at least once a month. Bearing in mind the number of internet users in the youngest age groups one may expect the growing trend to continue in the coming years.

2. INTERNET BANKING

Internet banking is understood as a type of electronic banking where customer contacts their bank via internet. Internet banking services are usually offered by virtual banks but also by traditional banks having electronic branches (branches providing services via internet). Thus, all banking services are provided solely in virtual space and internet is used as the main distribution channel for banking services.

Wells Fargo NetBank, Nordea Bank and Bank of America are regarded the pioneers of internet banking. The first bank to have offered their customers banking services via internet was La Jolla Bank FSB. The bank was established in December 1995 in California, USA. Regarding Europe the first internet banks appeared in 1996 in two Scandinavian countries: SEB in Sweden and Merita Nordbanken in Finland. The first Polish internet bank was called mBank and founded in November 2000. However, there had been some Internet services offered before by traditional banks. Just to mention Universal Bank Commercial S.A. in Łódź, where the very first internet services were provided to Polish clients. The bank's first electronic branch was opened on October 14, 1998. Moreover, the first cooperative bank to have launched internet services was Podkarpacki Cooperative Bank of Sanok (September 2000).

3. MARKET OF INTERNET BANKING IN POLAND

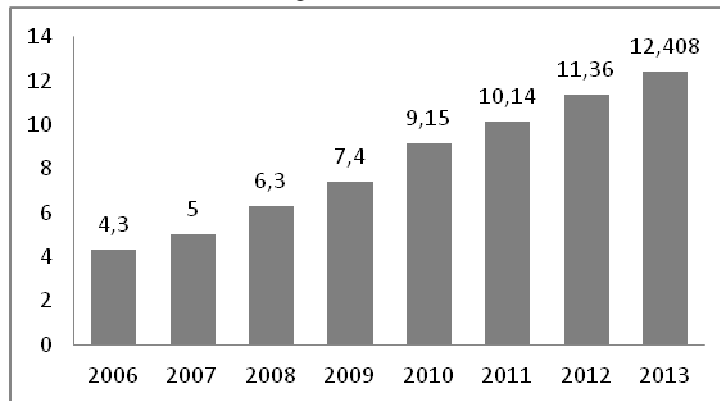
The number of individual bank customers using banking services via internet in Poland is steadily growing. According to the reports published by the Polish Bank Association (PBA) the number of signed contracts for internet banking services amounted to 16.2m in 2010, 17.8m in 2011, 20.8 m in 2012, 21.8 m in 2013.

It is quite interesting that the number of active online banking users (Fig. 1) grows in proportion to the increase in the number of accounts and remains on a similar level of 56%. It should be noted, however, that recently the number of customers intentionally signing the online services agreement has been growing. In general, they intend to benefit from the services actively, not just as supplement to the bank core services.

It is reported that banks are reluctant to reveal data concerning the active users of online banking services. According to the PRNews.pl Report the largest number of active users had PKO BP SA (2.821m in 2012, 3.005m in 2013) followed by BZ WBK (1.541m in 2012, 1.554m in 2013), Pekao SA (1.148m in 2012, 1.261m in 2013) and ING Bank Śląski (1.073 million in 2012, 1,192 million in 2013).

One shall remember that the largest Polish internet bank – mBank – having approximately 3.251m online banking customers in 2013 refuses to inform about the exact number of active users.

Fig. 1. Number of active online banking users in millions

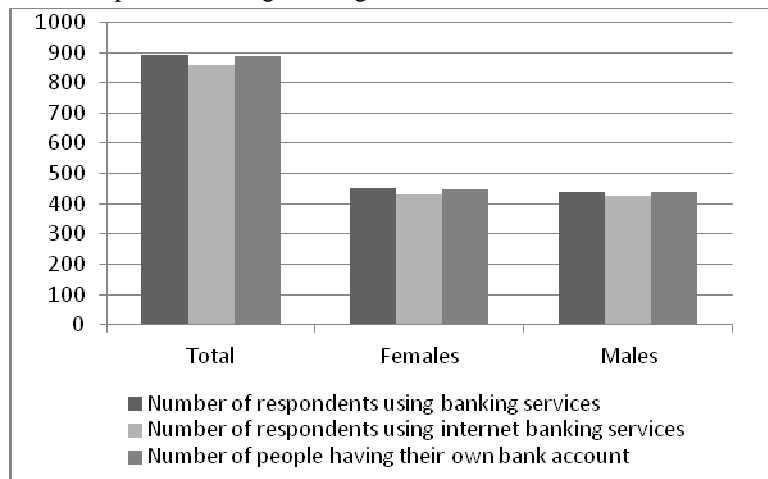

(Source: Own elaboration based on PBA data)

4. INTERNET BANKING IN POLAND – AWARENESS AND PREFERENCES AMONG YOUNG PEOPLE

The fundamental objective of the survey was to determine the awareness and preferences of young people in the field of online banking. The research was intended to estimate their interest in the services of online banking, identify factors influencing the choice of a particular bank as well as show the most popular Internet banking services.

Fig. 2. Number of respondents using banking services

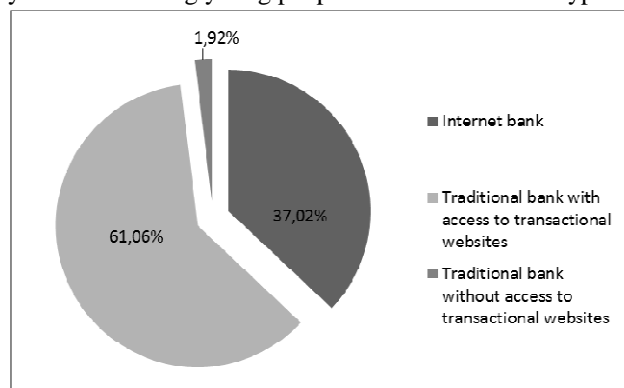
(Source: Own elaboration)

The primary research was conducted on a group of 897 respondents aged 20-25 studying at Subcarpathian universities. The research sample comprised 453 women and 444 men. The sample choice was dictated simply by the fact that the percentage of internet users in this age group is about 93%. What is more, young people, as potential clients, become the target group for many banks.

In this article only selected findings of the research are elaborated due to editorial constraints.

In the first part of the survey the respondents answered general questions concerning using banking services. Interestingly enough 95.65% of them admit using online banking services and simultaneously 98.77% have their own bank account compared to 99.2% using banking services in general (Fig. 2).

Fig. 3. Popularity of banks among young people – criterion of bank type

(Source: Own elaboration)

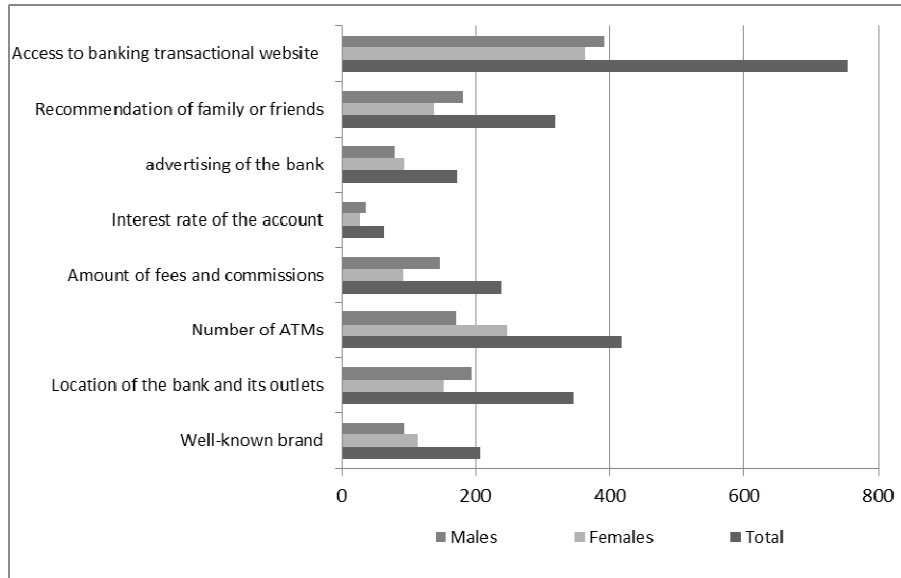
Another question referred to the type of bank where the respondents had their bank account established (Fig. 3). It turns out that young customers particularly appreciate the opportunity to perform transactions via internet. According to the survey over 98% of young people had their accounts in banks providing so called transactional websites, where basic online banking services are available. However, only 37% of the respondents set up their bank accounts in pure play internet banks. This kind of banking was popular more among men (41%) than women (33%).

The conducted research has proved that there is still a significant group of young customers enjoying direct relation with their bank. Banks delivering transactional websites to their clients were popular among 61% of the respondents. Balances with banks and traditional Internet service providers had 61% of respondents. This bank type is more often chosen by women (64.3%) than men (57.6%). In addition, mere 1.92% of the survey respondents admitted having an account in a bank with no transactional websites. It is interesting to note that most of such accounts were opened in small cooperative banks and the vast majority of their holders (over 70%) were planning to open another account with the access to virtual transactions.

Another issue addressed in the study concerned the factors affecting the choice of a bank (Figure 4). Regardless of the gender, the possibility to use banking services via the

internet was the most desirable among the respondents. This option was chosen by 88% of males and 80% of females.

Fig. 4. Determinants of bank selection choices

(Source: Own elaboration)

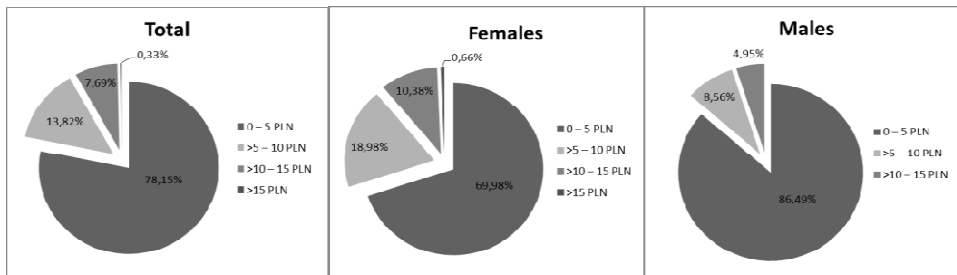
Another significant criterion seemed to be the number of ATMs available for use – that option was indicated by 54.5% of women and 38.3% of men. Bank location and number of outlets were a little less important for the interviewees as only 33.7% of women and up to 43.5% of men selected that answer. The latter looks quite interesting bearing in mind the previous question and its results (usually ATMs in Poland are located in a branch premises). It can be interpreted that for a large female group the possibility to withdraw cash directly from an ATM is more important than doing it by personal contact with the bank's employee. This is important information for banks in the context of the development of their long-term strategy. It can be vital for the banks as far as developing long-term strategies is concerned.

According to the survey immediate environment such as family or friends influences more the choice of a bank, than brands or advertising. Recommendations mattered for 30.5% of women, whereas in the case of a bank's brand it is 25%, advertising - 20.7%. In the male sample the percentage shares were respectively 40.7%, 21%, 17.7%.

The last group of factors related to the bank choice by young people in Poland were concerned with financial aspects. The amount of fee and commission were given consideration by every fifth woman and every third man participating in the survey. Surprisingly the interest rates offered by the banks were less important as it was indicated in the questionnaire by mere 6% of females and 8% of males. The above can be explained

by the life cycle stage of the survey respondents – they tend to be more consumption-oriented rather than accumulation-oriented.

Fig. 5. Acceptable monthly expenses related to the access to transactional websites

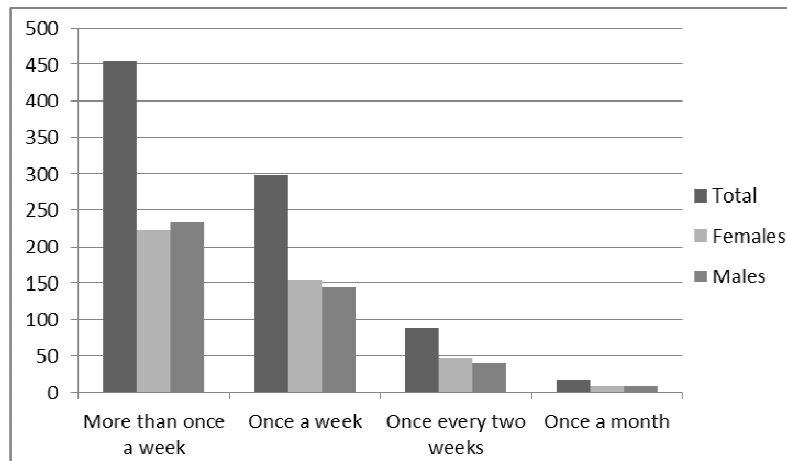

(Source: Own elaboration)

Further analysis of the research data allows the conclusion that Polish women in general are more likely to incur higher costs as far as keeping their virtual bank accounts concerned. Although the percentage share was very low (0.66%) but still, some of the female respondents would agree on their account monthly expenses higher than 15 PLN.

Majority of the respondents chose the lowest level of expenses – up to 5 PLN monthly (86% of men and 70% of women). The costs ranging from 5 PLN to 10 PLN were accepted by 19% of women and 8.5% of men (Fig. 5).

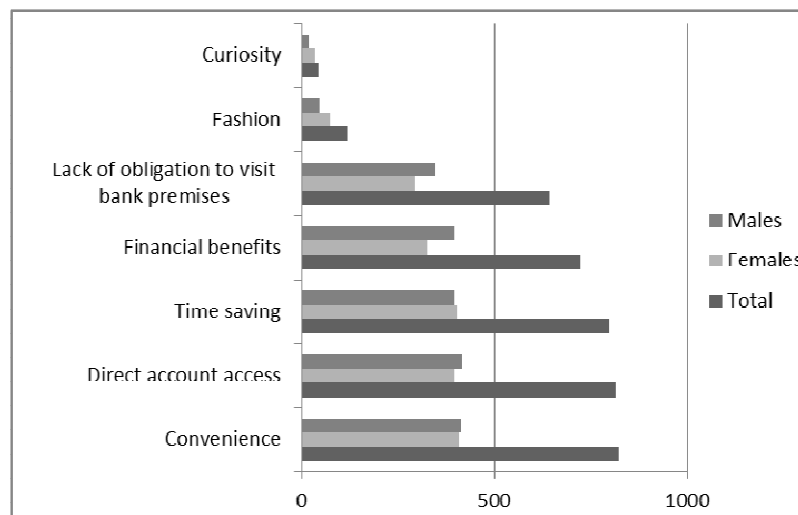
Fig. 6. Frequency of bank transactional websites use

(Source: Own elaboration)

Taking into consideration the frequency of banking services use via internet one shall note that online services are very popular among the 20 - 25 year old people (Fig. 6). Over 53% of the respondents admitted using such services more often than once a week and further 34.7% of them - at least once a week. The respondents using transactional websites only once a month comprised mere 2% of the research sample. The research outcome proves that banking services should be developed further in the online form, if addressed to young educated customers.

Fig. 7. Reasons of banking transactional websites use

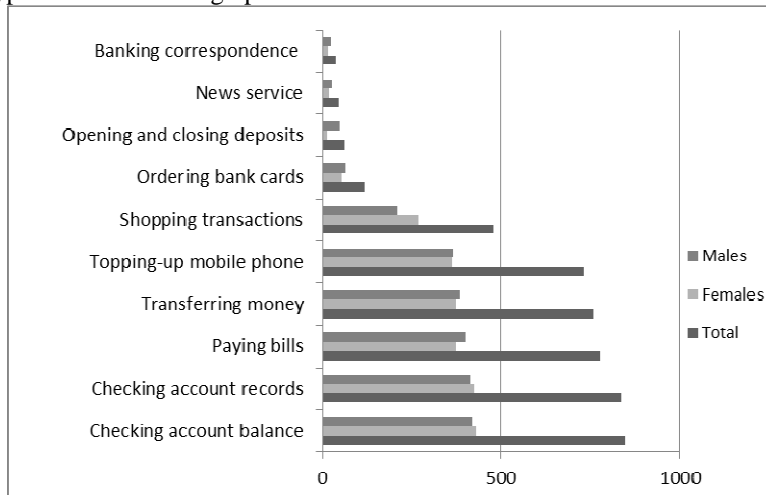
(Source: Own elaboration)

Convenience is the most significant factor influencing the use of transactional websites in the case of banking services (Fig. 7). It matters most for 96% of the respondents, respectively 94.7% of women and 97.2% men. Other factors indicated by the female respondents are as follows: time saving (93.05%), direct account access (91.9%) and financial benefits (75.46%). However, the male respondents appreciated more the direct access to their account (97.88%) and ranked the below factors as follows: convenience (97.2%), financial benefits (93.19%), time saving (92.96%).

Typical online banking operations held by young Poles are checking the account balance (98.72%) and the account records (97.44%) according to the survey. Moreover, they pay their bills (90.44%), transfer money (88.34%) and top-up their mobile phones (84.96%). It should be noted, however, that these services are more popular among men rather than women. In the case of the latter paying for shopping is more frequent - 61.8% of women pay for shopping online as compared to 49.5% of men (Figure 8).

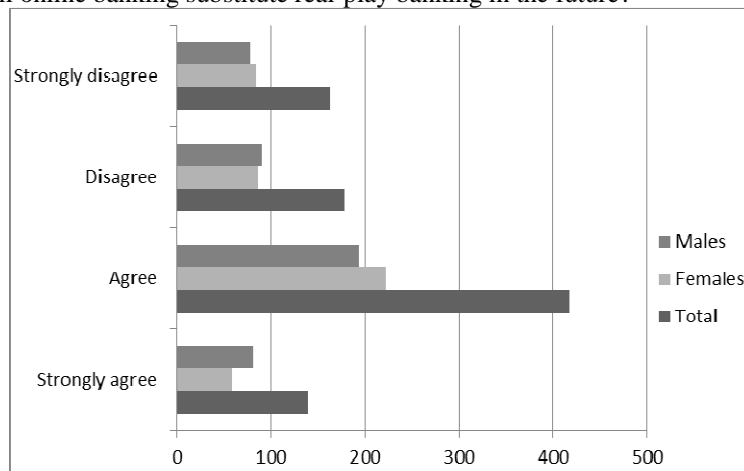
Additionally, 7.1% of the survey respondents use internet to make banking deposits. And again, this service is more popular among men (11.5%) than women (2.77%).

Fig. 8. Typical online banking operations

(Source: Own elaboration)

Fig. 9. Will online banking substitute real-play banking in the future?

(Source: Own elaboration)

A natural consequence of the survey -the question about the future of mortar and brick banks may be asked. And it was asked to the young survey respondents. They seemed to be very certain about real-play banks' future – approximately six out of ten respondents predict traditional banks may be substituted by virtual banks (15.5% of the respondents are quite sure about that and 46.49% of them admit such possibility). Mere 18.17% of the

respondents strongly ruled out the possibility of traditional banks' liquidation in the future (18.76% of women and 17.57% of men).

5. CONCLUSION

Despite the history of online banking being relatively short, especially if compared to long history of banking, it seems to play a significant role these days. It has already become an indispensable segment of modern banking and serves as competitive edge and market survival guarantee.

Online banking benefits from latest technological advances and allows most of the banks to become modern financial institutions, which can bring down operational costs as well as satisfy their clients' needs.

The survey's outcome proves undoubtedly that young generation representatives, these born up to 25 years ago, cannot imagine banking without online banking. Over of 60% of the respondents believe it may be the main means of communication between clients and their banks, and may also lead to complete elimination of traditional banks.

REFERENCES

- [1] Komunikat Badań BS/75/2013 Internauci 2013. Centrum Badania Opinii Społecznej [online]. [2014-06-15]. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_075_13.PDF.
- [2] Raport PRNews.pl: Rynek bankowości internetowej – I kw. 2014 [online]. [2014-06-15]. <http://prnews.pl/raporty/raport-prnewspl-rynek-bankowosci-internetowej-i-kw-2014-3143419.html>.
- [3] Raport PRNews.pl: Rynek bankowości internetowej – IV kw. 2013 [online]. [2014-06-15]. <http://prnews.pl/raporty/raport-prnewspl-rynek-bankowosci-internetowej-iv-kw-2013-3089193.html>.
- [4] Raport PRNews.pl: Rynek bankowości internetowej – I kw. 2013 [online]. [2014-06-15]. <http://prnews.pl/raporty/raport-prnewspl-rynek-bankowosci-internetowej-i-kw-2013-2787131.html>.
- [5] Sołtysiak M., Raport z badań *Bankowość internetowa – świadomość i preferencje młodych ludzi*. Rzeszów 2014 – typescript.
- [6] Sołtysiak M., *Wybrane zagadnienia bankowości pojęcia i ćwiczenia*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2013.
- [7] Sołtysiak M., *Bankowość internetowa jako przykład innowacji na rynku usług bankowych*. *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej* vol. 250, Zarządzanie i Marketing vol. 14/ 2008, pp. 303 – 310.

BANKOWOŚĆ INTERNETOWA – ŚWIADOMOŚĆ I PREFERENCJE MŁODYCH LUDZI

Bankowość internetowa stanowi na całym świecie dynamicznie rozwijający się segment usług bankowych, który w różnych częściach świata rozwija się wprost proporcjonalnie do rozwoju lokalnych sieci internetowych. W Polsce pierwsze usługi bankowości internetowej pojawiły się w ofercie wybranych banków 16 lat temu. Od tego momentu notowany jest systematyczny rozwój tego segmentu usług bankowych charakteryzujący się wzrostem ilości podpisanych umów a przede wszystkim wzrostem liczby aktywnych

klientów. Na początku 2014 roku polskie banki miały podpisanych ok. 22 miliony umów na świadczenie usług bankowości internetowej a szacowany udział aktywnych klientów wynosił ok. 56%.

Największe zainteresowanie tego rodzaju usługami bankowymi na polskim rynku bankowych wykazywały osoby młode, które nie ukończyły jeszcze 35 roku życia. Związane jest to z faktem, że w tej właśnie grupie wiekowej najwięcej osób korzysta na co dzień z Internetu (około 90%). Dlatego do badań dotyczących preferencji związanych z bankowością elektroniczną zostały wybrane jako przyszłościowy segment docelowy banków osoby młode do 25 roku życia.

W artykule przedstawiono wybrane wyniki badań dotyczących stanu świadomości i preferencji młodych ludzi w zakresie bankowości internetowej. Przeprowadzone badania pozwoliły na oszacowanie poziomu zainteresowania usługami bankowości internetowej, wskazanie czynników wpływających na wybór określonego banku oraz usług bankowości internetowej cieszących się największym zainteresowaniem klientów bankowych zaliczanych do segmentu dzisiejszych studentów wyższych uczelni.

Słowa kluczowe: e-banking, i-banking, usługa bankowa, postrzeganie, studenci.

DOI:10.7862/rz.2014.hss.48

Przesłano do redakcji: czerwiec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Justyna STECKO¹

IDEA KATOLICKIEGO MODERNIZMU W FILOZOFICZNYCH POSZUKIWANIACH MARIANA ZDZIECHOWSKIEGO

Artykuł ten jest już kolejnym z cyklu tekstów podejmujących problematykę zagadnień etycznych, które pojawiają się w filozofii polskiej. Również po raz kolejny inspiracją jest koncepcja Mariana Zdziechowskiego, tym razem jednak przedstawione zostanie zagadnienie rzadko podejmowane w analizach i opracowaniach – problematyka inspiracji modernizmem katolickim w filozofii wileńskiego myśliciela. Marian Zdziechowski jest rodzajem pomostu między dwoma stuleciami, między romantyzmem i pozytywizmem, między racjonalizmem i idealizmem, między ideami wschodu i zachodu, między logicznym pojmowaniem świata i ujęciem metafizycznym, między pascalowską wiarą i rozumem. W swych rozważaniach jednak podążał indywidualną drogą, nie pasował do żadnych mód filozoficznych, konsekwentnie trwając przy własnych pryncypiach światopoglądowych².

Marian Zdziechowski próbował uzasadnić możliwość i konieczność wiary w Boga w obliczu wszechogarniającego zła świata. Podejmując polemikę ze świętym Augustynem i ulegając kolejnym fascynacjom myślicieli, takich jak Schopenhauer, Sołowjow czy Schopenhauer, próbował odnaleźć odpowiedź na – chyba dla myśliciela najważniejsze – pytania dotyczące przyczyn i możliwości przewyciężenia zła. Budując swój filozoficzny światopogląd w książce *Pesymizm, romantyzm i podstawy chrześcijaństwa*, Zdziechowski włączał także idee modernizmu katolickiego do swoich intelektualnych poszukiwań. Zadawał podstawowe pytania o modernizm jako wyzwania dla współczesnej wiary oraz o możliwość dialogu z nowymi trendami.

Poszukując odpowiedzi na różnych płaszczyznach, także takich, które służyły pogłębionej refleksji religijnej, przyjmował postawę intelektualisty zaangażowanego w myśl chrześcijańską, jednak wolną od uprzedzeń i lęków przed kreatywnym poszukiwaniem. Celem opracowania jest próba przybliżenia idei modernizmu katolickiego w ujęciu Mariana Zdziechowskiego, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki zła i związanego z nią pesymizmu.

Słowa kluczowe: modernizm katolicki, chrześcijaństwo, zło, Zdziechowski.

1. WSTĘP

Życie Mariana Zdziechowskiego przypadło na okres aż pięciu pontyfikatów³ i nauczanie Soboru Watykańskiego. Dodatkowo tworzył na pograniczu dwóch stuleci, a co

¹ Dr Justyna Stecko, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, ul. Poznańska 1, 35-084 Rzeszów, tel. 17 86 512 04, e-mail: jstecko@prz.edu.pl

² Por. E.N. Wesołowska, *Działać przed katastrofą*, Warszawa 1994, s. 9.

³ Piusa IX (1846–1878), Leona XIII (1878–1903), Piusa X (1903–1914), Benedykta XV (1914–1922) i Piusa XI (1922–1939).

za tym idzie – był świadkiem zmiękczenia jednych idei i rodzeniu się nowych⁴. Odchodził romantyzm z jego ideami mesjanistycznymi, rodził się zaś pozytywizm. Zdaniem Stanisława Stomma Zdziechowski „był i pozostał romantykiem, ale żyjąc w dobie pozytywizmu ulegał także jego wpływom [...]. Można powiedzieć, że wyznawał romantyzm racjonalnie kontrolowany, bowiem w rygorach myślowych Zdziechowski był pozytywistą”⁵. W romantyzmie brakowało mu precyzyjnego, logicznego myślenia, w pozytywizmie zaś — pierwiastka metafizycznego. Sam o sobie mówił: „jestem niepotrzebnym, spóźnionym epigonem epoki romantycznej”⁶. Moim zdaniem Zdziechowskiego nie powinniśmy traktować jak zagubionego w opozycyjnych ideach, ale raczej jako rodzaj łącznika, nawet pomostu między dwoma stuleciami, między romantyzmem i pozytywizmem, między racjonalizmem a idealizmem, między ideami wschodu i zachodu, między logicznym pojmowaniem świata a ujęciem metafizycznym, między pascalowską wiarą a rozumem.

2. W KIERUNKU MODERNIZMU

Należy najpierw przybliżyć pojęcie modernizmu⁷. Główną inspiracją modernizmu były osiągnięcia dziewiętnastowiecznej nauki oraz filozofii. Jak pisze Roman Padoł: „modernizm katolicki to określenie szerokiego, różnorodnego i dość powszechnego ruchu w katolicyzmie w pierwszych latach XX wieku, choć jego początki sięgają [...] połowy ubiegłego stulecia. [...] Ruch ten przejawiał się w dziedzinie doktrynalnej i dotyczył filozofii, dogmatyki, krytyki biblijnej, historii religii oraz w działalności polityczno-społecznej pojawił się jako tendencja reformistyczna zbliżona do liberalizmu lub nawet do socjalizmu. [...] Modernizm katolicki był ujmując generalnie, próbą nowej interpretacji religii pod hasłem uzgodnienia jej ze świadomością nowoczesną. Powszechnie też stwierdzono, że religia opiera się na irracjonalnych źródłach i jest wcześniejsza od jej intelektualnego wyrazu – teologii – jak życie od jego intelektualnej analizy. Jako jedna z dziedzin życia, religia podlega rozwojowi, ewolucji. Tak więc [...] poznanie religijne przekracza zakres myśli i sprowadza się do przeczucia, wiary, która „jest gwałtem zadany rozumowi. W duchu subiektywizmu ujęto wiarę jako rezultat wewnętrznego doświadczenia, zmysłu religijnego – *sensus religiosus* – indywidualnego doświadczenia”⁸. Na podstawie tego dość długiego fragmentu widać, że jest to rozległy i złożony problem, w którym trudno o jednolite zasady i koncepcje. Niektórzy są zdania, że dopiero encyklika *Pascendi Dominici gregis* z 1907 roku wydana przez papieża Piusa X przyczyniła się do ujednoczenia tego kierunku. Jak stwierdził Tyrrell, rzeczywistym twórcą modernizmu był

⁴ O zmianach nurtów myślowych: pozytywizmu, antypozytywizmu czy Młodej Polski – zob. S. Jedynak, *Etyka polska w latach 1863–1918*, Warszawa 1977, s. 6 n.

⁵ S. Stomma, *Oczywa świadka*, [w:] J. Skoczyński, *Wartość pesymizmu*, Kraków 1994, s. 10.

⁶ M. Zdziechowski, *Szkice literackie*, Warszawa 1900, s. 2.

⁷ Jan Kracik zauważa, że po raz pierwszy pojęcia „modernizm” użył fryburski dogmatyk Carl Braig we wstępie do tłumaczonej *Apologii chrystianizmu* (w 1885 r.). Por. J. Kracik, *Antymodernistyczna kampania*, „Znak” 2002/7, s. 30–44, <http://www.znak.com.pl/znak/kracik566.html>.

⁸ R. Padoł, *Filozofia religii polskiego modernizmu*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1982, s. 29, 42–43.

papież. Jego zarzuty scalają owa koncepcję w pewną całość. Jednak jego encyklika jest zarazem najgorszym źródłem zrozumienia głównych cech owego zjawiska⁹.

Wraz z Piusem X kościół zmienił znacząco podejście do koncepcji modernistycznych, uczulono biskupów na przejawy takich idei oraz pojawił się oficjalny indeks ksiąg zakazanych. Od 1910 r. zaczęła obowiązywać przysięga antymodernistyczna, która miała zapobiec rozprzestrzenianiu modernistycznych koncepcji w doktrynie katolickiej.

3. MODERNIZM W UJĘCIU MARIANA ZDZIECHOWSKIEGO

Niniejsze opracowanie jest jedynie wybiórczym spojrzeniem na koncepcje wybranych modernistów przez pryzmat pesymizmu i związanego z nim zła. Modernizm wywołał wiele emocji i łatwo w tych czasach było o niełaszkę Kościoła, a nawet ekskomunikę. Problem modernizowania katolicyzmu jest dla Zdziechowskiego głównie powiązany z kwestią zła i możliwością jego przezwyciężenia. Zdziechowski, jednocześnie będąc wierny Kościołowi i sympatyzując z modernistami, z którymi w dużej mierze się zgadzał, przekazywał ich postulaty od siebie nie wprost, ale za pomocą prezentowania sylwetek znanych propagatorów i twórców tych koncepcji, takich jak Newman, Tyrrell czy Blondell. Jak sugerują niektórzy badacze myśli Zdziechowskiego, problem powiązania tegoż myśliciela z modernizmem został zaniedbany¹⁰.

Zainteresowanie Zdziechowskiego modernizmem wyznaczają daty ukazania się dwóch jego prac: *Szkice literackie* i *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*¹¹. Jednak czasy te były niezwykle trudne dla mediatorów ruchu modernistycznego z Kościołem katolickim. Zdziechowski porównuje modernizm do przesilenia w Kościele XIII w., dzieła modernistów zaś do filozofii Arystotelesa. Na początku go potępiono, ale później za sprawą świętego Tomasza zrehabilitowano i z „arystotelizmu uczyniono podstawę katolickiej doktryny. Teraz – dodaje sarkastycznie Zdziechowski – w imię arystotelizmu przesładuje się modernistów”¹². „Moderniści byli katolikami, którzy – wyraźniej niż hierarchia i masy – dostrzegali potrzebę *aggiornamento* Kościoła”¹³. Nie chcieli oni go opuszczać, ale odnowić i oczyścić. Z dzisiejszej perspektywy można ich określić mianem pionierów ekumenizmu. Przekonani, że w każdej religii można odnaleźć część bożej mądrości, przedstawili poglądy współczesnych reformatorów Kościoła.

Prekursorem modernistów wydaje się Pascal. Ten niezwykle nowoczesny myśliciel długo przed modernistami postulował obronę zarówno rozumu, jak i wiary. Jego zdaniem nie należy poniżać żadnego z porządków: ani rozumu, ani wiary. Sam Zdziechowski zaś upatruje źródeł modernizmu katolickiego¹⁴ w myśli Kanta i Schopenhauera, której jednak

⁹ Por. L. Kołakowski, *Uwaga o modernizmie*, „Znak” 2002/7, s. 14.

¹⁰ Por. J. Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, s. 48, także J. Skoczyński, *Sympatyk modernizmu religijnego*, „Znak” 1983/8. Także w polskim piśmiennictwie brak analiz dotyczących tematu modernizmu katolickiego. Podobnego zdania jest Leszek Kołakowski, *Uwaga o modernizmie*, „Znak” 2002/7, s. 13.

¹¹ O tym J. Skoczyński, *Sympatyk modernizmu...*, s. 1236.

¹² *Ibidem*, także J. Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, s. 48.

¹³ Ks. J. Kracik, *Antymodernistyczna kampania...*, s. 33.

¹⁴ Jan Skoczyński używa pojęcia religijny a nie katolicki, gdyż Zdziechowski dostrzegał w modernizmie wpływy innych wyznań chrześcijańskich. J. Skoczyński, *Sympatyk modernizmu*

nie da się zamknąć w jednej tezie. Kant nie tylko po rozdzieleniu rozumu na teoretyczny i praktyczny pozbawił pierwszy z nich możliwości wyrokowania na temat zagadnień metafizycznych, ale także miał wpływ na pobudzenie irracjonalizmu i mistycyzmu, czego efektem jest właśnie filozofia Schopenhauera¹⁵. Oprócz refleksji na temat tych myślicieli w dziele *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa* pojawiają się całe rozdziały na temat Newmana, Laprunea, Blondela, Laberthonnierea czy Tyrrella.

W zakresie myśli religijnej dla Mariana Zdziechowskiego niekwestionowanym autorytetem był kardynał Newman, podstawowym zagadnieniem zaś – wiara¹⁶. Newman zakwestionował optymizm scholastyków dotyczący zgodności wiary i rozumu, a także ich przekonania dotyczącego racjonalnych fundamentów: „Bezsilne i bezowocne są wszelkie apologie, które do rozumu się zwracają: prawdy wiary nie dają się udowodnić; mogą tylko być uprawdopodobnione, wykazanie zaś prawdopodobieństwa nikogo nie nawróci”¹⁷. Stąd potrzebny jest nowy model wiary, na której fundamencie będzie można się oprzeć w walce ze złem. Kluczem do wiary, zdaniem Newmana, nie jest i nie będzie rozum: „dowodzenie w rzeczach wiary jest taką samą niedorzecznością jak tortury”¹⁸. Jedyne poznanie „sercem” ma szansę na odkrycie Boga, a co za tym idzie – potencjalną możliwość odnalezienia broni przeciwko złu.

Tyrrell – drugi z czołowych modernistów, a zarazem kolejna postać inspirująca Zdziechowskiego – zaakcentował jeszcze bardziej różnicę między wiarą a rozumem. Między nimi jest przepaść, którą jedynie łaska może zniweczyć. Wiara, jego zdaniem, to gwałt zadany rozumowi¹⁹. To *credo quia absurdum* wskazuje na istotę religii. Niedostępne tajemnice, które często zdają się nam paradoksami, są charakterystyczne dla wiary. Jeżeli próbujemy ująć w ramy intelektualne to, co nie do odkrycia i zrozumienia, dochodzimy albo do stwierdzenia absurdu, albo do pokory. Należy stwierdzić, że niektóre zagadnienia religijne przedstawiają niemożliwe do rozwiązania trudności. Gdyby religię można było zrozumieć bez problemu, byłaby „rzeczą” ludzką, nie boską, zasługiwałaby nie na wiarę, ale status nauki. Tyrrell – zdaniem Zdziechowskiego – zrozumiał trudność wiary, zauważył, że ona jest czymś sprzecznym z najszlachetniejszymi aspiracjami człowieka, owym gwałtem dla rozumu. Prawdziwych trudności nie sposób przezwyciężyć przez racjonalną dedukcję, która była charakterystyczna dla teologii, ponieważ wypływają one z głębi człowieka, z jego nieracjonalnej sfery. Przepaść dzieli wiarę przeciętnego człowieka od nauk teologów. Rozumową analizę terminologii dotyczącej wiary można porównać, zdaniem Tyrrella, do twierdzenia, że chemiczna analiza chleba i wina może objaśnić sakrament Eucharystii²⁰. Tyrrell mimo ekskomuniki i odrzucenia pozostał wierny

religijnego..., s. 1235. Autorka niniejszej pracy jednak zgodnie z intencją i nazewnictwem stosowanym przez Zdziechowskiego używa pojęcia „katolicki”. Mimo wpływu innych prądów Zdziechowski był zainteresowany właśnie modernizacją katolicyzmu jako jego wyznawca. W tym miejscu można mówić o możliwości różnego ujęcia tegoż zagadnienia.

¹⁵ O źródłach modernizmu w myśli M. Zdziechowskiego – zob. J. Skoczyński, *Wartość pesymizmu*, s. 48–57, a także J. Krasicki, *Eschatologia i mesjanizm. Studium światopoglądu Mariana Zdziechowskiego*, Warszawa 1994, s. 197–202

¹⁶ Ciekawe ujęcie problemów społecznych w myśli Newmana – zob. P. Kłoczowski, *Liberalizm kardynała Newmana*, „Znak” 1983/8, s. 1254–1265.

¹⁷ M. Zdziechowski, *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, t. II, s. 170.

¹⁸ *Ibidem*, s. 173.

¹⁹ Por. *ibidem*, s. 287.

²⁰ *Ibidem*, s. 315.

wierze, przede wszystkim dlatego, że upatrywał w niej, podobnie jak Newman, możliwości przewyciężenia zła.

W odpowiedzi zarówno jednego, jak i drugiego myśliciela Zdziechowski dostrzega element pesymizmu. Newman, podobnie jak wileński filozof, nie godzi się na odpowiedź Augustyna, który traktował zło jako niezbędny warunek dobra. W w swoich poszukiwaniach Newman odwołuje się do sumienia, które traktuje jako swego rodzaju autorytet, starający się dyktować nam prawo moralne, a także rozstrzygać, co jest dobrem, a co złem. Bez poczucia grzechu nie ma szczerzej religii i wszystko, co się za nią podaje, jest tylko jej imitacją. Religia nie jest jednak czymś łatwym. Jej podstawą jest poczucie grzeszności, całe nasze życie to gnębiący pesymizm, a koniec bez gwarancji, że zostaniemy zbawieni. Symbol grzechu pierwotnego to – zdaniem Zdziechowskiego – nie tylko głębia pesymizmu, ale także możliwość jego przewyciężenia. Z jednej strony dogmat ten wskazuje na upadek człowieka, niemożliwość pokonania go własnymi siłami, wprowadza nas w smutną świadomość, że zło jest treścią bytu, ale z drugiej wskazuje na możliwość przewyciężenia tego upadku. Z pomocą przychodzi nam instytucja Kościoła. Mimo że z działaniem owej instytucji wiąże się wiele problemów, to jednak „dziesięć tysięcy trudności nie tworzą [...] jednego wątpienia, trudność i wątpienie nie są współmierne”²¹. Stąd ani Newman, ani za nim Zdziechowski nie poddali Kościoła krytyce w takim stopniu, jak zrobił to jego następca Tyrrell. Rozwiązanie problemu przez Newmana jest łudzaco podobne do myśli Kanta, którego nigdy nie czytał, i Schopenhauera, o który nie wiedział nawet, że istnieje²². Zdziechowski zauważa, że Newman, podobnie jak Kant, rozgraniczył świat zjawisk i istotę rzeczy, stawanie się i byt. Przeniósł problematykę moralną na grunt rozumu praktycznego, ale co najważniejsze – sumienie potraktował jako naczelną podstawę religii naturalnej. Jednak Newman nie rozwiązywał zagadnień teorii poznania, nurtowały go raczej kwestie moralne. Chciał odnaleźć drogę, dzięki której przewycięży zło, czyli drogę do Boga. Zauważona przez Zdziechowskiego zbieżność z Schopenhauerem to odczucie dysonansu między odczuwaną rzeczywistością, w której jaskrawo widoczne jest zło, a marzeniami – w wypadku Newmana – na temat dobrego Boga. Pesymizm Newmana jest nie tylko efektem pracy rozumu, który potrafi każdą prawdę „choćby najświętszą” zakwestionować, ale i lęku przed karą za grzechy, wiecznym potępieniem i odsunięciem się od Boga²³.

Zdziechowski doszukał się w filozofii Newmana nie tylko elementów destrukcyjnych, ale i nadziei oraz możliwości przewyciężenia w pełni pesymizmu. Koncepcja ta, jego zdaniem, daje podstawy do sprzeciwu i walki ze złem. Wskazuje drogę, która pozwala wygrać ze złem. Choć nie jest to droga łatwa, ponieważ pokusa wygodnego życia dla każdego jest atrakcyjna, to jednak jest realna. Według Zdziechowskiego z koncepcją Newmana dotyczącą problematyki zła koresponduje pesymistyczna myśl Tyrrella. On również stanął przed dylematem: albo Boga nie ma, albo nie jest on dobrem najwyższym. „A jednak uświadomienie sobie zagadnienia tego nie przejęło Tyrrella grozą, nie wywołało w nim posępnych rozmyślań o nędzy człowieka przed Bogiem [...]”²⁴. Odnalazł on wyjście we wszechogarniającej wierze i przekonaniu, które odnalazł w głębi siebie, że

²¹ *Ibidem*, s. 196.

²² Por. *ibidem*, s. 190.

²³ Por. J. Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego...*, s. 45.

²⁴ M. Zdziechowski, *Pesymizm...*, s. 288.

Bóg to przede wszystkim ogromna, niewyobrażalna Miłość. Gniew Boga nie jest konsekwencją tego, że obraziliśmy Go, ale troską o nas. Porównuje go do gniewu matki, która zauważyła, że jej dziecko bawi się ogniem. Grzech, którego jesteśmy sprawcami, nie szkodzi Bogu, ale nam samym. „On wie, że tracąc Jego, tracimy wszystko”²⁵. Wydaje się, że Mariana Zdziechowskiego przed skrajnym pesymizmem, a być może również przed nihilizmem, uratowała ogromna i głęboka wiara w Boga.

4. PROBLEMATYKA ZŁA

Marian Zdziechowski poszukiwał także u myślicieli modernistycznych odpowiedzi dotyczącej problematyki zła. Na pytanie o zło, czym jest i skąd się wzięło, nie ma innej odpowiedzi jak ta, że „Bóg istnieje, a rozbrzmiewa ona tym donośniej, im większym bólem przejmujemy nas zło, im śmielej i namiętniej do walki z nim idziemy”²⁶. Zdziechowski, zgodny w tej kwestii z Tyrrellem, skłonny jest zrezygnować z określenia, czym jest zło, i poszukiwania jego źródeł na rzecz czynnego przeciwstawienia mu się. Kwestia ta jawi mu się jako ważniejsza. Tym bardziej że wielorakie poszukiwania nie dały mu odpowiedzi. Wydaje się, że w tym miejscu Zdziechowski zdecydowanie rezygnuje z płaszczyzny metafizycznej i przenosi się na egzystencjalną; choć próby takie były już wcześniej zauważalne²⁷. Tyrrell nakłania do rezygnacji z zaangażowania w świat, w którym panuje tyle zła; do przeciwstawienia się mu i przewyciężenia, dzięki temu przyczynimy się do realizacji dzieła Bożego. Świętość, zdaniem Tyrrella, to najlepsza broń przeciw złu. Jednak nie był on optymistą. Ze smutkiem stwierdza, że gdyby „Kościół nawet z samych świętych był złożony”²⁸, to najprawdopodobniej trudno byłoby uratować świat przed złem. Jego pesymizm pogłębiały spostrzeżenia na temat sposobu edukacji duchownych i rozwój instytucji Kościoła. Duchowni odcięci od świata nie mają pojęcia o największym złu. Dodatkowo uczeni teologii jako racjonalnej dyscypliny najprawdopodobniej nie porwą serc. „Umysł przez teologię kościelną ukształtowane nie zdołają nigdy do człowieka współczesnego zrozumiałym dla niego językiem przemówić”²⁹. To, że Chrystus nie był teologiem, trudne było do zrozumienia dla ówczesnych duchownych.

Zło okazuje się u Tyrrella i interpretującego go Zdziechowskiego także pierwiastkiem pozytywnym. Opór, który trzeba stawić w walce z nim, jest warunkiem niezbędnym naszego rozwoju duchowego. Bóg „[...] w nas i przez nas walczy z niewiedzą, z błędem, z samolubstwem, z cierpieniem, z grzechem [...]”³⁰. Aby zagadnienia te były bardziej zrozumiałe dla „przeciętnego wyznawcy”, potrzebne są pewne wyobrażenia, symbole. Zło to nie jakaś „abstrakcja, lecz Szatan, który je uosabia”³¹. Nie bójmy się takich określeń, to one właściwie pomagają zobaczyć nam groźbę grzechu. Główną przyczyną grzechu jest

²⁵ *Ibidem*, s. 289.

²⁶ *Ibidem*, s. 293.

²⁷ J. Skoczyński nazwisko Newmana kojarzy z rezygnacją z owych poszukiwań. Różnica nie jest wielka, jednak jeszcze u Tyrrella pojawia się pytanie – skąd zło? Dlatego wydaje mi się słuszne, aby kojarzyć ten właśnie przełom z jego nazwiskiem.

²⁸ M. Zdziechowski, *Pesymizm...*, s. 278.

²⁹ *Ibidem*, s. 278.

³⁰ *Ibidem*, s. 305.

³¹ *Ibidem*, s. 359.

diabeł, a efektem – realne zło. Stąd Tyrrell wielokrotnie mówi o królestwie szatana, które należy zniszczyć. Grzech jest nie tylko przewinieniem wobec samego siebie czy społeczeństwa, ale również „jest buntem przeciw Najwyższemu Dobru, jest zdradą Boga”³², czyli gloryfikowaniem Szatana. Wydaje się, że Zdziechowski, zainspirowany myślą Tyrrella, również odważył się użyć pojęcia diabła, gdy myślał o urzeczywistnionym złu. Pojęcie to było dla ówczesnie żyjących przeżytkiem, średniowiecznym wykopaliskiem. Podobnie jest współcześnie. Przez ostatnie wieki mówienie o szatanie jako czynniku zła było i jest nie tylko niemodne, ale również kompromituje naszą nowoczesność. W tym miejscu można się odwołać do interpretacji Leszka Kołakowskiego i jego idei diabła jako metafory zła³³.

Podobnie jak była mowa o uosobieniu zła, można mówić o wyobrażeniu dobra. Na Ziemi zostało ono urzeczywistnione w postaci Jezusa. Chrystus jest nam nauczycielem, przewodnikiem, tym który – jak mówi Zdziechowski – próbuje opisać barwy wszystkim ślepcom, którzy tego zapragną.

Zdaniem Zdziechowskiego bardzo ważna jest walka z charakterystycznym w ówczesnych czasach „płytkim optymizmem” i uświadomienie sobie prawdy zapisanej w Ewangelii, na którą się powoływał właśnie Tyrrell. Prawdy dotyczącej naszego życia doczesnego, która nie jest optymistyczna. Każdy z nas dokładnie wie, że czeka go śmierć, która jest nieunikniona, co więcej, nie znamy nawet jej przybliżonego terminu ani postaci w jakiej przyjdzie; dla ludzi wierzących zaś istnieje dodatkowa obawa przed sądem, który będzie przeprowadzony po śmierci. Świadomość ta powinna usposabiać pesymistycznie. Ten rodzaj pesymizmu podkreśla nieuchronność śmierci, skończoność i niedoskonałość świata, obecność zła i prowadzi nas bezpośrednio ku zagadnieniom eschatologicznym.

Wyjściem z pesymizmu, a zarazem pomostem do Boga jest w człowieku zmysł religijny, który Tyrrell określa jako „połączenie zmysłu moralnego ze zmysłem mistycznym”³⁴. Jest to niezwykle ważne pojęcie także w filozofii Mariana Zdziechowskiego. W odpowiedziach na temat możliwości przewyciężenia zła to właśnie zmysł religijny odgrywa bardzo ważną rolę. „Jest to głód Boga, to korona natury człowieka [...], która pozwala nam na wyjście poza zmysłowy skończony świat. Jest to narzędzie, które pozwala umniejszyć siłę zła”³⁵.

Zdaniem Zdziechowskiego Tyrrell uchwycił sedno przesłania Ewangelii. Zauważył, że świat podporządkowany jest złu, ale człowiek powinien uświadomić sobie tę prawdę i nie pozostać wobec niej obojętny. Co więcej, realne są tylko dwie alternatywy: albo Bóg, albo diabeł, pomiędzy nie ma nic. „Królestwo Boże [...] i królestwo szatana, są to dwie korelatywne idee”³⁶, między nimi toczy się walka, człowieka zaś musi wybrać, po której ze stron chce się znaleźć. W tym miejscu można odnaleźć inspirację myślą świętego Augustyna. Zdziechowski nie akceptuje rozwiązania zaproponowanego przez świętego na

³² *Ibidem*, s. 359.

³³ Por. J. Stecko, *Próba współczesnej interpretacji koncepcji diabła jako metafory zła na przykładzie myśli Leszka Kołakowskiego* [w:] *Etyka a zło*, red. D. Probuca, Kraków 2013, s. 196–206.

³⁴ M. Zdziechowski, *Pesymizm...*, s. 328.

³⁵ *Ibidem*, s. 292.

³⁶ *Ibidem*, s. 307.

pląszczyźnie ontologicznej, jednak wydaje się, że wraz z myślą Tyrrella zgadza się na interpretację egzystencjalno-moralną³⁷.

5. ZAKOŃCZENIE

Marian Zdziechowski nie podchodził bezkrytycznie do koncepcji modernistycznej. Broniąc tego, co wartościowe, jednocześnie krytykuje inne elementy. Zauważa na przykład, że źle pojęty immanentyzm doprowadził niektórych do ukrytego ateizmu lub panteizmu. Byli zaś nawet tacy, którzy ubierali „w szatę katolicką [...] zupełny nihilizm religijny, ażeby go do Kościoła przemycić”³⁸. Zdziechowski zarzuca także bunt przeciwko autorytetowi i brak karność wobec instytucji Kościoła. Moderniści stawiali w opozycji pojęcie własnego sumienia i autorytetu, wywyższyli też nad miarę element subiektywny. Zbłądzili także tym, że zapatrzeni w nowatorstwo i postęp nie zauważyli, iż w swoim zaślepieniu zbliżyli się do nurtów antyreligijnych³⁹. Mimo tych zarzutów w myśli modernistycznej Zdziechowski widzi urzeczywistnienie swego głównego celu – otwarcia się na to, co jest dobrem, nawet jeżeli znajduje się poza ramami Kościoła katolickiego; co za tym idzie – możliwości dialogu międzykulturowego, owej syntezy Wschodu z Zachodem. To jak bardzo zależało Zdziechowskiemu na komunikacji oficjalnego Kościoła z modernizującymi myślicielami, świadczy m.in. fakt audiencji u papieża i obrona nowoczesnych ujęć wiary. Zdziechowski wskazywał na pozytywne i potrzebne aspekty postulatów modernistów. Choć ze spotkania z namiestnikiem Kościoła wyniósł bardzo dobre wrażenie. Okazało się jednak, że radość była przedwczesna. Niedługo po tych mediacjach ukazała się encyklika *Pascendi Dominici gregis*, dogłębnie krytykująca myśl modernistyczną i zamykająca drogę dialogu z modernistami. Pominęłam w analizie myśl Olle-Laprune’a oraz Maurycego Blondela, którego myśl, zdaniem Zdziechowskiego, stanowi apogeum dziewiętnastowiecznego pesymizmu. Jest to jednak już zagadnienie, któremu należy poświęcić niezależne opracowanie.

LITERATURA

- [1] Jedynek S., *Etyka polska w latach 1863–1918*, Warszawa 1977.
- [2] Kłoczowski P., *Liberalizm kardynała Newmana*, „Znak” 1983/8.
- [3] Kołakowski L., *Uwaga o modernizmie*, „Znak” 2002/7.
- [4] Kracik J., *Antymodernistyczna kampania*, „Znak” 2002/7, <http://www.znak.com.pl/znak/kracik566.html>.
- [5] Krasicki J., *Eschatologia i mesjanizm. Studium światopoglądu Mariana Zdziechowskiego*, Kraków 1994.
- [6] Padoł R., *Filozofia religii polskiego modernizmu*, Wydawnictwo Literackie Kraków 1982.
- [7] Skoczyński J., *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, Kraków 1983.
- [8] Skoczyński J., *Sympatyk modernizmu religijnego*, „Znak” 1983/8.
- [9] Skoczyński J., *Wartość pesymizmu*, Kraków 1994.

³⁷ Por. J. Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny...*, s. 46.

³⁸ *Ibidem*, s. 408.

³⁹ Por. *ibidem*, s. 402.

- [10] Stecko J., *Próba współczesnej interpretacji koncepcji diabła jako metafory zła na przykładzie myśli Leszka Kołakowskiego*, [w:] *Etyka a zło*, red. D. Probuca, Kraków 2013.
- [11] Stomma S., *Oczyrna świadka*, [w:] J. Skoczyński, *Wartość pesymizmu*, Kraków 1994.
- [12] Wesołowska E.N., *Działać przed katastrofą*, Warszawa 1994.
- [13] Zdziechowski M., *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, t. II, Warszawa 1993.
- [14] Zdziechowski M., *Szkice literackie*, Warszawa 1900.

THE IDEA OF CATHOLIC MODERNISM IN THE MARIAN ZDZIECHOWSKI'S PHILOSOPHICAL QUESTS

This article is another one in the series, which discusses the ethical issues that arise in the Polish philosophy. Once again we are inspired by the concept of Marian Zdziechowski, but this time it is a question rarely undertaken in the analyzes and studies – the issues of being inspired by catholic modernism in the philosophy of Vilnius thinker. Marian Zdziechowski is a kind of a bridge – between two centuries, between romanticism and positivism, rationalism and idealism, between the ideas of East and West, between logical understanding of the world and the metaphysical conceptualization, between the pascal faith and reason. But Zdziechowski followed his own way, did not fit into any philosophical fashions, consistently clinging to his ideological principles.

Marian Zdziechowski tried to justify the possibility and necessity of faith in God in the face of overwhelming evil of the world. Taking polemic against St. Augustine and yielding to another fascination with such thinkers as Soloviev and Schopenhauer, he tried to find the answers to questions about the causes and possibilities to overcome evil, which seem to be the most important for the thinker. When constructing his philosophical belief in the book "Pessimism, romanticism and the foundations of Christianity", Zdziechowski also turn on the ideas of catholic modernism in his intellectual pursuits. He asked basic questions about modernism as a challenge for contemporary faith and the possibility of dialogue with the new trends.

Searching for answers at various levels, including those that serve in-depth of religious reflection, he took an attitude of an intellectualist involved in Christian thought, however, free from the prejudices and fears of creative exploration. The aim of this paper is an attempt to familiarize the idea of catholic modernism in terms of Marian Zdziechowski, with special focus on the evil and the pessimism associated with it.

Keywords: catholic modernism, Christianity, evil, pessimism, Zdziechowski

DOI:10.7862/rz.2014.hss.49

Przesłano do redakcji: czerwiec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Lesya ZABURANNA¹
Nataliia GERASYMCHUK²

OPTIMIZATION OF AGRICULTURE PRODUCTION ON THE BASIS OF RESOURCE SAVING STRATEGY

The author in the article discusses the need and possibility of developing resource saving strategy using instruments of cooperation and specialization, providing clear results of implementing of developed optimal structure of agricultural production. Resource saving as an activity represents actions of the various economic agents with continuous improvement of exploitation of productive resources and steps to establish the economic mechanism of saving of production resources, consisting of a resources, management , financing, incentives and more. Developing and improving resource saving strategy require evaluation of large, medium , small and specialized farms, based on their close cooperation and interaction that involves specialization. Usage of the concentration and specialization theory gives the resource saving strategy solid ground and advantages of adequate planning, high accuracy levels for the foreseeable future, understanding of key performance indicators, selection of the most efficient (optimal) decisions on the allocation and use of resources, to ensure the greatest volume of production or the least cost pricing. At the same time, we believe that the process of resource saving reflects the most important resource and sustainable relationships and interdependencies that directly cover the main aspects of the economic activities at all levels of the economy. The process of implementing of resource saving strategy is solving conflicts between resource-saving effect of new technology and adaptive capabilities of the existing economic mechanism, increasing of the productive forces of enterprise in future.

Keywords: resource saving, concentration, specialization, optimal size, agricultural production

1. INTRODUCTION

Resource saving as an activity represents actions of the various economic agents with continuous improvement of exploitation of productive resources and steps to establish the economic mechanism of saving of production resources, consisting of a resources, management , financing , incentives and more. Resource saving strategy is always personalized , it may be a single person, company , industry , region , state. Therefore, the resource saving strategy is realized through the activities of businesses.

¹ Prof. Lesya Zaburanna, professor of management department of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

² PhD Nataliia Gerasymchuk, Associate Professor of Department of Economics of Enterprises, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroyiv Oborony st., 15, Kyiv - 03041, Ukraine, corresponding author: e-mail: 90999nag@mail.ru

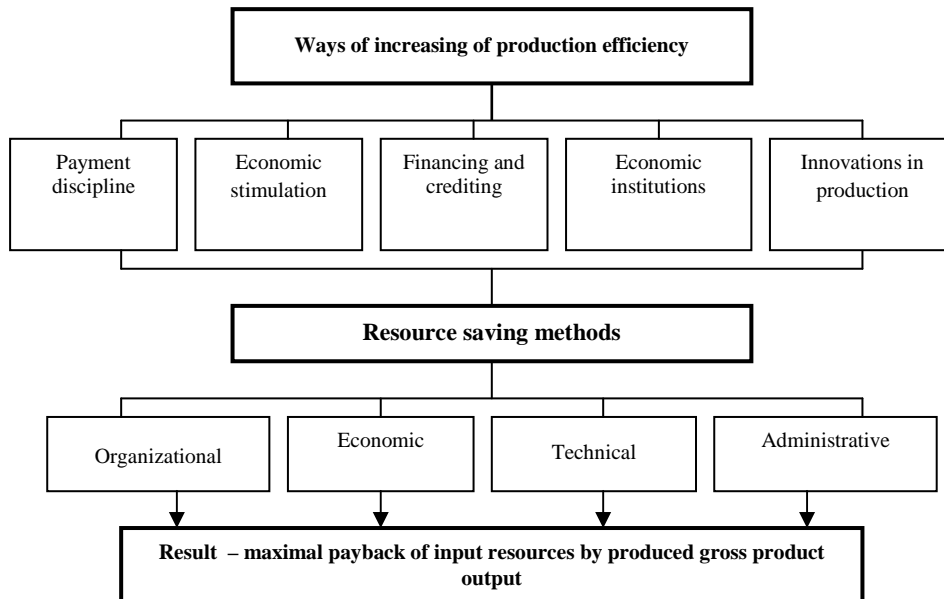
Developing and improving resource saving strategy require evaluation of large, medium, small and specialized farms, based on their close cooperation and interaction that involves specialization.

The problems of resource provision of economic subjects in agriculture had been analyzed in the works of many well-known Ukrainian scientists such as Andriichuk V.G., Geets V.M., Gorovyi V.P., Zinovchuk V.V., Il'chuk M.M., Malik M.I., Tereshchenko V.K., Tkachuk V.A., Yurchishin V.V. and many others. Despite the rather detailed analysis of the problem, the current state of agricultural sector in the context of sustainable development throws new challenges to be addressed, one of the most pressing is the issue of resource saving. But before finding the solution to any problem, the first step is to analyze and collect data on the situation, the action this article is dedicated to.

2. MECHANISM OF RESOURCE SAVING ACTIVITY IN AGRICULTURE PRODUCTION

Within the different economic categories resource saving can be distinguished as set of regular connections between elements that reflect each of the subsystems of integrated economic system, as shown on Figure 1. In addition to these components and structural elements of the category , some elements of economic mechanism could be added, for example the impact on the relevant market and economic relations regulation.

Fig. 1. Structure of resource saving activity mechanism.

In our opinion, in the narrow sense the resource saving activity is the process of specific economic activities, aimed at achieving specific goals.

Specific objectives, as the results of resource saving strategy, may be briefly described as increase of economic efficiency by reducing its resource usage .

At the same time, we believe that the process of resource saving reflects the most important resource and sustainable relationships and interdependencies that directly cover the main aspects of the economic activities at all levels of the economy. The process of implementing of resource saving strategy is solving conflicts between resource-saving effect of new technology and adaptive capabilities of the existing economic mechanism, increasing of the productive forces of enterprise in future.

One of the important directions of resource saving in agriculture is to optimize the size of farms and agriculture enterprises. The theory and practice of agricultural production confirms feasibility of consolidation of small farm units to optimal size by developing concentration and intensification of production. Of course, small farms are flexible, efficient functioning, they are easier to reconstruct their production structure than large farms. However, as last decades of agriculture development is showing, dominance of only small farms could not be an effective form of resource saving in rural areas.

The most stable appeared to be large-scale structures based on collective forms of management and private ownership of land and property of its members. Based on joint efforts the combined property effectively used that contributes to enlargement of own agricultural capital at the expense of profits and stimulation of industrial and social development dividends. Large-scale agricultural enterprises have more options for comprehensive mechanization of production, big buyer preferences, which increases the productivity of labor and reduces the risks of overhead charges as the result.

The resource saving strategy development on agricultural enterprise should be done through development of technical and agronomic production base and its structural specialization, creating agriculture production complex, which allows to produce the final products and avoid losses during its storage, transportation and sales, the use of more effective system of labor motivation and more.

To increase the resource saving effect on the enterprise it is necessary to concentrate and specialize the agricultural production using advanced technologies. The best is then the agricultural enterprise focuses on the 2-4 most important directions of agricultural production and focuses resources on its development³.

In agricultural production concentration made in two forms: general and branch. While the total concentration increases the total volume of agricultural production, the branch is increasing production capacity in one sector. Specialization is most closely associated with concentration of production in industry. In agriculture, the concentration is carried out in various ways. First way of concentration is the union of capital of formerly independent agricultural enterprises, or so-called centralization of production - the consolidation of entire enterprises or part of production through cooperatives. Second way - the concentration of production achieved during its intensification, which is now the main form. On this form of concentration due to increase in yield at the expense of additional investment of material resources and labor, additional capital is forming, which opens possibilities for further expansion. Third way to concentrate agricultural production is carried out by general and production specialization on enterprises. As a result of total concentration, large-scale production is organized of a particular type of product with usage of all of its advantages⁴.

³ Malik Mykola Io, Zinovchuk Vitalii V., Sabluk Petro T., *Basics of Agricultural Entrepreneurship*, Editor Malik M.Io. – Kyiv, 2001., 582 p. (in Ukrainian).

⁴ Pogrebniauk P.L., *Intensive beef cattle production in Ukraine*, Mocsow, 1979, 239 p.

The benefits of large-scale production over small are shown on merely all conditions with corresponding limits and those benefits are not the same for different sectors of agriculture and various natural and economic conditions. Given this, we studied the dependence of the efficiency of economic activity and the size of land by group analysis (Table 1) and the correlation method, which allows us to provide a more complete analysis.

Table 1. Dependence of Indexes of resource saving on the size of the enterprises of Zhytomir region in 2012

Groups of enterprises by the area of agricultural land, hectares	Number of enterprises		Area of land		Output of gross production, UAH	
	In a group	percent, %	ha, average	share, %	On 1 ha of land	On 100 UAH of expenses
Below 5 ha	126	19,2	3,9	1,4	906	99
6–10	164	25,1	8,5	3,9	939	103
11–20	136	20,8	15,6	5,9	983	108
21–50	135	20,6	34,5	13,1	1014	111
51–100	39	6,0	69,6	7,6	1168	128
101–500	39	6,0	216,7	23,8	1301	142
More than 500 ha	15	2,3	1050,3	44,3	1428	156
Total	654	100	54,4	100	1271	139

* Source: authors calculations based on data of Agricultural Census of Zhytomir Oblast 2012

As can be seen from Table 1, there is a direct correlation between the size of the enterprise and efficiency of its activity.

To determine the correlation between the area of agricultural land (factor rate) and income (loss) per 1 ha of agricultural land by the selection of a mathematical equation that most fully reveals the nature of the interaction between the dependent variable and the factor.

Correlation equation is as follows:

$$y = 19,3 + 0,076 x \quad (1)$$

The economic meaning of this regression coefficient is that agriculture enterprises in the study together with an increase in land area also increased their income per 1 ha of agricultural land on average of 76 UAH.

The concentration of production could be observed as the size of enterprises and their divisions - working places, farms, shops, stations and so on. Concentration cannot be endless, it could be done to a certain level, after which it loses its effectiveness, which is perfectly described by marginal microeconomic theory.

The best sized enterprises are those which in certain natural economic environment provides the greatest yield and profit at the lowest cost of labor and capital. Excess in size

over optimum can reduce the efficiency because it increases transportation costs, compounded by the deterioration of labor use and management efficiency .

Agricultural enterprises size in different categories by ownership in Ukraine is shown in Table 2. From the data in table 2 we could make assumption that the largest size of land has state-owned farms - 3.6 thsd hectares , followed by joint-stock companies - 2.2 thsd hectares. Co-operatives and limited liability companies about the same size have 1.8 thsd hectares and is the least private- rental companies - 1.5 thsd hectares.

Table 2. Agricultural enterprises size in Ukraine in 2012 *

Agricultural enterprises	On 1 enterprise				
	Total land area, ha	Including agricultural land	Cattle, heads	Including cows	Pigs, heads
State enterprises	3275	3209	965	474	742
Business partnerships	4085	3946	725	342	643
Producer's co-operatives	1800	1780	680	325	581
Private enterprises	1507	1450	517	247	611
Private farms	55	55	0,66	0,31	0,90

* Source: authors calculations based on data of Agricultural Census of Ukraine 2012

The biggest farm size groups of all forms of ownership and management is fixed in the Steppe climatic zone - up to 5.6 thsd ha , and the lowest in the Polesye climatic zone - 700-900 ha. In the forest-steppe zone the largest farms were under 5 thsd hectares , and the least to 1.5 thsd hectares of agricultural land.

A similar pattern is observed in the zones with cattle breeding . Its greatest number concentrated in state-owned enterprises - about 1000 animals , including about 500 cows , and the lowest - in the private enterprises - respectively 517 and 247 heads. As for the number of pigs , there is no such diversity observed in different organizational and economic structures , as well as the zone differentiation. Needed to be told that big business partnerships rarely keep cattle, since 67.6 % of cattle is on private households, of which 77,6 % cows. Pigs are more evenly kept - households take 53 % share in total production, which could be explained by recent interest in pig breeding by agro holdings. The farms which are located in different natural and economic zones or have unequal specialization of production subsequently will always have different optimal sizes, which form the requirement for adapted approach to evaluation of optimal size.

The optimal size should have not only enterprise as a whole, but also its structural parts - divisions, brigades, cooperatives working areas to ensure the rational organization

of land area, livestock keeping with full and effective usage of modern sophisticated technology, employing qualified management and resource saving oriented strategy⁵.

In the process of determining the optimal size of the enterprise first step is to determine the optimal size of the main branches of production. This is best done in the most intense work periods which shows top of their performance, means of production and workers sufficiency and fulfillment of norms of output. Branches of production size should be such that the staff assigned to them promptly and efficiently perform all the work. Excess tension will cause its timing operations, reducing their quality and, consequently, the deterioration of industrial and economic performance in these sectors and the enterprise as a whole.

In the process of optimization such tasks of analysis of organizational and production structure of the enterprise are put: evaluation of combination level between size of main, additional and auxiliary branches, the number and size of production units, distribution of branches and production units in the production infrastructure⁶.

Most reliable way to set the optimal size of agricultural enterprises and their units is the use of economic-mathematical methods in which more accurately takes into account all the optimizing components of the enterprise.

The basis for the calculation and analytics are standard yields, enterprise structure, cost of labor, assets and materials per hectare of crop, cow, etc. Based on these data, taking into account the specific conditions of production and best results technological maps are made on crops, livestock or pigs breeding. Technological maps includes the use of the most advanced machines and types of equipment, the development of advanced technology and organization of production, the rational for given conditions of farming and animal husbandry.

In determining of the optimal size of production units we are taking into account the following factors:

- effective use of technology. To achieve this goal, based on the structure of sown areas and using technological maps, we calculate the total amount of mechanized operations in periods, types of work and cultures (work is spread over the brands of tractors used in mechanized operations);
- providing qualified management unit supervisor who shall promptly give the tasks to employees and departments and monitor the performance, quality, properly accounting of performed work in order to ensure high performance and uninterrupted use of technology;
- rational organization of crop rotation on cultivated area, without affecting the effective use of technology. The production branch has usually its own capabilities to serve the full array of crop rotation. Therefore, area assigned to the branch and branch size is interdependent. The area of rotation depends on the number of fields in it, and the average

⁵ Aleksiiichuk V.M, Artykulnyy L.A., Yurchyshyn V. et al., *Reform and development of agricultural production enterprises [Text]: questions and answers* / Editors P.T. Sabluk - K.: IAE UAAS, 1999. - 362 p. (in Ukrainian)

⁶ Aleksiiichuk V.M, Artykulnyy L.A., Yurchyshyn V. et al., *Reform and development of agricultural production enterprises [Text]: questions and answers* / Editors P.T. Sabluk - K.: IAE UAAS, 1999. - 362 p. (in Ukrainian)

size of the field , and the last - of rational length and width of the field in their system of machines, the technology and production conditions⁷.

3.PRACTICAL IMPLEMENTATION OF PROPOSED RESOURCE SAVING STRATEGY IN AGRICULTURE PRODUCTION

Given that the number of fields in the rotation depends on the structure of sown areas, we can calculate the area of arable land in the branch and the number of machinery needed for the planned works in crop production. Numbers, provided below are advisable, and calculated based on the experience of the advanced economies. Knowing this information, it is easy to define a rational total area of arable land on the farm in the specific conditions of production. Based on the average proportion of arable land in total land fund economies of the region , we can determine the total average acreage in farms⁸.

For example, in the household average field size is 50 ha (1000 m by 500 m). Recommended optimal structure of sown areas : total grain - 55%, including wheat - 29%, corn - 8% , legumes - 9 % , crops - 12% , vegetables and potatoes - 7% , forage and other crops - 26%, including corn silage - 10%, perennial and annual grasses -17 % . With such structure of sown areas enterprise must have 10 rotation of the fields . Thus , the structural unit of management should be 500 hectares of arable land (50 hectares to 10 fields). With such a structure of sown areas, as estimated for each hectare of crop rotation area will account for 7 ha of all reference works, and the entire volume of field work will be 3500 etalon hectares (500 ha x 7 etalon ha on 1 ha). With an average annual output 700 hectares for one reference tractor in branches should have 5 standard tractors. For etalon tractor taken such machine which makes one etalon hectare per 1-hour shift time⁹.

Average farm should have 5 departments. Share of arable land in the total area of land should be 80% , so the average area of land on the farm will be 2500 ha (500 ha x 5 units), including 2000 hectares of arable land (2500 ha x 80 % : 100%) , and the total amount of work - 17.5 thousand etalon hectares (2500 ha x 7 et.ha per 1 ha). To perform this amount of work enterprise should have 25 etalon tractors (17,500 hectares: 700 et.ha). After that we should determine the volume of production of crops and livestock . Using the accepted structure of sown areas and proper cultivation technology enterprise would produce 35 centners of fodder units per hectare of arable land and 5 centners of fodder units per hectare of other lands. Thus, the total amount of forage yield is 72.5 thousand centners of fodder units (2000 ha of arable land x 3500 kg of fodder units per ha + 500 hectares of other land x 500 kg of fodder units per ha of other land) which would be used for the production of animal products.

According to the specialization of agriculture enterprise and adopted scheme output of livestock products available forage is given in proportion 60% for cattle and 40 % for pigs. Estimated production per 100 hectares of agricultural land will be 600 centners of milk and 150 centners of meat.

⁷ Malik Mykola Io, Zinovchuk Vitalii V., Sabluk Petro T., *Basics of Agricultural Entrepreneurship*, Editor Malik M.Io. – Kyiv, 2001., 582 p. (in Ukrainian).

⁸ Malik Mykola Io, Zinovchuk Vitalii V., Sabluk Petro T., *Basics of Agricultural Entrepreneurship*, Editor Malik M.Io. – Kyiv, 2001., 582 p. (in Ukrainian).

⁹ Aleksiiichuk V.M, Artykulnyy L.A., Yurchyshyn V. et al., *Reform and development of agricultural production enterprises [Text]: questions and answers* / Editors P.T. Sabluk - K.: IAE UAAS, 1999. - 362 p. (in Ukrainian)

In order to produce named amount of milk per 100 hectares of land , it is necessary to have 20 cows with milk yield 3000 kg of milk, to produce 100 kg of meat in live weight per 100 hectares of land - 30 heads of cattle with living weighing 5 centners . In addition 3 head of cattle on 100 hectares of land should be for repair and expanded reproduction of the herd. Thus , the density of cattle on 100 hectares of land will be 53 units (20 cows + calves 30 goals for rearing and fattening + 3 heads of animals for herd reproduction) , and all the farm should have 1325 head of cattle (25 hundreds of hectares of land x 53 head), including 500 cows (25 hundred hectares x 20 cows on 100 hectares of land) . Similarly calculated the number of other types of livestock for the enterprise and its business units.

From the size of the farm depends on the effectiveness of the use of machinery and other fixed assets , human resources and production in general. The most important for present-day conditions is a factor of rational use of technology . Studies indicate that the larger the production , the more they are used¹⁰.

According to the workload standards for the performance of manufacturing operations, agronomic terms of implementation , the structure of sown areas depend on the specialization. The system of crop rotation is determined by the size of the land area in which the most complete use of technology is achieved. The load on the machine is taken into account in the peak period of work. Since the calculations for each individual technology do not give a general picture of the use of all machines, we apply formula which determine comprehensive utilization of machines in the enterprise¹¹:

$$K_u = (K_{ut} \times C_f) / C_f$$

where K_u - the coefficient of the complex use of machines;
 K_{ut} -utilization of equipment;
 C_f - the cost of capital production assets.

Based on the coefficient of the complex use of machines that show where arable land is used most efficient, we could make the economic assessment of production in various areas. To do this, it is needed to define the following economic indicators: gross output value at current prices, the cost of funds at 1 UAH of gross output and the amount of depreciation on 1UAH of gross output , total cost of 1 UAH of gross output and the amount of gross income per 1 UAH of gross output.

Comparing the figures which are based on the size of land , we could determine the rational size of farms in which achieved the highest rate of use of technology , and in accordance with the lowest depreciation on production, the highest efficiency. The results of the analysis allow to conclude that established size of average 55 hectares of agricultural land in Ukraine farms is irrational .

Rational size farms , calculated by authors using recommendations of collective of NSC "Institute of Agrarian Economy", presented in the Table 3.

¹⁰ Ronald Kay, William Edwards, Patricia Duffy, *Farm Management*, McGraw-Hill Science/Engineering/Math; 7 edition, 2011. - 480 p.

¹¹ Ronald Kay, William Edwards, Patricia Duffy, *Farm Management*, McGraw-Hill Science/Engineering/Math; 7 edition, 2011. - 480 p.

As Table. 3 shows the rational size of the private farms with grain specialization should be 300-400 ha, grain and sugar beet - 300-400, potato - 100-150, grain and flax - 150-300, veggies - 25-50, gardening and vineyard - 30-60, milk production - 250-400, fattening young cattle - 300-500 and the production of pork - 200-400 hectares of agricultural land, depending on area location¹².

Table 3. Rational size of farms in Ukraine, ha*

Directions of specialization	Climatic zones		
	Steppe	Forest Steppe	Polissia
Grain	300-400	300-400	250-350
Grain and sunflower	300-400	x	x
Grain and Sugar beets	x	300-400	x
Potato	x	x	100-150
Grain and Flax	x	x	150-300
Vegetables	25-50	25-50	25-50
fruits and berries	30-60	30-60	25-50
vinicultural	20-50	x	x
Production of:	x	x	x
milk	250-400	250-400	200-300
cattle meat	300-500	350-500	300-400
Pork meat	250-400	200-400	200-400
sheep production	200-300	200-300	x
poultry products	250-300	250-300	150-200

* Source: authors calculations based on data of NSC "Institute of Agrarian Economy "

The optimal number of livestock animals for farm, specializing in the production of animal products, depending on the size of available arable land is given in Table. 3.4.

Unlike many countries, Ukraine has too little specialized in the production of animal products enterprises. Most of the animal production is carried by private households, because for enterprises animal production not as profitable as producing different kinds of crop production for export. Indexes by which effectiveness of enterprise activity could be evaluated, after all presented proposals implemented on a typical farm, should be as follows: the structure of agricultural land, acreage of commercial products, density of livestock and poultry and production per unit of land area, yield of crops and animal

¹² Aleksiichuk V.M, Artykulnyy L.A., Yurchyshyn V. et al., *Reform and development of agricultural production enterprises [Text]: questions and answers* / Editors P.T. Sabluk - K.: IAE UAAS, 1999. - 362 p. (in Ukrainian)

performance , the need for structure and forage , the value of fixed assets and availability of workers.

Table 4. The optimal number of animals to farms depending on their specialization *

Area of arable land, ha	Direction of specialization					
	Milk production		Beef meat production		Pork production	
	Heads total	Incl. cows	Heads total	Incl cows	Heads total	Incl sows
50	60	30	123	6	320	20
100	120	60	246	12	640	40
200	240	120	492	24	1280	80
300	360	180	738	36	1920	120
400	480	240	984	48	2560	160
500	600	300	1230	60	3200	200

* Source: authors calculations on data of NSC "Institute of Agrarian Economy "

The main parameters of farms which are composed of industrial complexes are being developed based on the actual level of production achieved in them or others in their area. In the process of determining the parameters of the business for the future we must as a basis key performance indicators of each of the leading sectors according to soil and climate, economic and technological conditions , their organizational and technical and economic relationships , optimal proportions and ratios based on a normative of rational structure.

These indicators and standards matched with actual enterprise data. On the basis of economic-mathematical methods different models of sustainable production type are developed, followed by checking them on the appropriate model objects. Given the characteristics of zonal design productivity of animals is justified by the type of feeding rations and the need for animal feed . Based on the estimated demand for feed the amount of the required area sown forage crop is determined as well as structure of land . Calculations show that in the most effective milk production that meet the requirements of industrial technology is complex and mechanized dairy farms from keeping calves under 6 months of age. Thus the rational size of the complex is determined based on the possibility of the cows and other livestock feeds its own production, depending on the area of agricultural land and arable land. The main parameters of the complex business of milk production are shown in Table . 5

We took milk yield of 4 thousand kg of milk per cow as the minimum average amount for local milk breeds. Share of grain crop in the area takes 46-56 % and the output feed from 1 ha of agricultural land 35-45 centners of fodder units. Land size under the complexes for the production of milk in the steppe zone should be 2,3-3 thousand hectares, forest steppe - 2 - 2,25 thousand and Polissia - 1.8-2.2 thsd ha.

In terms of major systems for the production of animal products particular importance plays the revival of forage mill , which should be the center of science-based animal feed and poultry.

Table 5. Proposed parameters for milk production of 800 cows *

Parameters	Units of measurement	Zones		
		Steppe	Forest Steppe	Polissia
Milk yield per cow	kg	4000	4000	4000
Area of agricultural lands	Thsd hectares	2,3-3,0	2,0-2,5	1,8-2,2
Share in agricultural land	%			
Arable land		85	86	74
hayfields and pastures		12	12	24
Structure of sowing areas	%			
Grans and legumes		56	50	46
Industrial crops		12	17	7
Fodder crops		30	30	35
Output of forage per 1 hectare of agricultural land	Centners fodder units	35-40	40-45	35-40
On 100 hectares of agricultural land:				
cattle	Centners	28	30	28
cows		22	24	20
Production per 100 hectares of agricultural land:				
grain		1900	1800	1300
milk		820	830	800
Share in ready to sell products	%			
milk		33,0	30,0	33,0
grain		11,0	15,0	6,0

* Source: authors calculations

4.CONCLUSIONS

Thus, optimizing the size of agricultural units and their intra- structure, rational combination of sectors and reasonable development of concentration and specialization of production contribute to resource saving in the agricultural sector of the economy. Proposed methods of selecting, building and choosing proper structure of production will allow to implement resource saving strategy based on the local possibilities without adding new difficulties to the production process. Our recommended size and specialization types may not be as profitable as raising corn for export, but if we take as

optimality criteria stability of production, resource saving and local development, then our proposals would work the best way. Recent agricultural policy direction on animal production and year to year tax exemptions for milk production confirms our incline to animal breeding with large share of grain production.

REFERENCES:

- [1] Aleksiiichuk V.M, Artykulnyy L.A., Yurchyshyn V. et al. (1999) Reform and development of agricultural production enterprises [Text]: questions and answers / Editors P.T. Sabluk - K.: IAE UAAS, 1999. - 362 p. (in Ukrainian)
- [2] Malik Mykola Io; Zinovchuk Vitalii V.; Sabluk Petro T. (2001). Basics of Agricultural Entrepreneurship Editor Malik M.Io. – Kyiv, 582 p. (in Ukrainian)
- [3] Nedava V.E., Burkat V.P., Vlasov V.I., Podoba B.E. (1984) Raising efficiency of cattle breeding, Kyiv, 176 p. (in Russian)
- [4] Pogrebniuk P.L. (1979) Intensive beef cattle production in Ukraine, Mocsow, 1979, 239 p.
- [5] Ronald Kay, William Edwards, Patricia Duffy (2011). Farm Management. McGraw-Hill Science/Engineering/Math; 7 edition, 2011. - 480 p.
- [6] Statistical Yearbook "Agriculture of Ukraine" for 2012. – Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2013. – 392 p (in Ukrainian)
- [7] Statistical Yearbook of Zhytomirskia oblast for 2012. – Zhytomir: State Statistics Service of Ukraine, 2013. – 455 p (in Ukrainian)
- [8] The concept of the State program for sustainable development of rural areas by 2020 [Cabinet of Ministers of Ukraine № 121-p from February 3th, 2010] / / Government Courier. - 2010. - March 3 (in Ukrainian)

OPTIMALIZACJA PRODUKCJI ROLNEJ NA PODSTAWIE STRATEGII OSZCZĘDZANIA ZASOBÓW

Autorzy w artykule rozpatrują konieczność opracowania i warianty strategii oszczędzania zasobów za pomocą instrumentów kooperacji i specjalizacji, które zabezpieczą konkretne wyniki realizacji optymalnej struktury produkcji rolnej. Strategia oszczędzania zasobów jak działalność jest nieprzerwaną poprawą eksploatacji zasobów produkcyjnych i krokami po stworzeniu ekonomicznego mechanizmu ich zachowania, który składa się z zasobów, kierowania, finansowania, stymulacje i tak dalej. Rozwój i doskonalenie strategii oszczędzania zasobów wymagają oceny współpracy i współdziałania dużych, średnich, małych gospodarstw na podstawie współdziałania, która włącza specjalizację. Użycie teorii koncentracji i specjalizacji daje strategię oszczędzania zasobów twardy grunt i przewagę adekwatnego planowania, wysoki poziom precyzji w możliwej do objęcia wzrokiem przyszłości, rozumienie kluczowych wskaźników efektywności, wybór najbardziej efektywnej (optymalnej) decyzji o podziale i użyciu zasobów, żeby zabezpieczyć największą objętość produkcji czy najmniejszą ilość kosztów. W owym że czasie, uważamy, że proces oszczędzania zasobów zgłasza się najbardziej liczący zasobem w systemie stabilnego rozwoju, współdziałania i współzależności, które bezpośrednio obejmują główne aspekty gospodarczej działalności na wszystkich poziomach gospodarki. Proces realizacji strategii oszczędzania zasobów rozwiązuje konflikt między oszczędzającym działaniem nowych

technologii i możliwości do adaptacji istniejącego mechanizmu ekonomicznego, i doprowadza do podwyższenia wydajności przedsiębiorstwa w przyszłości.

Słowa kluczowe: oszczędność zasobów, koncentracja, specjalizacja, optymalna wielkość, produkcja rolna

DOI:10.7862/rz.2014.hss.50

Przesłano do redakcji: czerwiec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Robert ZAJDLER¹

UWAGI KRYTYCZNE DO REGULACJI „OBLIGA GIEŁDOWEGO” JAKO SPOSOBU BUDOWANIA HURTOWEGO RYNKU GAZU ZIEMNEGO W POLSCE

Celem artykułu jest analiza prawna przyjętych rozwiązań regulacyjnych w zakresie obowiązku sprzedaży zdefiniowanych ilości gazu ziemnego wysokometanowego przez określone w ustawie podmioty na giełdach towarowych lub na rynku organizowanym przez podmiot prowadzący na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej rynek regulowany. Wymiar tego obowiązku jest znaczący. Zobowiązany podmiot powinien sprzedać gaz ziemny w ramach tego mechanizmu w ilości nie mniejszej niż 30% w 2013 r., 40% w 2014 r. i 55% w 2015 r. i w latach następnych. Brak jego realizacji grozi karą finansową do 15% przychodów z działalności prowadzonej na podstawie koncesji w poprzednim roku podatkowym. Te rozwiązania prawne rodzą wątpliwości natury konstytucyjnej, administracyjnoprawnej oraz cywilnoprawnej w zakresie dopuszczalności przyjętego sposobu regulacji stosunków umownych. Niejasność niektórych pojęć i przyjętych rozwiązań sprawia, że zakładany ich skutek może nie zostać osiągnięty, a koszty ich wprowadzenia mogą negatywnie oddziaływać na rynek i jego uczestników.

Rozważania osadzone są również w kontekście uwarunkowań rynku gazu ziemnego Unii Europejskiej oraz struktury rynku krajowego. Zaproponowany przez ustawodawcę model obrotu na rynku hurtowym jest odmienny od tego obserwowanego w innych państwach członkowskich Unii Europejskiej, co może powodować bariery w dalszym rozwoju rynku i integracji rynku krajowego z rynkiem Unii Europejskiej. W artykule zaprezentowano sugerowane rozwiązania prawne, które w ocenie autora mogą dostosować wprowadzony model do tego istniejącego w Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: gaz ziemny, liberalizacja, rynek gazu Unii Europejskiej, taryfy, oblige giełdowe, rynek hurtowy

1. WPROWADZENIE

W Polsce 11 września 2013 r. zaczęła obowiązywać nowelizacja ustawy Prawo energetyczne², która wprowadziła tzw. „obliga giełdowe” na rynku gazu ziemnego, czyli obowiązek sprzedaży zdefiniowanych ilości gazu ziemnego wysokometanowego przez określone w ustawie podmioty na giełdach towarowych³ lub na rynku organizowanym przez podmiot prowadzący na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej rynek regulowany⁴,

1 Dr Robert Zajdler, Wydział Administracji i Nauk Społecznych, Politechnika Warszawska, radca prawny - kancelaria prawna Zajdler Energy Lawyers, e-mail: info@zajdler.eu

2 Ustawa z 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (Dz. U 2012 nr 1059 jt. ze zm.). Nowelizacja wprowadzona ustawą z 26 lipca 2013 r. o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz niektórych innych ustaw (Dz. U 2013 nr 984; dalej: ustawa PE).

3 W rozumieniu art. 2 pkt 1 ustawy z 26 października 2000 r. o giełdach towarowych (Dz. U 2014 nr 197 jt.).

4 W rozumieniu art. 14 ust. ustawy z 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (Dz. U 2014 nr 94 jt.).

począwszy od dnia wejścia w życie ustawy⁵. Wymiar tego obowiązku jest znaczący. Zobowiązany podmiot powinien sprzedać gaz ziemny w ramach tego mechanizmu w ilości nie mniejszej niż 30% w 2013 r., 40% w 2014 r. i 55% w 2015 r. i w latach następnych. Brak jego realizacji jest zagrożony karą finansową do 15% przychodów z działalności prowadzonej na podstawie koncesji w poprzednim roku podatkowym.

Wprowadzenie takiego obowiązku na rynku gazu ziemnego jest unikatowym rozwiązaniem w skali Unii Europejskiej⁶ (UE), jeżeli chodzi o zaproponowany model regulacyjny, skalę nałożonego obowiązku, zakres podmiotów zobowiązanych oraz okres przewidziany na wdrożenie tych rozwiązań. Mechanizm ten istotnie ingeruje w strukturę rynku gazu ziemnego oraz w zobowiązania umowne przedsiębiorstw energetycznych⁷. Rozwiązanie to wpływa również na model rynku hurtowego gazu ziemnego w Polsce. Wymuszenie obrotu giełdowego na takim poziomie sprawia, że obrót gazem ziemnym w ramach innych form obrotu, takich jak umowy dwustronne, jest ograniczony. Ma to znaczenie w procesie integracji hurtowego rynku gazu w Polsce z rynkami innych państw członkowskich Unii Europejskiej.

Celem niniejszego artykułu będzie przyjrzenie się zaproponowanym zmianom prawnym z punktu widzenia ich znaczenia dla uczestników rynku oraz dla budowy hurtowego rynku gazu ziemnego w Polsce. Analizę osadzono w uwarunkowaniach prawnych wynikających z regulacji prawa polskiego i prawa Unii Europejskiej oraz w uwarunkowaniach ekonomicznych wynikających z obecnej struktury rynku gazu ziemnego w Polsce i w Unii Europejskiej. Stan prawny i faktyczny obowiązywał na 30 maja 2014 r.

2. ZAKRES REGULACJI

Zgodnie z art. 49b ustawy PE przedsiębiorstwo energetyczne zajmujące się obrotem paliwami gazowymi jest obowiązane sprzedawać na giełdach towarowych lub na rynku organizowanym przez podmiot prowadzący na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej rynek regulowany nie mniej niż 55% gazu ziemnego wysokometanowego wprowadzonego w danym roku do sieci przesyłowej: (1) w punktach wejścia do krajowego systemu przesyłowego na połączeniach z systemami przesyłowymi innych państw lub (2) siecią gazociągów kopalnianych, lub (3) terminalami skroplonego gazu ziemnego. Obowiązek ten został ograniczony do 30% w 2013 r. i 40% w 2014 r.⁸

Z obowiązku wyłączone są te ilości gazu ziemnego wysokometanowego, które: (1) stanowią zapasy obowiązkowe gazu ziemnego⁹, (2) odpowiadają ilości gazu ziemnego w

5 Ze względu na obecny kształt rynku hurtowego gazu ziemnego przepis umożliwiający handel na giełdzie towarowej lub na rynku regulowanym dotyczy w praktyce wyłącznie jednego podmiotu, czyli Towarowej Giełdy Energii S.A. (dalej: TGE). Dlatego też w dalszej części publikacji używane będzie ich zbiorcze określenie „giełda”.

6 Szerzej R. Zajdler, *Polski rynek hurtowy gazu ziemnego na tle rynków Unii Europejskiej*, Warszawa 2014.

7 Zgodnie z art. 3 pkt 12 ustawy z 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne, przez „przedsiębiorstwo energetyczne” rozumie się podmiot prowadzący działalność gospodarczą w zakresie: (a) wytwarzania, przetwarzania, magazynowania, przesyłania, dystrybucji paliw albo energii lub obrotu nimi albo (b) przesyłania dwutlenku węgla.

8 Zgodnie z art. 25 ustawy z 26 lipca 2013 r. o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz niektórych innych ustaw (Dz. U 2013 nr 984).

9 W rozumieniu art. 24 ustawy z 16 lutego 2007 r. o zapasach ropy naftowej, produktów naftowych

tranzycie, (3) są przeznaczane na określone potrzeby operatorów systemów gazowych (przesyłowego, dystrybucyjnego, magazynowego i LNG) czy też (4) są wykorzystywane na potrzeby własne danego przedsiębiorstwa, to jest niebędące przedmiotem sprzedaży w rozumieniu ustawy PE.

Zgodnie z art. 49b ust. 3 ustawy PE z obowiązku zwolnione są te podmioty zajmujące się obrotem gazem ziemnym z zagranicą, które w danym roku mają prawo do przepustowości na punktach wejścia do krajowego systemu przesyłowego w ilości mniejszej niż 10% całkowitej wielkości przepustowości wszystkich punktów wejścia. Wyłączone z realizacji tego obowiązku są również te podmioty, które dostarczają gaz ziemny z zagranicy, nie wykorzystując w tym celu krajowego systemu przesyłowego, tylko na przykład system dystrybucyjny lub gazociągi bezpośrednie.

Nie podlegają zwolnieniu z tego obowiązku przedsiębiorstwa energetyczne zajmujące się obrotem gazem ziemnym z zagranicą wchodzące w skład grupy kapitałowej¹⁰, jeżeli łączna wielkość przepustowości w punktach wejścia do krajowego systemu przesyłowego, do których przedsiębiorstwo to ma prawo, jest większa niż 10% sumy przepustowości wszystkich punktów wejścia. Oznacza to, że obowiązek wypełniania obliwa giełdowego nałożony jest na wszystkich przedsiębiorców, którzy są kontrolowani w rozumieniu tej ustawy w sposób bezpośredni lub pośredni przez jednego przedsiębiorcę.

Brak wypełnienia tego obowiązku przez podmioty zobowiązane skutkuje nałożeniem na przedsiębiorstwo kary pieniężnej w wysokości do 15% rocznego przychodu przedsiębiorstwa z działalności objętej koncesją, wymierzonej na podstawie decyzji Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki (URE), zgodnie z art. 56 pkt 32 ustawy PE.

Zgodnie z uzasadnieniem do projektu ustawy¹¹ wprowadzony obowiązek ma prowadzić do utworzenia hurtowego rynku gazu ziemnego, gdzie podmioty sprzedające gaz ziemny z zagranicy oraz wydobywające go ze złóż krajowych będą go oferowały wszystkim zainteresowanym podmiotom na niedyskryminacyjnych zasadach. Dzięki udostępnieniu gazu na giełdach towarowych odbiorcy będą mieli możliwość skorzystania z prawa do zmiany sprzedawcy, zagwarantowanego w art. 4j ust. 1 ustawy PE. Jednocześnie odbiorca, który nie będzie korzystał z prawa do zmiany sprzedawcy, będzie mógł być obsługiwany przez dotychczasowego dostawcę. Dodatkowo, biorąc pod uwagę potrzebę promowania zmiany struktury rynku gazu, z przedmiotowego obowiązku zwolniono podmioty, które sprowadzają gaz ziemny do Polski w niewielkiej skali, to jest mają prawo do przepustowości w punktach wejścia w wielkości mniejszej niż 10% sumy przepustowości wszystkich tych punktów.

Tak ukształtowany obowiązek prawny rodzi wiele wątpliwości natury prawnej i ekonomicznej. Od strony prawnej dotyczą one kompletności prawnej tych rozwiązań oraz ich zgodności z Konstytucją RP. Od strony ekonomicznej zaś dotyczą one zasadności zastosowanego modelu regulacji w kontekście istniejącej struktury rynku krajowego i rynku Unii Europejskiej oraz kierunków ich zmian.

i gazu ziemnego oraz zasadach postępowania w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa paliwowego państwa i zakłóceń na rynku naftowym (Dz. U 2012 poz. 1190).

¹⁰ W rozumieniu art. 4 pkt. 14 ustawy z 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz. U 2007 nr 50 poz. 331).

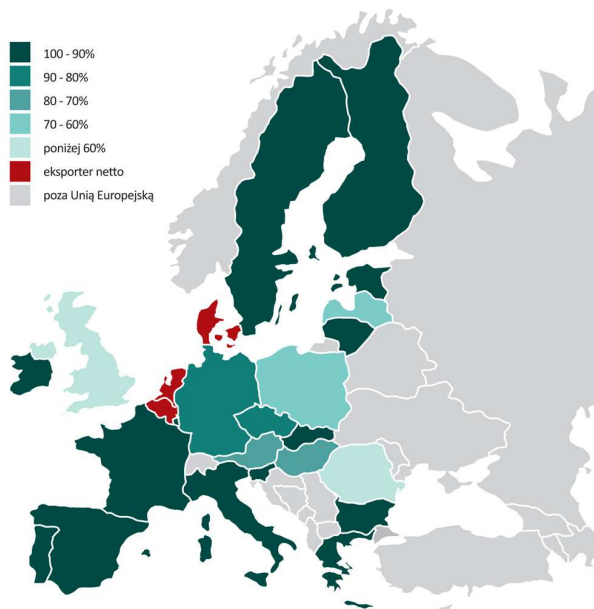
¹¹ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz niektórych innych ustaw, druk nr 946, www.sejm.gov.pl.

3. UWARUNKOWANIA GOSPODARCZE

Polska zużywa rocznie około 15,4 mld m³ gazu ziemnego (2012 r.)¹², co plasuje ją jako 8 największego konsumenta w UE. Równocześnie jest ona silnie uzależniona od dostaw tego towaru z zagranicy. Import i nabycie wewnątrzspółnotowe gazu ziemnego stanowią 74% konsumowanego towaru. Dodatkowo, Polska nie ma zdywersyfikowanej struktury dostaw gazu ziemnego, gdyż 79,6% wolumenu dostaw gazu z zagranicy pochodzi z Rosji, co oznacza, że kraj ten dostarcza 58% konsumowanego w Polsce gazu ziemnego¹³.

Taka struktura rynku jest specyficzna na tle innych państw członkowskich UE. Z jednej strony poziom zależności od importu gazu ziemnego z zagranicy jest korzystny dla Polski, gdyż większość innych państw członkowskich UE jest w większym zakresie zależna od dostaw z zagranicy. W korzystniejszej sytuacji są tylko państwa eksporterzy (Holandia i Dania) oraz Rumunia (rys. 1).

Rys. 1. Poziom zależności od importu gazu państw europejskich w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostat.

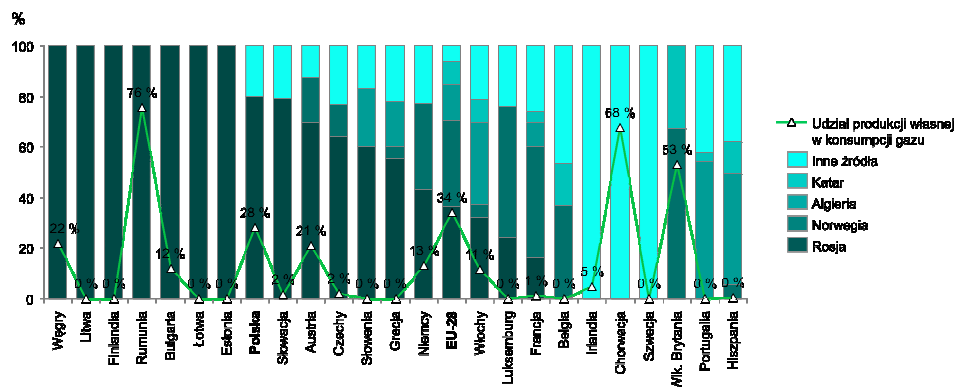
Ważna jest jednak również struktura dostaw z zagranicy, czyli zależność od jednego lub kilku kierunków i źródeł dostaw gazu ziemnego. Jak wynika z rysunku 2, różna jest charakterystyka państw członkowskich UE w tym zakresie. Niecała połowa państw ma co najmniej trzy kierunki dostaw. Wśród tych, które mają jeden lub dwa, znacząca jest produkcja krajowa (Rumunia, Chorwacja, Wielka Brytania). Przeważają jednak państwa, które mają co najmniej dwa źródła i kierunki dostaw. Na tym tle poziom dywersyfikacji

12 Dane Polskiego Górnictwa Naftowego i Gazownictwa (PGNiG).

13 Odbywa się to w ramach długoterminowego kontraktu na zakup gazu z Rosji, tak zwanego kontraktu jamalskiego.

Polski jest mniej korzystny niż większości innych państw Unii Europejskiej.

Rys. 2. Poziom dywersyfikacji źródeł i kierunków dostaw w UE

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurogas.

Działania podejmowane w tym zakresie przez Polskę mają na celu zmianę takiego modelu zależności. Dokumentem programowym w tym obszarze jest między innymi *Polityka energetyczna Polski do 2030 r.*, w której dąży się do zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego kraju, zakładając konieczność dywersyfikacji¹⁴. Cel ten ma być osiągnięty poprzez zwiększenie poziomu wydobycia krajowego gazu ziemnego (zarówno ze źródeł konwencjonalnych, jak i niekonwencjonalnych), co ma podwyższyć poziom samowystarczalności, rozwój alternatywnych źródeł i kierunków dostaw, między innymi poprzez inwestycje w terminal LNG w Świnoujściu, rozbudowę połączeń wzajemnych (interkonektorów) z innymi państwami członkowskimi Unii Europejskiej (zarówno poprzez tworzenie nowych połączeń, rozbudowę istniejących, jak i umożliwienie tak zwanego fizycznego rewersu na połączeniach, na których rewers miał dotychczas charakter wirtualny). W zakresie regulacyjnym wprowadzono między innymi wymagania prawne co do maksymalnego udziału gazu ziemnego importowanego z jednego kraju pochodzenia w stosunku do całkowitej wielkości gazu importowanego w danym roku¹⁵. Poziom ten nie może być wyższy w 2014 r. niż 70%, a w latach 2015–2020 – 59%, w latach 2019–2020 zaś ma osiągnąć poziom 49%. Oznacza to konieczność podjęcia działań przez importera w kierunku dywersyfikacji źródeł dostaw gazu ziemnego. Zgodnie z tą regulacją nie dotyczy ona gazu ziemnego wydobywanego w państwach członkowskich UE. Celem ustawodawcy było zatem wymuszenie dywersyfikacji dostaw gazu na poziomie faktycznego pozyskania surowca, a nie jedynie państwa jego umownego nabycia. Mimo że taki zakres obowiązków nałożony na podmiot dostarczający gaz do Polski rodzi określonego rodzaju trudności, związane między innymi z udowodnieniem źródła pochodzenia gazu ziemnego, co może być trudne, na przykład w sytuacji nabycia go na giełdzie za granicą, stanowi to o intencji ustawodawcy do

14 Załącznik do Uchwały nr 202/2009 Rady Ministrów z 10 listopada 2009 r. *Polityka energetyczna Polski do 2030 r.*, s. 11–12.

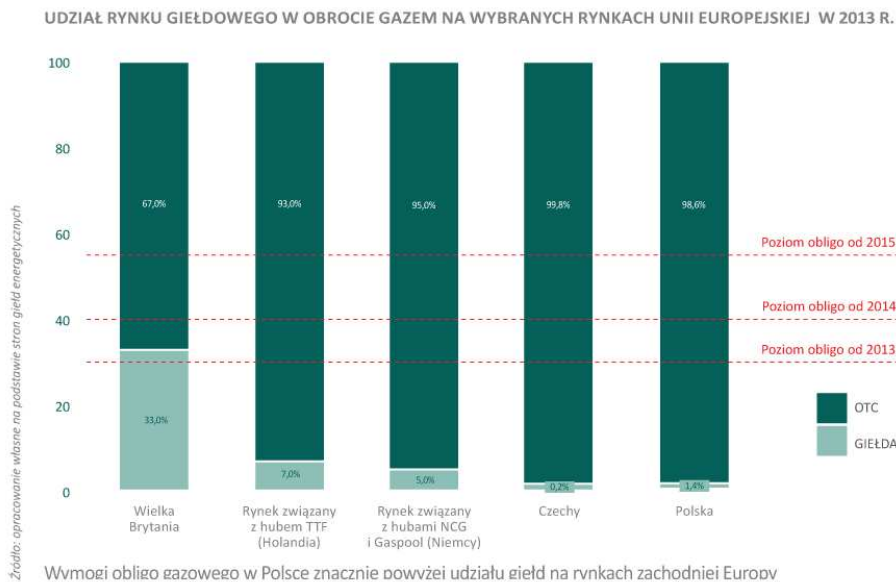
15 Rozporządzenia Rady Ministrów z 24 października 2000 r. w sprawie minimalnego poziomu dywersyfikacji dostaw gazu z zagranicy, gdyż wpływa ono również na kierunki dywersyfikacji (Dz. U 2000 nr 95 poz. 1042).

zapewnienia większej dywersyfikacji źródeł i kierunków dostaw.

Oprócz źródeł i kierunków pozyskania gazu ziemnego, ważna jest również struktura jego sprzedaży w kraju. Rynek sprzedaży hurtowej gazu w 2012 r. był zdominowany przez jeden podmiot, spółkę PGNiG, która miała około 96% udziału w rynku¹⁶. Podobnie na rynku detalicznym, gdzie w 2012 r. PGNiG miało udział w rynku w wysokości prawie 95%¹⁷. Pozostały obrót gazem był rozproszony między wiele małych, konkurujących ze sobą spółek gazowych¹⁸. Charakterystyka ta ma znaczenie dla zaproponowanego modelu regulacyjnego obliga giełdowego.

Dotychczasowy model obrotu hurtowego i detalicznego w Polsce oparty był przede wszystkim na umowach dwustronnych z odbiorcami, gdzie obrót giełdowy stanowił niewielki fragment rynku. Zobowiązania umowne z kontraktów importowych (kontrakt jamalski i w przyszłości kontrakt katarski) były i mogły być przenoszone na odbiorców z rynku hurtowego lub detalicznego. Nowy model rynku ingeruje w te zobowiązania umowne, przenosząc te ryzyka i koszty na rynek giełdowy.

Rys. 3. Porównanie rynku hurtowego w wybranych państwach UE w 2013 r.

Źródło: R. Zajdler, *Polski rynek hurtowy gazu ziemnego na tle rynków Unii Europejskiej*, Warszawa 2014, s. 33.

Taki model obrotu na rynku hurtowym jest odmienny od obserwowanego w innych

¹⁶ Raport Krajowy Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki za 2013 r., Warszawa lipiec 2013 r., www.ure.gov.pl/download/1/6634/Raport2013.pdf, s. 65 (dostęp: 29.05.2014).

¹⁷ *Ibidem*, s. 65. Należy jednak zauważyć, że ta statystyka nie uwzględnia zakupu dokonywanego przez samych odbiorców końcowych poza granicami Polski i sprowadzania gazu ziemnego na potrzeby własne. Skala tego zjawiska może zmniejszać znacząco udział PGNiG w rynku detalicznym gazu. Brak jednak w tym zakresie danych statystycznych.

¹⁸ Taka struktura rynku nie uległa znaczącym zmianom w kolejnych latach. Szerzej: R. Zajdler, *Polski rynek*, Warszawa 2014, s. 22.

państwach członkowskich Unii Europejskiej. Tam obrót hurtowy odbywa się w przeważającej mierze w ramach umów bilateralnych (OTC, *over-the-counter*), w których strony ustalają warunki łączącej je umowy dostawy. Obrót giełdowy, to jest w ramach transakcji anonimowych i o zestandaryzowanej charakterystyce, odbywających się za pośrednictwem giełdy, stanowi znacząco mniejszy wolumen obrotu.

Przewaga umów bilateralnych nad obrotem giełdowym w UE wynika z istotnej charakterystyki tych instrumentów i związanych z tym możliwości dostosowania ich do potrzeb rynku. Umowy bilateralne dają możliwość ustalenia ich warunków indywidualnie przez strony umowy, szczególnie wyceny paliwa na podstawie wynegocjowanej formuły cenowej. Zmniejsza to ryzyko, dając szansę na wprowadzenie zapisów zwiększających elastyczność umowy oraz na przykład dostosowanie dostaw do własnego cyklu produkcyjnego odbiorcy. Rynek giełdowy jest najprawdopodobniej lepszą platformą dla obrotu międzynarodowego poprzez funkcjonowanie na nim tak zwanych aukcji *implicit*, na których kupuje się zarówno gaz ziemny, jak i zdolność przesyłową. Obrót zestandaryzowanymi produktami daje większe pole do zysku spekulacyjnego. Duża oferta różnorodnych produktów giełdowych może zaspokoić oczekiwania rynku, wymaga jednak budowania własnej pozycji poprzez różne instrumenty giełdowe, co może zwiększać ryzyko i koszty. Dlatego też obrót giełdowy na rynkach UE stanowi raczej uzupełnienie pozycji kontraktowych niż główny mechanizm obrotu¹⁹.

Widać to wyraźnie na przykładach kilku państw UE, które mają znacząco rozwinięte rynki hurtowe gazu ziemnego. W Niemczech, gdzie trzy największe spółki odpowiadają zaledwie za 28,5%²⁰ (2012 r.) dostaw gazu dla odbiorcy końcowego, obrót giełdowy wynosi zaledwie 5% (2013 r.) krajowego obrotu gazem. W Holandii udział ten wyniósł w 2013 r. jedynie 7%. Pozostałe umowy w tych dwóch państwach realizowane są na podstawie kontraktów OTC, których wolumen niejednokrotnie znacznie przewyższa krajową konsumpcję. Niektóre rynki krajowe państw UE opierają się niemal wyłącznie na tych kontraktach, czego przykładem jest Hiszpania, gdzie ich wolumen przewyższa krajową konsumpcję o 25%, a udział trzech największych przedsiębiorstw wynosi zaledwie 47%. Podobnie funkcjonują rynki Europy Środkowo-Wschodniej. W Czechach udział największej spółki wyniósł 41,5%, a trzy największe przedsiębiorstwa dostarczały 56% gazu²¹. Udział obrotu giełdowego na rynku brytyjskim wyniósł 33% w 2013 r., ale rynek ten charakteryzuje się wysokim udziałem produkcji własnej oraz dużą dywersyfikacją źródeł i kierunków dostaw.

Poziom obliga giełdowego w Polsce na sztywnym poziomie 40% w 2014 r. i 55% w latach następnych jest znacząco wyższy od nawet tak rozwiniętego rynku hurtowego jak rynek brytyjski. Dodatkowo, Polska nie ma tak zdywersyfikowanej struktury dostaw gazu ziemnego jak Wielka Brytania, która otrzymuje gaz ziemny zarówno poprzez gazociągi importowe z Norwegii, dostawy wewnątrzspółnotowe z UE, terminale LNG umożliwiające dostawy z innych państw na świecie i przez wydobywanie krajowe. Rynek Polski jest zamknięty i zdominowany przez jeden podmiot, co czyni poziom obliga giełdowego na zaproponowanym poziomie sztucznym²².

19 Szerzej R. Zajdler, *Polski rynek...*, s. 33–41.

20 Brak danych za 2013 r.

21 Analiza własna na podstawie BP Statistical Review 2013.

22 R. Zajdler *Polski rynek...*, s. 33–41; Szerzej: idem, *Perspektywy rozwoju formuł cenowych w kontraktach długoterminowych na dostawy gazu ziemnego oraz ich znaczenie dla stworzenia w*

Odmienność modelu rynku hurtowego w Polsce i w innych państwach Unii Europejskiej widoczna jest również w tempie wprowadzania tych zmian. Od powstania dzisiejszej UE podejmowane były działania mające na celu zwiększenie wpływu samej Unii na rozwój krajowych rynków gazu ziemnego. Dążenia państw członkowskich do samodzielnego decydowania o kierunkach rozwoju tego sektora sprawiły, że do końca lat dziewięćdziesiątych XX w. brakowało jednolitych reguł prawnych dotyczących liberalizacji rynku gazu i wprowadzenia na nim zasad konkurencji. Działania regulacyjne dzisiejszej UE koncentrowały się na zwiększeniu wpływu na regulacje krajowe dotyczące – poprzez wzmocnienie polityki ochrony środowiska, polityki konkurencji – regulacji w zakresie bezpieczeństwa dostaw czy też swobód rynku wewnętrznego. Podstawy do budowania jednolitego rynku gazu ziemnego dały dopiero uregulowania od lat dziewięćdziesiątych XX w., które wprowadziły pierwszy pakiet liberalizacyjny rynku gazu ziemnego²³. Istotny rozwój tego rynku to jednak uregulowania wprowadzone w 2009 r., tworzące tak zwany trzeci pakiet liberalizacyjny²⁴. Mimo tych uwarunkowań, proces budowania hurtowego rynku gazu ziemnego w państwach UE trwał ponad dwie dekady. Był on wynikiem współpracy instytucji regulujących rynek z przedsiębiorstwami na nim działającymi dążącej do tego, aby wprowadzanie nowych mechanizmów nie generowało powstania tak zwanych kosztów osieroconych. Zmiany miały na celu ewolucyjne dochodzenie do nowego modelu rynku.

Regulacja art. 49b ustawy PE, wprowadzająca obbligo giełdowe na rynku gazu ziemnego, wpisuje się w działania regulacyjne mające na celu zmianę struktury krajowego rynku gazu ziemnego i zwiększenia na nim poziomu konkurencji. Konieczność dokonywania takich działań wynika z implementacji regulacji prawa UE dotyczących liberalizacji rynku gazu ziemnego oraz likwidacji taryf dla odbiorców końcowych. Mają one na celu integrację w ramach powiązań regionalnych, a docelowo stworzenie jednolitego rynku gazu w Unii Europejskiej²⁵. Rynek taki ma dawać odpowiednie sygnały cenowe i popytowe, a tym samym wpływać na kształt rynku detalicznego. Cel ten jest jednak osiągnięty w różny sposób przez poszczególne państwa członkowskie. Najczęstszym rozwiązaniem jest dążenie do połączenia rynków krajowych w rynek regionalny, zarówno poprzez inwestycje w infrastrukturę, jak i zapewnienie funkcjonowania giełd gazu o zasięgu szerszym niż krajowy²⁶. Giełdy gazu tworzą natomiast cenę referencyjną gazu ziemnego oraz zapewniają ofertę produktową dostosowaną do potrzeb rynku. Znoszone są regulacje administracyjnie w kierunku

Polsce hubu gazowego dla państw Europy Środkowo-Wschodniej, Warszawa 2012, s. 76–101.

23 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 98/30/WE z 22 czerwca 1998 r. *dotycząca wspólnych zasad w odniesieniu do rynku wewnętrznego gazu ziemnego* (Dz. U L 204 z 21/07/1998, s. 1–12).

24 W zakresie liberalizacji rynku gazu ziemnego znaczenie mają: dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/73/WE z 13 lipca 2009 r. *dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego i uchylająca dyrektywę 2003/55/WE* (Dz. U L 211 z 14/08/2009, s. 94–136), rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 715/2009 z 13 lipca 2009 r. *w sprawie warunków dostępu do sieci przesyłowych gazu ziemnego i uchylające rozporządzenie (WE) nr 1775/2005* (Dz. U L 211 z 14/08/2009, s. 36–54).

25 R. Zajdler, *Legal Aspects of Electricity and Gas Interconnectors with Third Countries*, [w:] *EU Energy Law, Legal constraints with the implementation of Third Liberalisation Package*, red. Robert Zajdler [Cambridge 2012, s. 157].

26 R. Zajdler, *Polski rynek hurtowy...*, s. 32.

wzmocnienia mechanizmów rynkowych. W tym kontekście zmiana wprowadzona w regulacjach prawa krajowego nie jest dostosowana do funkcjonującego już w innych państwach UE modelu hurtowego rynku gazu ziemnego, gdzie obrót hurtowy odbywa się przede wszystkim w ramach umów dwustronnych, a giełda stanowi uzupełnienie rynku. Jeśli wziąć pod uwagę liczbę podmiotów zobowiązanych, tworzona przez rynek cena giełdowa może nie być uznana przez rynek za cenę referencyjną.

4. DOPUSZCZALNOŚCI NAŁOŻENIA OBOWIĄZKU

Zgodnie z art. 487 § 2 k.c.²⁷ sprzedaż jest umową konsensualną, odpłatną, wzajemną. Jest ona również umową zobowiązującą, choć może wywoływać równocześnie skutki rozporządzające (art. 155 k.c., 510 k.c., 1052 k.c.)²⁸. Z taką też umową mamy do czynienia w art. 49b ustawy PE. Odnosząc zatem te wymagania ustawy kodeksu cywilnego do regulacji art. 49b ustawy PE, należy zauważyć, że zawarcie tej umowy wymaga zgodnej woli obu stron umowy – sprzedającego i kupującego. To zaś oznacza, że nałożenie na jeden podmiot, tak jak w art. 49b ust. 1 ustawy PE, obowiązku zawarcia umowy sprzedaży poprzez giełdę stoi w sprzeczności z samą istotą sprzedaży. Konkluzja ta oznacza, że nie jest możliwe nałożenie obowiązku zawarcia umowy sprzedaży tylko na jeden z podmiotów, nawet na rynku częściowo regulowanym. Prawne, jak i faktyczne uzasadnienie mogłoby znaleźć wprowadzenie obowiązku złożenia oferty sprzedaży o określonym kształcie i w sprecyzowanych warunkach. Oferta taka odpowiadałaby jednak wymaganiom art 66 i n. k.c. W analizowanym stanie prawnym ustawodawca zobowiązał sprzedającego w praktyce do znalezienia kupującego na oferowany przez niego towar. Nałożenie takiego obowiązku na sprzedającego do poniesienia ryzyka związanego ze znalezieniem kupującego nie ma uzasadnienia prawnego.

W prawie cywilnym dopuszczalne są sytuacje, w których orzeczenie sądu zastępuje złożenie oświadczenia przez jedną ze stron umowy, na przykład umowy sprzedaży. Dotyczy to jednak sytuacji, w których strony zawarły już umowę przedwstępną o określonej treści i formie, co oznaczało wolę zawarcia umowy. Wówczas pierwszym krokiem było wyrażenie przez obie strony woli zawarcia umowy sprzedaży. Co więcej, mowa tu o obowiązku złożenia oświadczenia woli o określonej treści, a nie zawarciu samej umowy. Zatem złożenie oświadczenia woli może być przedmiotem obowiązku prawnego, który może wynikać z różnych wcześniej zaistniałych zdarzeń prawnych (źródeł obowiązku złożenia oświadczenia woli), z których najważniejszym jest umowa przedwstępna, umowa zobowiązująca do dokonania rozporządzenia (art. 155 k.c. i art. 510 k.c.), przyrzeczenie publiczne (art. 919 k.c.). Zastępowanie oświadczenia woli jednej ze stron umowy decyzją właściwego organu sądowego odbywa się zatem w sytuacji istnienia domniemania woli zawarcia umowy ostatecznej. Taka sytuacja nie zachodzi jednak w analizowanej regulacji art. 49b ustawy PE, gdyż kupujący gaz ziemny ma pełną swobodę dokonania zakupu zarówno na giełdzie, jak i poza nią.

Również regulacje prawa administracyjnego dopuszczają wydanie decyzji kształtującej stosunek umowny między stronami. Zgodnie z art. 8 ust. 1 ustawy PE w sprawach spornych dotyczących odmowy zawarcia wymienionych enumeratywnie umów zawieranych na rynku energii, takich jak umowy o przyłączenie do sieci, umowy

²⁷ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U 2014 nr 121 jt.).

²⁸ Por. G. Bieniek, Ciepla H., Dmowski S. i in., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, Warszawa 2011.

sprzedaży czy też umowy kompleksowe, rozstrzyga Prezes URE na wniosek strony. Pozwala to Prezesowi URE ukształtować stosunek umowny w wyniku decyzji administracyjnej. Wymagane jest jednak wcześniejsze współdziałanie obu stron, czyli wola zawarcia umowy, niemożność uzgodnienia jej warunków oraz wniosek jednej z nich o rozstrzygnięcie sporu. Odbywa się to jednak w ramach umów zawieranych na rynku regulowanym i kontrolowanym przez Prezesa URE, który zgodnie z art. 23 ust. 1 ustawy PE ma za zadanie równoważenie interesów przedsiębiorstw energetycznych i odbiorców paliw i energii. Dodatkowo od decyzji Prezesa URE jest możliwość odwołania do sądu powszechnego.

Nałożenie obowiązku, o którym mowa w art. 49b ustawy PE, stanowić może od strony prawnej obowiązek niemożliwy do wykonania. Niemożność wykonania polega zarówno na obowiązku znalezienia kupującego, który zgodzi się nabyć gaz ziemny za pośrednictwem giełdy, ponosząc wynikające z tego ryzyko, koszty i opłaty. Obowiązek taki nie wynika z cywilistycznej konstrukcji umowy sprzedaży. W tym zaś zakresie zarówno sądy powszechne i administracyjne, jak i sam Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie zajmowały stanowisko, zgodnie z którym nakładanie takich obowiązków przez ustawodawcę jest co najmniej niedopuszczalne i niezgodne z obowiązującą Konstytucją RP.

Ustawodawca na etapie tworzenia prawa nie może nakładać takiego obowiązku²⁹. Jak zauważył Trybunał Konstytucyjny (wyrok z 13 marca 2007 r., sygn. akt K8/07): „[...] należy zaznaczyć, że ustawodawca nie może nakładać na adresatów prawa obowiązków niemożliwych do wykonania. Zasada *impossibile nulla obligatio est* powinna być także dla ustawodawcy ważną dyrektywą w procesie stanowienia prawa”.

Również wykładnia prawa na etapie jego stosowania nie może prowadzić do nałożenia na podmiot obowiązków niemożliwych do wykonania³⁰. W wyrokach Naczelnego Sądu Administracyjnego (NSA) wyrażona jest teza, że nie można dokonywać wykładni prawa, której rezultat prowadziłby do nałożenia na podmiot obowiązków niemożliwych do wykonania³¹. Takie działanie prowadzi wprost do naruszenia wyrażonej w art. 2 Konstytucji zasady zaufania do państwa i prawa. Prawo nie może, zgodnie z zasadą *impossibilia nulla obligatio*, nakładać na obywateli obowiązków niemożliwych do spełnienia. Trybunał Konstytucyjny w swym orzecznictwie przyjął, że nie ogranicza on zakresu oddziaływania zasady ochrony zaufania wyłącznie do procesu stanowienia prawa, gdyż wyraźnie akcentuje potrzebę ochrony zaufania obywateli również w procesie stosowania prawa. Trybunał Konstytucyjny ustalił, że ochronie konstytucyjnej podlega nie tylko zaufanie obywateli „[...] do litery prawa, ale przede wszystkim do sposobu jego interpretacji przyjmowanej w praktyce stosowania prawa przez organy państwa”³².

Stanowienie i stosowanie prawa nie może być bowiem pułapką dla obywateli³³. Takie bowiem normy prawne stanowić mogą naruszenie konstytucyjnej zasady zaufania

29 Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 13 marca 2007 r., sygn. akt K8/07.

30 Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 23 kwietnia 2013 r., sygn. akt II GSK 51/2012.

31 Por. wyrok NSA z 23 kwietnia 2013 r., sygn. akt II GSK 51/2012.

32 Por. E. Morawska, *Klauzula państwa prawnego w Konstytucji RP na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, Dom Organizatora, Toruń 2003, s. 349. Także wyroki TK z 27 listopada 2007 r. U. 11/97, OTK ZU Nr 5–6 (14–15)/1997, s. 475 oraz z 9 października 2001 r. SK 8/2000, OTK ZU Nr 7 (45)/2001, s. 1035.

33 Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 29 listopada 2006 r.; sygn. akt SK 51/06.

obywateli do państwa i prawa. Nie mogą zatem ani organy administracji, ani sądy dokonywać wykładni przepisów prawa, która prowadziłaby do nałożenia obowiązków niemożliwych do wykonania. Takim obowiązkiem niemożliwym do wykonania mogłoby być w praktyce wykonanie obliża giełdowego na poziomie 30% w 2013 r. ze względu na to, że regulacje umożliwiające w praktyce obrót gazem ziemnym na giełdzie wprowadzono dopiero w grudniu 2013 r. Sprzedający miał niewiele czasu na spełnienie wolumenowo obowiązku przypadającego na okres od wejścia w życie ustawy (11 września 2013 r.) aż do końca 2013 r. Biorąc pod uwagę skalę obowiązku, krótki okres realizacji, konieczność uregulowania w odmienny sposób od dotychczasowych umów dostawy, regulacja ta budzi wątpliwości konstytucyjne.

Na tym tle powstaje wątpliwość co do zakresu uprawnień Prezesa URE. Gdyby doszło do nałożenia kary na sprzedawcę z tytułu braku realizacji obowiązku, istotne będą argumenty mogące podważyć nie tyle brzmienie samego przepisu, ale prawidłowość dokonanej przez Prezesa URE wykładni i zastosowanie omawianej normy. Literalne brzmienie art. 49b ust. 1 ustawy PE jak i art. 56 ust. 1 pkt 32 ustawy PE wskazuje na obligatoryjny charakter kary, jaką Prezes URE zobowiązany jest nałożyć na przedsiębiorcę, który obiektywnie nie wywiązał się z obliża giełdowego. Odpowiedzialność na podstawie tej normy ma charakter obiektywny i nie jest konieczne wykazanie umyślnej albo nieumyślnej winy ukaranego podmiotu³⁴. Oznaczałoby to, że nawet przy uznaniu wadliwości powołanych przepisów Prezes URE, nakładając karę, nie dopuszcza się naruszenia jakichkolwiek przepisów, gdyż realizuje nałożony na niego obowiązek ustawowy. Prezes URE ma możliwość nienałożenia kary albo jej odpowiedniego miarkowania w ramach okoliczności konkretnej sprawy.

5. ZASADY LICZENIA PRZEPUSTOWOŚCI

Zgodnie z art. 49b ust. 3 ustawy PE obliż giełdowe zostało nałożone jedynie na tych uczestników rynku, którzy mają w danym roku prawo do przepustowości na punktach wejścia do krajowego systemu przesyłowego w wielkości nie mniejszej niż 10% całkowitej wielkości przepustowości wszystkich punktów wejścia. *Ratio legis* tego wyłączenia, zgodnie z uzasadnieniem do projektu ustawy, to „potrzeba promowania zmian struktury rynku gazu”. Zatem z przedmiotowego obowiązku zwolniono „podmioty, które sprowadzają gaz ziemny do Polski w niewielkiej skali”. Za taką niewielką skalę uznano posiadanie prawa do przepustowości w wielkości mniejszej niż 10% sumy przepustowości wszystkich tych punktów³⁵.

Na wstępie należałoby zdefiniować, o jaką przepustowość chodzi ustawodawcy. Zgodnie z Instrukcją Ruchu i Eksploatacji Sieci Przesyłowej spółki Gaz-System (dalej: IRIESP)³⁶, operatora systemu przesyłowego, zdefiniowanych jest kilka rodzajów przepustowości: techniczna, umowna, warunkowa czy też zarezerwowana. Największa nominalnie jest przepustowość techniczna, definiowana jako maksymalna ciągła przepustowość systemu przesyłowego, w której ramach operator systemu przesyłowego

34 Por. wyrok Sądu Najwyższego z 1 czerwca 2010 r., sygn. akt III SK 5/2010, czy wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 10 października 2012 r., sygn. akt VI ACa 398/2012.

35 Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz niektórych innych ustaw, druk nr 946, www.sejm.gov.pl.

36 Wersja nr 023 z listopada 2013 r., www.gaz-system.pl. Podobne rozwiązania są również w IRIESP dotyczącym funkcjonowania SGT Jamał.

może świadczyć usługi przesyłania paliwa gazowego. Przez przepustowość umowną zaś rozumie się określoną na podstawie umowy przesyłowej przepustowość, do której uprawniony jest użytkownik systemu³⁷. Przepustowość warunkowa to taka, która jest udzielana na zasadach ciągłych użytkownikowi systemu w fizycznym punkcie wyjścia, pod warunkiem uzyskania przez niego odpowiedniego przydziału przepustowości na zasadach ciągłych w fizycznym punkcie wejścia, z którego zasilanie jest niezbędne dla zapewnienia dostarczania paliwa gazowego do danego fizycznego punktu wyjścia. Natomiast przepustowość zarezerwowana to taka część technicznej przepustowości systemu przesyłowego, która jest zarezerwowana przez operatora tego systemu w związku z podpisanymi umowami.

Ustawodawca nie zdefiniował w art. 49b ust. 3 ustawy PE, o jaką przepustowość chodzi. Punktem odniesienia może być zarówno przepustowość techniczna, umowna, jak i zarezerwowana. Przepustowość techniczna oznacza całkowite możliwości danego połączenia. Zarówno przepustowość umowna, jak i zarezerwowana są częścią tej przepustowości. Wydaje się, że podstawą obliczenia powinna być taka wielkość przepustowości, która jest udostępniana rynkowi na cele handlowe, zatem powinna to być przepustowość umowna.

Podobnie brak jasności, jak liczyć posiadaną przez przedsiębiorstwo zobowiązane przepustowość. W tym wypadku powinna być brana pod uwagę również przepustowość umowna. Świadczyć o tym może pkt 7.4 IRIESP, zgodnie z którym „o udostępnienie przepustowości może się ubiegać jedynie Użytkownik Systemu, z którym została zawarta umowa przesyłowa. Załącznikiem do umowy przesyłowej są przydziały przepustowości i zdolności (PP/PZ) zawierane w formie pisemnej, lub w formie elektronicznej”. Oznacza to, że podstawą rozliczeń między użytkownikiem systemu a operatorem systemu przesyłowego jest umowa określająca przydziały przepustowości. Również literalne brzmienie przepisu art. 49b ustawy PE zakłada, że nie ma znaczenia faktyczne wykorzystanie tej przepustowości, a jedynie zarezerwowane prawo do przepustowości.

Przepustowość umowna jest przydzielana w różnym zakresie zainteresowanym podmiotom. Zgodnie z punktem 7.1.11 IRIESP przepustowość jest przydzielana przez operatora systemu przesyłowego na okresy: roczne, kwartalne, miesięczne, jednej doby gazowej. Jest ona przydzielana odrębnie dla: przepustowości na zasadach ciągłych, przepustowości rewersowej na zasadach ciągłych, przepustowości warunkowej na zasadach ciągłych, przepustowości na zasadach przerywanych, przepustowości rewersowej na zasadach przerywanych. Przepis art. 49b ustawy PE nie ogranicza sposobu liczenia przepustowości, zatem należy przyjąć, że każdy z tych rodzajów przepustowości jest liczony na potrzeby tego przepisu w wartościach nominalnych. Nabycie w danym punkcie wejścia przepustowości na zasadach ciągłych przez podmiot, który miał wcześniej taką przepustowość na zasadach przerywanych, nie oznacza, że podmiot ten musi rezygnować z przepustowości na zasadach przerywanych (zob. pkt 7.2.3 IRIESP). Może to oznaczać, że taką samą fizyczną wielkość przepustowości będzie się liczyć podwójnie ze względu na sposób możliwego jej wykorzystania.

Przy obecnej strukturze rynku te wątpliwości nie mają większego praktycznego znaczenia, gdyż jest jeden podmiot – PGNiG S.A. – mający przepustowości w wielkości

37 Rozumianą jako maksymalna godzinowa ilość paliwa gazowego wyrażona w jednostkach objętości w warunkach normalnych, która może być przekazana do przesłania w fizycznym punkcie wejścia do systemu przesyłowego.

przekraczającej 10% sumy przepustowości punktów wejścia do krajowego systemu przesyłowego, niezależnie od sposobu jej kalkulacji. Jednakże w momencie osiągnięcia tego poziomu przez większą liczbę podmiotów takie rozróżnienie może mieć znaczenie, co może wymagać doprecyzowania tego przepisu.

6. REGULACJE W ZAKRESIE TARYFOWANIA

Na rynku konkurencyjnym oferenci zabiegają o klientów kilkoma determinantami, w tym ceną. Obecne regulacje prawa energetycznego nie pozwalają spółkom gazowym na swobodne ustalanie cen dla odbiorcy końcowego. Ceny gazu ziemnego zarówno dla przedsiębiorstw, jak i dla odbiorców socjalno-bytowych oparte są na taryfach, które muszą zostać zatwierdzone przez Prezesa URE.

Obecnie taryfy funkcjonują na wielu rynkach UE, ale nie obejmują one swoim zasięgiem wszystkich odbiorców, jak dzieje się to wciąż w Polsce. Najczęściej spotykane jest funkcjonowanie regulowanych cen dla gospodarstw domowych i dla małego biznesu. Istnieją jednak rynki, na których taryfy zostały całkowicie zniesione (z pominięciem taryf socjalnych dla odbiorców wrażliwych). Należą do nich w szczególności Niemcy i Czechy. Funkcjonowanie taryf dla przedsiębiorców jest rzadkością. Regulowane ceny dla przedsiębiorstw występują – oprócz Polski – jeszcze we Francji, Rumuni, Bułgarii i na Łotwie. Mają one jednak mniejsze znaczenie³⁸. Taryfy zostały całkowicie zniesione między innymi w: Austrii, Belgii, Estonii, Finlandii, Holandii, Słowenii, Szwecji, we Włoszech czy w Wielkiej Brytanii.

Generalnie brak uwolnienia cen wiąże się z brakiem bodźca ekonomicznego dla rozwoju konkurencji po stronie podażowej rynku. Spółki oferujące gaz odbiorcom końcowym mają ograniczone możliwości zwiększania rentowności, a tym samym ograniczone jest ich zainteresowanie zwiększaniem ryzyka cenowego i kosztów zakupu gazu ziemnego. Zakup gazu na giełdzie łączy się z wieloma ryzykami, których nie ma w kontrakcie OTC. Brak możliwości ewentualnego przełożenia tych ryzyk na odbiorcę końcowego ogranicza skalę zainteresowania zakupem gazu ziemnego na giełdzie.

Znaczenie mają również regulacje prawne dotyczące zasad kształtowania taryf w obrocie gazem ziemnym. Zgodnie z art. 3 rozporządzenia taryfowego³⁹ określone w taryfie ceny lub stawki opłat dla poszczególnych grup taryfowych różnicuje się odpowiednio do kosztów uzasadnionych wykonywanej działalności gospodarczej związanej z dostarczaniem paliw gazowych. Koszty, które mogą przeniesione na odbiorców końcowych w taryfie w zakresie obrotu paliwami gazowymi, dla kolejnego roku stanowią planowane koszty uzasadnione związane z tą działalnością oraz z marżą na uzasadnionym poziomie. Podstawą zaś ustalania i oceny kosztów są wielkości z roku poprzedniego. Podstawą ich oceny zaś mogą być porównywalne koszty działalności gospodarczej przedsiębiorstw energetycznych wykonujących – w porównywalnych warunkach – działalność gospodarczą tego samego rodzaju (art. 7 rozporządzenia taryfowego). Regulacja ta daje znaczącą uznaniowość Prezesowi URE w zakresie ustalenia, które koszty działalności w zakresie obrotu paliwami gazowymi uznaje za uzasadnione. Daje również możliwość ograniczania przenoszenia kosztów tej działalności na odbiorców końcowych w taryfie. Taka regulacja stanowi duże ryzyko dla

38 Na przykład we Francji wolumen ceny taryfowanej dla biznesu w 2012 r. wyniósł zaledwie 22%.

39 Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 28 czerwca 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad kształtowania i kalkulacji taryf oraz rozliczeń w obrocie paliwami gazowymi (Dz. U 2013 nr 820).

przedsiębiorstwa energetycznego podejmującego ryzyko zakupu gazu ziemnego na giełdzie, gdyż dodatkowe koszty wynikające z takiego zakupu mogą nie być uznane przez Prezesa URE za uzasadnione, a tym samym być przeniesione na odbiorcę końcowego w taryfie. Elementem zniechęcającym do podejmowania takiego ryzyka jest również mechanizm współczynnika korekcyjnego, służącego obniżeniu taryfy ze względu na poprawę efektywności funkcjonowania przedsiębiorstwa (art. 9 rozporządzenia taryfowego). Oznacza on konieczność „dzielenia się” z odbiorcami oszczędnościami, jakie poczyniło przedsiębiorstwo energetyczne w zakresie swojego działania, w tym oszczędnościami z tytułu niższych kosztów nabycia paliwa gazowego. Z kolei jednak brak regulacji przenoszących ryzyko na odbiorcę z tytułu takiego zakupu gazu na giełdzie, który okazał się biznesowo niekorzystny. W tym zakresie art. 9 ust. 2 rozporządzenia taryfowego wprowadza również usztywnienie w postaci wprowadzenia „dopuszczalnych zmian cen lub stawek opłat na dany rok okresu regulacji”. Oznacza to brak jednakowego podejścia do generowanego zysku i straty przez przedsiębiorstwo kupujące gaz ziemny na giełdzie, co może zniechęcać do korzystania z takich platform obrotu, wbrew istniejącemu obliwu giełdowemu nałożonemu na sprzedawcę⁴⁰.

7. ZMIANA MODELU RYNKU

Nakazując sprzedaż określonej ilości gazu ziemnego poprzez giełdę, wzmocniono tę platformę obrotu hurtowego, ponieważ zagwarantowano, że odpowiednia ilość gazu ziemnego będzie dostępna na giełdzie w ramach zestandaryzowanych produktów giełdowych. Obowiązek ten nałożono jednak w praktyce wyłącznie na jeden podmiot, który tworzy stronę podażową rynku. Tę lukę legislacyjną próbuje się wypełnić kolejnym projektem zmiany ustawy PE⁴¹, który wprowadza tak zwaną sukcesję generalną. Jest to konstrukcja prawna, na której podstawie w miejsce dotychczasowego sprzedawcy gazu dla gospodarstw domowych, małych i średnich przedsiębiorstw (zużywających w jednym punkcie odbioru do 25 mln m³ gazu rocznie) wchodzi z mocy ustawy inny podmiot. W pozostałym zakresie treść umowy się nie zmienia. Tak powołany nowy podmiot będzie konkurować w tym segmencie rynku z innymi podobnymi przedsiębiorstwami, co powinno pozytywnie wpłynąć na jakość usług dla odbiorców.

Zmiana ta ma zapewnić płynne przejście do nowego modelu rynku przy niezakłóconym dostarczaniu gazu dla gospodarstw domowych i małych i średnich przedsiębiorstw na podstawie dotychczasowych umów, bez konieczności zawierania nowych umów przez około 6,7 mln odbiorców, zużywających rocznie 9 mld m³ gazu ziemnego, czyli ponad 54% krajowej konsumpcji. Konieczność podpisania kilku milionów nowych umów w bardzo krótkim czasie mogłaby bowiem prowadzić do

40 Zob. J. Antczak, *Nie porażają doskonałością*, „Rzeczpospolita” 2001, PCD 2001/6/13 (SIP Lex nr 30421): „Regulator może uwzględnić w taryfie przedsiębiorstwa zysk, który ma służyć akumulacji środków niezbędnych na inwestycje modernizacyjne i rozwojowe. Nie ma natomiast mowy o zysku jako źródle wynagrodzenia właściciela za włożony kapitał i ponoszone ryzyko prowadzenia działalności”; S. Gronowski, *Rozbieżność ocen*, „Rzeczpospolita” 2000, PCD.2000.6.7 (SIP Lex nr 26389/1): „Ceny, opłaty oraz warunki ich stosowania zawarte w taryfie (por. art. 3 pkt 17 pr. energet.) powinny być na poziomie rzeczywiście niezbędnym ze względów techniczno-organizacyjnych lub ekonomicznych do prowadzenia przez przedsiębiorstwo energetyczne działalności gospodarczej. Poziom cen przewidziany w taryfie powinien uwzględniać także należytą staranność takiego przedsiębiorstwa (por. art. 355 § 2 k.c. i art. 40 ust. 2 pr. energet.)”.

41 Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Prawo energetyczne, druk sejmowy 2389.

pogorszenia sytuacji odbiorcy. Zmiana ta jest również odpowiedzią na rekomendację Prezesa UOKiK z 2012 r., który postulował rozdzielenie obrotu hurtowego i detalicznego na rynku gazu ziemnego, oraz odnosi się do Komunikatu Prezesa URE 21/2013, w którym uzależniał on dalsze etapy liberalizacji rynku od wejścia w życie przepisów gwarantujących publiczną sprzedaż gazu ziemnego. Sukcesja generalna była już zastosowana w 2007 r. na rynku energii elektrycznej, gdzie za pomocą takiego samego mechanizmu, przy poszanowaniu praw odbiorców, zapewniono wzmocnienie konkurencji na rynku. Pozytywne doświadczenia z tamtą zmianą mogą się również przełożyć na te wynikające z przedmiotowej nowelizacji. Zmiana ta powinna gwarantować nie pogorszenie sytuacji odbiorców względem dotychczasowych warunków umowy – czyli jakości obsługi oraz ceny płaconej za gaz. Ma to być gwarantowane przez: (1) solidarną odpowiedzialność dotychczasowego sprzedawcy i nowego za zobowiązania względem odbiorcy, (2) obowiązywanie dotychczasowej taryfy PGNiG (czyli cen dla odbiorcy) do czasu uzgodnienia nowej z Prezesem URE, (3) zagwarantowanie odbiorcy możliwości wypowiedzenia umowy, o której to możliwości powinien być poinformowany.

Oznacza to, że mało prawdopodobne jest, że wprowadzona regulacja w zakresie obliwa giełdowego zaktywizuje rynek hurtowy gazu ziemnego i doprowadzi do zmiany modelu całego rynku gazu. Brak bowiem bodźców po stronie popytowej rynku, aby taki mechanizm zafunkcjonował. Spowoduje to, że obliwa będzie praktycznie realizowała jedna spółka, która handlować będzie w ramach swojej grupy kapitałowej z wykorzystaniem pośrednika, jakim jest giełda. Inni uczestnicy rynku hurtowego, nie mając ani obowiązku, ani zachęt do kupowania lub sprzedawania gazu ziemnego za pośrednictwem tej platformy obrotu, zachowywać się będą tak, jak wynika to z wykształconych już mechanizmów obrotu hurtowego na innych rynkach europejskich, czyli podstawą obrotu będą kontrakty OTC, a obrót giełdowy będzie stanowił uzupełnienie pozycji kontraktowych. Ewentualna zmiana jest możliwa, jeżeli zlikwiduje się próg 10%, nakazując wszystkim dokonywanie transakcji przez giełdę, albo wprowadzi się obowiązek zakupu określonych ilości gazu za pośrednictwem tej platformy obrotu, albo też wprowadzi się inne rozwiązania, zgodnie z którymi giełda tworzyć będzie faktyczną cenę referencyjną. Działania takie muszą być wsparte zaproponowaniem kompleksowego modelu rynku hurtowego, opartym na poszerzeniu oferty produktowej TGE.

8. PODSUMOWANIE

Obecna zależność Polski od dostawy gazu ziemnego z zagranicy jest korzystna na tle innych państw UE pod względem udziału produkcji własnej w całkowitej ilości konsumowanego w kraju gazu ziemnego i niekorzystna pod względem ilości źródeł i kierunków dostaw. Budowanie rynku hurtowego gazu ziemnego będzie wymagać zwiększenia dywersyfikacji w tym zakresie, która może osiągnąć akceptowalny poziom w perspektywie średnio- i długookresowej. Biorąc pod uwagę strukturę kontraktów importowych oraz możliwości dostaw, jest możliwe, że dojdzie do nadpodaży gazu na rynku krajowym. Sposobem na rozwiązanie tych problemów może być rozwinięty rynek hurtowy gazu. Wprowadzenie regulacji w zakresie obliwa gazowego w obecnej formie nie jest jednak właściwym sposobem tworzenia tego rynku.

Na podstawie zapisów art. 49b ustawy PE można stwierdzić, że mechanizm zaproponowany w Polsce jawi się jako rozwiązanie unikatowe w skali Unii Europejskiej. Zaproponowano bardzo krótki okres na jego wdrożenie na wysokim poziomie (40% w

2014 r. i 55% w 2015 r. i latach następnych). Ustawodawca przyjął niespotykaną w innych państwach szybką ścieżkę zmiany modelu rynku, która oprócz kosztów i ryzyk po stronie przedsiębiorstwa zobowiązanego rodzi również możliwość powstania kosztów osieroconych, czyli kosztów powstałych w wyniku wprowadzania regulacji liberalizujących rynek, których przedsiębiorstwa nie są w stanie odzyskać na rynku konkurencyjnym. Tego rodzaju rozwiązania regulacyjne mogą wpływać na rentowność przedsiębiorstwa.

Rozwiązania te stwarzają również wątpliwości natury prawnej. Regulacja nakłada obowiązek znalezienia kupującego, który obarczony jest karą, co wykracza poza regulacje umowy sprzedaży, regulowanej w kodeksie cywilnym. Powstaje również ryzyko uznania takich zapisów za niemożliwe do wykonania, a tym samym sprzeczne z Konstytucją RP. Brak spójności zapisów z regulacjami w zakresie taryf i obecną strukturą rynku sprawia, że może ona powodować więcej barier w rozwoju rynku konkurencyjnego niż korzyści. Konieczne jest zaproponowanie spójnego modelu tej regulacji uwzględniającego kierunki rozwoju unijnego rynku hurtowego gazu ziemnego.

LITERATURA

- [1] Antczak J., *Nie porażają doskonałością*, „Rzeczpospolita” 2001, PCD 2001/6/13 (SIP Lex nr 30421).
- [2] Bieniek G., Ciepła H., Dmowski S. i in. *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, Lexis Nexis, Warszawa 2011.
- [3] *BP Statistical Review 2013* [na:] https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf (dostęp w dniu 31.03.2014).
- [4] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/73/WE z 13 lipca 2009 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego i uchylająca dyrektywę 2003/55/WE (DzU L 211 z 14/08/2009, s. 94–136).
- [5] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 98/30/WE z 22 czerwca 1998 r. dotycząca wspólnych zasad w odniesieniu do rynku wewnętrznego gazu ziemnego (DzU L 204 z 21/07/1998, s. 1–12).
- [6] Gronowski S., *Rozbieżność ocen*, „Rzeczpospolita” 2000, PCD.2000.6.7 (SIP Lex nr 26389/1):
- [7] Instrukcja Ruchu i Eksploatacji Sieci Przesyłowej OGP Gaz-System S.A., wersja nr 023 z listopada 2013 r., www.gaz-system.pl.
- [8] Morawska E., *Klauzula państwa prawnego w Konstytucji RP na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, Dom Organizatora, Toruń 2003.
- [9] Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 9.10.2001 r. SK 8/2000, OTK ZU Nr 7 (45)/2001, s. 1035
- [10] Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz niektórych innych ustaw, druk nr 946, www.sejm.gov.pl.
- [11] Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Prawo energetyczne, druk sejmowy 2389.
- [12] Raport Krajowy Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki za 2013 r., Warszawa lipiec 2013 r., www.ure.gov.pl/download/1/6634/Raport2013.pdf.
- [13] Rozporządzenia Rady Ministrów z 24 października 2000 r. w sprawie minimalnego poziomu dywersyfikacji dostaw gazu z zagranicy, gdyż wpływa ono również na kierunki dywersyfikacji (Dz. U 2000 nr 95, poz. 1042).
- [14] Rozporządzenie Ministra Gospodarki z 28 czerwca 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad kształtowania i kalkulacji taryf oraz rozliczeń w obrocie paliwami gazowymi (Dz. U 2013 nr 820).

- [15] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 715/2009 z 13 lipca 2009 r. w sprawie warunków dostępu do sieci przesyłowych gazu ziemnego i uchylające rozporządzenie (WE) nr 1775/2005 (Dz. U L 211 z 14/08/2009, s. 36–54).
- [16] Ustawa z 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (Dz. U 2012 nr 1059 jt., ze zm.).
- [17] Ustawa dnia 26 lipca 2013 r. o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz niektórych innych ustaw (Dz. U 2013 nr 984).
- [18] Ustawa z 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz. U 2007 nr 50 poz. 331).
- [19] Ustawa z 16 lutego 2007 r. o zapasach ropy naftowej, produktów naftowych i gazu ziemnego oraz zasadach postępowania w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa paliwowego państwa i zakłóceń na rynku naftowym (Dz. U 2012 poz. 1190).
- [20] Ustawa z 26 października 2000 r. o giełdach towarowych (Dz. U 2014 nr 197 jt.).
- [21] Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U 2014 nr 121 jt.).
- [22] Ustawa z 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (Dz. U 2014 nr 94 jt.).
- [23] Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 23 kwietnia 2013 r., sygn. akt II GSK 51/2012.
- [24] Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 23 kwietnia 2013 r., sygn. akt II GSK 51/2012.
- [25] Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 10 października 2012 r., sygn. akt VI ACa 398/2012.
- [26] Wyrok Sądu Najwyższego z 1 czerwca 2010 r., sygn. akt III SK 5/2010.
- [27] Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 13 marca 2007 r., sygn. akt K8/07.
- [28] Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 29 listopada 2006 r., sygn. akt SK 51/06.
- [29] Wyroki TK z 27.11.2007 r. U. 11/97, OTK ZU 5–6/14–15 (1997).
- [30] Zajdler R., *Legal Aspects of Electricity and Gas Interconnectors with Third Countries*, [w:] *EU Energy Law, Legal constraints with the implementation of Third Liberalisation Package*, red. Robert Zajdler, wyd. 1, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2012.
- [31] Zajdler R., *Perspektywy rozwoju formuł cenowych w kontraktach długoterminowych na dostawę gazu ziemnego oraz ich znaczenie dla stworzenia w Polsce hubu gazowego dla państw Europy Środkowo-Wschodniej*, wyd. 1, Instytut Sobieskiego, Warszawa 2012.
- [32] Zajdler R., *Polski rynek hurtowy gazu ziemnego na tle rynków Unii Europejskiej*, wyd. 1, Robert Zajdler Kancelaria Radcy Prawnego, Warszawa 2014.
- [33] Załącznik do Uchwały nr 202/2009 Rady Ministrów z 10 listopada 2009 r. „Polityka energetyczna Polski do 2030 r.”.

CRITICAL NOTES TO THE REGULATORY MEASURES OF „EXCHANGE OBLIGATION” AS A METHOD OF CONSTRUCTION OF THE WHOLESALE NATURAL GAS MARKET IN POLAND

The aim of this article is to present legal analysis of regulatory solutions in terms of the sale of defined quantities of natural gas by the entities specified in the Act on commodity exchanges or market organized by the entity operating in the territory of the Republic of Poland regulated market. The market implications of proposed solutions are significant. The entity obliged has to sell natural gas under this mechanism in an amount not less than 30% in 2013, 40% in 2014 and 55% in 2015 and subsequent years. Non-fulfilment or inadequate fulfilment of this obligation is sanctioned up to 15% of the financial income from activities conducted by the entity on the basis of concessions in the previous fiscal year. These solutions raise legal uncertainties concerning their constitutional and administrative and civil law aspects regarding the admissibility of the method of regulation of contractual relations. The vagueness of certain terms may lead to its inadequate application. The costs of their introduction may adversely affect the market and its participants.

Considerations are embedded in the economic and geostrategic context of the natural gas market conditions in the European Union and in the structure of the domestic market.

The proposed wholesale gas market model is different from that the one observed in other EU Member States. It may therefore cause barriers to further market development and integration of the domestic market of the European Union market. This paper will present suggested legal solutions, which in the opinion of the author can enhance the adopted model to the one existing in the European Union.

Keywords: natural gas, liberalisation, EU gas market, tariffs, gas exchange obligation, wholesale market

DOI:10.7862/rz.2014.hss.51

Przesłano do redakcji: czerwiec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

Bożydar ZIÓŁKOWSKI¹

SUSTAINABILITY–CULTURE INTERFACE IN THE SOCIAL, ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC PERSPECTIVE

The issue of sustainability–culture interface is relatively new, because for a long time was not a subject of detailed analysis. In the context of the title some important questions were developed: how to understand the concept of interface sustainability–culture? what are its contemporary examples? are these examples of the interface a determinant of unfavorable fluctuations? On this basis the following three research aims were formulated: define the notion of sustainability–culture interface, identify contemporary types of sustainability–culture interface, test the thesis that identified types of sustainability–culture interface are in unfavorable fluctuation. The basis of the research was the analytical study of international literature and analysis of statistical data. In the paper the author's definitions of interface, sustainability, culture as well as sustainability–culture interface were introduced. The achievement of formulated aims allowed to answer all formulated questions in the context of identifying fluctuations assessed from a social, environmental and economic perspective. For the purpose of analysis performed for the three mentioned areas of sustainable development the following indicators were included: urban population exposure to air pollution by particulate matter, greenhouse gas emissions intensity of energy consumption, total R&D expenditure in % of GDP. The subject of the analysis is the European Union (EU-28) scrutinized in the years 2000–2011. To calculate the fluctuation there was used the index of dynamics. The results of statistical analysis proved the thesis of unfavorable fluctuations within two out of the three identified types of sustainability–culture interface.

Keywords: sustainability–culture interface, sustainability, sustainable development, sustainable development indicators, European Union

1. INTRODUCTION

Understanding the essence of balance is possible only after indicating the factors for the imbalance. Between these two phenomena occurs bi-directional relationship, which expresses the existence of opposing, dichotomous states and entities. In 1992 the concept of balance and imbalance has become an issue of particular international interest during the Earth Summit in Rio de Janeiro. As a result, the initiatives for worldwide implementation of the sustainability concept have become widespread. These initiatives affect all spheres of human activity, including the sphere of culture. Interest in sustainability led to creation of a specific sustainability–culture interface, which was not a subject of detailed analysis so far. When referring to this research

¹ Dr inż. Bożydar Ziółkowski, Katedra Przedsiębiorczości, Zarządzania i Ekoinnowacyjności, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, e-mail: bozydarz@prz.edu.pl

problem it is justified to ask a basic question: how to understand the concept of sustainability–culture interface and thus what are its contemporary examples/manifestations as well as whether they solidify the balance or imbalance, reflecting a negative or positive change in the sphere of culture.

In this paper there was formulated thesis that examples/manifestations of sustainability–culture interface reflect the imbalance in socio-economic development. The first aim of this article is to define the notion of sustainability–culture interface. The next aim relates to the identification of contemporary manifestations, in other words the types of sustainability–culture interface. The third aim of the paper is demonstrating whether the identified types of sustainability–culture interface inform on the existence of unfavorable fluctuations, i.e. imbalance. To realize the first two aims the literature study was performed and to realize the third aim the analysis of international statistics was introduced.

The semantic scope of the term interface, presented upon the basis of literature analysis allowed to formulate a general interpretation of this notion in the next chapter. Further sections in the paper discuss the issue of sustainability and culture leading ultimately to define the concept of sustainability–culture interface and identification of its types. In the next chapter the analysis of selected types of sustainability–culture interface was prepared in the social, environmental and economic perspective.

The section presented below has been devoted to the analysis of the interface and led to formulation of the author's definition of that term.

2. PRACTICAL AND THEORETICAL EXAMPLES OF INTERFACE

The concept of interface occurred in the era of computerization and related to the ways of interacting human with a computer. This meaning was exploited many times what indicate the following examples. P. Edwards and B. Broadwell treated interface as device providing compatibility between non-standard devices and standard ones². B. Junor and C. Demontravel emphasize the existence of two most popular types of interface, enumerating the graphical user interface and command line interface and describing them as an image displayed on the screen and the manner of issuing commands to computer³. J. O. Green understands the interface as the sum of the ways and means of contacting between human and computer⁴. Wider analysis of this subject presents L. Manovich. He defined the concept of **human-computer interface** which „describes how a user interacts with the computer”⁵. To illustrate the presented interpretation the author explains that „the interface are input and output devices such as a monitor, keyboard and mouse, it is also a metaphor used in order to bring the user to the organization of computer data”⁶. In the next

² Por. P. Edwards, B. Broadwell, *Data processing: computers in action*, Wadsworth Pub. Co., Belmont 1979, s. 47.

³ Por. B. Junor, C. Demontravel, *Internet, the user's guide for everyone*, Branden, 2nd ed., Boston 1995, s. 15.

⁴ Por. J. O Green, *Nowa era komunikacji*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999, s. 43.

⁵ L. Manovich, *Język nowych mediów*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006, s. 140.

⁶ Ibidem.

parts of the book L. Manovich adds that „interface is a system for machine control”⁷. This approach indicates that interface is both a kind of code language or characters (symbols)⁸, as well as a form of expression or the management of relationships. Similarly P. Reed along with a team sees the interface in terms of software, when characterizing the progress in development of standards and guidelines for human–computer interaction⁹.

A similar interpretation of the interface represent J. Gwizdka and M. Chignell, who understand it as a way of presenting (in the context of tasks realized by e-mail boxes)¹⁰, or S. Trewin, G. Zimmermann and G. Vanderheiden, who describe a selected types of user interface like: UIML, XIML, XForms and URC¹¹. C.V. Copas and E. Edmonds make a research on the so called intelligent human–computer interface in terms of its intelligence, i.e. the ability to interact with the user. To this end they analyze the functions of electronic calendars for ergonomics and management systems¹². J. Kim and J. Yun Moon refer to the interface as the visual elements of electronic business systems, examining their impact on customers' emotions such as feeling of governance, credibility, embarrassment and elegance¹³.

The brief review of the literature presented above allows introducing a generalized definition of interface. In this article, „interface” will be understood as a way or a tool of communication, information exchange method (in every possible dimension, i.e. verbal, visual and tangible), but also as a form of expression or communication. The concept of forms of expression or communication includes: tools, instruments, mechanisms, resources, techniques, technologies, methods, processes/operations, systems. Among the types of expression or transmission are: values, principles, goals, attitudes, feelings, needs, ideas, etc. The formulated interpretation is the basis for the discussion presented in the following chapters.

The subject of the next chapter is analyzing definitions of sustainability in the context of sustainable development concept.

⁷ Ibidem, s. 151.

⁸ A. Vallega, *The role of culture in island sustainable development*, *Ocean & Coastal Management* 50/5-6 (2007), s. 279–300.

⁹ Por. P. Reed, K. Holdaway, S. Isensee, E. Buie, J. Fox, J. Williams, A. Lund, *User interface guidelines and standards: progress, issues, and prospects*, *Interacting with Computers* 12/2 (1999), s. 119-142.

¹⁰ Por. J. Gwizdka, M. Chignell, *Individual differences and task-based user interface evaluation: a case study of pending tasks in email*, *Interacting with Computers* 16/4 (2004), s. 769-797.

¹¹ Por. S. Trewin, G. Zimmermann, G. Vanderheiden, *Abstract representations as a basis for usable user interfaces*, *Interacting with Computers* 16/3, (2004), s. 477-506.

¹² Por. C.V. Copas, E. Edmonds, *Intelligent interfaces through interactive planners*, *Interacting with Computers*, Volume 12/6 (2000), s. 545-564.

¹³ Por. J. Kim, J. Yun Moon, *Designing towards emotional usability in customer interfaces—trustworthiness of cyber-banking system interfaces*, *Interacting with Computers* 10/1 (1998), s. 1-29.

3. THE NATURE OF SUSTAINABILITY

The literature studies by many authors show that by the end of 1970s, the word „sustainability” has been used occasionally, usually in reference to the methods of management of forest resources¹⁴.

It is assumed that sustainability occurs when development policy is conducted in a manner which maintains the original level of natural resources. Such a development is also known as sustainable¹⁵.

Along with development of theory emerged two types of sustainability, weak and strong. Weak sustainability assumes that the current **value of all the changes** in stocks of environmental capital cannot be negative. Strong sustainability implies that **changes** in any of the categories of environmental capital resources cannot be negative regardless of the time¹⁶. This means that the first concept of sustainability allows substituting, i.e. the substitution of natural resources produced by the human resources until the substitution generates added value. The second concept of sustainability disclaims any substitutability of resources due to the assumption that nothing can replace natural resources.

Over time, the interpretation of sustainability became less clear because the concept was adapted to economic, social and environmental objectives. This resulted also from the tendency to integrate the goals of the two above types of sustainability with the sustainable development¹⁷.

For the assessment of sustainability there are used indicators of sustainable development. They are linking mostly to three basic dimensions of sustainable development, namely: social, environmental and economic, recently supplemented by two other dimensions, i.e. institutional¹⁸ and spatial¹⁹.

The definition of sustainable development, determining the contemporary interpretations of this concept was introduced by the World Commission on Environment and Development. In a report from 1987 the authors stated that sustainable development is development that meets the needs of

¹⁴ Por. W. L. Filho, *Dealing with misconceptions on the concept of sustainability*, International Journal of Sustainability in Higher Education 1/1, (2000), s. 9-19.

¹⁵ Por. J. Quiggin, *Discount rates and sustainability*, „International Journal of Social Economics” 24/1-3 (1997), s. 65-90.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Por. W. Hediger, *Reconciling “weak” and “strong” sustainability*, International Journal of Social Economics 26/ 7-9 (1999), s. 1120-1143.

¹⁸ Por. C. Labuschagne, A. C. Brenta, R. P.G. van Erck, *Assessing the sustainability performances of industries*, „Journal of Cleaner Production” 13 (2005), s. 373-385.

¹⁹ Por. M. Burchard-Dziubińska, *Rozwój instytucji na rzecz zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym i regionalnym, teoria i praktyka*, red. M. Burchard-Dziubińska, A. Rzeńca, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, s. 81-105, za: T. Borys, *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok i Warszawa 2005.

today without compromising the ability of future generations to meet their own needs²⁰. This interpretation is commonly identified with the concept of sustainability²¹.

A relatively comprehensive definition of the nature of sustainable development states that it is the concept that integrates the following dimensions of development: social, economic and ecological for the formulation of common goals to protect and make changes²².

Among many other interpretations of sustainable development were also those attributing to it the role of preserving the stability of the human species, maintenance of intergenerational welfare, maintenance of productivity and flexibility of economic systems, maintenance of capital resources – including the resources of natural capital, maintenance of the regenerative capacity of the environment²³.

The concepts which are used interchangeably with the term sustainable development embrace: self-sustaining development, eco-development²⁴, even though by some scientists they are not considered as synonyms. The situation is similar in case of sustainability.

The presented review of the literature shows that the concept of sustainability and sustainable development are often used interchangeably. This is the basis for the adoption of a similar approach in this paper, in which sustainability/ sustainable development is defined as a concept leading to the equivalent meeting of social, environmental and economic needs.

The next chapter will present interpretations of culture as well as the author's definition formulated for the purposes of this article.

4. THE NATURE OF CULTURE

Because of the extensive and thus different connotations, it is justified to define the concept of culture.

Culture was the subject of analyses that focused often on the „norms, customs, values, beliefs, customers, rituals, ceremonies, morals, practices, procedures and other concepts. It is believed, however, that the culture emphasizes these elements, and they are rather the expression of it”²⁵.

²⁰ Zob. J. Eppel, *Sustainable development and environment: a renewed effort in the OECD*, „Environment, Development and Sustainability” 1 (1999), s. 41–53.

²¹ Por. A. Wilkinson, M. Hill, P. Gollan, *The sustainability debate*, „International Journal of Operations & Production Management” 21/12 (2001), s. 1492-1502.

²² Por. W. Hediger, op. cit.

²³ Por. S. U. O'Hara, *Economics, ethics and sustainability: redefining connections*, „International Journal of Social Economics” 25/1 (1998), s. 43-62.

²⁴ Por. M. Kistowski, *Regionalny model zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska Polski a strategię rozwoju województw*, Uniwersytet Gdański, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Gdańsk-Poznań 2003; B. Ziółkowski, *Ewolucyjne podejście do eko-innowacji i zrównoważonego rozwoju – ujęcie systemowe*, Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego w Rzeszowie, Rzeszów 2012, s. 14.

²⁵ A. M. Nicotera, M. J. Clinkscales, F. R. Walker, *Understanding Organizations through Culture and Structure: Relational and Other Lessons from the African-American Organization*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah 2003.

Some of these statements shares H. Rickert seeing in the culture the reality which is constituting through the realm of values²⁶.

Culture is seen as a collective programming of mindset, which distinguishes the members of one group or category of persons from others²⁷. It can also be a „negotiated set of a common symbolic systems, which constitute a guide for individual behavior and motivate them to function in the group”²⁸.

In broad terms, culture consists of a sphere of spiritual activity and human civilization²⁹, which emphasizes the importance of tangible and intangible artefacts.

Cultural phenomenon is scientifically analyzed in different configurations, dependent on the adopted criterion of description. Due to the scope, it can relate to the micro - and macroscale which leads to ramification of such concepts as local, regional, national, international and even global culture. The criterion of time determines division of the culture into contemporary and historic one. The approach adopting criterion of the object decides on distinguishing the culture in relation to selected elements/objects of reality that create an audiovisual culture and the whole realm of art. The criterion of subject leads to the formulation of individual and organizational culture.

In this article the culture is considered in a wide range. For the purpose of this paper the culture is defined as any kind of tangible and intangible artifacts of human activity – undertaken in the spatial, time, objective or subjective dimension – that influence the interactions of participants of a community and the way they interact with the environment.

The aim of the next chapter is to define and present relationship between the concepts of sustainability and culture.

5. SUSTAINABILITY–CULTURE INTERFACES

5.1. THE NATURE OF SUSTAINABILITY–CULTURE INTERFACE

When adopting the logic of interpretation made by L. Manovich³⁰ it can be stated, the sustainability–culture interface describes how sustainability interacts with culture. This means that the sustainability–culture interface is a way of communicating between sustainability and culture. When referring to the three notions defined in the previous chapters, it should also be concluded that the sustainability–culture interface is a form of expression that specifies how the information about the sustainable meeting of the social, environmental and economic needs interact with

²⁶ Por. A. L. Zachariasz, *Kultura, jej status i poznanie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1999, s. 25 za: H. Rickert, *System der Philosophie*, Erster Teil, Allgemeine Grundlegung der Philosophie, Tübingen 1928, s. 217.

²⁷ Zob. K. C. Gleason, L. K. Mathur, I. Mathur, *The Interrelationship between Culture, Capital Structure, and Performance: Evidence from European Retailers*, *Journal of Business Research* 50, (2000), pp. 185–191, za: G. Hofstede, *Management Scientists Are Human*, „*Management Science*” 40/1 (1994), s. 4–13.

²⁸ A. M. Nicotera, M. J. Clinkscales, F. R. Walker, op. cit.

²⁹ Por. A. L. Zachariasz, op. cit, s. 28.

³⁰ This applies to the interpretation of the phrase „ human-computer interface”, see: L. Manovich, op.cit., s. 140.

elements that affect the mutual interaction of participants among community and their relationship with the environment. This interface is a way of communicating information on sustainable development to the cultural sphere. It decides how the information on sustainability will be transmitted into the sphere of culture. The interface is a medium/ tool for mutual communication.

Bilateral exchange of information between sustainability and culture is held, inter alia, through sustainable development indicators (these are for example, CO₂ emissions, the number of people without access to drinking water).

Inherent in interaction of sustainability and culture is a specific effect. We can say that the sustainability–culture interface generates effects resulting from the impact of sustainability on the culture. Some consequence of the intended effects are specific results in the form of benefits that affect the culture, leading to its change. This means that the actions taken in order to create the sustainability–culture interface contribute to the implementation of the principles of sustainable development and further induce specific changes in the area of culture. The nature of the cultural changes occurring as a result of even just one kind of actions for sustainability will not always be the same because it is dependent on many factors existing in the environment. An example for this can be initiatives to increase access to safe drinking water.

The lack of drinking water in countries with large deficits is forcing the population to the time-consuming transportation of this raw material from remote locations or to big expenses for the purchase of small quantities of water. This situation generates one of the two types of costs such as labor costs (associated with the transportation and lost time) and the capital cost (associated with the purchase of water). Due to these costs, the community's entrepreneurial activity to improve its quality of life is limited. This population devotes most of its time on the completion of the basic for life resource like water or on collection of cash needed to acquire this resource. The costs of obtaining water, in the form of invested labor and capital resources does not cause a change in the broader culture. Such a community does not has sufficient resources to invest in the cultivation of the soil nor the education of children. In order to initiate changes in the culture of the community numerous organizations take actions like constructing of deep wells. Thanks to the sustainability–culture interface the generated effect (i.e. a water well) is the basis of results occurring in the form of benefits (such as the availability of drinking water) and consequently the conditional factor of the cultural impact (i.e. changes in culture).

Individual benefits and the resulting cultural changes associated with the availability of drinking water are evident but are not always permanent, as often fade or fluctuate. This appears in situations when the community benefiting from the effects of existing sustainability–culture interface ceases financing³¹ the ongoing costs of maintaining the well, usually its repair costs. The constant impact on the culture, resulting from the construction of well (associated with implementation of the sustainability objectives) may exist in one country but not necessarily appear in the other one.

³¹ The case was described by A. Leszczyński in: *Dziękujemy za palenie. Dlaczego Afryka nie może sobie poradzić z przemocą, głodem, wyczerpaniem i AIDS*, Polish Humanitarian Action, Warszawa 2012. www.pah.org.pl/m/2856/DZIEKUJEMY%20ZA%20PALENIE.pdf

The effectiveness of initiatives aimed at increasing access to safe drinking water, and thus their impact on the culture arise in communities with high trust and cooperation. Thanks to this, the change in culture – determined by the sustainability principles – will be constant. The community funding the cost of maintaining the well is solidifying the cultural change, eliminating in parallel the fluctuation of introduced change.

Initiatives aimed at increasing access to potable water, and thus influencing the culture will not be effective in communities with a low level of trust. In such situation, the changes occurred due to the implementation of sustainability principles will be short-term, because they will disappear or fluctuate.

5.2. TYPES OF SUSTAINABILITY–CULTURE INTERFACE

General examples/manifestations of the impact of sustainability on the culture can be defined by means of indicators of sustainable development. Sustainability expresses itself in phenomena which we measure by indicators, sustainability is reflected by indicators.

Methodologies for assessment of sustainable development are formed by countries and organizations on the basis of quantitatively and qualitatively diverse indicators. In case of some bodies or initiatives (like e.g. Global Reporting Initiative, The Institute of Chemical Engineers sustainability metrics) indicators are grouped according to the traditional, three-dimensional model of sustainable development. Therefore, for the assessment of sustainability, the social, environmental and economic indicators are distinguished. However, due to the nature of the concept of sustainable development it is difficult to accurately classify many indicators to one of the three mentioned groups. They enter in fact simultaneously in two and even three dimensions of sustainable development. When answering this tendency Eurostat introduced its own classification which took into account in the year 2009 ten following groups of indicators for assessing the sustainability³²: socio-economic development, sustainable consumption and production, social inclusion, demographic changes, public health, climate change and energy, sustainable transport, natural resources, global partnership, good governance.

When analyzing the nature of the sustainability–culture interface it is reasonable to specify some of its types. They correspond to the specified groups of sustainable development indicators. These types of interface can be formulated as follows: socio-economic development–culture interface, sustainable consumption and production–culture interface, social inclusion–culture interface, demographic changes–culture interface, public health–culture interface, climate change and energy–culture interface, sustainable transport–culture interface, natural resources–culture interface, global partnership–culture interface, good governance–culture interface.

This typology is not complete, because it refers only to the general groups of indicators. A detailed analysis of the composition of each group allows to mention more types of sustainability–culture interface. When taking as an example the sustainable transport–culture interface it would be possible to specify two types of interface, i.e.: transport and mobility–culture interface, impact of

³² Zob. European Communities, *Sustainable development in the European Union. 2009 monitoring report of the EU sustainable development strategy*, European Communities, Luxembourg 2009.

transport–culture interface. Further analysis leads to the conclusion that the impact of transport–culture interface is divided into many types, namely: emission of greenhouse gases by means of transport–culture interface, number of people killed–culture interface, ozone precursor emissions from transport–culture interface, solid particle emissions by transport–culture interface, average emissions of CO₂/km road by new cars–culture interface.

A similar analysis can be performed for each separate category of indicators and the individual types of culture. This chapter presented just a couple of interface types referred to a wide range of cultures. The next chapter introduces some examples of the effects generated by the sustainability–culture interface.

5.3. SOCIAL, ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC PERSPECTIVE OF SUSTAINABILITY–CULTURE INTERFACE

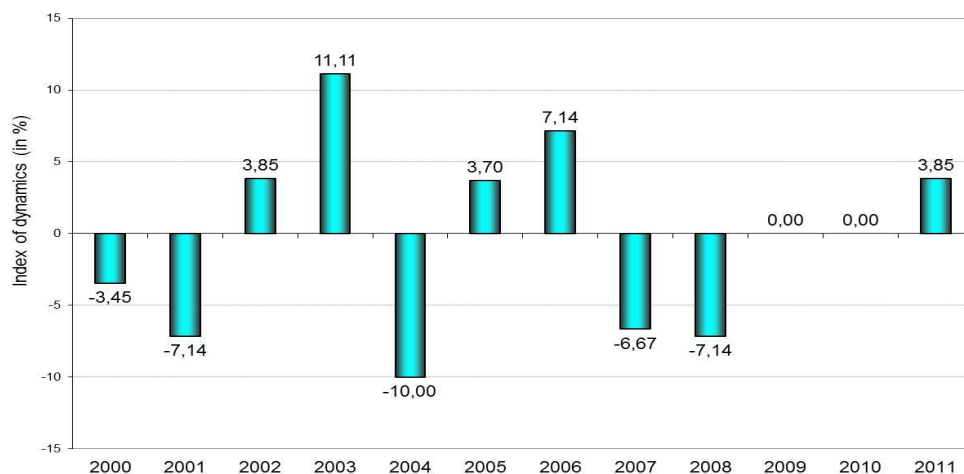
According to the nature of interface, the exchange of information between sustainability and culture is bilateral. This exchange takes place, *inter alia*, through sustainable development indicators (such as e.g. CO₂ emissions, the number of people without access to drinking water). Evaluation of changes among indicators throughout the years reflects changes in all spheres of culture. Changing values of indicators inform on cultural assimilation of desired or undesired management practices.

The purpose of this chapter is to assess the fluctuation of the three selected indicators of sustainable development, representing the social, environmental and economic sphere. Fluctuation is defined as the deviation from the mean value of every analyzed indicator. The article analyzes the range of fluctuations. When the deviation from the mean value of the indicator is twofold in the sense that suggests the regression, than such deviation is defined as unfavorable fluctuation. The subject of the study were the European Union's countries which were analyzed by means of an index of dynamics for the years 2000-2011.

The first indicator included in the analysis relates to the field of public health, representing the social sphere of sustainable development. This indicator determines the *urban population exposure to air pollution by particulate matter*. The analysis of the available data for the European Union (EU-28) indicates that the averaged dynamics of the mentioned exposure was -0.4 % for the period 2000-2011. The negative value of the indicator of *urban population exposure to air pollution by particulate matter* shows that the development of civilization – which is technologically determined since the information revolution – marginally decreases the negative effects on the environment, and thus on human health. This indicates that the unfavorable impact of technology – which is a source of pollution by solid particles, originating mainly from vehicles – is slightly reduced. When interpreting the research results it is apparent that technological advancement contributes little to the effectiveness of the policy of sustainable development. A very small change of the index is encouraging to the conclusion that there is a lack of significant progress towards improving the quality of the analyzed sphere of human life. It is worth noticing however, that despite the increasing intensity of transport there is no increase in *particulate matter* contamination.

The figure 1 shows the change in the index of dynamics calculated for the *urban population exposure to air pollution by particulate matter*.

Figure 1. Fluctuation of the index of dynamics calculated for the *urban population exposure to air pollution by particulate matter* of the EU-28 between 2000-2011.

Source: own work based on the own research findings.

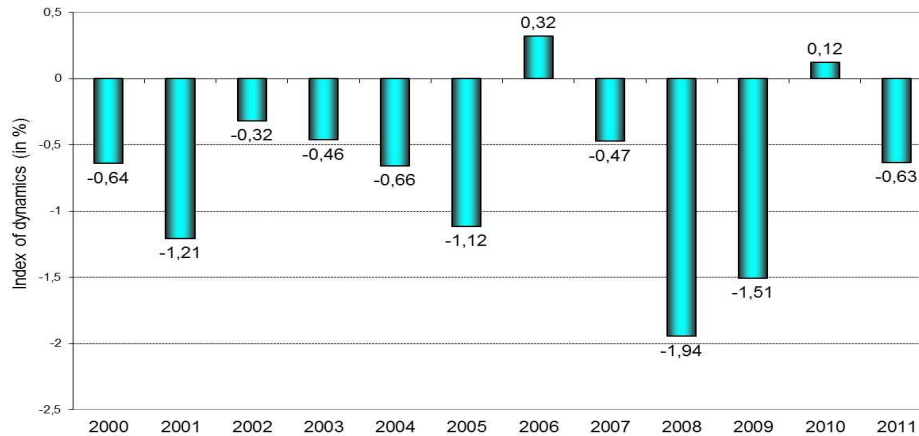
A negative value of the index indicates a positive trend.

The remarkable in the figure fluctuation of the index of dynamics calculated for the *urban population exposure to air pollution by particulate matter* in subsequent years leads to the conclusion that the variations in the analyzed area are important. The degree and direction of changes of the index of dynamics for *urban population exposure to air pollution by particulate matter* indicate the occurrence of unfavorable imbalance. This demonstrates that *urban population exposure to air pollution by particulate matter* is different in each year (except for the years 2009-2010), both in terms of value and direction. The mentioned imbalance can lead to the conclusion that decreasing emission of *particulate matter* is determined by other factors than technology.

The next indicator introduced to the analysis is the *greenhouse gas emissions intensity of energy consumption*, representing the environmental realm of sustainability.

The figure 2 shows the changes in the index of dynamics for analyzed indicator. Its value for the EU-28 amounted to 0,71% in 2000-2011.

Figure 2. Fluctuation of the index of dynamics calculated for the *greenhouse gas emissions intensity of energy consumption* in UE-28 between 2000-2011.

Source: own work based on the own research findings.

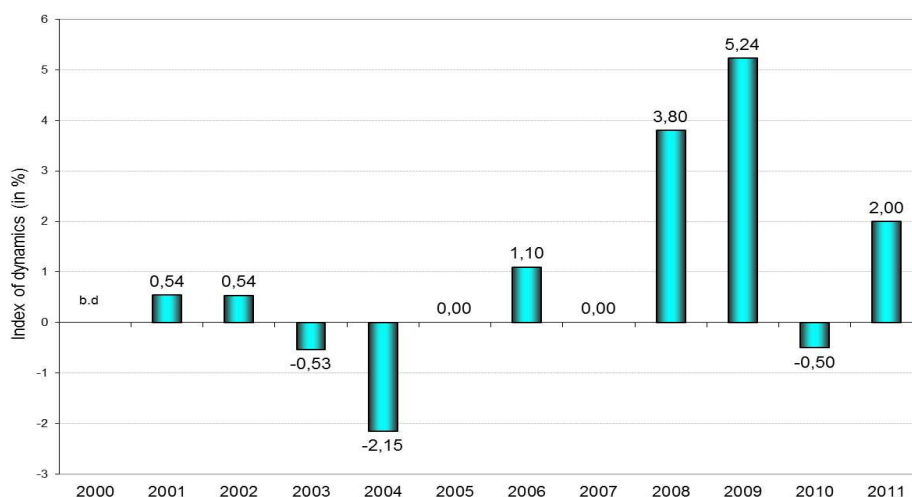
A negative value of the index indicates a positive trend.

The above results provide evidence that EU climate policy is effective. The amount of greenhouse gases decreases and the fluctuation of the emission factor is maintained in the range of negative values, which oscillate between similar values. It could be concluded that in case of the analyzed indicator there is no unfavorable fluctuation.

The third indicator introduced to the analysis is the *total R&D expenditure in % of GDP*, which represents the economic sphere of sustainable development.

The figure 3 shows the degree of changes in the index of dynamics reflecting the fluctuation of the analyzed indicator. The average value of this indicator for the EU-28 is 0,91%.

Figure 3. Fluctuation of the index of dynamics calculated for the *total R&D expenditure in % of GDP* for UE-28 between 2000-2011.

Source: own work based on the own research findings.

A negative value of the index indicates a negative trend.

The fluctuation of the index of dynamics for *total R&D expenditure in % of GDP* remained predominantly above the 0X-axis. The extent of imbalance indicates however that we are dealing with unfavorable fluctuation. The increase in spending on research and development is relatively ambiguous, so not constant.

The three presented above indicators reflect the relationships that exist between sustainability and culture. It is worth noticing that not always the identified impact of initiatives for sustainable development is easy to identify. The activity for sustainability in each of its dimensions produces often multiple, interpenetrating results in the area of culture.

The presented researches prove the thesis on the existence of an unfavorable imbalance/ fluctuations within the two identified types of sustainability–culture interface, these are: *urban population exposure to air pollution by particulate matter* and *total R&D expenditure in % of GDP*.

6. SUMMARY

The formulated problem in this publication refers to selected types of sustainability–culture interface analyzed from the social, environmental and economic perspective.

The publication specifies three aims, i.e.: defining the concept of sustainability–culture interface; identifying contemporary examples/manifestations of sustainability–culture interface;

testing the thesis that the currently identified types of sustainability–culture interface indicate unfavorable fluctuation. The basis for the implementation of the first two aims was analytical study of literature. In order to realize the third aim of the paper there were used international statistics of Eurostat for the EU-28 in years 2000-2011.

In the first chapters of the paper there were introduced author's definitions of: interface, sustainability, culture as well as sustainability–culture interface, what enabled the realization of formulated aims. The analyzed statistical data were based on indicators of sustainable development, utilized as an example of the sustainability–culture interface.

The results of statistical analysis have proved the thesis on the existence of unfavorable fluctuations in the two identified types of sustainability–culture interface. This means that in some analyzed cases of the interfaces it is remarkable imbalance during realization of sustainable development objectives. Identified fluctuations indicate the existence of specific barriers like weaknesses or threats to the sustainable development of selected areas. It also shows the ineffectiveness of the development policy and motivates to recommend some initiatives aimed at necessary improvement.

LITERATURE:

- [1] Borys T., *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok i Warszawa 2005.
- [2] Burchard-Dziubińska M., *Rozwój instytucji na rzecz zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym i regionalnym, teoria i praktyka*, red. Burchard-Dziubińska M., Rzeńca A., Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, s. 81–105.
- [3] Copas C. V., Edmonds E., *Intelligent interfaces through interactive planners*, „Interacting with Computers” 12/6 (2000), s. 545–564.
- [4] Edwards P., Broadwell B., *Data processing: computers in action*, Wadsworth Pub. Co., Belmont 1979.
- [5] Eppel J., *Sustainable development and environment: a renewed effort in the OECD*, Environment, „Development and Sustainability” 1 (1999), s. 41–53.
- [6] European Communities, *Sustainable development in the European Union. 2009 monitoring report of the EU sustainable development strategy*, European Communities, Luxembourg 2009.
- [7] Filho W. L., *Dealing with misconceptions on the concept of sustainability*, „International Journal of Sustainability in Higher Education” 1/1 (2000), s. 9–19.
- [8] Gleason K. C., Mathur L. K., Mathur I., *The Interrelationship between Culture, Capital Structure, and Performance: Evidence from European Retailers*, „Journal of Business Research” 50 (2000), s. 185–191.
- [9] Green J. O., *Nowa era komunikacji*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999.
- [10] Gwizdka J., Chignell M., *Individual differences and task-based user interface evaluation: a case study of pending tasks in email*, „Interacting with Computers” 16 /4 (2004), s. 769–797.

- [11] Hediger W., *Reconciling “weak” and “strong” sustainability*, „International Journal of Social Economics” 26/7-9 (1999), s. 1120–1143.
- [12] Hofstede G., *Management Scientists Are Human*, „Management Science” 40/1 (1994), s. 4–13.
- [13] Junor B., Demotravel C., *Internet, the user’s guide for everyone*, Branden, 2nd ed., Boston 1995.
- [14] Kim J., Yun Moon J., *Designing towards emotional usability in customer interfaces—trustworthiness of cyber-banking system interfaces*, „Interacting with Computers” 10/1 (1998), s. 1–29.
- [15] Kistowski M., *Regionalny model zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska Polski a strategie rozwoju województw*, Uniwersytet Gdański, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Gdańsk-Poznań 2003.
- [16] Labuschagne C., Brenta A. C., van Erck R. P.G., *Assessing the sustainability performances of industries*, „Journal of Cleaner Production” 13 (2005), s. 373–385.
- [17] Leszczyński A., *Dziękujemy za palenie. Dlaczego Afryka nie może sobie poradzić z przemocą, głodem, wyzyskiem i AIDS*, Polish Humanitarian Action, Warszawa 2012. www.pah.org.pl/m/2856/DZIEKUJEMY%20ZA%20PALENIE.pdf
- [18] Manovich L., *Język nowych mediów*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006.
- [19] Nicotera A. M., Clinkscales M. J., Walker F. R., *Understanding Organizations through Culture and Structure: Relational and Other Lessons from the African-American Organization*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah 2003.
- [20] O’Hara S. U., *Economics, ethics and sustainability: redefining connections*, „International Journal of Social Economics” 25/1 (1998), s. 43–62.
- [21] Quiggin J., *Discount rates and sustainability*, „International Journal of Social Economics” 24/1-3 (1997), s. 65–90.
- [22] Reed P., Holdaway K., Isensee S., Buie E., Fox J., Williams J., Lund A., *User interface guidelines and standards: progress, issues, and prospects*, Interacting with Computers 12/2 (1999), s. 119–142.
- [23] Rickert H., *System der Philosophie, Erster Teil, Allgemeine Grundlegung der Philosophie*, Tübingen 1928.
- [24] Trewin S., Zimmermann G., Vanderheiden G., *Abstract representations as a basis for usable user interfaces*, „Interacting with Computers” 16/3 (2004), s. 477–506.
- [25] Vallega A., *The role of culture in island sustainable development*, „Ocean & Coastal Management” 50/5-6 (2007), s. 279–300.
- [26] Wilkinson A., Hill M., Gollan P., *The sustainability debate*, „International Journal of Operations & Production Management” 21/12 (2001), s. 1492–1502
- [27] Zachariasz A. L., *Kultura, jej status i poznanie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1999.
- [28] Ziółkowski B., *Ewolucyjne podejście do eko-innowacji i zrównoważonego rozwoju – ujęcie systemowe*, Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego w Rzeszowie, Rzeszów 2012.

INTERFEJS ZRÓWNOWAŻONOŚĆ – KULTURA W PERSPEKTYWIE SPOŁECZNEJ, ŚRODOWISKOWEJ I GOSPODARCZEJ

Problematyka interfejsu zrównoważoność – kultura jest stosunkowo nowa, bowiem przez długi czas nie stanowiła przedmiotu szczegółowych analiz. W kontekście tytułu opracowania postawiono istotne pytania o to: jak należy rozumieć pojęcie interfejs zrównoważoność – kultura? jakie są jego współczesne przejawy? czy przejawy omawianego interfejsu wskazują na istnienie czy może brak niekorzystnej fluktuacji? Na tej podstawie sformułowano trzy następujące cele badawcze: zdefiniowanie pojęcia interfejs zrównoważoność – kultura, identyfikacja współczesnych przejawów/rodzajów interfejsu zrównoważoność – kultura, udowodnienie prawdziwości tezy, iż zidentyfikowane obecnie rodzaje omawianego interfejsu zrównoważoność – kultura charakteryzują się niekorzystną fluktuacją. Podstawę prowadzonych badań stanowiło analityczne studium literatury oraz analiza międzynarodowych danych statystycznych. W toku przeprowadzonych badań wprowadzono autorskie definicje interfejsu, zrównoważoności, kultury oraz interfejsu zrównoważoność – kultura. Realizacja wyznaczonych celów pozwoliła odpowiedzieć na postawione pytania w kontekście identyfikacji niekorzystnej fluktuacji z perspektywy społecznej, środowiskowej i gospodarczej. Do analizy wspomnianych obszarów zrównoważonego rozwoju włączono następujące wskaźniki: ekspozycja populacji miejskiej na zanieczyszczenia cząstkami stałymi, intensywność emisji gazów cieplarnianych w wyniku zużycia energii, całkowite wydatki na B+R w % PKB. Analizowanym podmiotem była Unia Europejska (UE-28) w przedziale lat 2000-2011. Do obliczenia fluktuacji wykorzystano wskaźnik dynamiki o podstawie zmiennej. Uzyskane wyniki analizy danych statystycznych dowiodły tezy o występowaniu niekorzystnej fluktuacji w obrębie dwóch spośród trzech zidentyfikowanych rodzajów interfejsu zrównoważoność – kultura.

Słowa kluczowe: interfejs zrównoważoność – kultura, zrównoważoność, zrównoważony rozwój, wskaźników zrównoważonego rozwoju, Unia Europejska

DOI:10.7862/rz.2014.hss.52

Przesłano do redakcji: marzec 2014

Przyjęto do druku: październik 2014

ADDITIONAL INFORMATION

The Journal annually publishes a list of reviewers: in the last issue of the quarterly - no. 4/2014 and on the website:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/recenzenci-wspolpracujacy/>

Previous name of the Journal: *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, ISSN 1234-3684

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/ekonomia-inh/>

<http://eih.prz.edu.pl/>

The journal uses as described on its website the procedure for reviewing:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zasady-recenzowania/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/standardy-recenzowania/>

Information for authors available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/informacje-dla-autorow/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/informacje-dla-autorow/>

Review's form available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/formularz-recenzji/>

Instruction for Authors

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/instrukcja-dla-autorow/>

http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe_informacje/instrukcja-redakcyjna/

Contact details to Editorial Office available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/komitet-redakcyjny/>

Electronic version of the published articles available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/wersja-elektroniczna/>

Circulation 130 copies. Publisher's sheet 22,22. Printer's sheet 17,65. Offset paper 80g B1.

Manuscript completed in October 2014, Printed in October 2014.

Printing Publishing House, 12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów

Order no. 121/14